

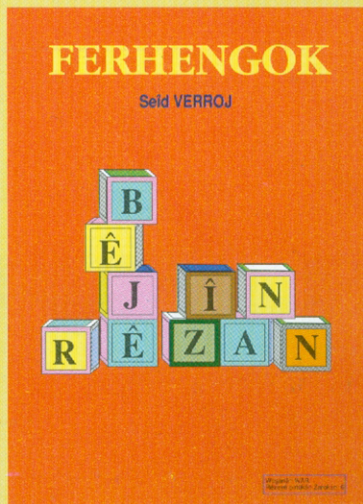
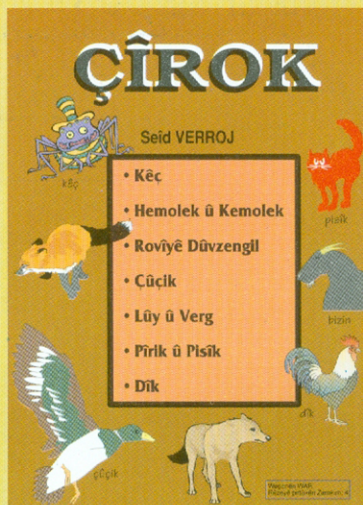
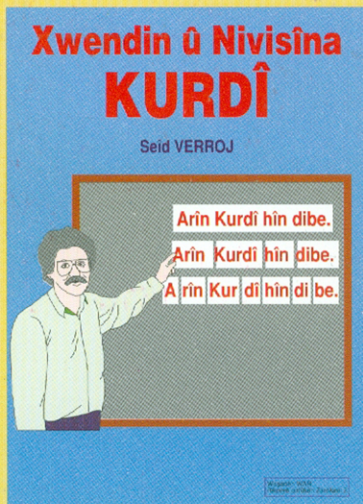
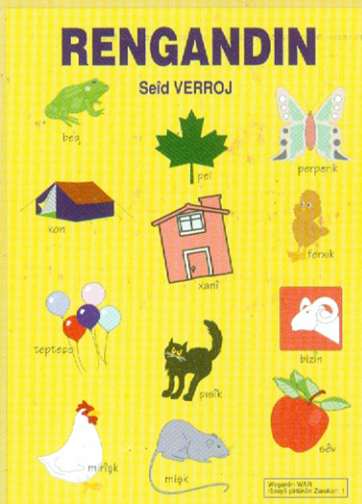
KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

war

ARAŞTIRMA-İNCELEME DERGİSİ

- **Kürtler Üzerine Bazı Gözlemler**
B. NIKITINE
- **“Zazalar”, Kürtler Üzerine Yeni Tezler ve Bu Tezlerin Eleştirisi**
A. ALÎ
- **Etîmolojîya Zimanê Kurdî**
Abdurrahman UÇAMAN
- **Kürt-Osmanlı İlişkileri ve İdrisî Bitlîsî**
Şakir EPÖZDEMİR
- **Diyarbakir Vilayetinin Tarihçesi**
Ali EMİRİ
- **Hecî Axayê Gırnos'ê**
Silêmanê DERÎHESÎNÎ
- **Li Ser Çareseriya Mesela Kurdî**
Felat DİLGEŞ
- **Ferhangê Dimilî - Kurmancî**
S. VERROJ - N. GÜNDÛZ
- **Kader Utansın ya da Öte'nin Ötekisi**
Şeyhmus DİKEN
- **Hecî Mûsa Beg û Guloya Ermenî**
Nacî KUTLAY
- **Li Ser Motifên Xalîçe Yên Herêma Amedê**
Îlon ROJ

Bila zarokên we Kurdî bixwînin û binivîsînin.

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

WAR

ARAŞTIRMA-İNCELEME DERGİSİ

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

WAR

ARAŞTIRMA-İNCELEME DERGİSİ

Ji Sê Mehan Carekê Tête Weşandin
Üç Ayda Bir Yayınlanır

Bûha: 6.000.000 TL

**KOR Reklamcılık Basın-Yayın
Tic. ve San. Ltd. Şti.**

Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü: **RıfatATEŞ**

Dizgi ve İç tasarım

Aydınlar Ajans

Tel: 0212 4820570

0212 4820399

Baskı:

Berdan Matbası

Cilt:

Yalçın Kardeşler

Tîprêzî-Mîzampaj: WAR

Kapak Tasarım:

Aydınlar Ajans

Yönetim Yeri:

Kazım İsmail Gürkan Cad. Hamam Sok. Yavuz Han, No: 2 Kat: 3/3

Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 2012 5222102

Abone Koşulları:

1 yıllık yurtiçi: 10.000.000 TL

Yurtdışı: 100D M (Veya karşılığı, bulunduğu ülke parası)

NAVEROK - İÇİNDEKİLER

Pêşgotin	5
Kürtler Üzerine Bazı Gözlemler	7
B. NIKITINE	
"Zazalar", Kürtler Üzerine Yeni Tezler ve Bu Tezlerin Eleştirisi ..	15
Abdurahman ALÎ	
Etîmolojîya Zimanê Kurdî	64
Abdunahman UÇAMAN	
Kürt-Osmanlı İlişkileri ve İdrisi Bitlisi	78
Şakir EPÖZDEMİR	
Diyarbakir Vilayetinin Tarihçesi	103
Ali EMİRÎ	
Transkripsiyon ve Sadeleştirme: Fikret SÜHREWEDÎ	
Hecî Axayê Girnosê	111
Silêmanê DERÎHESINÎ	
Li Ser Çareseriya Mesela Kurdî	114
Felat DÎLGEŞ	
Ferhengê Dimilî-Kurmancî	122
S.VEROJ - N.GÛNDÛZ	
Kader Utansın ya da Öte'nin Ötekisi	158
Şeyhmus DİKEN	
Li Ser Hin Motîfên Xalîçeyên Herêma Amedê	162
Îlon Roj	

Hecî Musa Beg û Guloya Ermenî 166
Naci KUTLAY

Zorunlu Bir Açıklama 170
(Dr. Şıvan olayını, Dr. Şıvan yaratmıştır.)
Derwêşê SADO

Hüzün Tanrısı: Mihemed Şexo 176
Ahmet ÇAKMAK

PÊŞGOTIN

Xwendekarên birûmet,

ev hejmara **WAR**'ê jî bi derengî derhat. Em dizanin ku jibo Kovarek peryodî di dema xwe de dernehatin kêmasîyek e. Ev yek ji alî xwendekarên va xweş naye dîtin. Lêbelê vê yekê baş bizanin ku ev rewşa hanê ne bidilê me ye jî. Ev rewş û şertên aborî yên ku em têde ne, bi mecbûrî me dereng dixê û li hember xwendekarên jî şermezar dike. Jibo vê yekê, her çiqas kêmasîyên me hene jî, divî hun me bibexşînin.

WAR, di hezarsala duyemîn (2000.) de bi tevî kêmasî û xeletîyên xwe di çapamenîya kurdî de sê(3) sal li pişt xwe hişt. Em bawer dikin ku bi alîkarî û nêzîkayîya hin dost û xwendakaran, em dê gelek salên din jî biborînin. Herweha em hêvîdarin sala du hezaran (2000) jibo hemu Kurdan bibe sala pêşveçûn û serkevtina netewî.

Xwendekarên birûmet, di hejmara heftan(7) ya Kavara **WAR**'ê de bi navê "*Bûyera Kuştina Seîd ELÇÎ û Dr. Şivan*" dosyekî hatibû weşandin. Di vê dosyê de ji alîyê Dr. Şivan nivîsara merivkî tenê (Cûdî) hebû. Bi tevî hemu îsrarên me, Ji alîgir û hevalên Dr. Şivan (Yên ku di nava bûyerê de bûn û nûha jî dijîn) bi nivîsarî bersîvekî nehate dayîn. Herwekî ku di hejmara heştan (8.) de jî hatibû gotin û dîyar kirin; di vê hejmarê de liser hinek rexneyan bi tevî bersîvdana Derwêşê SADO ew dosye dê bête girtin. Bi navê **WAR**'ê di derheqa wê bûyerê de şîrove nehate kirin. Jixwe amac û tiştê herî girîng jî ne şîroveya **WAR**'ê ye, ji devê kesên di derheqa yekemîn de ronîkirin û zelalkirina bûyerê ye. Jiber vê yekê, bi kin û kurt gotina me ya dawî jî ev e: Zanîn û agadîyên me yên di derheqa hin bûyerên girîngên komelî û netewî de neşexsî ne, vaşartina wan ji tû kesî ra fayde nayîne, tam tersê wê, li hember pêvajokek dîrokî me dike berpirsyar û dixê bin bar.

Xwendekarên hêja, em dixwazin di mijara çarçova û seretayên weşandina **WAR**'ê de jî nûqtekî girîng bînin bîra we. Herwekî ku me di nivîsara "*Destpêk*" ya hejmara yekemîn (1.) de jî dîyar kiribû; her nivîskarê ku di kovara **WAR**'ê de dinivîsîne, ew berpirsyarê naveroka

nivîsara xwe ye; naveroka nivîsar yan jî nasnameya wî/wê ya sîyasî me girê nade. Ta ku ew pê li seretayên weşana **WAR**'ê neke.

Di vê hejmara **WAR**'ê de, hunê digel nivîsarên nû, navê van nivîskaran bibînin: B. NIKITINE, A. ALÎ, Abdurrahman UÇAMAN, Şakir EPÖZDEMİR, Ali EMİRİ, Silêmanê DERÎHESÎNÎ, Felat DİLGEŞ, Seîd VERROJ, N.GÜNDÛz, Şeyhmus DİKEN, Îlon ROJ, Nacî KUTLAY, Dervêşê SADO û Ahmet ÇAKMAK.

Dibe ku heta Adarê derkatina **WAR**'ê mimkun nebe, ji nûha ve em dibêjn, **NEWROZA we pîroz be!** Pêşeroja we ronî be.

Bi hêvîya hevdiîtina di hejmarek nû ya **WAR**'ê de, di nav xweşî û rindî de bimînin.

WAR

Kürtler üzerine bazı gözlemler

B.NIKITINE

Urmiye'deki eski Rusya konsolos yardımcısı

(Paris, Ocak-Şubat 1921, Cilt, CLV.)

İngilizce'den çeviren:

Kürtler Fransa'da tanınmamaktadırlar. Doğuda yaşayan ve seyahat eden birkaç kişi ya da De *Morgan* gibi uzman bilginler bir kenara konacak olursa, kamuoyu bu konu hakkında çok olumsuz bir biçimde bilgilendirilmiştir. Üstelik bir de, belli belirsiz bu halkın Ermenistan olaylarında oynadığı hazin rol hatırlanmaktadır. Diğer yandan şurası açıktır ki, bu bilgisizlik daha önce yüzüstü bırakılmış, ama şu anda varoluş haklarını haykıran ve kendilerine ilgi gösterilmesini talep eden bölgelerden kaynaklanan politik sorunların anlaşılması bakımından zararlıdır. Bir gün tartışma konusu olabilecek ve Kürtler hakkında birazcık aydınlığın birincil önemde olacağı Musul sorunu dışında, genel olarak Kürdistan'ın kaderi dışında, Mezopotamya sorunu bütün şiddetiyle hüküm sürerken, burada kıpırdanan nüfusun farklı öğeleriyle ilgilenmenin önemli olduğuna inanıyoruz. Eğer buna göre, güncelliği bu ilgiyi haklı çıkartırsa, Mezopotamya'nın bir bölümünde Kürtlerin oturduğu ve bu halkın, hangisi olursa olsun, yabancı egemenliğini uysalca kabul etmekten uzak olduğu sessizce geçirilemez. Gerçekte daha önce, geçen sene, basında Akra ve Amedya'da (Musul'un kuzeyinde) İngiliz görevlileri ve memurlarına karşı Kürtlerin saldırıları hakkında bazı dağınık haberlerin yer aldığını hatırlayalım.⁽¹⁾ Mezopotamya'yla ilgili haberlerde kürtlerden söz edilmemesine karşın, sakın durmadıkları ve belki elverişli anı kolladıkları varsayılabilir.

Burada Mezopotamya'nın kuzey-doğusunda bulunan bütün Kürt aşiretlerini sayamayız; bu arada - Süleymaniye çevresindeki (*jaf*) ve (*Hamavend*), Altın-Köprü ve Kerkük arasındaki (*Chouans*), Erbil tarafındaki (*Dizaî*), (*Şetil-Azlm*) boyunca ve (*Xaneqîn*) şehrine doğru Talabanî, (*Daoadas*), (*Zenguinanes*) ve (*Bacilan*) gibi - başlıcalarının adlarını belirtelim.

Zorunlu olarak kısa olan bu sunuşta, bizim için, Kürtlerin toplumsal yapısını göstermek, bir ölçüde yaşamlarına ve adetlerine girmek sözkonusu olacaktır.

Oysa, çoğunluğu göçebe ve akışkan olan bu unsurlar öncelikle bize, bizim toplumsal yaşam kavrayışımıza o kadar karşıt olan dağınıklık ve parçalanmışlık ilkesi tarafından yönetildiklerini gösteriyorlar. Yaklaşık 3 milyon oldukları tahmin

⁽¹⁾ Bu senenin başlangıcında, İngilizler "Musul'un kuzeyindeki acımasız Kürtlere karşı" bir sefer düzenlemek zorunda kaldılar.

edilen İran ve Türkiye'deki bütün Kürt kitlesi yalnızca sonsuz sayıda aşiretlerde ufalanmış olmakla kalmıyor, fakat bu aşiretlerin kendileri de aynı grubun üyeleri, hepsi iktidarı isteyen mirasçı şefler arasındaki sonu gelmez mücadeleler yüzünden, genellikle daha da küçük gruplara bölünüyorlar. Bazen birileri iradelerini dayatmayı başarıyorlar, bazen de başkaları rakibin üstünlüğüne katlanmamak için aşiretten ayrılıyorlar. - Bir aşiretin diğeriyle ilişkilerinin de bir silahlı barış ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Eğer komşu aşiretler, komşu oldukları için birbirleriyle savaşmıyorlarsa, diken üzerinde durmaktadırlar. Hem zaten, mülkiyet anlayışının henüz ilkel bir durumda olduğu, ilişkilerin tanınmış ve kabul gören zorlayıcı bir iktidar tarafından düzenlenmediği, nihayet içsel toplumsal bağlantının olmadığı ve silahlı her insanın kendi kendisinin yargıcı olduğu bir ortamda bu çok da anlaşıl-maz değildir.

Bununla birlikte, bu genel gözlemlerden Kürtlerin sürekli bir anarşi durumunda oldukları ve hiçbir otorite tanımadıkları sonucu çıkarılmamalıdır. Tam tersine, ilk ba-kışta bu kadar kararsız ve bu kadar iç bağlantıdan yoksun görünen bütün bu kitle kendine özgü bir hiyerarşiye sahiptir. Burada, ilk planda, şeyhler öne çıkarlar.

Çoğunlukla, şeyhler, Kürdistan'ın dağlarında islamı yaymak için gelen Arap misyonerlerin soyundan gelmektedirler; bununla birlikte, bu misyonerler Kürdis-tan'a yerleşmiş ve yavaş yavaş Kürtler tarafından asimile edilmişlerdir, öyle ki şim-di şeyhler Kürt milli hissiyatının temel direkleri ve savunucuları haline gelmişler-dir. Başka bir değişim de bizzat kendilerinde gerçekleşmiştir: Başlangıçta dinsel vaizler ve tarikatların bakanlarıyken, etki alanlarını genişleterek, müritlerinin sa-yısını artırarak, sonunda cismani şeflere dönüşmüşlerdir; servetlerini artırmakta-dırlar, sürülere ve çok sayıda silahlı mayete sahiptirler.

Mezopotamya'daki Kürtler tarafından büyük saygı gösterilen şeyhlerden bir-kaçını belirtelim. Böylece, Süleymaniye'de, şeyh Kak Ahmedi'nin soyundan ge-lenler, şeyh Ahmed ibn şeyh Said tarafından temsil edilmektedirler. Kökeninin Ku-reyş kabilesi (Peygamberin kabilesi) olmasıyla övünen bu şeyh ve kalabalık aile-sinin Türklerin ilhaklarını kolaylaştırmak amacıyla, İranlı Kürtler arasında propa-ganda için Abdülhamid'in hizmetine girdiğinden, geçmişte büyük bir politik etkisi vardı. Parantez içinde belirtelim ki, Rus ve İngiliz komiserlerin katıldıkları bir Türk-İran sınır belirleme komisyonunun çalışmaları bittiği sırada, savaşın hemen ön-cesine kadar, bu Osmanlı açgözlülükleri sona erdirilmemişti. Şeyh Said'e geri dö-nersek, güzel bir günde, Bab-i Ali'nin tutkularına kötü hizmet ettiğinden kuşkula-nılarak, yalnızca Musul'a götürülmekle kalmadığını, fakat öldürüldüğünü belirt-mek gerekir. İşte o zaman büyük oğlu, Şeyh Kader (Hamavend)'lere sığındı ve onları Türklere karşı ayaklandırdı. Barzani aşireti başkaldırıya katıldı ve Türkler işleri düzene sokana kadar büyük güçlüklerle karşılaştılar. Birkaç etkisiz askeri seferden sonra, Türkler uzlaşmak ve öldürülen şeyhin ailesinin bütün isteklerini karşılamak zorunda kaldılar. Gerçekten, büyük kardeş ve şeyh Said'in halefi şeyh Maruf'un türkçeyi hiç bilmediğini belirtelim, ki bu Kürtlerin çoğunluğu için nere-

deyse genel bir kuraldır. Başka bir etkili aile de, temsilcisi şeyh Muhammed Ali'nin Kerkük'te yaşadığı, şeyh Ali Talabani'nin ailesidir. Daha kuzeyde, Amedya'da (ya da Behdinan, daha önce belirtilen daha yukarda bir bölge), şeyh Nureddin Berîkî'nin ailesi, Akra ve Zibar'da Barzani ve (*Bicîlî*) şeyhlerinin aileleri kendi iktidarlارını uygulamaktadırlar. Savaş sırasında, Türkler şeyh Abdulselam Barzani'yi idam ettiler ve şimdi kardeşi olan şeyh Ahmed bu ailenin başkanıdır. (*Bicîlî*) şeyhlerine gelince, özellikle zenginlikleriyle tanınmaktadırlar. Bunların dışında, özellikle bilinmeyen ve zorlukla erişilebilen bölgeler olan Şemdinan ve (Hawraman)'da büyük saygı gören şeyhler vardır.

Bu kısa sıralamadan, okuyucu, şeyhlerin oynadığı milliyetçi role ilişkin iddiamızın haklı olduğu ve kuşkulu Türklerin onlara baskı yapmakta tereddüt etmediklerini, ancak zaten bunun Kürt hissiyatını harekete geçirmekten başka bir işe yaramadığı sonucu çıkarabilir. Maalesef, savaş boyunca, Kafkasya ordusu komutanının iyi çizilmiş bir Kürt politikası yoktu ve özellikle farklı cephelerde bir eşbîçimlilikten yoksundu. Aksi halde, Türk-Kürt ilişkilerini karakterize eden bu hınc ve öfkeden belki bir avantaj elde edilebilirdi.

Söylediğimiz gibi, dinsel bakış açısından, şeyhler derviş tarikatlarının başkanlarıdır. Bu tarikatlar ritüeller ve bazı özellikler bakımından kendi aralarında değişiklik göstermektedirler, ancak Kürdistan'da en yaygın olanları Nakşibendi dervişleridir (bu cemaat başka bir şekilde, "altın zincir" olarak adlandırılmaktadır; çok eskidir ve Buhara'lı bir Pir olan (*El Hoca Muhammed Behaudin*) tarafından kurulmuştur. (Türbesi Bağdat'ta bulunan ve büyük saygı gösterilen bir Kürt molla, [Abd-el-Kader Gêlanî] tarafından kurulan) Kadiri dervişlerin ritüeli Kürtler arasında yaygınlaşan ilk ritüel olmasına karşın, şimdi daha az sayıda mürite sahiptir. Dervişçilik teorisi üzerinde uzun boylu durmayacağız; yalnızca bu müslüman masonluğunda, müritlerin farklı mükemmellik ve tarikat derecelerine ait olduklarını ve kendi üstlerinin yönetimi altında ("mürşit", yani "doğru yolda giden kimse") bir dereceden bir diğerine geçtiklerini belirtebiliriz. Ahlaki mükemmelliği ve vecit anlarında Tanrı hakkında derin düşüncelere dalmayı amaçlamaktadırlar. Bunu başarabilmek için, belirli jestlerle eşlik ettikleri, mistik anlamda özel dualara ("zikir" ve "telkin") başvururlar. Dervişler bu mistik-dinsel pratikleri, genellikle şeyhlerin meskenlerinde bulunan dua evlerinde ("tekke") yerine getirirler. Her bir şeyhin neredeyse bütün önemli aşiretlerde temsilcileri ("halife") vardır ve bunların aracılığıyla bütün Kürdistan, yabancı birisinin algılayamayacağı ve şeyhlere her zaman entrikalarını hayata geçirmelerine imkan tanıyan bir ağ ile kaplanmıştır.

Bütün bunlardan bizim esas olanı çıkarmamız gerekir, şöyle ki saf islam inancını tesis etmek isteyen dervişlerin propagandaları ve Halife'nin gücü açık olarak panislamisttir ve şeyhler her türlü yabancı etkinin inanmış muhalifleridirler. Dinsel motifler nedeniyle olduğu kadar, Kürdistan'ın uygar dünyayla birleşeceği gün ortadan kalkacak olan kişisel yararları ve güçleri nedeniyle de, müritlerini yabancı etkiden korumaktadırlar. Her ne olursa olsun, Kürt sorununda hareket noktasının,

bütünöyle şeyhlerin önemi tarafından belirlendiğini ve her zaman onların etkilerini, sempati ve antipatilerini, müritlerinin sayısını vb. gözönünde bulundurmak gerektiğini akılda tutmak gerekmektedir. Bu örnekte, bütün dünyada müslüman gizemini kıskançlıkla saklayan örtüyü biraz kaldırmaktan başka bir şey yapmadığımızı hatırlatalım. İster eskiden Rus egemenliğine karşı gelen gözüpek müritleriyle Kafkasya'daki Şamil, ister Kuzey Afrika'daki (Senussi) ve öteki (marahout)'lar olsun, ya da nihayet bizim Kürt şeyhlerimizden birisi olsun - her zaman kendimizi gizli oldukça ve çok büyük bir sıklıkla bilinmedikçe, daha da tehlikeli olan aynı kuvvetin karşısında buluyoruz. Bu savaş sırasında, şeyhleri öyle istedi diye, başkanlarının bile iradesine karşı yürüyen, Urmiye gölünün güneyindeki aşiretler örneğinde gördüğümüz gibi şeyhin bir sözü üzerine, ona itaat eden aşiretler silahlarına sarılıyorlar.

Eğer, göstermiş olduğumuz gibi, şeyhler bütün prestijlerini korumasını bilmişlerse, aynı şey aşiretlerin dünyevi liderleri için geçerli değildir. 19. yüzyılın ortalarına doğru, birçok güçlükten sonra, bu başeğmez halka kendi iradesini dayatmayı ve Şemdinan veya Urmiye ve Musul arasındaki Oramar gibi, Kürdistan'ın merkezinden oldukça uzaktaki birkaç bölge hariç, Kürdistan'a memurlarını yerleştirmeyi başaran Osmanlı otoritesi tarafından aşiret başkanlarının soydan geçen üstünlük hakları topa tutulmuştur. Bu çağdan önce, 20.000 ile 25.000 arasında silahlı adama sahip olan Bitlis prensleri, "Sarasbek'ler, başkenti ve sarayı (İran'da) Senneh'de bulunan, (Valis d'Ardelan)'nın hükümdar ailesi, Süleymaniye şehrini kuran Baban aşiretinin beyleri vb. gibi fiilen bağımsız olan ya da Sultan'ın egemenlik bağıını belli belirsiz tanıyan Kürt prensleri (mirler ya da emirler) vardı. Türklerin el koymasına karşı bu halkın karşı çıktığı bütün isyanların listesi çok uzun ve kanlı olacaktır ve ayrı bir tarihsel araştırmanın konusu olabilir.

Soyları dolayısıyla başkan olanların yanısıra, örneğin, Hakkari aşiretinin seçim ilkesini uyguladıklarını belirtelim; öyle ki görevine layık görülmeyen han yaşlılar meclisine davet edilir, tartışmalardan sonra, onları gitmeye, meclisi terketmeye ve böylece daha saygın bir aday lehine haklarından vazgeçmeye çağrılacak şekilde, önüne bir çift ayakkabı konulur.

Kürt feodal sisteminin Osmanlılar tarafından sarsılmış görünmesine karşın, bu sistem örtük bir halde varlığını sürdürür ve ulusal zihinde çok güçlü biçimde yer etmiş olarak bulunur. Kürt feodal sistemi, herşeyden önce soyluluklarına önem veren ve iyice kökleşmiş bir soy kütüğüne sahip olan bütün eski ailelerde kendisini korur. Bir Kürt liderinin sempatisini kazanmak için, ona atalarından bahsetmekten daha iyi bir yol yoktur. Bunlardan çok sayıda tanıyabilirsiniz: sizin söylediklerinize birkaç kuşak daha ekleyecek ve size "rumilere" (Türkler) veya "acemlere" (İranlılar) karşı atalarının cesur savaş başarılarından bahsedecektir. Kürtlerle ilgili konularda rahat olabilmek için, bu soykütüklerinden haberdar olunmasını tavsiye etmeyi yeterli görüyoruz. Yukarıda belirttiğimiz pratik davranışı bir kenara bırakalım, bu, bütünöyle yazıya geçirilmemiş ve bir aşiretten diğerine uza-

nan bu soykütüksel araştırmalarda özetlenen Kürt tarihini öğrenmenin en emin yoludur. Bu hususu tamamlamak için, özet olarak Kürt soyluluğunun aşağıdaki beş sınıftan oluştuğunu ekleyeceğiz: 1) İlimleri ve örnek yaşantılarıyla tanınmış mollaların soyundan gelen “mollazadeler”, bu nitelikleri taşımayan mollalara nükteyle (nîv-mella), yani yarım-molla denir; 2) daha önce bahsettiğimiz, şeyhlerin soyundan gelen “şeyhzadeler”; 3) Botan ve Revanduz emirleri, (Serdarê Mukrîyan) (Babî Mirî), Süleymaniye'nin baban Paşaları türünden büyük soylu aileler, “beyzadeler”. Geçmişte özerk bir Kürdistan'ın prensi olmak isteyen Abdurrezak Bey Botan ailesine mensuptur; bu en büyük soyluluktur; 4) daha az öneme sahip olan aşiretlerin başkanları, “ağazadeler”; 5) ve nihayet aziz kişiliklerin aileleri, (“zevehdar”).

Kürtlerde feodal sistemden hala geriye kalanlar hakkında söyleyeceklerimizi tamamlamak için, aşiret içindeki şeflerin yetkileri, yargılama yetkileri hakkında birkaç sözcük söylememiz gerekiyor. Geriye pek fazla bir şey kalmıyor, fakat en büyük cezalardan birisinin, genç bir kıza ya da evli bir kadına tecavüz durumunda uygulanan, suçlunun mülkünün talan edilmesinin olduğunu söyleyelim; diğer suçlar için, ev yakılır ya da ağaçlar kesilir; ama en çok korkulana, aşiretten kovulmaktır. Zaten kendi topluluklarına ait oldukları sürece güçlü olan bu insanlar için, sürgün edilmenin bütün hakların kaybıyla eşdeğer olması çok doğaldır. Bir Kürdün aşiretine ne denli bağlı olduğu, bir isyandan sonra Türkler tarafından Afrika Trablusgarp'ına gönderilen ve oradan kaçmayı ve İran sınırındaki dağlarına tekrar ulaşmayı başaran Kürtlerin örneğinde görülebilir. Daha az önemli suçlar için, bu kadar sert olmayan cezalar vardır; böylelikle, bir genç kızla kendi rızasıyla cinsel ilişkiye girildiğinde, 10 ile 100 Türk lirası arasında bir para cezası ödetilir; eğer bir hayvan çalınmışsa, sahibine eşdeğerini ve aşiret reisine de dört adet vermek gerekmektedir; aynı şey kümes hayvanları için de geçerlidir, şu farkla ki aşiret reisi yalnızca iki adet alır, yani hesap ayak sayısına göre yapılmaktadır.

Cinayet “tol” öc alma ilkesine göre yargılanır. Öldürülenin ailesi, aynı zamanda beş yıl ya da daha fazla aşiretten sürgün edilen katilin üzerinde öc alma hakkı kazanır. Eğer bu süre içinde, hak sahipleri onu öldürürlerse, sorun çözülür; eğer böyle olmazsa, sürenin sonunda, aşiret reisi tarafından teyid edilen yaşlıların görüşü alındıktan sonra, katil aşirete geri dönebilir, ama öc alma hakkı her zaman saklı kalır. Kan bedelini belirlemek için karşılıklı olarak anlaşılabilir: (hiçbir zaman şeriatın saptadığına -100 deve- ulaşmayan) bu bedelin ödenmesinin kanı durdurma gücü vardır, çünkü öcü alınmadığı sürece, öldürülenin kanının akacağına inanılır; ancak bu dostane çözüm, bu durumda yumruğu ya da kurşunu daha fazla seven Kürtler arasında itibar görmez. Eşlerin birbirlerini aldatmaları durumunda ise, bu suç ancak suçlunun ölümüyle cezalandırılır; geleneklerin niteliği hakkında bilgi vermek için, Kürtlerde, fahişeliğin bilinmediğini ve onu tanımlamak için türkçe ya da farsça sözcükler ödünç almak zorunda kaldıklarını belirtelim.

Bunlar, özet olarak Kürtlerde kamusal yaşamı açıklamak için söylendi. Bizi

gerçek anlamda halka daha fazla yaklaştıracak olan aile yaşamına geçelim. Gerçekte Kürtlerin yalnızca şeyhler, aşiret reisleri ve sık sık halk kitlesi üzerinde çalıp çırpmalara girişen silahlı ayak takımı tarafından temsil edildiklerini düşünmek naiflik olacaktır. Halk, her yerde ve her zaman olduğu gibi, sakin bırakılmak ve ekmeğini kazanabilmek ister. Kürt dostlarımızdan birisi "savaş, bugün ben yağma edildiğim ve yarın ben başkasını yağma ettiğim zamandır" diye bize açıklama yapmamış mıydı? Her türlü tumturaklı incelikten yoksun bu tanımdan hareket edersek, kendi evinde kalmak daha iyi değil midir? Diğer yandan, Kürtlerde aile, kadının sahip olduğu yer sayesinde, İranlılardan ve Türklerden çok bizim anlayışımıza yaklaşır. Evindeki Kürt erkeği çoğunlukla tek eşlidir ve karısı ev yaşantısında büyük bir otoriteden yararlanır. Ev halkını yöneten odur ve hizmetçiler onun emirlerine uyarlar; yemek sırasında, porsiyonları dağıtan kadındır ve izni olmaksızın, yemeğe başlanmaz. Kocasının yokluğunda, ziyaretçileri kadın karşılar, onlara ziyafet verir ve onlarla serbestçe sohbet eder. Diğer müslümanlar gibi, kendini kapatmaz. Kürt kadınları arasında, bir hanın dul karısı olan ve Halepçe'de (Süleymaniye'nin yakınında) oturup aşiretinin işlerini yöneten (Adile) hanım ya da han ünvanını taşıyan ve neredeyse bütün iktidarı elinde tutan Hakkari aşiretinin kadınları zikredilebilir. Aynı zamanda büyük bir otoritesi olan ve itaat edilen bir Kürt kadınla karşılaştık. Bu, Nehri (Şemdinan eyaleti) şeyhlerinin ailesinden Mer-yem hanımdı. Kendi bölgesinin Kürtleri üzerinde o kadar büyük etkisi vardı ki askerlerimiz onunla görüşmeye başlıyorlardı. Diğer yandan, başka müslümanlarda evlilikler üçüncü tarafların aracılığıyla, mustakbel eşlerin iradelerinin dışında akdedilirken, evliliklerin aşkla yapılması ve nişanlıların düğünden önce birbirlerini görmeleri ve tanışmaları Kürt yaşamının dikkat çekici bir özelliğidir. Bunun dışında, Kürt ailesinde, aile reisi babadır ve bütün malların sahibi odur. En önde gelen yere sahiptir ve babanın varlığında, onun izni olmaksızın, ailenin üyeleri ne oturabilir, ne de çene çalabilirler. Büyük oğul babanın yerine geçer ve bir Kürt için hiçbir şey halefi kadar değerli değildir. Bu, neden Kürtlerle müzakere yapmak için, aşiret reisinin büyük oğullarının rehini alınmasından yararlanıldığını açıklar, ki bu Kur'an üzerine yapılan bir yeminden daha değerlidir. Eğer götürülen kendi reisiyse, aşiret bütün yükümlülüklerine aldırış etmeyebilir, çünkü onun yerine geçen (onların dedikleri gibi "tohum") oradadır; fakat eğer mirasçı yoksa aşiret böyle davranmayacaktır, çünkü bu durum, reisin ölümünden sonra, aşireti iç mücadelelerle tehdit edecektir.

Günlük işlerde, yerleşik ya da yarı-yerleşik Kürt, özenli bir bitki yetiştiricisidir. Kürdistan'ın kaybolmuş köşelerine seyahat ederken, genellikle çorak olan dağdan ekmeğini çıkarmak için nasıl aralıksız olarak çalıştığını görünce şaşırmiştık. Tarım yapılabilir küçük bir toprak parçası hemen kullanılır; taşlar ve zararlı otlar kaldırılır, toprak büyük bir titizlikle işlenir ve genellikle uzaktan sırt küfeleriyle getirilen iyi toprakla zenginleştirilir. Sulama sistemi çok eski bir tarihten beri kullanılıyor olmalıdır ve küçük su kanalları boyunca, yamaçları sağlamlaştıran güzel kavak ağacı sıralarının dikilmiş oldukları görülür.

Merkezi Kürdistan boyunca tepelerden ve su akıntılarından geçerek yaptığımız oldukça zorlu birkaç günlük yürüyüşten sonra, mazgal mazgal ve erişilmez kayalardan yapılmış büyük bir duvarla dışa doğru çıkıntı yapan iki yüksek vadide bir grup sevimli deveye ulaştığımızda, karşımıza çıkan düşsel güzellikteki tabloyu hiç bir zaman unutmayacağız. Bu vadilerin yamaçlarında, sekilere yapılmış küçük tarlalar görülüyordu ve bütünü yeşermiş bir açık hava tiyatrosu görünümü veriyordu; orada mısır, darı ile, tütün ise sebzelerle dönüşümlü olarak ekiliyordu. Her bir teras büyük taşlı bir duvarla çevrelenmişti ve üzüm bağlarıyla kaplıydı. Şuraya buraya dikilmiş meyve ağaçları, yontulmuş taşlardan sağlam bir biçimde yapılmış evleri örtüyorlardı; çalılıkların arasından dereler geçiyordu. Bütün bunlar, bilinmeyen ve çok yabancı olmasıyla tanınan Kürt ülkesinde, Oramar'da bulunuyorlardı.

Kürtlerin övgüye değer niteliklerini gösteren bu çabalar bazen ödüllendiriliyordu; böylelikle, örneğin, Şemdinan'da yetiştirilen tütünle İran pazarlarında büyük ün kazanmışlardı. Tütünün dışında, Kürtler (hasattan sonra 2/3'ü aşiret reisine ve 1/3'ü yetiştirene verilen) mazi, kitre, bal, üzüm ve kuru meyveler, ama özellikle hayvancılık ürünleri, yün, peynir vb. satmaktadırlar. Doğa koşulları sapına kadar çalışkan ve yetenekli olan bu ırkın barışçıl bir biçimde gelişmesine karşı koymaktadırlar. Dağlar onlara büyük ölçekli tarım yapma imkanı vermemektedir; diğer yandan, ürünleri için mahreç yerleri olan pazarlardan ve her şeyden önce, iletişim yollarından tamamen yoksundurlar; Kürdün daha çok tüfeğine ve savaş atına doğru itildiğine ve böylesi bir yaşamın onda hile, geçici çözümler istediğine ve onu sinsî ve kalles hale getirebildiğine şaşımamak gerekir; ki bu, sanki çiftte bir yaşam süren, takiplerden korunmak için sık sık kaldıkları yerleri değiştirmek zorunda olan sınır aşiretleri için doğrudur.

Kürt aşiretleri kendi aralarından yerleşikler, yarı-yerleşikler ve göçerler olarak ayrılırlar. Yarı yerleşikler, kış ve yaz için sabit bir meskene sahip olanlardır; göçerler her zaman çadırlarda yaşarlar ve kış ovada ("germiyan") geçirirler ve hava ısınmaya başlayınca, sürüleriyle birlikte taze çayırlar bulmak için her zaman daha yükseğe göç ederler. Yüzyıllardan bu yana, her aşiretin sabit bir yolu vardır ve hiçbir zaman bu yoldan ayrılmazlar. Aynı şekilde, çayırlar kesin bir biçimde, sınırlara ayrılmışlardır. Bu sınırlara ayrılma temel işlevi gören birim "oba" olarak adlandırılır. Sayısı değişebilen, fakat 500 baş hayvandan daha azına sahip olmayan ve çok sayıda ailenin kümelenmesini temsil eden "oba" otağa geldiklerinde, belediye başkanları ("rîsipî") aşiret reisini hediyelerle ziyarete gelirler ve onlara yerleşecekleri yeri gösterirler. 200 başlık her bir sürü, kendisine hayvan başına ve yılda 3 frank.(normal zamanda 1 frank) ödenen ve otlaklık süresi boyunca her çadırdan bir ekmek verilen bir çoban tarafından korunur. On kişi olan yardımcı çobanlar yılda kişi başına bir kuzu alırlar. Otlatmanın bütün koşulları da (sürününün çıkarılması, geri getirilmesi, yalaktan su içirilmesi) bir saatin düzenliliğine sahiptir.

Kürtlerin başkanlarına ödedikleri vergi, doğuma eşlik eden adetler, düğünler ve cenazeler, Kürt mitolojisi hakkında söylenecek pek çok şey vardır, fakat bu ay-

rıntıları bir kenara bırakarak, yazımızı gerekli olan birkaç sonuçla bitireceğiz.

Ve herşeyden önce, aynı duyguyla harekete geçecek ve aynı ekonomik ve toplumsal çıkarlarla birleşecek bir halk olmadığı için, bir Kürt sorunu olmadığını öne sürebiliriz. Şu anda gerek Ermenistan'da, gerek Mezopotamya'da, gerekse İran'da pek çok Kürt sorunu vardır ve şu an için onları ayrı ayrı analiz etmemiz gerekmektedir. Sonra, bu halkın sahip olduğu kötü şöhretin, yaşantısının bahtsız koşullarıyla açıklandığını gösterdiğimizize inanıyoruz. Bu bizim gördüğümüz durumdur, çünkü Kürt halkı verimsiz ve zor bir doğayla çevrelenmiştir ve onları cehalet içinde bırakarak ve yalnızca kötü içgüdülerinden yararlanarak, bu saf kan ariyenlerin niteliklerini değerlendirmek için hiçbir şey yapmamış olan bir hükümetin egemenliği altında bulunmaktadır. Eğer Kürde başka türlü davranılırsa, eğer onun eğitimi kolaylaştırmak başarılsa, onlara iletişim araçları vererek, bu dağlar uygar merkezlere yaklaştırılırsa, şuna ikna olmuş durumdayız ki, bu güzel ırk başarıyla uygarlığın faydalarına katılabilecektir. Ancak Kürdü çekmek için, önce onu iyice incelemek, gururunu ve kendine olan sevgisini incitmekten kaçınmak ve onunla kendini beğenmiş bir şekilde birlikte olmamak gerekir. İyi okullar ve iyi yollar, dikkatli ve aydınlanmış bir yönetim - işte, Kürtleri ürkütmekten ve onları daha da fazla yalıtımdan başka bir işe yaramayan savaştan çok daha emin imkanlar.

“Zazalar”, Kürtler Üzerine Yeni Tezler Ve Bu Tezlerin Eleştirisi

A. Ali

Bu incelemenin konusu bazı çevrelerce el altında piyasaya sürülen “Zaza Gerçeği” adlı kitap olacaktır.

Kitap üzerindeki yazıdan kitabın Federal Almanya’da H. Şelıc imzasıyla basıldığı anlaşılmaktadır. Özet olarak bu kitap: Kürt milletinin bünyesinde yer alan gruplardan yalnızca “Kurmanç”ları Kürt olarak kabul etmekte, “Zazaların”(Dimililerin) Kürt olmadığı, ayrı bir halk olduğu ileri sürülmekte ve buna dair sözde bilimsel bir takım tezler geliştirilmektedir.

Bu yazımızda esas olarak bu tezlerin eleştirisini yapacağız. Bununla birlikte, bu yazı aynı zamanda “Zaza”ların Kürt olmadığı ve “Zazaca”nın Kürtçeden bağımsız bir dil olduğunu iddia eden bazı aydın “Zazalar”a da cevap niteliğindedir. Ancak konu ile ilgili eleştiri ve düşüncelerimizin tam olarak anlaşılabilmesi için ülke, ulus, ulusalcılık, ulus-devlet vb. bazı temel kavramlar üzerinde durmada, bu temel kavramlara bakış açımızın belirtilmesinde fayda vardır. Zira; bu temel kavramlara bakış açımız kavrandığı taktirde, eleştiri ve önerilerimiz anlaşılacaktır.

* * *

Ülke

“Ülke, bir yönü ile ortak tasarım, bir kültür ögesi olarak tarihi özelliğe, diğer yönü ile bir coğrafi çevre olarak nesnel bir özelliğe sahiptir. Nesnel olarak yeryüzünde herhangi bir toprak parçasıdır. Bu toprağı ülke konumuna getiren temel etken kültür ögesidir. Ya da toprak üzerinde yaşayan topluluğun bu toprak hakkındaki ortak tasarımıdır. Tarihi kültürel öge ya da ortak tasarım bu bütünün öznel yanıdır, doğanın nesnesi olan toprağın kendisi de nesnel yanıdır. Ülke, bu iki yönün yani özne ve nesnenin karşılıklı etkileşimi içinde olan birlikteliğı ya da bütünselliğidir. Bu iki yön ya da kültürel öge ile coğrafi çevre ögesi birbirinden bağımsız değil, bir bütünün iki yönü olarak karşılıklı birbirlerini etkilerler. Bu iki öğeden faal olanı öznel yanıdır ve bu nesneli ülke konumuna getirir. Demek ki ülke tarihsel-kültürel anlayıştan kaynaklanan ortak tasarımıdır.

1500-1700’lerde merkantilist siyasetin devlet siyasetine dönüşmesiyle birlikte sömürgecilik, devlet siyasetinin amacına dönüştü. Çünkü sömürgeci siyaset, ulus-devletin zenginleşmesinin en elverişli aracı olduğu anlaşılmıştı. Bu siyasetin

amacına uygun olarak ülke hakkındaki tasarımlar da değişecektir. Artık ülke ataların toprağı, doğduğu yer, tarihi anıtların, sembollerin vb. kutsal simge ve kültürel bağıntılardan kopup, ekonomik çıkarların belirlediğı yer olarak, siyasi amaçlarla belirlenen bir ilişki konumuna girer. Maurice Duverger “Köylü geleneğinin de daha az kalan, ticarete daha açık ve dolayısıyla hareketli ya da geçiş yolları üzerinde yerleşmiş olan halklar, ülkelerini belirli sınırlar içerisinde kalan basit bir alandan çok, komşu halklara doğru genişlemeye elverişli olan bir çeşit merkezi bölge olarak tasarımılamaktadırlar. Komşu halklara ise oldukça muğlak bir takım özellikler atfedilmektedir. Bu çoğu zaman dil ortaklığıdır, kendi dilini konuşan tüm halkları katmak ister kendisine. Bazen fethedilmesi düşünülen toprak daha da muğlak bir şekilde belirlenir. Bu açıdan Almanların “yaşam alanı” kuramlarına değinmek yerinde olur; gerçekten burada, sınırsız olarak genişleyebilecek bir alandan söz edilmektedir. Öyleyse, gelişimini tam anlamda gerçekleştirmek üzere gerekli olan alanı ele geçirme yeteneğine sahiptir, halk. Burada artık yurt düşüncesinden uzaklaşılr ve toprağın adeta ele geçirilmesi gereken bir avmış gibi anlaşıldığı, imparatorluk kavramına yaklaşılr. Ataların toprağı olup insanın ayağının bastığı her yere taşıyamayacağı, insanın doyduğu yer değil, doğduğu yer olan yurttan, ne kadar uzaklaşmıştır. Artık, İngilizlerin geçit ve durakların denetimini üs ve acentalar kurmasını öngören denizlere egemen olma görüşü de, hiç de daha az yayılmacı olmayan başka ortak tasarımlar yaratmıştır, ülke hakkında.[1]

Bu alıntıda net olmamakla birlikte, durum açıktır. Biri karadan bir diğeri de denizden fetihçiliğe soyulmuşlardır. Tabi diğer Batı Avrupa ülkeleri de. Artık ülke ile ilgili tasarım tarihi, kültürel niteliğiyle birlikte, ekonomik Çıkara dayalı siyasal niteliktedir de. Bu nedenle ekonomik çıkarın belirlediğı yere kadar topraklar ya da coğrafyalar fethedilmeli ve sömürge ya da yarı-sömürge durumuna getirilmelidir ki; meta pazarı, ucuz işgücü, ham madde, köle ticareti vb. piyasasına dönüşebilsin. Burada amaç toprak değil, para ve para birikimidir. 1500-1700 arasında Avrupa’da toplumsal güç durumunda olan paradır. Para, genel zenginliğin yani tüm mülklerin ve metaların temsilcisidir. Para, toplumda varolan tüm kullanım zenginliklerin, özel zenginliklerin temsilcisi niteliğine kavuşmuştur. İşte iktidara egemen olan tüccar ve gemici sınıfın amaçları doğrultusunda oluşturulan siyaset, toplumu oluşturan insanlar arası ilişkileri bu doğrultuda değiştirecek ve yönlendirecektir. Bu da militarist ve fetihçi siyasi milliyetçiliktir. İşte bu siyasetin yönlendirdiğı, ülke, kültür vb. tasarımlarla donatılan toplum fetihçiliğe sevk edilmiştir.

Kişisel bağımlılık ilişkilerine dayalı cemaat topluluklarında tarihi süreç içinde farklı kültürel kolektif kimliğe dayalı etnik toplumlar oluşur. Etnik topluluklar cemaat toplumlarına hastır, ya da kişisel bağımlılık ilişkilerinin oluşturduğu insanlar arası ilişkilerden oluşan toplumlara ait bir aidiyet duygusudur. Bu etnik toplumların üzerinde yaşadığı toprakta tarihi, kültürel esasa dayalı olarak ülke

tasarımına kavuşmakla, kültürel kolektif kimliğin bir ögesine dönüşerek toplumsallaşır ya da öznellesir. Kültür ve ülke bağı cemaat topluluklarında oluşan tarihi bir ilişkidir ve tarihin ürünüdür. Bu farklı kültür ve ülke bağı tarihi süreç içinde toplulukları farklı etnik yapılarla ve etnik devletlere dönüştürür. Etnik topluluklarda ve etnik devletlerde ağırlıklı ilişki siyasi değil, kültürel değerlerdir.

1500-1700 arasında Avrupa'daki toplumsallaşma; tüccar, manifaktür, gemici vb. burjuva sınıfının amaçları toplumun amacına dönüştürülerek oluşturulan bir toplumsallaşmadır ya da siyasallaşmadır. Bu aynı zamanda etnik toplulukların da siyasal topluluklara dönüşme sürecidir. Kültürel kimlikli toplulukların siyasal topluluk durumuna gelmesi de uluslaşmadır.

Uluslaşma da niteliğini siyasal içeriğinden alır. 1500-1700 arası uluslaşma dönemi olduğu kadar, ulusal niteliğini de dönemin militarist, saldırgan, sömürgeci siyasi milliyetçiliğinden alır. Bu uluslaşma da mutlak krallığa tabii ulus devlet durumundadır.

Öyleyse, etnik toplulukları ulusal bütünlüğe dönüştüren faaliyet siyasettir. Bu hangi siyasettir(?) sorusunu sormak gerekir. Uluslaşmayı oluşturan siyaset ulusalci siyasettir. Şöyle ki; emekçi yığınları ile tacirlerin ve soyluların çıkarları çelişiktir. Tacirler ve soyluların amaçlarını ve çıkarlarını toplumun amacına ve çıkarına dönüştürmesiyle, toplumu oluşturan bireylerin çıkar ve amaçlarından bağımsız olarak, başlı başına hayali bir toplumun amaç ve çıkarları ortaya çıkar. Ve bu hayali toplum, ulusal devlet şeklinde bağımsız bir toplumsal biçim alır. Dolayısıyla, devlet amacı ve çıkarı hem gerçek insanlardan ve hem de toplumun çıkarından ayrı bağımsız bir şekil alır. İnsanlar arası bu faaliyet ulusal siyasettir.

Ulus ve Ulusalçılık

Ulus; tarihte ilk kez Batı Avrupa'da, kişisel bağımlılık ilişkilerini nesnel bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık ilişkilerine dönüştüren, amaçlı insan faaliyetinden kaynaklanan özgül siyasetle ülke olarak tasarlanan belli bir coğrafyada yaşayan kültürel toplulukların siyasal topluluğa dönüşmesidir. Kültürel kimlikli toplulukların siyasal kimlikli topluluğa dönüşme süreci uluslaşma sürecidir. Ulus da siyasal kimlikli toplumdur.

Başlangıçta Batı'da olmak üzere Avrupa'da ve Avrupa dışında sömürge olmayan devletler ile sömürge ülkelerde farklı koşullarla birlikte hepsinde; uluslaşmayı sağlayan ortak özellik siyasettir. Bu özgül siyaseti diğer farklı amaçlı siyasetlerden ayırt etmek için ulusalcı siyaset olarak tanımlıyoruz. Genel olarak ortak bir kültüre sahip toplulukların ülke olarak tasarladıkları coğrafyada siyasal topluluğa dönüşme faaliyeti ya da siyasi birliği oluşturma yani ulusal-devlet oluşturma faaliyeti ulusalcı siyasettir.

Bu ulusalcılığı, ulusal-devlet sonrası ulusalcılıktan, yani devleti koruma ve geliştirme ulusalcılığından ayırt etmek gerekir. Ulusal devlet sonrası ulusalcılığını devlet ulusalcılığı olarak tanımlıyoruz ya da adlandırıyoruz.

Siyaset, belli ülkede yaşayan topluluğun ortak hak ve görevleri anlayışı üzerinde devletleşmeyi amaçlayan faaliyettir. Siyasi faaliyetle kültürel topluluğun kültürel ögesi olan ülke, siyasal ögeye ya da kültürel tasarımlı ülke, siyasal tasarımlı ülkeye dönüşür. Neticede, topluluğun siyasallaşma sürecine girmesi, topluluğu kendi başına siyasal birim konumuna getirir. Bu da kendi ülkesinde topluluğun kendi başına toplumsal birim konumuna varmasıdır, yani ulusal devlet durumuna gelmesidir.

Herhangi bir kültürel topluluk devletleşme ile bir toplumsal birim niteliğine varır, aksi halde hangi biçim içinde olursa olsun herhangi bir devletin organı durumuna düşer.

Ulusal devlet, dili ve kültürel değerleri devlet siyasetinin amaçları doğrultusunda standartlaştırır, türdeşleştirir. Ancak dil devlet diline dönüşürse ulusal dil durumuna gelir. Devlet dili durumuna gelemeyen diller, olsa olsa bir kültür dili olabilir, ama mili dil niteliğine ulaşamaz. Kültürel dillere anadil de denilebilir. Anadille ulusal dil, birbirine karıştırmamak gerekir, çünkü anadili milli dil değildir. Ancak, siyasi öge ile tamamlanırsa yani devlet dili niteliğine varabilirse, milli ya da ulusal dil niteliğine kavuşur.

Ulusların Tarihi ve Bilgi Kaynaklarımız

Tarihçiler ve sosyal bilimciler tarafından sık sık çağımızdaki bir ulusun veya etnik grubun tarihteki filan halkın veya etnik grubun ardılları, devamları oldukları veya bir ulus veya etnik grubun tarihteki bilmem hangi halkla akraba oldukları, iki ulusun veya etnik grubun aynı kökenden geldikleri iddia edilir, durulur. Bize verilen ve genel olarak insanların kabul edip geçtikleri bu bilgilerin doğruluk derecesi nedir? Bugünkü ulusların veya etnik grupların geçmişi ile ilgili bilgi kaynaklarımız nelerdir? Bu kaynakların güvenilirlik derecesi nedir? Bu bilgilerin doğruluk derecesi nedir? Biraz da bu soruları irdeleyip bunlara cevap aramak istiyoruz.

Kanaatimizce bir ulusun veya etnik grubun geçmişi, birden fazla ulusun veya etnik grubun köken birliği, bir etnik grubun bir başka grupta veya bir ulusla bir etnik grubun köken birliği hakkında bize bilgi verebilecek yegâne sıhhatli kaynakları: 1-Yazılı kaynaklar; 2-Kültür değerleri(araçları), 3- Dil'dir.

1- Yazılı kaynaklar

Bu kaynaklar genellikle geçmişten günümüze kadar gelen ve günümüzde okunabilen, yazıtlar, kitabeler, kitaplar vs. yazılı kaynaklardır. Bu kaynaklar en objektif kaynaklardır. Bu kaynaklardan günümüz uluslarının veya etnik gruplarının geçmişini öğrenmek, bu grupların köken birliğini tahlil edebilmek

mümkündür. Örneğin Antik çağa ait Yunan yazılı kaynaklarından bugünkü Yunanlıların ilk çağ Yunan halklarının torunları olduğunu öğrenebiliriz. Bu kaynaklarla ilgili fazla izahata gerek yoktur. Zira herkesçe bu kaynakların temel bilgi kaynakları olduğu zaten kabul edilmektedir.

2- Kültür Değerleri (Araçları)

Bu araçlar geçmişten günümüze kadar varlıklarını koruyabilmiş, tarih içinde halkların üretimde kullandığı araç ve gereçlerle (saban, değirmen taşı, çanak, çömlek vs.) savaş araç ve gereçleri, giyim kuşam gibi folklorik değerlerdir.

Bu değerlerden de bir ulusun veya etnik grubun geçmişi ile ilgili bilgiler edinmek mümkündür. Örneğin; bugün (A) bölgesinde yaptığımız arkeolojik kazılardan bulduğumuz bir savaş baltasından veya benzeri bir araçtan hareketle aynı aracın halen kazı yapılan (A) bölgesi halkı tarafından kullanılmasından veya başka bir bölgedeki halkın bu aracı halen kullanıyor olmasından dolayı günümüz (A) bölgesi halkının veya aynı aracı kullanan diğer bölge halkının geçmişteki (A) bölgesi halkının torunları ve ardılları olduğu konusunda kanaat sahibi olabiliriz. Veya bugünkü (A) bölgesi halkı ile aynı aracı halen kullanan başka bölgedeki halkın aynı kökenden gelme halklar olduğunu iddia edebiliriz.

Ancak; bu grup bilgi kaynaklarımızın verdiği bilgi her zaman ve her şartta objektif ve doğru olmayabilir. İlk ve orta çağlardaki insan topluluklarının ve halklarının ilkel üretim şartlarında yaşadıkları, halklar arasındaki yaşam düzeyinin pek birbirinden farklı olmadığı düşünüldüğünde, bu araç gereçlerin -toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılıklar göstermekle beraber- çoğu toplumlarda birbirinin benzeri olduğu kolayca anlaşılır. Bu sebeple, bu kaynaklardan elde edilebilecek bilgiler yanıltıcı olabilir. Bir İran savaş baltası ile bir İskit savaş baltasının aynı ve benzer olması gibi. Fakat öylesine kültür araç ve gereçleri vardır ki tarihte yalnızca bir halk tarafından yaratılıp kullanılmıştır veya da böylesi bir kültür aracının en mükemmel biçiminin yalnızca bir halk tarafından yaratılıp kullanıldığı tarafımızdan bilinebilir. İşte bize bilgi kaynaklığı edecek olan kültür aracı veya değeri bu özelliği taşıyan kültür aracı veya değeri olacaktır. Örneğin; tarihte birçok halk vazo yapmıştır. Ama bir Çin vazosunun mükemmelliği ve sanat değeri diğer halkların (örneğin Anadolu halklarının) yaptığı vazolardan kolaylıkla ayrı edilebilir. Ve bu özelliği taşıyan bir Çin vazosu bize bilgi kaynağı olabilir.

Bu bilgi kaynaklarımızı nasıl kullanabileceğimizi bir örnekle somutlaştırabiliriz. Bugün Anadolu'nun (A) bölgesinde yaptığımız bir arkeolojik kazıdan bulduğumuz bir kılıç veya benzeri bir kültür aracının aynısının İran'ın (B) bölgesinde yaptığımız bir arkeolojik kazı ile ele geçirdiğimizi düşünelim. Bu iki kılıcın benzerliğinden hareketle, Anadolu'nun (A) bölgesi halkının, İran'ın (B) bölgesi halkı ile aynı kültüre mensup olduğunu ve bu iki halkın aynı etnik kökenden geldiğini iddia edebiliriz. Ancak bu iddiamızın doğru ve inandırıcı olabilmesi için; kendine has özellikleri olan ve bu özellikleri nedeniyle bilgi kaynağı olabilecek olan bu

kılıcın ilk yaratıcısının da bu iki bölge halkı olmasının tarafımızdan bilinmesi gerekir. Aksi taktirde iddiamız doğru ve inandırıcı olmayacaktır. Zira bu kılıcın alışveriş yolu ile (A) bölgesinden (B) bölgesine gitmesi de mümkündür.

3- Dil

Bir ulusun veya etnik grubun geçmişi ile ilgili veya çağımızdaki bir ulusun ve etnik grubun yine çağımızdaki bir ulus veya etnik grupla olan akrabalık, soy ve kültür birliği hakkında bize bilgi verebilecek kaynaklardan biri de dildir. Bu grupların dilleri üzerinde yapacağımız mukayese veya inceleme ile de bu grupları soy sop birliği, kültür birliği ve geçmişi hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Bu halkların dillerindeki kelimelerin etimolojik kökenleri, dilbilgisi kuralları (fillerin yapısı, kelime türetmeleri vs.) bu konuda bize fikir verebilir.

Örneğin; bugün Kürt dili üzerinde yapacağımız bir inceleme ile bu dildeki kelimelerin birçoğunun etimolojik köken olarak Avrupa ve İran dillerinde kullanılan kelimelerle aynı kökenden geldikleri, bu dilin bükümlü bir dil olduğunu, bu dildeki fiillerin zaman ve yapısı itibariyle Avrupa ve İran dillerindeki fiillerin zaman ve yapısına benzediğini görebiliriz. Bu benzerlikten hareketle, Kürt dilinin Hind-Avrupa dil grubuna dahil olduğunu[2], bu grubun İran alt grubuna mensup olduğunu, görebiliriz. Yine bu benzerlikten hareketle, bugünkü Kürtlerin İran ve Avrupa ulusları ile akraba bir ulus olduğunu iddia edebiliriz. Keza bugünkü Kürt dili ile tarihteki “Medler, Hurriler, Mitaniler vs.” halkların dilleri arasında bu bakımdan yapacağımız bir inceleme ve mukayese ile bugünkü Kürtlerin tarihteki bu halkların torunları ve ardılları olduğu sonucuna varabiliriz.

Ancak diğer kaynaklar gibi bu kaynaktan da elde ettiğimiz bilgiler her zaman ve her şartta doğru ve objektif olmayabilir. Her varlık gibi dil de çok yavaş da olsa değişmekte ve evrime uğramaktadır. Tek, tek her ulusun veya grubun dili aynen mal alış-verişi gibi, kız alış-verişi gibi diğer ulusların, komşu ulus veya etnik grupların, dillerinden kelime alış-verişinde bulunmaktadır. Bu nedenle dildeki kelimeler her zaman ve her şartta doğru ve objektif bilgi kaynağı değildir. Objektif ve doğru bilgi kaynağı olan şey dildeki temel dilbilgisi kurallarıdır. Zira dilde kelime alış-verişi de olsa, evrim de olsa, her dilde o dile has değişmeyen temel dilbilgisi kuralları mutlaka vardır. İşte bize doğru bilgi kaynaklığı edecek olan da bu temel dilbilgisi kurallarıdır.

Bu tespitlerimizden sonra, tekrar sorumuzun başına dönebiliriz. Demek ki, tarihteki bir ulus veya etnik grubun veya çağımızdaki bu grupların kök birliği, akrabalığı ile ilgili bilginizin, yazılı kaynaklar, kültür araçları, o ulusun veya grubun dili gibi kaynaklarla doğrulanabiliyorsa, ancak doğru ve objektif bilgidir. Aksine bu kaynaklarca doğrulanmayan bilgiler masal, son planda safsatadır.

Bu kaynaklardan tek, tek alınan bilgiler de doğru değildir. Grup ya da ulus hakkındaki bilginizin bu üç kaynak tarafından ve birlikte doğrulanması gerekir. Tek kaynaktan alınan bilgiler yanıltıcıdır.

Örneğin, bugün Türkler köken itibarıyla Orta Asya'lı olduklarını ve Orta Asya'da M.S. VII.-VIII. yüzyılları arasında hüküm süren Göktürk'lerin torunları olduğunu iddia ederler. Türkçe üzerinde yapacağımız bir inceleme ile bu dilin Asya kökenli bir dil olduğu sonucuna varabiliriz. Ancak bu tek başına yeterli değildir. Yalnızca bununla Türklerin Orta Asya'lı oldukları ve Göktürk'lerin torunları oldukları sonucuna varamayız. Zira Türkçe gibi Asya kökenli birçok dil vardır. Ama bugün okunmuş ve elimizde tercümeleri bulunan Orhun Kitabeleri'nden[3] hareketle, bu kitabelerdeki dil ile bugünkü Türkçe arasında yapacağımız bir mukayese ile bulduğumuz sonuçlardan hareketle, bugünkü Türklerin geçmişteki Göktürklerin torunları oldukları sonucuna varabiliriz. Ve bizi bu sonuca götüren şey de tek başına dil değil, dil ile elde edilen bilgilerimizin yazılı kaynaklarca da (Orhun Kitabeleri'nce) doğrulanması ve desteklenmesidir.

Bu konuya son vermeden önce, çoğu tarihçi ve toplum bilimci tarafından ulusların ya da etnik grupları tarihi ve etnik kökenleri ile ilgili bilgi kaynağı olarak kabul edilen bazı kaynaklara -yukarıda saydığımız kaynakların dışında kalan- ve bu kaynaklardan elde edilen bilgimizin bilimsellik derecesine de dokunmak istiyoruz.

a- Bazı sözde tarihçi ve sosyal bilimciler bir takım coğrafik yer, bölge, şehir adlarına dayanarak da ulusların veya etnik grupların geçmişi ile ilgili bilgi sahibi olabileceğimizi ve bu kaynaktan elde ettiğimiz bilgilerin de doğru bilgi olabileceğini iddia ederler. Bu kimseler genellikle bir takım yer adlarına bakarak, bu yer adları ile bir ulusun veya etnik grubun dilindeki aynı sesi çağrıştıran veya bu dillerde aynı anlamı ifade eden bir kelime ile paralellikler kurarak, o ulusun veya etnik grubun geçmişinin açıklanabileceği, o yerin sahipleri ile ilgili bilgiler edinilebileceğini iddia ederler.[4] Halbuki bu yol ile elde edilecek bilgiler-tabii bilgi denebilirse- safsatadır. Bu bilgilerin bilimsellikle, bilimsel bilgi ile bir alakası yoktur.

Örneğin; bazı Türk “Tarihçileri”, bilmem Orta Asya'daki hangi şehrin adının “Kürt” veya “Kurt” olduğunu, vakti zamanında Orta Asya'da “Kürt” diye bir aşiretin var olduğunu vs. iddia ile aslında “Kürt” diye bir halkın veya ulusun var olmadığını, var olan Kürtlerin de geçmişteki Orta Asya'daki Türklerin bir kolu(boyu) olduğunu iddia eder dururlar. Halbuki böyle bir yer adının veya aşiret adının Orta Asya'da bulunduğunu hiçbir yazılı kaynak doğrulamamaktadır. Velev ki böyle bir yer adı veya aşiret adı olsa bile, bunun tek başına Kürtlerin aslında Türklerin bir boyu olduğunu kanıtlamayacağını düşümemektedirler. Zira bir yer adı ile veya bir aşiret adı ile bugünkü Kürtlerin adı arasında bir paralellik kurmak suretiyle bir sonuca gidilemeyeceğini ve bunun da şu anda var olan Kürt gerçeğini değiştiremeyeceğini anlamamaktadırlar. Coğrafik bir yer adının tek başına bir ulusun veya etnik grubun geçmişi açıklayamayacağını kavrayamamaktadırlar.

Bir örnek daha verelim; tarihte bugünkü “Malatya” ilinin adının “Miletene” olduğu yazılı vesikalarla sabittir. Eski Anadolu halkları tarafından kurulan ve bu

adla anılan bu şehrin bu adı, zamanla dilden dile olan telaffuz farkından dolayı değişime uğrayarak bugünkü Türkçe’de “Malatya” şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır. Kürtler, bu şehrin adını “Malati” şeklinde telaffuz ederler. Türkler bu şehrin adının “Malatya” şeklindeki telaffuzuna bakarak (bu şekildeki bir telaffuz Türkçedeki büyük ses uyumuna uygun bir telaffuzdur) bu şehrin aslından Türkler tarafından kurulduğunu, “Malatya” adının Türkçe olduğunu, dolayısıyla bu şehri kuran halkın da köken itibariyle Türk olduğunu iddia edebilirler. Kürtler bu şehir adının Kürtçedeki telaffuz şekline bakarak, bunu “Mal-Hati (Kürtçe eve geldi şeklinde veya “Mala-Hati (Kürtçe Hatilerin yurdu, Hatilerin evi)” şeklinde anlamlandırarak, bu şehrin aslında Kürtler tarafından kurulduğunu, şehrin isim babasının Kürtler olduğunu, zira “Mala-Hati” kelimesinin yalnızca Kürtçede bir anlamının olduğunu, dolayısıyla bu şehri kuran Hati[5] halkının köken itibariyle Kürt olduğunu iddia edebilirler. Halbuki bu şehir adının Kürtlerle, Türklerle bir ilgisi yoktur. Şehri kuran ilk halkın Türkler veya Kürtler olduğu veya Hatilerin Kürtlerin veya Türklerin ataları olduğunu hiçbir tarihi vesika yazmamaktadır. Keza diğer bilgi kaynaklarımızın hiçbirisi bu tezimizi doğrulamamaktadır. Öyle ise bizim bu konudaki tezimiz doğru değildir. Doğru olan, bilimsel olan, bu şehrin Anadolu’nun eski halkları tarafından kurulup isimlendirildiği ve yazılı tarihi vesikalarda bilinen ilk isminin de “Miletene” olduğu, “Miletene” isminin zamanla dillerdeki telaffuz farkından dolayı değişime uğrayarak bugünkü “Malatya ve Malati” şeklinde telaffuz edilmeye başlandığıdır.

b- Bazı tarihçi ve sosyal bilimciler de bir takım doğal olayların tarih bilgisine kaynaklı edebileceğini, iklim değişikliği vs. bir takım etkenlere dayanılarak da çağımızdaki ulusların veya etnik grupların geçmişinin aydınlatılabileceğini iddia eder dururlar.

Örneğin; bazı Türk “Tarihçileri”, Orta Asya’da ne zaman meydana geldiği bilinmeyen bazı iklim değişikliği, çölleşme gibi olaylara dayanarak, bir zamanlar Orta Asya’nın suları, ormanları bol, cennet gibi bir bölge olduğunu, Türklerin bu yurttan çok ileri bir medeniyet yarattığını, sonra aniden bir kuraklık olduğunu, kuraklık nedeniyle atalarının Orta Asya’dan Mezopotamya’ya, Anadolu’ya, Avrupa’ya, Mısır’a hatta Bering Boğazı yolu ile Amerika kıtasına göç ettiğini, bu yerlere medeniyet götürdüğünü iddia etmekte, bu bölge eski halklarının hepsinin Türk olduğunu, tarih içinde doğmuş ne kadar ileri medeniyet varsa (Mezopotamya-Sümer medeniyetinin, Anadolu Hatti-Hitit medeniyetinin vs.) aslında Türk medeniyeti olduğunu iddia eder dururlar. Halbuki, insanlık öncesi jeolojik değişimlere ilişkin varsayımlar hariç, Orta Asya’da gerçekten de iddia edildiği gibi bir iklim değişikliği olduğunu hiçbir yazılı kaynak doğrulamamaktadır. Keza Türklerin Orta Asya’da çok ileri bir medeniyet yarattığını veya ileri Mezopotamya-Sümer medeniyetinin, Anadolu-Hatti-Hitit medeniyetinin bir Türk medeniyeti olduğunu ya da bu medeniyeti yaratan halkların Türk olduğunu hiçbir yazılı kaynak söylemediği gibi, diğer bilgi kaynakları da bu tezleri doğrulama-

maktadır. Aynı şekilde M.S. 11. ve 12. yüzyıllardaki Türk göçleri hariç, bu tarihlerden önce, Anadolu'ya, Mısır'a, Mezopotamya'ya herhangi bir Türk göçü olduğunu da yazılı hiçbir kaynak yazmamaktadır. Tüm bunlara rağmen bazı Türk tarihçileri, Orta Asya'da ne zaman vuku bulduğu bilinmeyen bir iklim değişikliğine dayanarak, Türklerin tarihini, yukarıda sayılan bölgelerin tarihini, bu bölgelerde yaşayan halkların tarihini açıklamaya çalışmakta ve bu iklim değişikliği olaylarını tarihsel bilgi kaynağı olarak alabilmektedir. Bu tip tezlerin hiçbir bilimsel değerinin olmadığı açık.

c- Diğer yandan bazı tarihçi ve sosyal bilimciler de; ulusların veya etnik grupların geçmişinde kalmış bir takım efsane ve destanlara dayanılarak da bu grupların tarihlerinin açıklanabileceğini ileri sürerler. Efsane ve destanların tarihi bilgi kaynağı olabileceğini kabul ederler.

Kanaatimizce bu tip düşüncelere de tek başına itibar etmek mümkün değildir. Örneğin bir Tepegöz masalı[6] Türklerin tarihi ile ilgili bize ne gibi bilgiler verebilir? Hiçbir şey. Aynı şekilde Türklerin bir "Ergenekon Destanı"[7] bize Türk ulusunun oluşumu, etnik ve tarihsel kökenleri hakkında ne gibi bir bilgi verebilir? Hiçbir şey. Destan ve efsanelerin birer bilgi kaynağı olarak verdiği tarih bilgisinin, doğru ve objektif olmadığı, bu kaynaklarda anlatılanların çoğu zaman abartılı bilgilerle dolu olduğu bir gerçektir. Bu nedenle de bu kaynakların bilimsel tarih bilgisi kaynağı olarak alınması mümkün değildir.

d- Kimi ırkçı tarihçi ve sosyal bilimciler -bilimci denebilirse- antropolojinin veya antropolojik verilerin de ulusların veya etnik grupların yapısını, tarihini aydınlatılabileceğini, bu verilerin de bu konuda bilgi kaynakları olarak alınabileceğini iddia ederler. Gerçek öyle değildir. Antropolojik verilerin ulusların veya etnik grupların geçmişlerinin aydınlatılmasında bilgi kaynağı olarak alınması mümkün değildir. Zira; ulusların ve etnik grupların gerçek tarihi bugünkü antropolojik verileri yalanlamaktadır.

Durumu bir örnekle izaha çalışalım. Örneğin bugünkü Anadolu'da nüfusun %55-60'ı Türkçe konuşmakta ve bu kitle kendini Türk olarak (Türk ulusunun kitlesi olarak) kabul etmektedir. Türklerin Asya'da bir ırk olması nedeniyle sarı ırka mensup oldukları da bilinmektedir. Sarı ırka mensup insanların da antropolojiye göre, abalak yüzlü, elmacık kemikleri çıkık, gözleri çekik, düz siyah saçlı olması gerekir. Antropolojik verilere göre hareket ettiğimiz taktirde; Anadolu'daki %55-60 oranındaki Türk nüfusunun tümünün bu özellikleri taşıması ve sarı ırka mensup olması gerekmektedir. Halbuki bu konuda bir istatistik yapılsa herhalde bu %55-60 oranındaki kitlenin ancak %4-5'inin bu özellikleri taşıdığı, geri kalan %50-60 oranındaki Türk kitlesinin sarı ırkın (Türk ırkının) özelliklerini taşımadıkları ortaya çıkacaktır. Şimdi antropolojik verilere dayanarak esasında kendini Türk kabul eden bu %50 oranındaki insan kütlesinin Türk olmadığını mı iddia edeceğiz? %50-60 oranındaki bu insan kütlesine ne diyeceğiz? Hiç şüphe yok ki geri kalan bu insan kütlesinin Türk olmadığını iddia edemeyiz. Böylesi bir

iddia gülünç olur. İşte bu örnek antropolojik verileri yalanlamakta. Bu verilere dayanarak bugünkü ulusların ve etnik grupların, gerek bugününün gerekse de geçmişinin açıklanamayacağını, dolayısıyla bu grupların tarihi ile ilgili bilimsel bilgi kaynağı olamayacağını, çok açık bir şekilde göstermektedir.

H. Şelhc'in Tezleri ve Tezlerin Eleştirisi

I- H. Şelhc'in Amacı "Zazalar"ın Kürt Olmadığını İspat Değil, Esasında Kürt Diye Bir Ulusun Va olmadığını İspatlamaktır

H. Şelhc kitabının giriş bölümünde; uzun sürelerden beri dünya kamuoyunda canlı tutulmaya çalışılan bir Kürt sorunu olduğunu, bu sorunla doğuda ve batıda birçok araştırmacının ilgilendiğini, ancak bu konuda araştırma yapıp fikir yürütenlerin bir çıkmaza saplandıklarını, soruna çözüm bulmak isteyenlerin konunun içine girdikten sonra soruna çözüm bulmadan konuyu bıraktığını, hayal kırıklığına uğradıklarını, sorunun adeta bir "muamma" haline geldiğini, B. Nikitin'in "Kürtler" adlı kitabının önsöz yazarı doğubilimci Louris Massigen'e atfen, Kürtler konusunun yarım yüzyıldan beri çeşitli araştırmacıların inceleme ve araştırma konusu yapılmasına rağmen, "Kürt ve Kürdistan konusunun henüz tam olarak ne olduğunun anlaşılmadığını", William Aegleton'a atfen de "Kürt kimliğinin tam ve inandırıcı olarak ortaya koymanın güç olduğunu", "Kürtlerin kökenlerinin romantik ve hayal gücü geniş olan bazı tarihçiler tarafından adları Kürt kelimesine yakın olan ya da bazı harfleri değiştirilince bu ada yakınlığı ortaya çıkan, soyları tükenmiş olan halklarla bilinmeyen beldelerdeki halklar arasında" araştırılıp durulduğunu, Rus araştırmacı V. Minorskye atfen de "Kürt adı ile örtülü tabakanın altında esasında birçok eski kavimin kalıntılarının bulunduğu ortaya çıktığını", bugün Kürt olarak anılan "zümrenin"[8] bünyesinde Kürtlükle hiçbir ilgisi bulunmayan "zümrelerin" bulunduğunu, bu "zümrelerden" birinin de "Zaza"lar olduğunu, "Zazaların Kürt olmadığını, kitabını da "Zaza"ların Kürt olmadığının ispatı için yazdığını iddia etmekte ve Kürt aydınlarınca "Zaza"ların Kürt olduğunun iddia edilmesi nedeniyle Kürt aydınlarını "Zazalar"dan özür dilemeye çağırmaktadır.

H. Şelhc bu görüşleri ile her ne kadar adı geçen kitabını "Zaza"ların Kürtlerden ayrı olduğunun ispatı için yazdığını iddia etmekte ise de, asıl amacı bu değildir. Lafı evirip çevirip, Ortadoğu'da Kürt halkı (veya ulusu) diye bir halkın var olmadığına getirmek istiyor. Nitekim; "Kürt kimliğinin tam olarak ne olduğunun bilinmemesinden" bahs etmesi, Kürt aydınlarını "sahtekarlıkla" suçlayıp, dünya kamuoyunun dikkatlerini üstlerine (Kürt sorunun üstüne) çekmesinden şiddetle rahatsız olması, gerek Kürtlerden, gerekse de "Zaza"lardan bahs ederken de bunların bir halk mı, ulus mu, etnik azınlık mı olduklarını belirlemeyip, özellikle siyasi ve sosyolojik literatürde yeri olmayan, belirsiz bir

“zümre” kavramını kullanması, H. Şelıc’ın bu niyetini açıkça göstermektedir. Böylece bu sözde teorileri ile Ortadoğu’da Kürtlerin var olmadığını, dolayısıyla Kürtlerin bir grubu olarak “Zaza”ların da var olmadığını “ispat edecek” ve ege-menlere hizmetlerini sunacak ... H. Şelıc’ın açık amacı budur. Yoksa amacı “Zazaları” korumak değil. .. [9]

H. Şelıc, V. Minorsky’den aktardığını söylediği “ ... bugün Kürt diye bilinen zümrenin geçmişteki birçok orta doğu halklarının kalıntısı olduğuna ... “ dair tez-leri ile de; çağımızdaki ulusların etnik kökenlerini, oluşum ve yapısını bilmediği-ni açıkça ortaya koymaktadır. Ulusların oluşumunu ve etnik kökenlerini bir tek halka veya ırka dayandırarak açıklayan ırkçı-Turancı Türk tarihçi üstatları gibi düşündüğünü açıkça sergilemektedir.

Yazımızın başında genel olarak ulusların oluşumunu açıklamış ve çağımızda bir tek ırka veya bir tek halka dayanan hiçbir dünya ulusunun olamayacağını gerekçe ve örneklerini vermiştik. Bu örnekleri tekrarlamayı gerekli görmüyoruz. Şu kadarını hatırlatmada fayda vardır ki; tüm dünya ulusları bir ırklar ve halklar harmanıdır. Bu dün de böyle idi, bugün de böyledir. Bunun aksini kimse iddia edemez. Bundan daha doğal ve daha doğru ne olabilir? İşte H. Şelıc’ın anla-madığı budur. Tabii ki Kürtler de Ortadoğu’daki her halk ve ulus gibi geçmişteki birçok Ortadoğu halkının karışımı ve torunları olacaktır. Bunun aksini kim iddia etmiştir. Acaba dünyada kim bir tek ırka ve bir tek halka dayanan kaç ulusu bize gösterebilir? Doğrusu bunu sormak isterdik. Zira o ve üstatları ırkçı Türk tarihçi-leri bunu anlamak ve kabullenmek istemiyorlar. Onlar hala ulusları ve ırkları karıştırmakta, bir kültürel topluluğa ulus denebilmesi için o kültürel topluluğun fertlerinin veya gruplarının ille de bir tek ırktan veya etnik kökenden gelmesi gerektiğini şart koşmaktadırlar.

Ama bütün bunlar Kürt denilen ulusun esasında Ortadoğu’nun geçmişteki halklarının kalıntısı olduğunu, Kürt diye bir ulusun var olamayacağını mı göster-mektedir? Şüphesiz ki hayır. Nasıl ki bugünkü İtalyan ulusunun geçmişteki, Romalıların, Etrusklerin, Cermenlerin, Yunanlıların, Arapların v.s’nin. torunları’ ve karışımı olmasından dolayı esasında İtalyan diye bir ulusun var olamayacağını iddia edemiyorsak, İtalyan ulusunun ırki ve etnik kökenlerini bu halklara daya-narak açıklıyorsak, aynı şekilde Kürtlerin de Ortadoğu’da geçmişteki bir takım halkların torunları ve karışımı olması doğaldır. Ve Kürt ulusunun bugünkü etnik ve ırki kökenlerini de ancak Ortadoğu’da geçmişteki birtakım halklara dayanarak açıklamak mümkündür. Gerçek budur. Bu konuda çıkmaza, çözümsüzlüğe saplanan araştırmacılar değil, H. Şelıc ve onun gibi kafalardır. Bu konuda ne B. Nikitin, ne L. Masigno, ne de W. Aegleton çıkmaza girmemişlerdir. Aksine bu araştırmacılar yaptıkları araştırma ve incelemeleri ile Ortadoğu’da Kürt halkı diye bir halkın var olduğunu, bu halkın ne Araplar gibi Sami kökenli ne de Türkler gibi Asya kökenli olmadığını, Aryani kökenli bir halk olduğunu kanıtları ile birlikte ortaya koymuşlardır. H. Şelıc bu araştırmacılara iftira etmekte, bu

araştırmacıların Kürtlerin ırkı ve etnik kökenleri ile ilgili sarf ettiği sözlerini çarpıtmaktadır.

H. Şelıc'ın iddialarının aksine bugün Ortadoğu'da, dili, kültürü, maddi anlamda varlığı, 25-30 milyonluk nüfusu ile Kürt ulusu diye bir ulus vardır. Ve bu ulus halen yaşamaktadır. Bu olguyu ne H. Şelıc, ne de benzerlerinin bu çarpık tezleri ortadan kaldıramaz.

Kürt milletinin bünyesinde Kürtlükle ilgisi bulunmayan hiçbir "zümre" yoktur. "Zazalar" da bu ulustan ayrı değil, ulusun bir parçasıdır. Bunun kanıtlarını sırası gelince, Kürt ulusunun ırkı ve etnik kökenleri bahsinde tek, tek ortaya sereceğiz. Bu konuda Kürt aydınları değil, H. Şelıc ve onun gibi düşünenler yanılmaktadır. Bu konuda ne "Kürtlerin"[10] "Zaza"lardan, ne de "Zaza"ların "Kürt"lerden özür dilemesine gerek yoktur. Zira Kürdün Kürt'ten özür dilemesi diye bir komiklik olamaz. Eğer "Kürt"lerden ve "Zaza"lardan özür dilemesi gereken biri varsa onun da H. Şelıc ve üstatlarının olması gerekir.

II- H. Şelıc'ın Sahte Teorileri

H. Şelıc kitabının sahte teoriler başlığı altındaki bölümünde; Kürt araştırmacı İhsan Nuri Paşa'nın "Kürtlerin Kökeni" adlı kitaptaki düşüncelerine atfen, bu kitaptaki düşünce ve tezleri tüm Kürt aydınlarına mal ederek, Kürt aydınlarının Nuh peygamberin Kürt olduğunu iddia ettiklerini, dolayısıyla, dini kitaplarda tüm insanlığın Nuh'un çocukları kabul edildiğine göre; bu tezle tüm dünya milletlerinin Kürt olduğu sonucu çıktığını, halbuki bunun doğru olmadığını, aynı şekilde Kürt araştırmacı Emin Zeki Beg'in "Kürt ve Kürdistan Tarihi" adlı kitabındaki düşüncelere atfen de, Kürt aydınlarının eski Mezopotamya ve Ortadoğu halklarından olan Sümer, Subari, Asur, Urartu, Guti, Lulu, Kusi, Kassit, Mitani, Nayri, Muşki, Haldi, Mannai, Cyrtii, Kimme, Saka, Kardü, Med, Pers, Sasani vs.[11] halklarının Kürt olduklarını iddia ettiklerini, bunun doğru olmadığını, aynı kitapta "Nemrut'un"[12], "Zerdüşt'ün"[13], hatta Hz. İbrahim'in" torunu olması nedeniyle "Hz. Muhammed'in" Kürt olduğunun ileri sürüldüğünü, bunun doğru olamayacağını, Kürt aydınlarınca Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan herkesin Kürt, bu bölgelerin de Kürdistan olarak kabul edildiğini, halbuki bu bölgelerde Kürtlerden ayrı olarak "Zazaların", Azerilerin, Türkmenlerin, Terekemelerin, Arapların, Çerkezlerin, Süryanilerin, Nasturilerin, Ermenilerin, Kurmancların yaşadığını, bunlardan sadece Kurmancların Kürt olduğunu, Kurmancların da hiçbir zaman kendileri için Kürt adını kullanmadıklarını, dillerinde de zaten Kürt diye bir kelimenin bulunmadığını, Kurmancların kendilerine "Kurmanc", dillerine de "Kurmanci" dediklerini, bu nedenlerle Doğu ve Güneydoğu Anadolu kökenli her insana Kürt denemeyeceğini, halbuki Kürt aydınlarının bu bölgelerde yaşayan herkesi Kürt, dillerini de Kürtçe'nin lehçeleri olarak kabul ettiklerini, Türkiye, Rusya, İran, Irak, Suriye'de yaşayıp "Küt adı altında birleştirilmek istenen zümrelerin ... " her bakımdan birbirlerinden farklı

olduklarını, bu farklılıklar nedeniyle Kürt halkı diye bir halkın olamayacağını, Kürt aydınlarınca “Kurdi” adı verilip oluşturulan dilin aslında “Kurmanci” olduğunu, yörede konuşulan diğer dillerin de Kurmanci’ye bağlı gösterilerek, bu dilin lehçeleri olduğunun iddia edildiğini, bunun doğru olmadığını, ne “Zazaların” Kürtlerle ne de dilleri “Zazakinin” Kürtçe ile bir ilgisinin olmadığını ileri sürmektedir.

Biz bu yazımızın temel kavramlar bölümünün “Ulusların tarihi ve bilgi kaynaklarımız” adlı kısmında; özellikle ulusların ve etnik grupların tarihi ile ilgili olarak, temel ve objektif bilgi kaynaklarımızın neler olduğunu izaha çalışmış, bu kaynaklar tarafından doğrulanmayan tarih bilginin bir varsayımdan ibaret olduğunu, son planda doğru olmadığını belirtmiştik. Bu kaynaklar ışığında İhsan Nuri Paşa’nın ve Emin Zeki Beg’in tezleri incelendiğinde bu tezlerin çoğunun doğru olmadığı doğrudur. Ne “Nuh”un, ne “Zerdüş”ün, ne “İbrahim’in ve ne de “Muhammed”in Kürt olduklarına dair elimizde yeterli belge ve bilgi yoktur. Bu şahısların Kürtlüğü de bahs ettiğimiz bilgi kaynaklarımızca da doğrulanmamaktadır. Bu açıdan H. Şelıc haklıdır. Ancak bu doğruyu bile söylemeye hakkı yoktur. Macarların, Bulgarların, Finlilerin, Moğolların, Asya’nın tüm eski ve çağdaş halklarının, Anadolu’nun, Mezopotamya’nın, tüm eski ve çağdaş halklarını, hatta ve hatta Amerikan Kızılderili halkının, Attila’nın, Mete’nin, Cengiz Han’ın, Selahaddin Eyubi’nin Türk olduğunu, hatta Kuran’ı Kerim’de Türkler için mahsus ayetler indirildiğini iddia eden ırkçı tarihçi üstatlarını kınamayan H. Şelıc, İhsan Nuri Paşa ve Emin Zeki Beg için bahs edilen tezlerin yanlışlığını niçin fazla görmekte ve bu şahısları kınamaktadır? H. Şelıc’ın bahs ettiğimiz kitabında ileri sürdüğü tezler sanki bu şahısların tezlerinden çok mu farklıdır? Bütün Kürt aydınlarının İhsan Nuri Paşa ve Emin Zeki Beg gibi düşündüklerini ve bu tezleri paylaştıklarını nereden çıkarmaktadır?

İhsan Nuri Paşa’nın ve Emin Zeki Beg’in bahs edilen eserlerinde belirtilen ve yukarıda sayılan eski Ortadoğu halklarından hangilerinin Kürtlerin ataları olduğunu, hangilerinin ise bugün Ortadoğu’da yaşayan diğer halkların atası olduğuna dair düşünce ve görüşlerimizi bu yazımızın ilerideki bölümlerinde okuyucuya sunacağız. Şimdilik bunların üzerinde durmuyoruz.

Türkiye’nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde yaşayan herkesin Kürt olduğunu kim iddia etmiştir? H. Şelıc bu konuda da Kürt aydınlarına iftira etmektedir. Kürt aydınları; her zaman Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, Kürtlerden başka, az miktarda Azerilerin, Türklerin, Terekemelerin, Süryanilerin, Ermenilerin vb. halkların yaşadığını kabul etmiş ve vurgulamışlardır. Kürt aydınları, bu bölgelerde yaşayan bu halkların ne Kürt olduğunu iddia etmiş ne de bu halkların dilinin Kürtçenin lehçesi veya şivesi olduğunu iddia etmişlerdir. Aksine Kürt aydınları her zaman bu halkların kimliklerine saygılı olmuşlardır. Kürt aydınları, bir ülkede yalnızca bir halkın veya saf bir ırkın yaşadığını veya yaşaması gerektiğini hiçbir zaman iddia etmemişlerdir. Aksine H. Şelıc ve üstatları

ırkçı tarihçileri bir ülkede yalnızca saf bir ırkın yaşadığını veya yaşaması gerektiğini iddia etmektedirler. Türkiye’de yaşayan herkesin Türk olduğu veya Türk olması gerektiği tezi gibi. ..

Ancak Kürt aydınları, bugüne kadar Kürt coğrafyasında yaşayan “Zazalar”ın ayrı bir ulus olduğunu veya “Zazalar”ın Kürt olmadığını hiçbir zaman iddia etmemişlerdir. Kürt aydınları her zaman Kürtlerin yaşadığı bölgeleri “Kürdistan” olarak kabul etmişlerdir. Bu kabulde de bilime bir aykırılık yoktur. Zira yaşayan her halkın veya ulusun bir ülkesinin olması doğal bir zorunluluktur. Bu bölgelerde yaşayan insanların nüfus kesafeti itibarıyla büyük çoğunluğunun Kürt olması nedeniyle de bu bölgelere de bu halkın yaşadığı yurt anlamında “Kürdistan” denmesinin kınanacak bir yönünün olmaması gerekir. Nasıl ki Hintlilerin yaşadığı ülkeye Hindistan, Gürcülerin yaşadığı ülkeye Gürcistan deniyorsa, Kürtlerin yaşadığı ülkeye de “Kürdistan” denmesinden daha doğal ne olabilir? Üstelik bu bölgelere Kürt aydınları değil, dünya halkları Kürdistan demektedir. Bu bölgeler tarihte de bu adla anılmışlardır. Şimdi de bu adla anılmaktadırlar. Eğer H. Şelıc’ın bunda bir şüphesi varsa kendisine “Osmanlıların” arşivlerini karıştırmasını salık veririz. Bu arşivlerde bu bölgelerin Kürdistan olarak anıldığını kendisi de görecektir. Keza bugün yabancı menşeli bir Asya veya Avrupa haritasını açıp inceleyen herkes bu bölgelerin Kürdistan olarak anıldığını görebilir.

H. Şelıc, bu tezleri ile hem bu bölgelerde Kürtlerin yaşadığını kabul etmekte, hem de bu bölgelere Kürdistan denemeyeceğini ileri sürebilecek kadar saçmalamaktadır. Esasen kimliğini ele vermemek için bu bölgelere ne demek gerektiğini söylememektedir. H. Şelıc, “Zazalar” konusundaki tezlerinde de aynı şeyi yapmaktadır. Örneğin: Bu bölgelerde “Zazaların” yaşadığını kabul etmekle beraber, bu bölgelere “Zazakistan” deme cesaretinde bulunmamaktadır. Bu bile H. Şelıc’ın “Zazalar” konusundaki tezlerinde samimi olmadığını açıkça sergilemektedir.

H. Şelıc, İhsan Nuri Paşa’nın ve Emin Zeki Beg’in, Kürtlerin, “Zazaların” ataları konusundaki tezlerini eleştirirken de bir şey getirmemektedir. Örneğin; Kürtlerin tarihteki ataları hangi halklardır? “Zazaların” ataları tarihteki hangi halklardır? Sorularına cevap vermemektedir ve bu konularda hiçbir şey söylememektedir. Bu da, amacının “Zazaların” varlığını ve kimliğini ispat etmek olmadığını, amacının esas itibarıyla Kürt veya “Zaza” denen bir kolektif kimliğin bulunmadığının (yazarın açıkça ifade etme cesaretinde bulunmadığı, esasında bu halkların Türk olduğu tezi. ..) ispatı olduğunun açık bir delilidir.

H. Şelıc’ın Kürtler konusundaki tezleri baştan aşağı yanlıştır. Kürtler yalnızca Kurmanclar değildir. Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu bölgesinde yaşayan “Zazalar” ile İran Kürdistan’ında yaşayan Lurlar, Irak Kürdistan’ındaki Goran-Ewremanlar, İran ve Irak Kürdistan’ındaki Soranlar’da en az Kurmanclar kadar

Kürttür. Tarihsel, dilsel ve kültürel özellikleri itibariyle bu halkların da Kürt ulusunun bir parçası olduğu bir gerçektir. Bunu yalnızca biz iddia etmiyoruz. Bu konuda bilgi sahibi olan herkes bunu kabul etmektedir. Geçmişte de günümüzde de bu konularda incelemelerde bulunan herkes bu sonuca varmıştır. Örneğin, Soran dili ve kültürü ile Kurmanc dili ve kültürü arasında, veya “Zaza” dili ve kültürü ile Kurmanc dili ve kültürü arasında yapılacak mukayeseli bir inceleme ile bu dillerin müstakil diller (lisanlar) olmayıp, aslında bir tek dilin, Kürtçe’nin (Kurdi’nin) değişik lehçeleri olduğu, keza bu gruplara ait kültürlerin de farklı kültürler olmayıp bir tek kültürün değişik nüansları olduğu ortaya çıkacaktır. Bunun aksini iddia etmek mümkün değildir. Aksini iddia edenler de esasında bu konuda derinlemesine bilgi sahibi olmayan kimselerdir. Bunun en iyi ispatı da zaten bu yazımızın bütünü içinde ortaya çıkacaktır.

Kürtler yalnızca Kurmanclardan ibaret olmadığı gibi, Kürtçe de yalnızca Kurmanca değildir. Dımılı (Zazaki), Luri-Senendaji, Gorani-Ewremani de en az Kurmanca kadar Kürtçedir. Sayılan bu lehçeler de Kurmanca’nın lehçeleri olmayıp, kadim Kürt dilinin (Kürtçenin) lehçeleridir. H. Şelıc bu konuda da Kürt aydınlarına iftira etmektedir. Zira Kürt aydınları bu lehçelerin, dolayısıyla “Zazaki”nin (doğrusu Dımılı’nın-Kırdki’nin) Kurmanca’nın lehçeleri olduğunu iddia etmemektedirler. Kürt aydınları, bu lehçelerin Kürtçenin lehçeleri olduğunu iddia etmektedirler. Bu iki şey de farklıdır. Zira Kürtçe bir dili (lisanı), Kurmanca ise bu dilin sadece bir lehçesini ifade etmektedir. Doğrusu H. Şelıc bunları karıştırmakta, bilmediği bir konuda fikir yürütmekle de yüzüne gözüne bulaştırmaktadır. “Zazaca”nın Kurmanca olmadığını iddia etmek ayrı şey, “Zazaca”nın Kürtçe olmadığını iddia etmek ayrı şeydir. Keza “Zazaca” ile Kurmanca arasında veya bu lehçelerin kendi aralarında veya diğer lehçeler arasında farklılıklar bulunduğunu iddia etmek ayrı şeylerdir. Sayılan bu lehçe farklılıkların ne zaman ve niçin ortaya çıktığı ayrı bir konudur. Bu konu da yazımızın ilerideki bölümlerinde izah edilecektir.

H. Şelıc Kurmancların dilinde “Kürt” diye bir kelimenin bulunmadığı, bu sebeple Kurmancların kendilerini Kürt diye anmadıkları tezi ile de yalan söylemektedir. Kürt kelimesi bir ulusu, Kurmanc ve Kurmanci kelimeleri ise bu ulusun bünyesinde yer alan bir grubu ve bu grubun dilini ifade etmektedir. (Türk kelimesinin bir ulusu, Türkmen kelimesinin ise bu ulusun bünyesinde yer alan bir grubu ifade etmesi gibi. ...)

H. Şelıc’ın “Türkiye, İran, Irak, Suriye’de yaşayan, Kürt diye anılan toplulukların her bakımdan birbirlerinden farklı yapıya sahip olduğu ... “ tezi ile de ne anlatmak istediği belli değildir. H. Şelıc bu yapı farklılığı ile ne anlatmak istiyor? Bunu anlamış değiliz. Eğer bununla bu devletlerdeki Kürtlerin; ekonomik, kültürel ve dilsel birlik bakımından bir bütünlük göstermediği iddiasında ise bu doğrudur. Doğaldır. Zira; Kürtler emperyalist ve bölgesel devletler tarafından parçalara ayrılmış, uzun yıllardan bu yana da, Kürtlerin kendi ulusal devletini,

ulusal dilini, ekonomik bütünlüğünü sağlaması bu devletler tarafından engellenmiştir. Bu engeller var olduğu müddetçe de, başka bir anlatımla Kürtler kendi ulusal devletlerini oluşturmadığı müddetçe de bu farklılıklar var olacaktır. Bu farklılıklar yalnızca Kürtlere has bir özellik değildir. Bölünmüş bütün dünya uluslarında bu farklılıkları görmek mümkündür. Örneğin, bugün Prusya Almanları (Bugünkü Polonya'daki Almanlar) ile Alman devletinde yaşayan Almanlar arasında da aynı farklılıklar vardır. Hatta Alman devleti bünyesinde bile bugün bu farklılıkların (Bavyera Almanları ile Hamburg Almanları arasındaki farklılıklar gibi) az çok benzeri farklılıklar bulmak mümkündür. Eğer H. Şelıc bu tezi ile bu farklılıklardan hareketle, Kürt ulusu veya halkı diye bir halkın var olmadığı iddiasında ise; o zaman durum değişir. Bu halde de verdiğimiz bu Almanya -Prusya Almanları örneği bile tek başına H. Şelıc'ın bu yöndeki tezinin saçmalığını göstermeye yeterlidir. Zira; hiç kimse bölünme nedeniyle, Polonya'daki Almanlarla, Alman devletindeki Almanları bir ve aynı ulusun parçaları olmadığını iddia edemez. Bölünme, bölünmeye bağlı olarak bu iki bölge Almanları arasında oluşan farklılıklardan (dilsel, kültürel, ekonomik farklılıklar) dolayı herhalde, hiç kimse Alman ulusu diye bir ulusun var olmadığını veya var olamayacağını iddia edebilecek kadar saçmalıklarda bulunamaz ...H. Şelıc hariç..

H. Şelıc'ın Kürt yazı dili ile ilgili tezleri de saçmadır. İftiradır. Zira bugün gerek Kürt coğrafyasında gerekse de Avrupa'da yalnızca Kurmanci lehçesi ile değil, Dımlı, Sorani, Ewremani lehçeleri ile de yazılı yayınlar yapılmaktadır. Ve hiçbir Kürt aydınının Kurmanci lehçesinde yapılan yayınları ve dolayısıyla bu lehçelerdeki yazı dilini diğer lehçelerdeki yazı diline egemen kılma diye bir çabası yoktur. Olamaz da. Zira; H. Şelıc bu konuda gerçekten de ciddi bir inceleme yapmış olsaydı, Soranca yayımlanan Kurmancca yapılan yayınlardan daha fazla olduğunu ve Sorancanın da Kurmanccadan daha edebi Irak Kürt bölgesinin resmi dili olduğunu kendisi de görecektir. Ama onun amacı bu değildir. Amacı, zihinleri bulandırmak, Kürtler arasına nifak sokmak, bu suretle egemenlerine hizmet etmektir.

III- H. Şelıc Tarihi Bilmediği Gibi Coğrafyayı da Bilmemektedir

H. Şelıc kitabının "Tarih Bakımından Zazalar" adlı bölümünde, "Zazalar"ın hiçbir incelemeye tabi tutulmadan peşin olarak Kürt kabul edilip Kurmanc mefhumu içinde mütalaa edildiğini oysa bunun doğru olmadığını milattan önceki çağlarda, Kürt diye bir ismin varlığına tesadüf edilmezken, tarihi belge ve bulgularla "Zaza" adının M.Ö. 9. yüzyılda var olduğunu, günümüz "Zazaları" ile eski Sümerler arasında da dil, inanç vs. bakımından benzerlikler bulunduğunu; örneğin, Sümerlerde "Umma" adı ile anılan bir ilahın halen "Zazalar" arasında yaygın olduğunu, "Zazaların" bugün Allah'a "HOMAY, HOMA" adını vermesinin buradan kaynaklandığını, keza Sümerlerin güneş'e saygı gösterdiğini, aynı saygının bugünkü "Zazalar" arasında da yaygın olduğunu, aynı şeyin Dersim (Tunceli) civarında sabahleyin güneşin ilk defa çarptığı yüksek kaya

uçlarının “Zazalar” tarafından öpülüp, kutsal sayıldığını, aynı inancın Sümerlerde de bulunduğunu, Sümerlerde de ilk güneş ışığının çarptığı “Ziguratların”[14] birer mihrap kabul edildiğini iddia etmekte, bundan hareketle “Zazaların” Sümerlerin torunları, ardılları olduğu sonucuna varmaktadır. Aynı tezini teyit etmek için de eski Sümerce’de bulunup da bugünkü “Zazaca’da” aynı anlamda kullanılan bir kelime listesi vermektedir. Ve “Zazaların” ‘Kürtlerden ayrı olduğu tezini kuvvetlendirmek için de adı bugünkü “Zaza” veya “Zazaca” kelimesine yakın olan veya bu kelimeleri çağrıştıran “Z” veya “S” harfi ile başlayan, Ortadoğu’da tarih içinde ne kadar yer ve halk ismi varsa bu isimlerinin “Zazalara” ait olduğunu savunmakta, bir sürü yer ve halk adları sıralamakta, bütün bu yer ve halk isimlerinin tarihte “Zazalar” diye bir halkın var olduğunun kanıtı olduğunu ileri sürmektedir.

H. Şelıc’ın bu konudaki tezlerinin eleştirisine geçmeden önce, okuyucuya bir şeyi hatırlatmakta fayda vardır. H. Şelıc bu konudaki tezlerini, ırkçı yazar emekli Kurmay Binbaşı Kadri Perk Emekli Jandarma Albay Nazmi Sevgen’in tezlerine dayandırmaktadır.[15] Ancak H. Şelıc bu iki Turancı yazar kadar bile tezlerinde samimi değildir. Bu iki Turancı yazar tezlerinde; Türkiye Kürdistan’ında tarihte yaşamış ne kadar halk varsa (Hurrilerin, Mitenilerin, Urartuların, Asurların vs.) hepsinin Türk olduğunu iddia etmekte ve okuyucu tarafından az çok bilinen ırkçı-Turancı, Anadolu’nun saf Türk olduğu tezlerini tekrarlamaktadır. Nazmi Sevgen “Zazalar” konusundaki incelemesinde aynı sonuca varmakta ve ‘Zazaların” Türk olduğunu iddia etmektedir.[16] Ancak H. Şelıc bu tezlerinde aynı samimiyeti göstermemektedir. “Zazaların” Türk olduğunu iddia etseydi, herhalde tezlerinde daha samimi olurdu. Hiç olmazsa bu halde okuyucu kimliğini daha kolay öğrenmiş olurdu. Ancak H. Şelıc bunu yapmamakta, kimliğini gizlemekte, tezlerine biraz daha bilimsellik süsü vermek için, “Zazaların” Türk olduğu tezini -artık bu teze kimsenin kolay kolay inanmayacağını bildiği için- değil, “Zazaların” Kürt olmadığı tezini işlemektedir. Zira ona göre bilimsellik süsü verilmiş bu tezlerle de nasıl olsa aynı sonuca, Kürtlerin var olmadığı sonucuna, Kürtleri birbirine kırdırma sonucuna varılabilir.

H. Şelıc’ın bu konulardaki tezlerinin eleştirisine gelince; hemen belirtelim ki, hiç kimse “Zazaları” Kurmanc mefhumu içinde mütalaa etmemektedir. Kürt aydınları, “Zazaları” Kürtler içinde mütalaa etmektedir. Ve bunu mütalaa ederken de; tarihi, sosyolojik, etimolojik verilere dayanarak “Zazaların” Kürt olduğu sonucuna varmaktadırlar.

Tarihi vesikaların hiçbirinde de “Zaza” ismine rastlamak mümkün değildir. Bugün “Zaza” olarak bilinen bu halka bu ismi kendileri vermemiştir. “Zaza” ismi “Zazaların” Türklerle karşılaşmasından sonra ve pek yakın tarihlerde Türkler tarafından veya dışarıdan “Zazalara” verilen bir isimdir. Bu nedenle de “Zaza” ve “Zazaki” kavramları yakın tarihlerde ortaya çıkmış kavramlardır. Gerçek şu ki tarihten beri “Zazalar” kendilerine “Kırd”, dillerine “Dımili veya

Kırdki(Dersimde Kıрманç-Kıрманچی), Kurmançlara da “Kırdasi” demektedirler. Bunu biz değil, Türkçülüğün fikir babası ve H. Şelıc’ın üstatlarının üstadı Ziya Gökalp söylemektedir. H. Şelıc’ın kitabında atıfta bulunduğu Ziya Gökalp’in “Kürt aşiretleri hakkında sosyolojik incelemeler” adlı kitabını iyice okumuş olsaydı, Ziya Gökalp’in de bu konularda aynı şeyi söylediğini anlardı. Ama anlaşılan dersini iyice ezberlememiştir.

H. Şelıc, M. Nuri Dersimi’den naklen tarihçi Juste’nin eski kitabelerden bir taş üzerinde “Zaza” kelimesini okuduğundan bahisle, bugün “Zaza” olarak anılan Kürt grubunun geçmişte de aynı adla anıldığından bahs etmektedir. M. Nuri Dersimi’nin bu düşüncesinin doğruluğunun tartışması bir yana, sırf sözde bir taş üzerindeki bir isimden hareketle nasıl böylesi bir sonuca varılabilir? Bunu anlamıyoruz. Bir taş üzerindeki bir kelimeye dayanılarak, bir halkın geçmişinin, etnik kökeninin, izah edilemeyeceği açık.

Bir an için bunun doğru olduğu kabul olunsa bile, bu ad tek başına “Zazaların” Kürtlerden ayrı olduğunu nasıl gösterebilir? Bunun izahtan vareste olduğu açıktır. Geçmişteki bir takım yer, ülke veya halk adına dayanarak da bugün yaşayan bir halkın geçmişi hakkında sıhhatli bilgi edinilemeyeceğini, bu yolla elde edilen bilginin de bilimsel tarih bilgisi olamayacağını yukarıda izah etmiştik. H. Şelıc’ın tezlerinin dayanağı olarak almış olduğu örnekler tek tek ele alınıp incelendiğinde tarihten, coğrafyadan habersiz olduğu da ortaya çıkmaktadır.

H. Şelıc, kitabının “Coğrafya Bakımından Zazalar” adlı kısmında; tarihte ve bugün “Zazaların” Fırat-Murat-Dicle nehirlerinin yukarı havzalarında yaşadığını kabul etmekte ve bu havzaların dışında Kürt coğrafyasının diğer bölgelerinde “Zazaların” yaşamadığını ileri sürmektedir. Aynı H. Şelıc Pers Kralı I. Dara’nın (Darius’un) Bistun[17] kayalıklarındaki kitabelerinde bugünkü Tunceli (Dersim) ve çevresinin “Zuza” adı ile anıldığını, Yunanlı Ksenefon’un da[18] bu bölgede “Susa” adlı bir şehirden bahs ettiğini, bunun da M.Ö. V-IV. yüzyılları arasında bugünkü Tunceli havalisinde kurulu oluğu iddia edilen “Susiana” “Zaza” prensliğinin merkezi olduğunu iddia etmektedir. Yani ona göre “Susa” şehri bugünkü Tunceli ili sınırları dahilinde bir yer olması lazım ve söz konusu prensliğin de bu illin sınırları dahilinde olması lazımdır. H. Şelıc, bu düşüncelerini yazdığı paragraftan dört paragraf sonra bu sefer “Susa” şehrinin Dicle nehrinin doğusunda bir yer olduğunu iddia etmektedir. Şimdi insanın H. Şelıc’dan sorası geliyor. Be adam; bu ne biçim çelişki, bu ne biçim coğrafya bilgisi? Tunceli havalisi nere, Dicle Nehri’nin doğusu nere? Bu iki yerin birbirinden yüzlerce kilometre uzak yerler olduğu, Dicle nehrinin asıl kaynağının Elazığ ilinin güneyindeki Hazar gölü olduğunu herhalde okuyucu biliyordur. H. Şelıc’ın bu çelişki ve bilgisizliğini okuyucunun takdirine bırakıyoruz. Gerçekte ise anılan kaynaklarda adı geçen “Zuza” veya “Susa” şehrinin ne Dicle nehrinin doğusu ile ne de Dersim havalisi ile bir ilgisi yoktur. Bu şehir buralardan en az ikibin kilometre uzakta, bugünkü İran Kürdistan’ındaki Hemedan şehrinin güneyinde hara-

beleri halen ayakta olan ve bir dönem Medlere ve Perslere başkentlik yapmış olan “Susa” şehridir.

Aynı H. Şelıc İran Kürdistan’ında Urumiye gölü civarında kurulan bir “Zamza” krallığından bahs etmekte ve bu krallığın da “Zazalar” tarafından kurulan bir krallık olduğunu iddia etmektedir. Sormak lazım, be hey adam; hem “Zazaların” bugün ve tarihte Fırat-Murat-Dicle nehirlerinin yukarı havzalarından başkaca yerlerde yaşamadığını iddia ediyorsun, hem de Kuzeybatı İran’daki Urumiye Gölü civarındaki “Zamza”, “Zaza” krallığından bahs ediyorsun. Bu ne biçim çelişki? Fırat- Murat-Dicle nehirlerinin yukarı havzaları nerede? İran’daki Urumiye gölünün civarları nerede?

H. Şelıc bunlarla da kalmamakta, tüm tarihi kaynaklarda bir güney İran halkı olarak bilinen ve kabul edilen, “Sasani halkını da (Sırf “Sasani” adının bugünkü “Zaza” adını çağrıştırmaması ve bu iki kelimenin benzerliği nedeniyle) bugünkü “Zazaların” atası olarak kabul etmektedir. Velhasıl bu saçma tezlerini o dereceye vardırılmaktadır ki; Güney Amerika’da “Z” harfi ile veya “S” harfi ile başlayan bir şehir ismi veya halk ismi bilse, herhalde bu şehrin de “Zazalar” tarafından kurulduğunu ve halkının da “Zazalar” olduğunu iddia edecektir.

H. Şelıc’ın “Zazaların” Sümerlerin kalıntısı olduğuna dair tezleri de yanlıştır. Tarihte komşuluk ilişkilerinin dışında “Zazaların” Sümerlerle bir ilgisi ve alakası yoktur. “Zazalarla” Sümerler arasında bir akrabalık, soy sop birliği yoktur. “Zazalar”daki güneşe saygı gösterme, güneşin doğuşunda güneş ışınlarının ilk vurduğu kaya başlarını öpme vs. inançlarının benzerliğinden de “Zazaların” Sümerlere akraba olduğu sonucu çıkarılamaz. Zira bu inançlar eski Mithra(Mitraizm)[19] dininin günümüze kadar gelen kalıntılarıdır. Bugünkü “Zazaların” ataları olan Hurrilerin, ırkdaşları Mitani’lerin Guti’lerin dinlerinin Mithra dini olduğu tarihi vesikalarla sabittir. M.Ö. 14. yüzyıl civarında ortaya çıkan, Anadolu, Mezopotamya, İran, Hindistan’a yayılan bu dinin en büyük tanrısının “Mithra” olduğunu tarihler yazmaktadır. Bu tanrının da güneş ışınlarından ve bir kayadan doğduğuna inanıldığı için bu dinde güneşe ve kayalara saygı gösteriliyordu. İşte bugün Dersim’de veya başka yerlerde güneşe ve güneş ışığının ilk çarptığı kayalara saygı gösterilmesinin sebebi budur. Aynı dinin Sümerlerde de yayıldığı muhtemeledir. Ama bu din benzerliği ve dindaşlık “Zazaların” Sümer kökenli olduğunu göstermez. Nasıl ki bugün İslam dinine inanan Kürtlerin, Türklerin aynı dine mensup Araplarla akraba olduğu iddia edilemiyorsa, sırf aynı dini paylaşımları nedeniyle de “Zazaların” Sümer kökenli olduğu iddia edilemez.

“Zazalar”daki HOMAY veya HOMA (Allah) kelimesinin de Sümerlerin “Umma” tanrısı ile bir ilgisi yoktur. Sümerlerde gerçekten de “Umma” diye bir tanrının bulunup bulunmadığı tartışması bir yana, velev ki bu adla anılan bir tanrı olsa bile bu “Zazaların” Sümer olduğunu göstermez. Zira az önce de izah ettiğimiz gibi, geçmişte de aynen bugünkü gibi aynı dini ve inançları paylaşan birçok halk olmuştur. Bu sebeple de “Zazaların” atalarının Sümerlerle aynı dini

paylaşmaları mümkündür. Bundan da “Zazaların” geçmişteki Sümerlerin kalıntıları olduğu sonucu çıkarılamaz. H. Şelıc’ın bu konuda kendisine kaynak olarak aldığı Nazmi Sevgen’in “Zazalar” üzerindeki araştırmasında; Nazmi Sevgen, bu tanrının eski bir Türk tanrısı olduğunu iddia etmekte ve dolayısıyla “Zazaların” Türk oldukları sonucuna varmaktadır. H. Şelıc bu konuda bu üstadına hakaret etmekte; hem bu üstadının düşüncelerini çalmakta hem de üstadının düşüncelerini değiştirmektedir. Gerçek şu ki; bugün “Zazaların” kullandığı anlamıyla “Homay veya Homa” kelimesinin ne Türklerle ne de Sümerlerle bir ilgisi yoktur. Bu kelimenin etimolojik kökeni üzerinde yapılacak bir inceleme ile bu kelimenin eski Anadolu inançlarındaki ana tanrıçanın “KYBLE’nin-MATER DEUM MAGNA’nın”[20] Kürtçe’deki karşılığı olduğu, HEMU (heme) - MAY(Kürtçe’de (Hemu-Heme-Hepsi, May: Anne, hepsinin annesi anlamında) kökeninden gelme olduğu ve bugün kısaltılarak “HOMAY” şeklinde söylendiği ortaya çıkacaktır.

“Zazacada” ve Sümercede aynı anlama gelen birkaç kelimeye bakılarak da “Zazaların” Sümerlerin ardılları veya akrabaları olduğu, dolayısıyla Kürtlerden ayrı etnik kökenden geldikleri sonucuna varılamaz. Eğer dilden hareketle bu konuda bir sonuca varılacaksa, önemli olan temel dilbilgisi kuralları itibariyle “Zazaca” ve “Sümerce”nin birbirine benzeyip benzemediğinin ortaya konulmasıdır. Bu konuda her iki dilde müşterek kullanılan ve aynı anlama gelen birkaç kelime de kıstas olarak alınamaz. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi bugünkü “Zazaların” tarihteki ataları Hurritler, Mitaniler, Gutiler vs. ile Sümerler aynı bölgenin Mezopotamya’nın eski halklarıdır. Ve bu halklar birlikte aynı çağlarda komşu olarak yaşamışlardır. Tarihte de aynen bugünkü dillerdeki kelime alışverişi gibi bu komşu halkların dilleri arasında kelime alışverişi olmuştur. Bu nedenle de Sümerce ve “Zazacada” aynı anlamda kullanılan birkaç kelimeye bakılarak “Zazaların” aslında Sümer kökenli olduğu sonucuna varılamaz. Nasıl ki bugünkü Türkçedeki birkaç Arapça kelimeye bakılarak, Türklerin Arap olduğunu veya birkaç Fransızca kelimeye bakılarak, Türklerin aslında Fransız olduğunu iddia edemiyorsak, “Zazaca”daki birkaç Sümerce kelimeye bakarak da “Zazaların” Sümer kökenli olduğunu iddia edemeyiz. Kaldı ki Sümerce olduğu iddia edilen bu kelimelerin “Zazacadan” veya “Zazaların” ataları olan ve yukarıda adları sayılan halkların dilinden Sümerceye geçmediği ne malum?

Tüm bunlar bir tarafa Sümerceden “Zazacaya” geçtiği iddia edilen birkaç kelimeye bakarak, “Zazaların” Kürt olmadığını nasıl iddia edebiliriz? Bunu anlamak mümkün değildir. Bir an için H. Şelıc’ın mantığına göre hareket edelim. Kurmancca’da ve Sümerce’de aynı anlama gelen ve ortak kullanılan kelimeler yok mudur? Şüphesiz ki Kurmancca ile Sümerce arasında da aynı paralellikler kurulduğu taktirde, Kurmancca’da da en az birkaç yüz kelime bulunabilir. Birkaç örnek verelim: Sümercede “ur” kurt (yaban köpeği) anlamına gelir. Kurmanclar da bugün “kurta” “ur”un benzeri bir kelime kullanmakta ve “kurta” “gur”, soran-

lar da”gurg” demektir. “Ur” ile “gur”un aynı kökenden gelme ve aynı kelime olduğu açıktır. Halbuki “Zazalar” kurta “verg” derler. Gerçekten de “Zazalar” Sümer kökenli olsaydı “Zazaların” da kurta “ur” veya “gur” demesi gerekmez miydi?

Sümercede Arpa “se” dir. Kurmancca da ise “ce”dir. “c” ve “s” harflerinin fonetikte kolayca bir birinin yerini tuttuğu düşünülürse, bu iki kelimenin de aynı kökenden geldiği kolayca anlaşılır.

Şimdi her iki dilde ortak ve aynı anlamda kullanılan “ce” eya “se” kelimelerine bakarak, Kurmancların da Sümer kökenli olduğu sonucunu mu çıkaracağız? Şüphesiz ki hayır. Yukarıdaki kelimeler gibi daha bir sürü kelime bulmak mümkündür. Aynı şekilde hem Sümercede, hem Kurmanccada, hem de “Zazacada (her üç dilde) ortak kullanılan kelimeler de bulmak mümkündür; Örneğin Sümercede ekmek “ninda”dır. “Zazaca” ve Kurmancca da ise “nan”dır. “Ninda” ve “nan”ın aynı kökenli olduğu açıktır. Sümercede ot ve ağaç “Tar-Taru”dır. Kurmancca ve Zazacada ise “Dar-Tar”[21] dir.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak biz bu örneklerle, diller arasında ortak kullanılan birkaç kelime ile bir sonuca varılamayacağı ve bu dillerin ortak bir dil olduğu sonucuna varılamayacağı düşüncesindeyiz. H. Şelıc’ın mantığına göre hareket edildiği taktirde; bu birkaç kelimeye bakılarak da Kurmancların da Sümer kökenli olduğu sonucuna varmak gerekir. Peki nerede kaldı “Zazaların” Kurmanclardan ayrı kökenli (Sümer kökenli) olduğu tezleri? Biz bu tip kelime oyunları ile bir halkın diğer halktan farklılığının ortaya konulamayacağı düşüncesindeyiz. Bu yol ile de halkların etnik kökenlerinin tayin edilebileceği düşüncesini de doğru görmüyoruz. Gerçek şu ki “Zazalar” ne kadar Sümer kökenli ise Kurmanclar da o kadar Sümer kökenlidir.

Örneğin; Pek çok dünya dilinde tabii olan ve tabii seslerden çıkma kelimelerin Zazaca ve Sümerce karşılıklarını vererek bunların Kurmanccada bulunmadığından bahisle “Zazaların” Kurmanclardan ayrı bir halk olduğunu iddia etmektedir;

Sümerce	“Zazaca”	Türkçe
Ama	May	Anne
Baba	Baba(x)	Baba
Örneklerini alalım.[22]		

Bu iki kelime de tabii seslerden meydana gelen kelimelerdir. Sümerce’deki “Ama”nın Zazacadaki “may” olması, “may” kelimesinin Sümerceden geldiğini göstermez. Zira bu kelime köken itibariyle tabii seslerden doğmuş bir kelimedir. Ve bir çocuğun annesine hitap etme sesinden doğmuş bir kelimedir. Aynı şey “Baba” kelimesi için de söylenebilir. Bu tabii pek çok dünya dilinde de vardır. Örneğin; İngilizcede de çocukların annelerine “mamy”, babalarına “baby” diye hitap etmeleri gibi ...

H. Şelıc'ın mantığı ile hareket edildiği taktirde; İngilizcedeki bu kelimelere bakılarak, İngilizlerin de Sümer kökenli bir halk olduğu sonucuna varmamız gerekir. Halbuki bunun ne kadar yanlış olduğu ortada ... Bu kelimelere bakarak nasıl ki İngilizlerin Sümer kökenli olduğunu iddia edemiyorsak, pek çok dünya dilinde aynı olan ve tabii seslerden doğan bu kelimelerin “Zazaca”daki karşılıklarına bakılarak da “Zazalar”ın Sümer kökenli olduğu sonucuna varamayız.

H. Şelıc'ın verdiği bir başka örneğe bakalım.

Sümerce	“Zazaca”	Türkçe
Gışku	Keşno/Kışno	Şişman

Bu örnekteki kelime birleşik bir kelimdir. Ve “gış + ku” veya “keş+no” kelimelerinden meydana gelmiştir. Bu kelimelerin asıl kökeni ise “keş(kürtçede yığın)+goşt” (kürtçede et) kelimeleridir. Kelime “keşgoşt: et yığını” kökeninden türemedir. Et yığını kelimesinin şişman insanlar için kullanıldığı düşünülürse, kelimenin hangi kökenden geldiği kolayca anlaşılır. Ve H. Şelıc'ın Sümerce olarak gösterdiği bu kelimenin aslında Sümerce kökenli olmayıp Kürtçe kökenli olduğu kolayca anlaşılır.

Verilen bir başka örneğe bakalım.

Sümerce	“Zazaca”	Türkçe
agar	hega, ega	tarla

“Zazaca'da” tarla kelimesinin doğrusu “êga” olmayıp “hêga”dır. “Hê”, Kürtçede yer gösteren sıfattır. (Kurmancca'daki “Hêlin” veya “Zazacadaki “Halên”: Yuva gibi) Bu sıfat bir hayvanın (öküzün) çalıştığı, barındığı, bir yeri göstermektedir. Ve bu kelimenin “hê+ga” ise Kürtçede öküzün çalıştığı yer, öküzün yuvası anlamındadır. Ve bu kelimenin “hê+ga” kökeninden gelme olduğu ve özünde Kürtçe olduğu açıkça anlaşılır.

H. Şelıc'ın kitabının bu bölümünde vermiş olduğu kelimelerin çoğunun Sümerce ile ilgisi yoktur. Bu kelimelerin tümünün yapısı üzerinde durarak, çoğunun Kürtçe kök ve eklerden türeme kelimeler olduğunu ispatlamak mümkündür. Ancak bu yazımızın konusu bu değildir. Bütün bu kelimelerin tahlilini de bu yazı kapsamına sığdırmak mümkün değildir.

IV- “ZAZALAR” Kürt'tür

H. Şelıc kitabının “Dil bakımından Zazalar” adlı bölümünde Kürt aydınlarının “Zazaları” Kürtler içinde asimile etme politikası güttüklerini, bu politika gereği “Zazaları” Kürt, “Zazaca’yı da Kürtçenin bir lehçesi olarak kabul ettiklerini, bunun doğru olmadığını iddia etmekte ve “Zaza” nasıl Kürt (Kurmanc), “Zaza” dili de nasıl Kürtçe (Kurmancca) olabilir, diye sormaktadır. Yine bu bölümde Kürt aydınlarınca “Zazalara” “Dımıl” “Zazaca”ya da “Dımılı” dendiğini, bunun doğru olmadığını, hiçbir “Zazanın” kendisine “Dımıl”, konuştuğu dile de

“Dımılki” demediğini ileri sürmekte, “Zazacının” Kurmanççadan tamamen farklı olduğunu, bu iki dili konuşan grupların birbirlerinin dillerinden anlamadıklarını, bu iki dil arasındaki farkların lehçe farkları olmayıp dil (lisan) farkları olduğunu iddia etmekte ve bu iddiasını güçlendirmek için de bu konudaki birçok Türk ve yabancı yazarın (Wilhelm Strecker, Friedrich Müller, Wilhelm Tomaschek, Albert Von Le coq, Ziya Gökalp, Nazmi Sevgen vs.) düşüncelerini sıralamaktadır.

Öncelikle belirtelim ki hiçbir Kürt aydınının “Zazalar”ı Kürtlerin içinde asimile etme diye bir düşüncesi olmamıştır ve olamaz. Zira Kürt aydınlarına göre “Zazalar” zaten Kürt’tür. Kürt’ün Kürt içinde asimile olması diye bir saçmalıkta da bahs edilemez. Biz daha önce vurgulamıştık. Kürtler yalnızca Kurmanclar, Kürtçe de yalnızca Kurmanca değildir. Kürt adı birkaç gruba (Kurmanç, Soran, Lur, Dımili, Goran-Ewreman gruplarına) birden verilen bir genel addır. Kürtçe ise bu grupların tümünün diline verilen bir genel addır. Bu grupların dilleri tetkik edildiğinde, bu dillerin bir tek kökenden geldiği sonucuna varıldığı için de bu grupların dillerinin tümüne Kürtçe (Kurdi Kadim-Kurdi) adı verilmiştir. Hiç kimse de “Zazakinin (Dımılçenin) Kurmançanın bir lehçesi olduğunu iddia etmemiştir. Biz ve Kürt aydınları “Zazaki”nin Kurmançanın değil, Kürtçe’nin lehçesi olduğunu iddia ediyoruz.

“Zazaların” kendilerine “Dımili” ve dillerine de “Dımılki” demedikleri tezlerine gelince, H. Şelıc’ın kimliğini ve doğduğu Şel köyünün[23] kimliği ve ilkelliğini biliyoruz. H. Şelıc’ın gerçekten de bu konularda samimi olduğuna inanmıyoruz. Gerçekten de samimiyetine inansaydık, bu konuları Diyarbakır ilinin Gêl(Eğil) ilçesi ve çevresinde araştırmasını tavsiye ederdik. Zira bu yer gerek Araplar zamanında, gerekse de Selçukiler ve Osmanlılar zamanında uzun süreler bir Kürt-Dımili beyliğinin hem idari merkezi olmuş, hem de Kürt-Dımili kültürünün merkezi olarak kalmış bir yerdir. H. Şelıc ve sözde adını aldığı köyü “Şel”, henüz ilkellik dönemlerinde yaşarken bu yerleşim biriminde medreselerde “Zazaca/Dımıllice” eğitim öğretim yapılmıştır. H. Şelıc bir Eğilli’ye Zaza mı yoksa Kürt mü olduğunu sormuş olsaydı herhalde aynı tezleri ileri sürmeyecekti.

Gerçek şu ki; “Zazalar” kendilerine hiçbir zaman “Zaza” dememişlerdir. Aksine “Zaza”[24] adını ilkellik anlamında ve hakaret olarak kabul etmişlerdir. “Zazalar”[25] kendilerine “Kırd”, dillerine de “Dımılki”[26] değil, “Kırdki” veya “Dımili”, “Kurmançi” demişlerdir ve demektedirler. “Zazalar” kendilerini Kurmanclardan ayırmak için veya Kurmanç olmadığını belirtmek için kendilerine “Dımili”, Kurmanclara da “Kırdasi” demektedirler. Bir “Zazaya” milliyetini sorduğunuz zaman “Ez Kırd (ben Kürdüm)” demek ve Kürdün hangi grubuna mensup olduğunu sorduğunuz zaman da “Ez Kırd a” veya “Dımili ya, Kırdasi niya” (Ben Kırdım, Dımiliyim, Kırdasi-Kurmanç değilim)” demektedir. Ve hep böyle demiştir.

Kurmancanın ve “Zazaca”nın bir dilin iki ayrı lehçesi olmayıp, ayrı ayrı diller (lisanlar) olduğu, bu iki lehçeyi konuşan grupların (Kurmançların ve Zazaların) birbirlerinin dillerinden, konuşmalarından anlamadığı tezi de doğru değildir. Bu tezin gerçek dışılığının en iyi kanıtı da bu satırların yazarıdır. Bu satırların yazarı ancak gençlik çağında Kurmanclarla ve Kurmancca ile karşılaşmıştır. Ve hiçbir zaman da Kurmanca konuşulani anlamama gibi güçlükle de karşılaşmamıştır. Gerçek şu ki; tam olarak konuşamamakla beraber, hayatında hiçbir Kurmancla karşılaşmamış bir “Zaza” Kurmanca konuşulani, keza hayatında hiçbir “Zaza” ile karşılaşmamış bir Kurmanc da “Zazaca” konuşulani anlayabilmektedir. Bu iki dil arasındaki farklılıklar da dil (Iisan) farklılıkları olmayıp telaffuz ve ifade farklılıklarıdır. Anlam kaymalarından oluşan farklılıklardır. Bu iki dil üzerinde dilbilgisi kuralları ve iki dildeki kelimelerin etimolojik kökenleri bakımından bir inceleme yapıldığında, iki dilin birbirinden farklı diller olmadığı, iki dilin temel dilbilgisi kuralları ve kelimelerin kökeni itibariyle birbirinin aynısı olduğu, temel bir dilin (Kürtçenin) değişik lehçeleri olduğu kolayca anlaşılır. Bunun en iyi ispatı da aşağıda H. Şelıc’ın iki dil(lehçe) arasında farklılıklar olarak iddia ettiği örneklerin eleştirisinde görülecektir.

Bu konuda, H. Şelıc’ın örnek gösterdiği bazı Avrupalı ve Türk yazarlarının görüşlerinin de bilimsel bir değeri yoktur. Zira bu Avrupalı yazarların hiçbiri Kürtçeyi derinlemesine bilmediği gibi, Kürtleri ve Kürt coğrafyasını da tam olarak tanınamamaktadır. Bu yazarların çoğu ya tek bir örnekten hareketle veya Kürt coğrafyasının bir tek bölgesindeki incelemelerden veya bir tek Kürt grubu üzerindeki incelemelerinden hareketle böylesi bir sonuca varmışlardır. Veyahut da geçici bir süre ile Kürt coğrafyasında kalmış ve yüzeysel bir inceleme ile böylesi bir sonuca varmışlardır. Kürtçe üzerinde derinlemesine bilgi sahibi olan hiçbir kimse “Zazaca”nın Kurmanccadan ayrı bir dil olduğunu veya “Zazaca”nın Kurmanccanın bir lehçesi olduğunu iddia etmemiştir ve edemez. Türk yazarlarının bu konudaki görüşleri de hepimizin malumudur. Zira Türk yazarlar, zaten değil “Zaza”ların esasında Kürtlerin de varolmadığını iddia etmektedirler ...

V- Zazaca Kürtçe’dir

H. Şelıc kitabının “Zazacayı Kürtçe’den ayıran özellikler ... “ başlıklı kısmında; yukarıda bahs ettiğimiz hatayı tekrar işlemekte ve Kürtçeyi sadece Kurmancca kabul ederek, sözde “Zazacayı” Kurmanccadan ayıran özellikleri gösterir örnekler vermektedir. Bu konudaki yöntemi ve olaya yaklaşma biçimi ile de “Zazalık” iddiasının samimiyezsizliğini sergilemektedir. Gerçekte de, tezlerinde samimi olsaydı, bu konuda gerçekten de bir neticeye varmak gibi bir amacı taşımış olsaydı, en azından “Zazaca” ile Soranca, “Zazaca” ile Goranca-Ewremanca, “Zazaca” ile Lurca arasında da aynı karşılaştırmayı yapması gerekirdi. Zira Kürtçe sadece Kurmancca değildir. Saydığımız bu diğer lehçeler de en az Kurmancca kadar Kürtçedir. Eğer mukayese yolu ile “Zazaca” ile Kürtçe arasın-

da bir ayrılık ortaya konacaksa, “Zazaca” ile bu lehçeler arasındaki ayrılıkların da ortaya çıkarılması ve böylece “Zazaca ile Kürtçe arasındaki farklılığın ortaya konulması gerekirdi. Ama bilgisizliğinden olacak ki bunu yapmamış, işin kolayına kaçmış, sadece Kurmancca ile “Zazaca” arasında bir mukayese ile yetinmiştir. Bu mukayesenin de tek başına konunun anlaşılması için yeterli olmayacağı aşıkardır ...

Biz yazımızın bu bölümünde bu mukayeseyi yapmayacağız. Zira konumuz bu değil. Konumuz H. Şelıc’ın vb. tezlerinin eleştirisidir. Ayrıca çok geniş, kapsamlı böylesi bir mukayeseyi de bu yazıya sığdırmak mümkün değildir. Bu nedenle biz sadece bu konudaki örneklerinin üzerinde durarak ve bu örnekleri irdeleyeceğiz.

Dil konusundaki örneklerinin eleştirisine geçmeden önce de burada bir parantez açıp sayın okuyucuya bir durumu hatırlatmak istiyoruz. Kürt coğrafyasını bölen ve Kürt halkını zorla yöneten yerel devletlerin şiddet, baskıcı ve asimilasyoncu politikaları nedeniyle Kürt dilinin ve kültürünün gelişip güçlenmesi sürekli olarak engellenmiş, bu konularda derli toplu araştırmalar yapılmasına bile müsaade edilmemiştir. Bu nedenle üzülererek belirtelim ki bugüne kadar henüz tam olarak Kürt dili incelenememiş, bu dilin dilbilgisi kuralları tam olarak ortaya konamamıştır. Keza bu dilin tüm lehçelerini kapsar şekilde bir sözlüğü, keza etimolojik sözlüğü de henüz tam olarak yazılamamıştır. Bu konularda yapılan çalışmaların hemen, hemen tümü Kürt aydınlarının bireysel çabaları ile ortaya koyduğu çalışmalardır. Kişilerin ortaya koyduğu çalışma ve ürünlerin de her zaman eksik ve hatalı olabileceği bir gerçektir. Kürtçenin tüm lehçelerini kapsar bir Kürtçe sözlüğün yazılması, yabancı kökenli kelimelerin ayıklanması, dilbilgisi kurallarının ortaya çıkarılması, kelimelerin etimolojik kökenlerinin ortaya çıkarılması da kişilerin başarabileceği bir iş değildir. Bu iş ancak bir bilim kuruluşunun işidir. Daha doğrusu bir dil akademisinin işidir. Maalesef bu da henüz Kürtlerce başarılabilmiş değildir. Bu sebeple kişisel bir çalışma olan bu yazımızda da dilbilgisi bakımından bazı hataların ve eksikliklerin olmasını peşinen kabul ediyoruz. Ve bunun için de okuyucudan özür diliyor, okuyucunun yapıcı eleştirilerine açık olduğumuzu da belirtiyoruz.

1- H. Şelıc, Kürt aydınlarınca, Kürtçede “ğ” sesinin olmadığı iddia edildiğini, halbuki “Zazaca”da bu sesin var olduğunu idda etmekte ve buna örnek olarak, “Zazaca”daki;

ğar	: bilye, Misket	ğıdar	: gaddar, zalim,
gele	: buğday	çağ	: kılçık
değ	: çizgi	barığ	: kabile

kelimeleri vermekte ve bundan da “Zazaca”nın Kürtçe olmadığı sonucunu çıkarmaktadır.

Gerçek hiç de öyle değildir. Gerçekte ne “Zazaca”da ne de Kürtçe’de “ğ” sesi yoktur. Bu ses Arapçanın tesiri ile Kürtçeye geçmiş bir sestir. Ve H. Şelıc’ın ver-

miş olduğu bu örnek kelimelerin tümü (“Barıĝ” hariç; bu kelime Kürtçedir ve doğrusu “Barıĝ” olmayıp “Barıx”dır) de Arapçadır. Merak edenler bir Arapça sözlük çıkarıp bu kelimelerin Arapça olduğunu kolayca anlayabilir. Bu bakımdan Kurmancca ile “Zazaca” arasında bir fark yoktur.

2- H.Şelıc’e göre; Kürtçe’de “ı” sesi ile başlayan kelime yoktur. Halbuki “Zazaca”da vardır. Bu bakımdan da “Zazaca” ile Kürtçe arasında fark vardır. Buna örnek olarak da “Zazaca”daki;

Istara : Yıldız

In/Ini : Bu (iş zamiri)

Inahel : Şimdilik

Incas : Kara erik

Incax : Ancak

kelimelerini göstermektedir. Burada da yanılmaktadır. Örnekleri alıp inceleyelim:

- “Istare”nin “Zazaca”sı “ıstare” olmayıp “estare”dir. Ve kelime “ı” sesi ile değil “e” sesi ile başlamaktadır.

- “Incas”ın “Zazaca”sı “ıncas” olmayıp “incas”tır. Ve kelime “ı” sesi ile değil “i” sesi ile başlamaktadır.

- “incax”ın “Zazaca”sı “ıncax” olmayıp “ancax”dır. Ve kelime Kürtçe olmayıp Farsça’dır.

- “In/ını” kelimesinin “Zazaca”sı “ını/ın” olmayıp “eni”dir. Ve kelime “ı” sesi ile değil “e” sesi ile başlamaktadır.

- “inahel”in “Zazaca”sı “Inahel” olmayıp “Enahel”dir. Ve kelime “Zazaca” olmayıp Arapça’dır.

Görülüyor ki “Zazaca”da “ı” sesi ile başlayan kelime yoktur. Ve bu konuda yanılan Kürt aydınları değil H. Şelıc’tır. Bu bakımdan Kurmancca ile “Zazaca” arasında veya “Zazaca” ile Kürtçe arasında bir fark yoktur.

3- H. Şelıc’e göre Kürtçede “u” sesi ile başlayan kelime yoktur. Halbuki “Zazaca”da vardır. Bu bakımdan da “Zazaca” ile Kürtçe arasında ve “Zazaca” ile Kurmancca arasında farklar vardır. Buna da “Zazaca”daki,

Uca : Ora (işaret zamiri)

Ucaĝ : Ocak, aile

Umbaz : Arkadaş

Umi : Maya

örneklerini vermektedir.

Bu örnekleri alıp inceleyelim:

- “Uca”nın “Zazaca”sı “uca” olmayıp “ewca” veya “ewra”dır. Kelime “u” sesi ile değil “e” sesi ile başlamaktadır.

- “Ucaĝ”ın “Zazaca”sı “ucaĝ” olmayıp “ocax”dır. Ve kelime “u” sesi ile değil

“o” sesi ile başlamakta ve “ğ” sesi ile değil “x” sesi ile bitmektedir.

- “Umbaz”ın “Zazaca”sı “umbaz” olmayıp “hembaz/embaz”dır. (Birlikte olan kardeş anlamında) Kelime “u” sesi ile değil “h” sesi ile başlamaktadır.

- “Umi”nin “Zazaca”sı “umi” değil “amên”dir. Kelime “u” sesi ile değil, “a” sesi ile başlamaktadır.

Görülüyor ki H. Şelıc’ın “u” sesi ile başladığını iddia ettiği kelimelerin hiçbiri “u” sesi ile başlamamaktadır. Gerçekten de bu bakımdan “Zazaca” ile Kurmancca arasında bir fark yoktur. Her iki lehçede de (Kürtçede) “u” sesi ile başlayan kelime yoktur. Öyle anlaşıyor ki H. Şelıc “Zazaca” da bilmemektedir.

4- H. Şelıc’e göre; Kurmancca’da iki harften oluşan ve bir tek ses veren bir “Diftong” (xw-diftongu) vardır. “Zazaca”da ise böyle bir diftong yoktur. Bu bakımdan da “Zazaca” ile Kurmancca arasında fark vardır. Bu da “Zazaca”nın Kürtçe olmadığını göstermektedir. Buna örnek olarak;

Kurmancca	“Zazaca”	
Xwin	Gun	: Kan
Xweh	Ereq	: Ter
Xwişk	Way	: Kız kardeş

örneklerini vermektedir.

H. Şelıc’ın hiçbir dil bilmediği burada verilen örneklerden de anlaşılmaktadır. Örneğin Kurmancca’da “Xweh”e karşılık “Zazaca” “ereq”i yazan H. Şelıc, “ereq” kelimesini “Zazaca” olarak kabul etmektedir. Halbuki bu kelime Arapçadan “Zazaca”ya geçmiştir. Keza “gun-guni”yi “Zazaca” kabul eden H. Şelıc, aynı kelimenin Kurmancca’da “xun” şeklinde kullanıldığını ve kelime anlamıyla bu kelimenin Kurmanccada “soluk kahverengi” anlamına geldiğini (“soluk kahverengi”nin kan rengine yakın olması nedeniyle) bilmemektedir. Gerçekten de aynı kelime Kurmancca’da da bu anlamda kullanılmaktadır. Ve vardır.

Kaldı ki; aynı diftong “Zazaca”da da vardır. Bir örnek vermek gerekirse “Zazaca”da “kendi, kendine” zamirinin karşılığı “xwı”dır. Ve bu zamir bile tek başına bir diftongdur. Kelimeyi bir “Zazaca” cümlede kullanırsak “Xwırê wano Xwıre kay keno .. /Kendi söyler kendi oynar” cümlesinde de görüleceği üzere aynı diftong “Zazaca”da da kullanılmaktadır. Bu konuda “Zazaca” ile Kurmancca arasında kayda değer pek büyük bir fark yoktur. Sadece küçük bir ayrıntıda fark vardır. O da şudur:

Kurmancca’da “xw” diftongunun bulunduğu veya bu diftongla başlayan kelimelerde diftongun başındaki “x” sesi okunmasına rağmen, “Zazaca”da çoğu zaman bu harf düşmekte ve yutulmaktadır. “Zazaca”daki bu özellik aynen bir Hind-Avrupa dili olan İngilizceye benzemektedir. (İngilizcedeki “kn” diftongunun kelimenin başına gelmesi hallerinde “k” harfinin yutulması gibi. .. Örneğin;

İngilizcede “knife: bıçak, know: bilmek” kelimeleri ... - “knife ve know” olarak yazılmalarına rağmen, bu iki kelime İngilizcede okunurken, telaffuz edilirken “nayf” ve “noun” olarak okunur ve telaffuz edilir. İşte “Zazaca”da da “xw” diftongunun ilk harfi olan “x” sesinin okunuşta ve telaffuzda okunmayıp yutulması böylesi bir özellikten kaynaklanmaktadır. Ancak “Zazaca” yazı dilinin bugüne kadar oluşmaması nedeniyle çoğu kimse bu özelliğin farkında değildir. İngilizce gibi bir Hind-Avrupa dili olan Kürtçede ve Kürtçenin “Zazaca” lehçesinde de aynı özelliğin olması doğal ve normaldir.

“Zazaca”daki bu özelliği “Zazaca” ile Kurmanccada değişik telaffuz edilmesine rağmen, H. Şelıc’ın yukarıda vermiş olduğu “xwışk-way(z): kız kardeş” örnek kelimesi üzerinde de görmek mümkündür. Bilindiği gibi Kurmanclar ‘kız kardeş’e kimi yerlerde xwış, kimi yerlerde de xweng/xweh derler. “Zazalar” ise ‘kız kardeş’e kimi yerlerde way, kimi yerlerde de wak derler. Her iki lehçede ve değişik kullanılan bu kelimenin aslında bir tek kökü vardır. Kök kelime de “xweng” dir. Gerek “Zazaca”daki “way” ve “wak” kelimesi, gerekse de Kurmanccadaki “xwışk” kelimesi bu kökenden türemedir. Ancak “Zazaca”daki diftongun ilk sesi “x” sesinin okunmamasından dolayı bu “xweh/xweng” kök kelimesi “way/wak”a doğru bir telaffuz değişimine uğrayarak way şeklini almıştır.

Tüm bu örneklerin irdelenmesinden de anlaşılacağı üzere bu konuda da Kurmancca ile “Zazaca” arasında bir fark yoktur. H. Şelıc’ın fark dediği şey, bilgisizliğinden kaynaklanan farklardır.

5- H. Şelıc’e göre; Kurmanccada mastar eki “-n” ve “-ın” dir. Halbuki “Zazaca”da ise aynı ek “-ış” ve “-yış”dır. Bu bakımdan da “Zazaca” ile Kurmancca arasında fark vardır. Dolayısıyla “Zazaca” Kürtçe değildir. Buna da;

Kurmancca	“Zazaca”	
avêt-in	eşt-ış/eşt-ene	:atmak
bihîst-in	eşnawit-ış/eşnawit-ene	:işitmek, duymak
örneklerini vermektedir.		

“Zazaca” ile Kurmancca arasında mastar ekleri bakımından bir fark olduğu doğrudur. Ancak bu “Zazaca”nın Kürtçe olmadığını göstermez. Zira bir dilin değişik lehçeleri arasında bu kadarlık bir farkın olması da doğaldır. “Zazaca”da yalnızca “-ış-ış” değil, aynı zamanda “-ın” ve “-ene” mastar ekleri de kullanılmaktadır. “-en/-ın” mastar eki Sorancada da kullanılmaktadır. Örneğin; Kerdın-Kerden, berdın-berden “Zazaca”daki “-ış” eki bir fiildeki hareketi belirten bir ektir. Bir enerji harcamayı ifade eder. Bu ekin kökeni Kürtçe olup Kurmancca ile aynı kökenden gelmez. Kürtçe’deki “-ış” bir enerji harcama kökeninden gelmez. Hatta bu ek Farsça’da da Türkçe’de de vardır. Örneğin; Türkçedeki Gidiş: Gitme işi, Geliş: Gelme işi vb.

H. Şelıc’ın bu konuda verdiği ve “Zazaca” olduğunu, Kürtçe olmadığını, dolayısıyla Kurmancca olmadığını iddia ettiği örneklerde esasında Kürtçeden başka

şey değildir. Kurmancca ile aynıdır. “Zazaca”daki “eştış: atmak” örneğini inceleyelim. Bu kelimenin düzgün “Zazaca”sı “eştış” olmayıp “vıstış” dir. Bu kelime bileşik bir kelimedir. Kelimeyi eklerle ayıralım: Kelime, “ve(veke: kurmanccada açma, sökme) + si (jı: den) + ış(işı)” eklerinden meydana gelmiştir. Bundan kelimenin Kurmanccada da “Zazaca”da da aynı kök “ve(Zazaca) - veke(kurmancca)” kökeninden gelme olduğu kolayca anlaşılır. Keza bundan iki lehçe arasında master ekleri farklı olmalarına rağmen kelimelerin kök itibarıyla değişmediği ve kök kelimelerin Kurmancca da olsa “Zazaca”da da olsa Kürtçe özlerini muhafaza ettiğini açık bir şekilde göstermektedir.

6- H. Şelıc’e göre; Kurmancca ve “Zazaca” soru sıfatları farklıdır. Dolayısıyla bu iki lehçe bir ve aynı dilin lehçeleri olmayıp farklı dillerdir. H. Şelıc, soru sıfatlarındaki farkların nereden kaynaklandığını izah etmemekte, sadece örnekler vermektedir;

Kurmançça	“Zazaca”	Türkçe
kijan	kam/kama	: hangi?
çawa	seni/sini	: nasıl?
li ku, li kê derê	kancalı/kura	: nerede?

Bu konuda “Zazaca” ve Kurmancca arasında bir fark yoktur. Her iki lehçede de soru sıfatları “ki” ve “çe” sıfatlarıdır. Bu soru sıfatları, cümle içindeki yerlerine, kelimenin sesli ve sessiz harf durumuna, kelimenin “erillik” ve “dişilik” durumuna göre “ki” soru sıfatı “ki, ku, ke, ka, vb.” şekline, “çe” soru sıfatı ise “çi, çe, si, se vb.” şekline girer. Bu durumu H. Şelıc’ın yukarıda vermiş olduğu örnekler üzerinde görelim.

a) Kijan-Kam: Hangi? Soru sıfatına bakalım.

Kijan soru sıfatı, ki + jı + wan :(onlardan hangisi) eklerinden meydana gelen bir kelime olup sıfatın kökü “ki”dir.

Kam soru sıfatı ki + hemu :(onlardan hangisi) eklerinden meydana gelen bir kelime olup sıfatın kökü “ki”dir.

b) Çawa-Seni : Nasıl? Soru sıfatına bakalım.

Bu iki soru sıfatında da kök kelime “çe” köküdür. Kurmanccada “çe” “ça” olmuş, “Zazaca” da ise “çe” “se” olmuştur. (Zazacadaki “se bi”: Ne oldu? sorusunun aynı zamanda “çı bi: ne oldu?” anlamında kullanılması gibi). Burada kök kelimenin her iki lehçede de “çe/çı” olup aynı olduğu açıktır.

c) Ku, kêderê-Kancalı-Kura : Nerede? Soru sıfatına bakalım.

Yalnız burada bu iki soru sıfatının karşılaştırmasını yapmadan önce bir parantez açıp okuyucuya bir şeyi hatırlatmak istiyoruz. Hatırlanacağı üzere bu bahsin başında H. Şelıc’ın Kurmanccayı bilmediği gibi “Zazaca”yı da bilmediğini söylemiştik. İşte bunun en somut örneği de burada görülmektedir. Şöyle ki “nerede” soru sıfatının “Zazaca” karşılığı “kancalı” olmayıp “kura” dır. “Kancalı” kelimesinin “Zazaca” karşılığı “hangi taraftır. (Kurmançça “Kija

ali”nin karşılığı. ..) Yoksa “nerede” değildir. Böylece bu durumu belirttikten sonra, “nerede” soru sıfatının Kurmancca ve “Zazaca” doğru şeklini vererek bu soru sıfatını inceleyelim. Bu soru sıfatının Kurmancca doğru şekli “ku, kê derê”, “Zazaca” doğru şekli ise “kura” dır.

“Ku, kê derê” soru sıfatının kök kelimesinin “ku, kê” olduğu açıktır. Kura soru sıfatının da “ku(hangi) + ra(yer)” eklerinden meydana geldiği ve kök kelimenin “ku” olduğu açıktır. Görülüyor ki bu soru sıfatının kökü de her iki lehçede de “ku” dur. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi bu kök kelime duruma göre bazen “ki, ke, ku vb.” şekline de girebilmektedir.

7- H. Şelîc’e göre Kurmanccada kelimelerin önüne “bı, dı, jı, ıı” gibi ön edatlar gelmesine rağmen “Zazaca”da ön edatlar yoktur. Buna:

Kurmancca	“Zazaca”	
bı carekê	raykî dı	: birden, bir defa
dı nav	mıyan dı	: içinde
Jı gund de	dewı dı	: köyden

örnekler vermektedir.

Bu konuda Kurmancca ile “Zazaca” arasında bir fark olduğu doğrudur. Ancak bu fark küçük bir ayrıntıdaki farktır. Kurmaccada “bı, dı, jı, ıı vb.” edatlar ön edatları olmayıp pekiştirme edatlarıdır. Önüne geldiği kelimenin anlamını pekiştirirler. Bu konuda Kurmancca ile “Zazaca” arasındaki fark şudur: Kurmanccada bu edatlar hem kelimenin önüne hem de kelimenin sonuna gelmesine rağmen, “Zazaca”da bu edatlar daima kelimenin sonunda bulunurlar. Kurmanccada bazen kelimenin önüne, bazen de sonunda bulunma ile de kelimenin anlamında bir değişiklik olmamaktadır. Başka bir anlatımla bu edatlar kelimenin önüne de gelse sonuna da gelse kelimenin anlamında bir değişiklik olmamaktadır. Bunu aşağıdaki örneklerde görelim:

Kurmancca	“Zazaca”	
Kelimenin önünde	Kelimenin sonunda	Daima kelimenin sonunda
bı carekê	carekî da	rayke de(Ray dı) :birden, bir defa da
bı nav	nav da	mıyan de : içinde
jı gunda	gund da	dewe de : köyde

Bu örneklerde görüleceği üzere, Kurmanccada aynı edatlar kelimenin önünde de olsa sonunda da olsa aynı anlamı vermektedir. Bu konuda “Zazaca” ile Kurmancca arasında pek bir fark yoktur.

8- H.Şelîc’e göre Kurmancca ve “Zazaca” arasında isimlerin erillik ve dişiliği bakımından da farklar vardır; Kurmanccada “nötr” isimler vardır. Halbuki “Zazaca”da bu özellik yoktur. “Zazaca”daki tüm isimler sonlarına aldıkları “e” sesi nedeniyle dişi haldedirler.

Gerek “Zazaca”da, gerekse de Kurmanccada tüm isimler yalın halde eril veya dişil olmayıp “nötr”dür. Her iki lehçede de bir ismin eril mi, yoksa dişil mi olduğu, ancak o ismin bir isim tamlaması içinde kullanılması ile belli olur. Bu kural yalnızca bu iki lehçenin bir kuralı olmayıp genel olarak Kürt dilinin(Kürtçenin) bir kuralıdır. Ancak Kürtçeye başka dillerden girmiş ve Kürtçeleşmiş kelimeler bu kurala uymaz. Durumu aşağıdaki örneklerle görelim.

Kurmançca

“Zazaca”

asiman (nötr) Y. Hal

asmên (Nötr) Y. Hal. : gökyüzü

Örneğinde görüleceği üzere aynı isim yalın halde her iki lehçede de “nötr”dür. Aynı ismin bir isim tamlaması içinde kullanılması halinde “nötr” halden eril hale girdiği ve bu bakımdan da iki lehçe arasında bir fark olmadığı kendiliğinden anlaşılır.

15. Şelıc’e göre; Kurmanccada eril olan bir ismin “Zazaca”daki karşılığı dişil olabilmekte veya “Zazaca”da eril olan bir ismin Kurmanccadaki karşılığı isim dişil olabilmektedir. Bu bakımdan da iki lehçe arasında fark vardır. Dolayısıyla bu iki lehçe bir ve aynı dilin lehçeleri olamaz.

16. Şelıc burada da yanılmaktadır. Zira aynı farklılık değil bu iki lehçe arasında bir tek lehçede bile, hatta ve hatta aynı lehçenin değişik ağızları arasında, aynı ismin değişik telaffuzları arasında bile vardı. Bu nedenle bundan hareketle bu iki lehçenin bir ve aynı dilin lehçeleri olmadığı iddia edilemez. Durumu bir iki örnek üzerinde görelim.

Para sor (Kurmanccanın Mardin ağızı)

: Kızıl saç

(Dişil)

Porê sor (Kurmanccanın Diyarbakır ağızı)

: Kızıl saç

(Eril)

Örneğinde görüleceği üzere, Kurmanccada aynı isim ağız farkı nedeniyle bir yerde eril bir yerde ise dişil olabilmektedir.

Dewara estewr

: Doğurmamış hayvan.

(Dişil)

Dewarê estewr

: Doğurmamış hayvan.

(Eril)

Örneğinde olduğu gibi bir tek lehçede, Kurmancca’da bile sırf telaffuz farkı nedeniyle bir ve aynı anlama gelen isim, isim tamlaması içinde bazen eril bazen de dişil olabilmektedir. Aynı lehçede bile bu durum olduğuna göre değişik lehçelerde (“Zazaca” ve Kurmancca lehçelerinde) de bir ismin bir lehçede eril olması diğer lehçede de dişil olması pekala mümkündür. Ancak bu, bu iki lehçenin aynı dilin lehçeleri olmadığını göstermez.

H. Şelıc’e göre, coğrafi yer adları Kurmanccada yalnızca dişildir. “Zazaca” da

ise hem dişî hem de eril coğrafi yer adları vardır. Bu bakımdan da Kurmancca ile “Zazaca” arasında farklar vardır.

Burada da saçmalamaktadır. Yalnızca “Zazaca”da değil Kurmanccada da hem dişîl hem de eril coğrafi yer adları vardır.

Sipanê Xelatê (Eril)

: Süphan dağı.

Diyarbekira Şirin (Dişîl)

: Şirin Diyarbakır.

örneklerinde olduğu gibi. Bu bakımdan iki lehçe arasında fark yoktur.

H. Şelîc’e göre, mastarlar Kurmanccada dişîl, “Zazaca” da ise erildir. “Zazaca”daki mastarlar “-ış” eki alması durumunda eril olmasının sebebi “Zazaca”daki tüm mastarların “-ış” eki ile bitmesi nedeniyledir. (vıst-ış: atmak, ard-ış: getirmek vs. gibi) “Zazaca”daki “-ış” ekinin eril olması ve bu ekin zorunlu olarak tüm mastarların sonuna getirilmesi nedeniyle tüm mastarlar bu ek nedeniyle eril olmaktadır. Ancak “zazaca”da sadece “-ış” mastar eki yok, “-en/-ene” de mastar eki olarak kullanılmaktadır. Fiil kökünün sonuna “-en/-ene” mastar ekleri geldiği zaman, bütün fiil çekimleri kurmanccide de olduğu gibi, dişîl olur.

H. Şelîc’e göre, ağaç ve onunla ilgili varlık adları Kurmancca’da dişîl “Zazaca” da ise hem dişîl hem de erildir. Bu bakımdan da iki lehçe arasında fark vardır.

Qurmê(kûrmê) darê: Ağaç kurdu

Guliya darê: Ağaç dalı

(eril)

(dişîl)

Örneklerinde olduğu gibi, Kurmanccada da ağaçla ilgili varlık isimlerinin bir kısmı eril bir kısmı da dişîldir. Bu bakımdan da Kurmancca ile “Zazaca” arasında bir fark yoktur.

H. Şelîc’e göre; yağışlar ve havanın durumu ile ilgili sözler Kurmancca’da dişîl, “Zazaca” da ise erildir. Bu bakımdan da iki dil arasında farklar vardır.

H. Şelîc bu konuda da yanılmaktadır. Kurmanccada da aynen “Zazaca” gibi hem eril, hem de dişîl yağış ve hava durumunu belirten kelimeler vardır:

Hewrê reş: Siyah bulut,

Bayê gur:Şiddetli rüzgar, Barana hûr: Ufak yağmur.

(Eril)

(Eril)

(Dişîl)

Örneklerinde görüldüğü gibi Kurmancca’da da durum aynıdır. Bu konuda da iki lehçe arasında fark yoktur.

H. Şelîc’e göre, yiyecek kapları ve bunlar ilgili isimler, Kurmanccada yalnızca dişîldir. Halbuki “Zazaca”da hem dişîl hem de erildirler. Bu bakımdan da iki lehçe arasında farklar vardır.

H. Şelîc bu konuda da yanılmaktadır.

Cerê avê: Su testisi,

Cera avê: Su testisi,

Kunê avê: Su tulumu.

(Eril)

(Dişîl)

(Eril)

Örneklerinde görülebileceği gibi Kurmançça'da da bu konuda hem eril hem de dişil isimler vardır.

Velhasıl çoğu dünya dillerinde olduğu gibi, Kürtçe'de de (hem Kurmanccada, hem de "Zazaca'da) kelime ve isimlerin erillik, dişililik fonksiyonları çok karmaşık bir durum arz etmektedir. Bu konuda kesin ve net kurallar getirmek mümkün değildir.

9- H.Şelîc'e göre, işaret zamirleri Kurmançça'da her iki cins (erkek-dişi) tekili ve çoğulu için yakın bir şahıs ya da şey kast ediliyorsa "ev", uzak bir şahıs ya da şey kast ediliyorsa "ew"dir. "Ev" ve "ew" çekimleri yapılırken değişmemektedir. Halbuki "Zazaca'da işaret zamirleri cinslerine göre ayrı ayrı adlandırıldıkları gibi çekimlerde de işaret zamirleri herhangi bir değişime uğramamaktadır.

"Zazaca'da da işaret zamirleri çekimlere ve şahıslara göre değişikliklere uğramaktadır. Bu konuda da Kurmançça ile "Zazaca" arasında bir fark yoktur. Durumu aşağıdaki örnekler üzerinde görelim:

- Yakın bir şahıs (veya şahıslar) veya eşya(veya eşyalar) için kullanılan işaret zamirleri:

	Kurmancca	"Zazaca"	
a- Tekil	Ev (evi, vi)	Eno, no	: Bu (Erkek için)
	Eva (va, vê)	Ena, na	: Bu (Dişi için)
b- Çoğul	Evan (Van)	Eni/Enini/Eninan	: Bunlar (Erkekler için)
	Evana (Vana)	Ena, Enani/Enana	: Bunlar (Dişiler için)
	Evan (Van)	Ena, Enana	: Bunlar (Dişiler için)

- Uzak bir şahıs (veya şahıslar) veya eşya (veya eşyalar) için kullanılan işaret zamirleri:

	Kurmancca	"Zazaca"	
a- Tekil	Ew (wî)	Ay/we	: O (erkek için)
	Ewê (wê)	Aya/wa	: O (dişi için)
b- Çoğul	Ewan(Wan)	Ayni/aynan	: Onlar (erkekler için)
	Ewana (Wana)	Ayna/aynan	: Onlar (dişiler için)

Bu örneklerde de görülebileceği gibi, "Zazaca'da da şahıs zamirleri, "Eno, no, eni, enani vb." şekilde değişmektedir. Bu açıdan da aynen Kurmançça gibi değişimlere uğramaktadır.

10- H. Şelîc'e göre çokluk eki Kurmançça'da bir tek ek olup bu ek de "-an"dır. Bu ek cümledeki ses uyumuna göre "-en", "ın" olabilmektedir. Halbuki "Zazaca'da Kurmançça'nın aksine iki tane çokluk eki vardır. Bu eklerden biri "-an"(Bazen, -on, -un şeklinde de olabilir) dır. Biri de "-y" dir. Bu bakımdan da Kurmançça ile "Zazaca" arasında fark vardır. H.Şelîc bu konuda da yanılmaktadır.

Zira gerek Kurmançça'da, gerekse de "Zazaca'da iki çoğul eki vardır. Bu

ekler “-an” ve “-en” ekidir. “Zazaca”daki “-y” eki başlı başına bir çoğul eki değildir. Bu ekin bir çoğul eki imişçesine görünmesinin sebebi de şudur: “Zazaca”da çoğul eki “-an” “-ên” olarak okunduğu hallerde “n” sesi düşmekte ve “n” sesinden önce gelen “e” sesi ise “y” olarak okunmaktadır.”[27] Bu durumu aşağıdaki örnek üzerinde görelim:

“Kitap” kelimesinin “Zazaca”daki çoğulu aslında “Kitab-ên”dir. Ancak telaffuzda “Kitab-ên” kelimesindeki “n” harfi düşmekte, “e” harfi ise “y” olarak telaffuz edilmektedir. Ve bu düşme nedeniyle “Zazaca”da “Kitap” kelimesinin çoğulu “kitabê-kitaby” şeklinde telaffuz edilmekte.

Aynı özellik az bir değişikliklerle Kurmancca’da da vardır. Kurmanccada da aynen “Zazaca”gibi “-an” çoğul ekindeki “n” sesi bazen düşmekte ve kelimenin tekili de çoğulu da aynı olmaktadır.

Kurmanccada “serên we”nin aynı zamanda “serê we” olarak okunup son halde “n” sesinin düşmesi, “Zazacada “aerên şıma”nın aynı zamanda “serê şıma” olarak okunması gibi.

11- H. Şelıc’e göre; Kurmancca ve “Zazaca” seslenme edatları farklıdır. Kurmanccada seslenme edatı “lê” (kadınlara seslenilirken kullanılan edat) “lo” (erkeklere seslenilirken kullanılan edat) edatları vardır. “Zazaca”da “lê”, “lo” edatları yoktur. “Zazaca”da “herê” (kadınlara seslenilirken kullanılan edat) edatı ile “hero” (erkeklere seslenilirken kullanılan edat) edatları vardır. Bu bakımdan da “Zazaca” ile Kurmancca farklıdır. Gerçekten de H. Şelıc öylesine basit şeylerle uğraşmaktadır ki, insanın gülmemesi elde değil. Gerçekte “lê, lo” edatları Kürtçede (hem Kurmanccada hem de Zazacada) kullanılan, ağıt, acıma ifade eden ve argo dilde kullanılan edatlardır. “Herê-Hero” edatları ise edebi dilde kullanılan, edattan çok bir uyarı ünlemi vazifesini gören kelimelerdir. Bu bakımdan Kurmancca ile “Zazaca” arasında fark yoktur. Kurmancca’da da “Hero, Herê” edatları kullanılmaktadır.

Hero lawo, law tu çi dikî? : Ne yapıyorsun (Erkek)?

Herê keçê tu çira ranabî? : Kız niye kalkmıyorsun?

örneklerinde olduğu gibi. ..

12- H. Şelıc’e göre, Kurmancca ile “Zazaca” arasında isimden isim yapma ekleri (hem sıfat olarak kullanılan, hem de isim olarak kullanılan, sahiplik veya bağlılık ifade eden kelimeler) bakımından farklar vardır.

H. Şelıc bunu da şöyle açıklamaktadır:

a) Kurmanccada sahiplik eki “-bı”dır. Ve ismin önüne gelir. “Zazaca” da sie “-in” olup ismin sonuna gelir. H. Şelıc bunun için;

Kurmancca

“Zazaca”

bı-du

duman-in

: dumanlı

bı-xwin	gun-ın	: kanlı,
bı-hırı	peşm-ın	: yünlü

örneklerini vermektedir.

H. Şelıc'ın bahsettiği “-bı” ve “-ın” eklerinin her ikisi de Kürtçedir. Bu bakımdan “Zazaca” ile Kurmancca arasında bir fark yoktur. Her iki lehçede de “-ın” sahiplik eki vardır. Bunu aşağıdaki örnekler üzerinde görelim:

Kurmancca	“Zazaca”	
zerîn	zerên	: Altından, altından yapılmış,
zevîn	sêmên	: Gümüşten, gümüşten yapılmış,
şêrîn	şîrin	: Tatlı, tatlıdan yapılmış,
parîn	parên	: Geçen seneki vs.

b) H. Şelıc'e göre, bağlılık (mensubiyet) eki bakımından da “Zazaca” ile Kurmancca arasında fark vardır. Bu ek Kurmanccada “i”, “Zazaca” da ise “-ıc, -ıj, -ız” dır. Buna da;

Kurmancca	“Zazaca”	
gund-i	dew-ic	: köylü,
muş-i	muş-ic	: Muşlu,

örneklerini vermektedir.

1. Şelıc'ın hiçbir dil bilmediği açıktır. Şöyle ki; gerek Kurmanccada gerekse de “Zazaca”da bu tip bağlılık ekleri “-ci-ca” (Kurmanccadaki yer anlamındaki “ci” ve “Zazaca”daki aynı anlama gelen “ca”) ekleridir. Ancak Kurmanccada telaffuzda “-ci” ekindeki “c” sesi düşmekte ve sadece “i” sesi telaffuz edilmektedir. Ancak bu ekler “-ıc, -ıj, -ız” olmayıp “ci” ekidir. Bu ek “Zazaca”da gizli olup ancak mensup olduğu kelimenin cümle içinde kullanılması ile belli olur ve açığa çıkar: To lacıkde Muş-i-ci ra wa çı? : Muşlu çocuğa ne dedin? To parê dayê dewı-ci? : Köylüye para verdin mi?

Cümlelerinde aynı ekin “Zazaca”da da kullanıldığı açıkça görülmektedir.

13- H. Şelıc'e göre, Kurmancca'da sayı isimleri yapmakta kullanılan ekler “-em” ve “-hem” dir. Şayet sayı sesiz bir harfle bitiyorsa “-em”, sesli bir harfle bitiyorsa “-hem” getirilir. “Zazaca”da ise aynı ekler “-in” ve “-yin”dır. Eğer sayı sessiz bir harfle bitiyorsa “-in”, sesli bir harfle bitiyorsa “-yin” dır. H. Şelıc'e göre bu bakımlardan da “Zazaca” ile Kurmancca arasında farklar vardır.

Hayır, burada da yanılmaktadır. Gerek Kurmanccada, gerekse de “Zazaca”da sayı isimleri yapmakta kullanılan ek bir tek ek olup, bu ek de “-ın”ekidir. Bu ek sayı kelimesi içindeki sesli ve sessiz harf durumuna göre “-ın, -ım, -em vb.” şeklinde telaffuz edilir. Ve esas Kürtçedeki doğru şekli de “Zazaca”da telaffuz edildiği biçimindedir.

Kurmançça

“Zazaca”

yek-em	yew-in	: birinci
bist-em	vist-in	: yirminci

örneklerinde olduğu gibi..

14- H.Şelîc’e göre: Kurmanccada yapım eki olarak dil isimleri yapma fonksiyonuna sahip ek “-i” ekidir. “Zazaca” da ise “-ki”dir. Bu bakımdan da Kurmancca ile “Zazaca” arasında fark vardır. H. Şelîc buna;

Kurmançça

“Zazaca”

ingiliz-i	ingiliz-ki	: ingilizce
faris-i	faris-ki	: Farsça,

örneklerini vermektedir.

H.Şelîc bu konuda da yanılmaktadır. Bu konuda “Zazaca” ile Kurmancca arasında farklar olduğu doğru değildir. Her iki lehçede de bu ek “-i” ekidir. Ancak Türkçenin “Zazaca”ya etkisi nedeniyle (büyük ihtimalle yakın tarihlerde meydana gelen etki nedeniyle) bu “-i” eki “Zazaca”da “- ki” haline gelmiştir. Ve sonuna “-i” eki değil de “-ki” eki getirilerek, okunan bu tip kelimelerin doğru “Zazaca”sı “-ki” ile okunan şekli değil, “i” ile okunan şeklidir. Başka bir anlatımla, “Zazaca”daki “-ki” eki Türkçedek “Türk, Türki” kelimesinin etkisi ile bu kelimelerin sonundaki “k, ki” sesinin etkisi ile oluşmuş bir ektir. İngilizcenin doğru “Zazaca”sı, İngiliz-ki” değil, “İngiliz-i” olması gerekir.

Bu durumu “Zaza”ların kendi dillerinde de görmek mümkündür. Bilindiği gibi, “Zazalar” kendi dillerine “Dımılı” derler. Gerçekten de “Zazaca”da bu ek “-ki” olsaydı, “Zazaların” kendi dillerine de “Dımılı” değil, “Dımilki” demeleri gerekirdi. Halbuki “Zazalar” kendi dillerine “Dımilki” değil, “Dımı-li” derler. Kurmancca ye “kırdaşki” değil, “kırdaşı” demeleri gibi. ..

15- H. Şelîc’e göre, Kurmanccada emir bildiren kelimeler birden fazla hecelidirler. Halbuki “Zazaca”da tek hecelidirler. Bu bakımdan da farklar vardır. Ve buna;

Kurmancca

“Zazaca”

Were	Bê	: Gel
Here	Şo	: Git

örneklerini vermektedir.

Hayır bu bakımdan da “Zazaca” ile Kurmancca arasında fark yoktur.

Yalnız Kurmancca’da değil, “Zazaca”da da birden fazla heceli emir bildiren kelimeler vardır.

Kurmancca

“Zazaca”

rabe	warde	: kalk,
bıxwe	bore (biwere)	: ye (bir şey ye)

ronike

roşe

: otur,

örneklerinde olduğu gibi. ..

H. Şelıc bu bölümdeki tezlerinin sonunda Paris'te yayımlanan bir Kürtçe sözlüğe[28] atfen, bu sözlükteki 6530 Kürtçe sözcükten (Kurmancca sözcükten) sadece 2271 sözcüğün Kurmancca ve “Zazaca”da müşterek kullanıldığını, geri kalan 1259 sözcüğün “Zazaca”da hiç kullanılmadığını, bu nedenle “Zazaca”nın Kürtçe olamayacağını ileri sürmektedir.

Bugün gerek “Zazaca”da gerek Kurmanccada gerekse de Kürtçenin diğer lehçelerinde kullanılan kelimelerin hangilerinin gerçekten Kürtçe kökenli, hangilerinin ise yabancı kökenli (Kürtçeye diğer dillerden girmiş) kelimeler olduğu tam olarak tespit edilmiş değildir. Bu sebeplerle böylesi bir mantıktan hareketle, “Zazaca”nın Kürtçe olmadığı sonucuna varmak mümkün değildir. Zira Kurmanccada kullanılıp da “Zazaca”da kullanılmayan kelimelerin kaçta kaçının Kürtçe kökenli, kaçta kaçının yabancı kökenli olduğu henüz tespit edilmiş değildir. Her iki lehçede ortak kullanılmayan, yalnızca Kurmanccada kullanılan veya yalnızca “Zazaca”da kullanılan, Kürtçe olduğunu bildiğimiz birçok kelimenin esasında yabancı kökenli kelimeler olması pekala mümkündür.

Ayrıca bir an için 4259 adet sözcüğün tümünün Kürtçe kökenli olduğunu farz etsek bile, bu Kürtçe için (Kurmancca ve “Zazaca” için) büyük bir handikap değildir. Zira bir dilin değişik lehçelerinde aynı nesneyi gösteren kelimelerin birden çok ve değişik olması olağan ve normaldir. Zaten bir dilde değişik lehçelerin olmasının varlık nedeni de budur. Eğer bir dilde aynı nesne o dili konuşanların tümünce aynı adla anılıyorsa, artık değişik lehçelerden bahsedilemez. Ancak bir tek lehçeden bahsedilebilir. Biz Kürtçe'nin birkaç lehçesi olduğundan bahsettiğimize göre bir nesnenin bazen Kurmanccada ayrı “Zazaca”da ayrı isimle anılması normal ve olağandır.

VI- Türkçü H. Şelıc

H. Şelıc, kitabının “Doğu İsyanları ve Zazalar” başlıklı bölümünde Türkiye Doğu ve Güneydoğu bölgeleri gerek Osmanlılar zamanında gerekse de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarında “Mevkii hırsı, vergi vermeme, çıkarların zedelenmesinin hazmedilmemesi, Atatürk inkılaplarına tepkiler vs.” nedenlerle birçok isyanlar çıktığını, bu isyanlardan başlıcalarının, Koçgiri, Şeyh Sait, Dersim isyanları olduğunu, bu isyanların tümünün “Zazalar” tarafından çıkarıldığını, bu isyanların Kürtlükle hiçbir ilgi ve alakalarının olmadığını, Dersim isyanının “Derebeylik düzeninin yıkılmasına tepki olarak .. “ Şeyh Sait isyanının da “Şeriat düzeninin geri getirilmesi amacıyla ... “ yapılan isyanlar olduğunu iddia etmekte ve kendince bir takım belgelere dayanmaktadır.

Yukarıda tırnak içinde yazdığımız cümleler aynen H. Şelıc'e aittir. Kanaatimizce bu sözler bile tek başına kim olduğu konusunda okuyucuya yeter-

li kanaat vermektedir. Zira resmi ideoloji de aynen H.Şelıc gibi bu isyanların çapulculuk amacıyla, çıktığını ileri sürmektedir. Bu tezler çok net biçimde,H. Şelıc'ın amacının "Zazalara" iyilik etmek olmadığını, resmi ideolojinin adamı olduğunu, asıl amacının "Zazalarla" Kurmancları birbirine düşürmek suretiyle Kürtler arasına nifak sokmak olduğunu göstermektedir. Bu nedenlerle tüm Kürtlerin, bilimsellik süsü verilmiş bu tip tezlere ve H. Şelıc gibi adamlara karşı uyanık olmaları gerekir.

H. Şelıc'ın bu bölümdeki tezlerinin ayrıntılı eleştirisine girmeyeceğim. Çünkü bu konuda Türkiye'de gerçekten de çok şey yazılıp çizildi. Bilinen şeyleri tekrarda da pek fayda yoktur. Okuyucunun bu Kürt isyanlarının oluş ve amaçları ile ilgili az çok bilgisi vardır. Kısaca şu aşağıdaki paragraflar bile bu isyanların niteliği konusunda yeterli bilgiler vermektedir.

" ... içinizden bazıları, isyana vesile olarak, hükümetin fena idaresini, diğer bazıları hilafeti müdafaayı ileri sürdünüz. Fakat hepinizin müşterek bir tek düşüncesi vardı. Müstakil bir Kürdistan kurmak ... Bunu hayatınızla ödeyeceksiniz ... "[29]

"Dersim-Kürdistan, 30 Temmuz 1937 .. Dışişleri bakanlığı .. Sayın bakan, yıllardan beri, Türk hükümeti, Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ve yayınlarını yasaklayarak, anadillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistan'ın bereketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu'nun çorak topraklarına zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulüm etmektedir ...

Son olarak, Türk hükümeti kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış Dersim bölgesine de girmeye kalkışmıştır. Bu olay karşısında Kürtler göçün uzak yollarında can vermek yerine kendilerini korumak için 1930'da Ararat tepesinde, Zilan ve Beyazıt Ovası'nda olduğu gibi silahlara sarıldılar. ... Üç aydan beri ülkemizde tüyler ürpertici bir savaş sürüyor. Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombarduman uçaklarının yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen ben ve yurtaşlarım Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık. Direnişimiz karşısında Türk uçakları kasabaları bombalıyor yakıyor ... Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürülüyor ... Üç milyon Kürt benim sesimde ekselanslarına sesleniyor ve bu hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkım yararlandırmanızı sizden istirham ediyor... Sayın bakan, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim ...

Dersim Generali Seyid Rıza ... "[30]

H. Şelıc'ın bu isyanların tümünün "Zazalar" tarafından çıkarılan isyanlar olduğu tezi iftiradır. Zira konuyla ilgili olan herkes bilir ki tüm bu isyanlara "Zaza" aşiretleri kadar Kurmanc aşiretleri de katılmıştır. İsim isim ve tek tek bu aşiretleri yazmak mümkündür. Ancak bu, bu yazımızın sınırlarını aşar. Zaten bunun gereği de yoktur. Zira bu isyanlar esnasında, isyana katılan halk "bu Zaza isyanıdır. ... bu Kurmanc isyanıdır" "biz katılmayalım" diye bir ayırım yap-

mamıştır. Ve halen de halk böyle bir ayrım yapmamaktadır. Ancak H. Şelıc ve benzerleri böyleli suni bir ayrım yapmaya çalışmaktadırlar.

Kürtlerin Irkı ve Etnik Kökenleri

Yazımızın temel kavramlar bölümünde, bugünkü ulusların birkaç yüzyıllık hatta bin yıllık evrim sonucu oluştuklarını ve bugüne kadar oluşmuş en örgütlü halk toplulukları olduğunu belirtmiştik. Keza oluşumu ve ya organizasyonu pekişmiş ya da pekişme yolunda olan ulusların, yahut da sadece oluşum halindeki bir ulusun daha aşağı düzeylerdeki topluluklara göre karışık birliklerden meydana gelen bir bütün olduğunu, bir ulusal bütünlüğün birkaç yurt veya birlikten (etnik gruplardan) meydana geldiğini, bu topluluğun ilk embriyonlarının da aşiretler olduğunu vurgulamıştık. Yine bu bölümde dünyada bir tek ırka ve bir tek kökene dayanan hiçbir ulusun olamayacağını da belirtmiştik. Keza ulusların ırkı ve etnik kökenlerine ilişkin bilgi kaynaklarımızın neler olabileceğini de izaha çalışmıştık. Bu belirlemelerimizi tekrardan okuyucuya hatırlattıktan sonra asıl konumuza, Kürtlerin ırkı ve etnik kökenleri konusuna geçebiliriz ...

Kürtlerin etnik kökeni konusunda iki farklı görüş vardır. Birincisi; bazı tarihçiler tarafından, beyaz ırka mensup bu insanların, Güney Rusya yaylalarından kalkarak Kafkas Dağları'nı aşıp milattan önceki yıllarda gelip bugünkü topraklarına yerleştikleri varsayılmakta ve bugünkü Kürtlerin içinde büyük oranda sarı saçlı mavi gözlü insanların bulunması da bu varsayımla izah edilmektedir.

İkinci görüşe göre ise; bugünkü Kürtler geçmişte tarih içinde bugünkü Kürt coğrafyasında yaşamış halklardan ayrı değildir. Geçmişte bu topraklarda yaşamış halklar toptan ve bir defada yok olmadıklarına göre, Kürtlerin bu bölgelerde yaşamış halkların bugünkü torunları olması normal ve doğaldır. Kürtlerin milattan önceki yıllarda Kafkaslar yolu ile gelip bugünkü topraklarına yerleştikleri kabul olunsu bile bu gerçek değişmez. Zira Kürtler bu topraklara gelip yerleşmeden önce bu topraklar boş ve insansız değildi.

Kanaatimizce Kürtlerin nereden gelip bugünkü topraklara yerleştikleri hangi ırka mensup oldukları pek önemli değildir. Önemli olan bir olgu olarak halen Kürt ulusunun varoluşudur. Bu tip konular üzerinde ısrar etmek, bilimselliği kanıtlanamayacak kadar karanlık bazı tez ve varsayımlar üzerinde fazlaca durmak abestir. Ve insanı ırkçılığa götürür.

Tarihi kaynaklara göre bugünkü Kürt coğrafyasında yaşamış ve bilinen en eski halklar Hurriiler[31], Gutiler[32], Kasitler[33] ve Lolobiler[34] dir. Bu halklar bir ve aynı kökenden gelme halklar olmalarına rağmen, gerek kendileri tarafından gerekse de komşu halklar tarafından bazen bu adlarla anılmışlar, bazen de değişik adlarla (Kasitlerin Kusiler adıyla, Gutilerin Kurti, Hurriilerin Khurri, Kurri adları ile anılmaları gibi. ..) anılmışlardır. Bugünkü Kürtlerin bilinen en eski ataları bu halklardır. Elimizdeki yazılı kaynaklar bu bölgede bu halkların yaşadığını göstermekte, bu halkların dilleri ve kültürleri ile bugünkü Kürtlerin dili ve kültürü arasında büyük oranda benzerlikler bulunmaktadır. Yazımızın temel kavramlar bölümünde belirttiğimiz tarihi bilgi kaynaklarımız da bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

Şüphesiz ki bu Kürt halkları eş zamanda tarih sahnesine çıkmamış ve her zaman da bu adlarla anılmamışlardır. Bazen bu toplulukların bünyesinde yer alan bir aşiret tarih sahnesine çıkmış, aslında bir ve aynı kökenden gelme bu halkları (aşiret ve aşiret topluluklarını) egemenliği altına almış, kendi adı ile anılan imparatorluklar kurmuştur. Örneğin, Hurrilerin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, ırkdaşları ve ardılları, Mitaniler(Metiniler)[35] tarih sahnesine çıkmış ve uzun yıllar güneydoğu Anadolu kuzey Suriye ve Kuzey Irak topraklarında hüküm sürmüşlerdir. Gerek Mitanilerin gerekse Hurrilerin dağılmasından sonra da Asur kaynaklarında Nayri ülkesi[36], Sümer Akkad kaynaklarında Subartu ülkesi[37] olarak geçen Mitani-Hurri ülkesinde, çoğu mensup olduğu aşiretten veya egemenlik sürdüğü bölgelerden adlarını alan Kirhi (Kurhi)[38], Kardu(Kurdo)[39], Nirbo[40](22), Qoumanu(Kumuk)[41], Tirikan[42], Kuboş[43]; Manay (Marinai)[44], Mad(Med)[45], Daiani[46], Urartu-(Khaldi-Xaldi)[47] gibi Kürt prenslik ve krallıkları ortaya çıkmıştır. Madların (Medlerin) küçük bir Kürt prensliğinden büyük bir imparatorluğa dönüşmesi gibi, bazen bu Kürt prensliklerinden biri tüm Kürt coğrafyasına İran, Anadolu'ya yayılarak birkaç asır hüküm sürebilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu Kürt halkları (aşiretleri) eş zamanda tarih sahnesine çıkmamışlardır. Hurriler henüz tarih sahnesine çıkmadan önce, Zağros dağlarından hareket eden Gutiler, M.Ö. 2600 yılları civarında, güney Mezopotamya'ya inmiş, Babil ve Sümer şehirlerini yakıp yıkmıştır ...

Mitaniler kuzey ve kuzeybatı Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu hüküm sürdükleri esnada Kasitler(Kusiler) Babil'de hüküm sürmüşlerdir. İşte bugünkü Kürtler'in ırki ve etnik kökenleri bu halklara dayanmaktadır. Bundan hareketle, denebilir ki, Kürtler; Hurri'lerin, Guti'lerin, Mitani'lerin, Kasitlerin, Urartu'ların, Medler'in torunlarıdır. Bu halklardan izler taşımaktadır. Etnik köken bakımından bu gruplar arasında bir fark yoktur.

Bu konuya son vermeden önce, bazı Kürt yazarlarının düştüğü bir hatayı vurgulamak istiyorum. Şöyle ki, bazı Kürt araştırmacıları, Kürt tarihini Medlerle başlatmaktadır. Belki daha kolay olduğu için, belki de Med dili ile bugünkü Kürtçe arasında çok yakın benzerlikten dolayı böylesi bir yola başvurmaktadırlar. Halbuki böylesi bir tarihten itibaren Kürt tarihini başlatmak doğru değildir. Medler M.Ö. 7. yüzyılda tarih sahnesine çıkmışlardır. Halbuki Medler henüz tarih sahnesine çıkmadan çok önceleri Kürtlerin ataları, Gutiler, Hurriler, Kusiler(Kasitler), Mitaniler, Kürt coğrafyasında vardı ve yaşıyorlardı. Ve bu halklar da Kürtlerin atalarından başkaları değildi. ...

Niçin Bir Tek Lehçe Değil de Kurmacca, “Zazaca” vb. Gibi Farklı Lehçeler?

Bugün Kürtlerin yaşadığı coğrafyada hepsine birden Kürtçe dediğimiz Kürt dilinin, beş büyük lehçesi konuşulmaktadır. Her lehçenin de kendi bünyesinde birkaç ağız vardır. Başlıca beş büyük lehçe; a) Kurmanci, b) Dımılı, c) Sorani, d) Gorani, e) Luri lehçeleridir.

a) Kurmançi Lehçesi:

Bu lehçe en yaygın ve en büyük Kürt kitlesi tarafından konuşulan lehçedir. Bazı Kürt dilbilimci ve tarihçileri Sorani'nin de başlı başına bir lehçe olmayıp bu lehçenin bir ağız olduğu kanaatinde ise de biz aksi kanaatindeyiz. Ve bunun için Sorani'yi ayrı lehçe olarak kabul ettik. Kurmanci lehçesi kendi bünyesinde, bohti ağzı, Sıliwi ağzı, Zili ağzı, Şeyhbızını ağzı vb. birkaç ağza ayrılmaktadır.

Bahti ağzı, Kürt coğrafyasında da Bohtan bölgesi (Cizre-Siirt-Hakkari) kürtlerinin konuştuğu ağızdır. Sıliwi ağzı Diyarbakır-Mardin yöresindeki Kürtlerin, Zili ağzı Ağrı-Muş-Van yöresindeki Kürtler ile İran Kürdistan'ındaki Revan Kürtlerinin ve Erivan Kürtlerinin konuştuğu ağızdır. Şeyhbızını ağzı Diyarbakır'da Karacadağ civarındaki bir kısım Kürtler ile Adıyaman civarındaki bir kısım Kürtlerin, Konya, Ankara ve Aksaray civarındaki bir kısım Kürtlerin konuştuğu ağızdır. Kurmanci'nin bu ağızlarından başka Türkiye Kürt coğrafyasında Urfa yöresi Kürtlerinin konuştuğu Milli ağızdan, Irak Kürdistan'ında Zaho-imadiye-Duhok gibi dağlık bölgelerdeki Kürtlerin konuştuğu Behdinan (veya Metinan) ağzından da bahs edilebilir.

b) Dımılı Lehçesi:

Kurmanciden sonra en büyük Kürt kitlesi tarafından konuşulan lehçedir. Kürt tarihçi ve dilbilimcileri bu lehçeyi Gorani lehçesinin bir ağzı olarak kabul etmekte ve başlı başına bir lehçe olmadığını ileri sürmekte ise de; biz aksi kanaatindeyiz. Gerçekten de bu lehçe Gorani lehçesine çok yakın olmakla beraber, Goraninin bir ağzı olmayıp ayrı bir lehçedir. Dımılı lehçesi de kendi bünyesinde Siverek ağzı; Siverek-Çermik civarındaki bir kısım Kürtlerin; Mirdasi ağzı, Eğil-Dicle-Palu civarındaki bir kısım Kürtlerin; Bingöl ağzı, Bingöl-Lice-Mutki civarındaki bir kısım Kürtlerin, So-bê ağzı ise Dersim yöresindeki bir kısım Kürtlerin konuştuğu ağızdır.

e) Sorani Lehçesi:

Bu lehçe İran Kürdistan'ındaki bir kısım Kürtler ile Irak Kürdistan'ındaki bir kısım Kürtler tarafından konuşulan lehçedir. İran Kürdistan'ında Serdeşt-Kermenşah civarındaki Kürtler ile Irak Kürdistan'ında Süleymaniye-Erbil-Kerkük civarındaki bir kısım Kürtlerin konuştuğu lehçedir.

d) Gorani Lehçesi:

Bu lehçe İran ve Irak Kürdistan'ında, bu iki devletin sınırlarının çakıştığı, Pîranşehir, Xanaqin civarları ile Süleymaniye civarındaki bir kısım Kürtlerin konuştuğu lehçedir. Bu lehçede kendi arasin da asıl Goran ağzı ve Ewreman(Hewreman) ağzı diye ağızlara ayrılır. Goran ağzı bu bölgelerde İran'daki Kürtlerin, Ewreman ağzı ise bölgelerdeki Irak Kürtlerinin konuştuğu ağızdır.

e) Luri Lehçesi:

Bu lehçe İran Kürdistan'ında Senendaj-Kermenşah civarındaki bir kısım Kürtlerin konuştuğu lehçedir. Bu lehçe de kendi arasında, Lur ağzı, Kelhur ağzı, Lek ağzı, Senendaj ağzı vb. gibi ağızlara ayrılmaktadır.

Görülüyor ki, Kürtçe kendi bünyesinde beş büyük lehçeye ve her lehçe de kendi bünyesinde birkaç ağza ayrılmaktadır. Bu lehçe farklılıkları neden ortaya çıkmıştır? Bu farklılığın tarihsel kökenleri ve sebepleri nelerdir? Bu yalnızca Kürtçeye mahsus bir özellik midir? Bundan hareketle Kürtçe diye bir dilin var olmadığı Kürtçenin de aslında yalnızca Kurmancca olduğu sonucunu mu çıkaracağız? Bu farklılıklar nasıl ve ne zaman ortadan kalkabilir? Biraz da bu sorular üzerinde durmak istiyoruz.

Bu sorulara cevap vermeden önce, Kürt kökenli büyük Türkçü sosyolog Ziya Gökalp'ın bu konudaki bir belirlemesini okuyucuya sunmak istiyoruz. Ziya Gökalp Türk aydınlarına seslenirken bakın ne diyor:

“Türk ulusları PTT, Matbuat gibi iletişim vasıtalarının mevcut olmadığı zamanlarda, lisan, edebiyat itibariyle birbirinden uzaklaşabilirlerdi. Nasıl ki vaktiyle Selçuk ve Çağatay Türkleri aynı zamanda ve birbirinden haberdar olmaksızın kendilerine mahsus birer ayrı edebiyat tesis etmişlerdi. Türklerin İslamiyetten önce yek diğerinden habersiz olarak ayrı dinlere girmeleri, ayrı yazılar kabul etmeleri de bu uzaklığın ve temassızlığın neticesi idi. Mamahfi bu uzaklaşma bütün Türklerin yalnızca milliyetçilik duygusunun ilhamı ile hep birlikte İslamiyeti kabul etmelerine engel olmadı ...

Fakat bir zaman geldi ki yine uzaklığın ve iletişimsizliğin etkisi ile Türklerin bir kısmı Farisilere uyarak Şiiliğe meyl etti. Fakat bugün milliyetçilik duygusunun mezhep ihtilaflarını bertaraf etmeye muvaffak olduğunu görmüyor muyuz? Eğer cehalet devri birkaç asır daha devam etmiş olsaydı, Türkler de lisan ve milliyet itibariyle birçok milletlere ayrılmışlardı. Bugün Kürtler birbirinin lisanını anlamayan beş kavimden müteşekkildir. Fakat Türkler göçebe hayatı yaşadıkları için böyle bir ayrılığa uğramadılar ...”[48]

Görüldüğü gibi Ziya Gökalp, Türklerin de bir zamanlar aynı durumda olduğuna işaret etmekte, ulusal dilin oluşumunda PTT, Matbuat (gazete, dergi vs.) gibi iletişim araçlarının rolü ve önemini vurgulamaktadır. Kürtlerdeki bu lehçe farklılıklarının iletişimsizlikten doğduğunu söylemektedir. Gerçi Ziya Gökalp bu yazısında aynı nedenlerle Kürtlerin beş ayrı ulusa ayrıldığını ileri sürmektedir.[49] Ancak biz bu tespiti katılmıyoruz. Zira Kürtçenin lehçeleri arasındaki farklılıklar ayrı, ayrı diller arasındaki farklılıklar kadar büyük değildir. Ayrıca bu lehçeleri konuşan Kürt grupları da birbirinden farklı uluslar olabilecek kadar farklı sosyal, kültürel ve ülkesel (toprak ayrılığı, ülke ayrılığı) anlamda ayrılıklar taşımamaktadır.

Kanaatimizce Kürtçede bu lehçe ayrılıklarının meydana gelmesinin tarihsel, sosyal ve politik sebepleri vardır. Bu sebeplerin başlıcaları da;

- a- Kürt coğrafyasının göç yolları üzerindeki bir bölge oluşu ve geçmişte, büyük imparatorluklar arasında yapılan savaşlarda sürekli olarak bir savaş bölgesi olması,
- b- Kürt coğrafyasının yakın tarihlerde bölünmesi ve halen bölünmüş bir ülke olması,
- c- Kürt radyo, televizyon yayınları, gazete, edebiyat gibi basım yayım araçlarının olmaması,

d- En önemlisi de bu araçları örgütleyen ve onların belirli bir düzen içinde bir-birini, insanları etkilemesini sağlayan milli Kürt devlet aygıtının olmaması gibi

sebeplerdir.

Hepimizin bildiği gibi; Kürt coğrafyası tarihte, Kafkaslar üzerinden gelen kavimlerin, Asya'dan gelen Türk ve Moğol göçebelerinin uğrak yeri olmuş, yüzyıllar süren Bizans-İran, Osmanlı-İran savaşlarının savaş alanı olmuştur. Bu göçler ve savaşlar nedeniyle Kürt coğrafyasının altyapısı, üstyapı kurumları, toplum örgütlemeleri, sosyal ve kültürel hayatı büyük tahribatlara uğratmıştır. Ve pek tabii olarak Kürt dili de bu tahribatlardan nasibini almıştır. Yine hepimizin bildiği gibi Kürt coğrafyası yakın tarihlerde emperyalist devletler ve yerel devletler tarafından bölünmüş bir ülkedir. Bu bölünme nedeniyle Kürt coğrafyasında tek ve ortak merkezi bir ekonomik pazarın oluşumu engellenmiş ve buna bağlı olarak da ekonomik pazar dilinin oluşumu engellenmiştir. Zira ulusal dil aynı zamanda bir merkezi ekonomik pazar dilidir.

Yine bu bölünme ve bölünen her parçanın ayrı ayrı inkarcı politikalarla yönetilmesi nedeniyle Kürt radyo ve televizyon yayınlarının, gazete ve dergi yayınlarının vb. basın-yayın araçlarının oluşması engellenmiştir. Bu yayın araçlarının engellenmesi nedeniyle de bir tek Kürt dilinin (lehçe farklılıkları ortadan kalkmış bir tek dilin) oluşumu engellenmiştir. Zira farklı lehçelerden bir tek ulusal dile doğru evrimi ve ulusal dildeki birlikteliği sağlayan başlıca araçlar bu araçlardır.

İşte Kürtçenin bugün birkaç lehçe olmasının belli başlı sebepleri bunlardır. Bu sebepler ortadan kaldırılmadığı müddetçe de; bütün Kürtler tarafından yazılıp konuşulan bir tek Kürtçenin ortaya çıkması da mümkün değildir.

Bu özellik yalnızca Kürtçeye mahsus bir özellik değildir. Henüz ulusal birliğini ve bütünlüğünü sağlayamamış, ulusal devletini kuramamış, ulusal kurumlarını oluşturamamış birçok dünya uluslarında görülmüş ve görülen bir özelliktir. Örneğin, Eritre ulusunda halen 6'dan fazla değişik lehçe konuşulmaktadır. Vietnam ulusu, ulusal devletini ve birliğini yakın tarihte kurmasına rağmen, Vietnam'da halen aynı dilin 10'dan fazla değişik lehçesi konuşulmaktadır. Ulusal birliğini ve ulusal devletlerini kurmuş Fransız ve Alman uluslarında bugün bile hala konuşma dilinden, yazı dilinden, farklı lehçelerden bahs edilebildiğine göre, Kürt ulusunda ve bu ulusun konuştuğu Kürtçede birkaç lehçenin olması doğaldır. Henüz ulusal birliğini ve bütünlüğünü oluşturamamış, yakın tarihe kadar varlığı bile tartışılan, Türkiye'de "dağ Türk'ü", İran'da "Acem", Irak'ta "Arap" kabul edilen Kürt ulusunda ve Kürtçe'de böylesi birden fazla lehçenin ve ağızların olması doğal ve normaldir. Zira bir ulusun bünyesinde, bir tek ulusal dilin, bir tek yazı dilinin oluşması, o ulusun ekonomik, sosyal ve politik yaşamına sıkı sıkıya bağlıdır. Ve bir tek dilin, ulusal dilin oluşumu bu yazımızın ulusların oluşumu bahsinde izah ettiğimiz tarihsel sürece bağlıdır. Bu sürece adeta paralel bir şekilde oluşmaktadır. Sosyal, politik, kültürel olarak oluşumu, gelişimi, bütünlüğü, engellenen bir ulusun dilinin gelişiminin de engellendiği bir gerçektir. Bu nedenle bu durum Kürt ulusu ve Kürtçe için handikap olarak görülmemeli ve bundan hareketle esasında Kürtçe diye bir dilin olmadığı, bu dilin de esasında yalnızca Kurmancca olduğu sonucu çıkarılmamalıdır.

Bu lehçe farklılıklarının ortadan kaldırılması da hemen mümkün değildir. Bu

farklılıklarının kaldırılması belki on yılları, belki yüzyılları alacaktır. Çünkü dilin değişimi ve evrimi çok yavaş yürüyen bir süreçle olmaktadır ...

Bu lehçe farklılıklarının ortadan kaldırılması da bütünü ile insanın iradesine bağlı değildir. Bu konuda insanların ve Kürt aydınlarının yapacağı şeyler çok sınırlı ve belirlidir. Bu konuda kanaatimizce yapılacak en uygun şey, her lehçede yayın yapılmasını, yazı yazılmasını teşvik etmek; böylece Kürt kültürünün derlenip toplanmasını sağlamak, bütün lehçelerdeki yabancı kökenli kelimeleri atmak, Kürtçe kökenli kelimeleri derleyip toplamak, bu Kürtçe sözlü kelimelerin yazı ve yayın dilinde kullanılmasını teşvik etmek gerekecektir. Süreç içinde müşterek dil kendiliğinden oluşacaktır. Ancak bu yapılırken bir takım zorlamalara gitmeye, halktan ve günlük yaşamdan kopuk suni diller yaratmaya da gerek yoktur.

Bu konuda belki de bir Ulusal Kürt Dili Kongresi toplamak, bir "Kürt Dil Akademisi" kurmak gerekecektir. Sanırım bu konuda Kürtlerin Türkiye'deki Türklerden öğrenecekleri çok şey vardır. Cumhuriyetten önce Türkiye'de bir Kars'lı Türk, bir İstanbul'lu Türk'ün dilinden anlamazken bugün bu iki Türk aynı dili ve aynı ağız konuşmaktadır. Türkiye'deki Türkler, Türk dili kongreleri, Türk dili kurumu vb. faaliyetleri ile Türkçedeki birlikteliği ve yazı dilinin oluşumu ile bu dilin tüm hayata egemen olmasını 70 yıl gibi çok kısa bir sürede rahat bir şekilde başaramışlardır.

Dipnotlar:

- [1] Maurice Duverger, Siyaset Sosyolojisi, Varlık Yay. s.69
- [2] Bu diller dilbilgisel bağlantıların kök değişikliği veya köke getirilen çok ilaveli eklerle yapıldığı dillerdir. Bu dillerde fiillerde zamana göre köklü değişiklikler olmaktadır. Kürtçedeki "Here" fiilinin emir halinin geçmiş halde "Çübü" olması gibi. Halbuki tek heceli bir dil olan Türkçede aynı fiilin bir tek kökü vardır. O da "Git"tir. Ve fiil şimdiki zamanda da olsa geçmiş zamanda da olsa fiilin kökü olan "Git" değişmemektedir. Git(emir hali) . Gitmişti(geçmiş hali) örneğinde olduğu gibi.
- [3] Orhun Kitabeleri : Orta Asya'da Yenisey ırmağı kenarında bulunan ve Göktürklerle ait yazılı taş anıtlar.
- [4] Örnek olarak bak. Doç. Tuncer GÜLENSOY, Türkiye'de Yer Adları.
- [5] Hatti'ler: M.Ö. 3000-2500 yılları arasında Orta Anadolu'da hüküm sürmüş ve sonradan gelen Hitit'lerin öncüleri sayılan yerli Anadolu halkı.
- [6] Tepegöz Masalı: Yunanlılarda Kylops(Kiklas), Kürtlerde "Dêvê Çavtas", Türklerde Tepegöz masalı olarak anlatılan, masalın kahramanının tek gözlü ve tek gözü tepesinde olan bir devin olduğu masal.
- [7] Ergenekon Destanı: Eski bir Türk destanı. Bu destana göre, Orta Asya'da düşmanlarından kaçan Türkler Ergenekon adlı demirden bir dağın bulunduğu bir yere sığınmış, bir süre burada çoğalmış, sonradan bir bozkurt'un öncülüğünde, demirden olan bu dağı eriterek bu yerden kurtulmuş ve etrafa yayılmışlardır.
- [8] H. Şelîc'in dili Kürtlere ulus demeye varmıyor. Sadece zümre diyor. Sosyal bilimlerde ne anlama geldiği belirsiz bir tabir kullanıyor ...
- [9] Bu konuda yazarlar elbetteki yalnız H. Şelîc değildir. H. Şelîc'in sözde tezlerine paralel olarak yazan başkaları da vardır. Daha geniş bilgi için bak. Hayri Başbuğ ("Zaza ve Kurmançlar", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1984), Nazmi Sevgen, Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan Yay. Ağustos 1999.)
- [10] H. Şelîc, Kürtlerden sadece Kurmançları anlamaktadır. Bu sebeple bir yanlışlığa düşmemek için Kürtleri tırnak içinde verdik.
- [11] Sümer Halkı: M.Ö. 3000-1500 yılları arasında Güney Mezopotamya'da hüküm sürmüş, yazıyı ilk bulmuş medeni bir yerli Mezopotamya halkı.

Asur Halkı: Yukarı Mezopotamya'nın yerli halkı ile Sami kökenli aşiretlerin kaynaşık karışmasından ortaya

çıkılmış, M.Ö. 625 yıllarına kadar, Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'nun bir kısmında hüküm sürmüş bir halk. Bugün Kürt coğrafyasında Kürtlerle beraber yaşayan, Nasturi, Asuri, Süryani, Keldani halklarının atası olan halk.

Lülübi'ler Halkı: Bkz. Lolobi'ler.

Cyrti'ler (İskitler): Milattan önceki yıllarda Hazar denizinin yukarı kısımları, Kafkaslar'da hüküm sürmüş, Asyai kökenli bir halk.

Saka Halkı: Milattan önceki yıllarda Hazar denizi ve Aral gölü civarında hüküm sürmüş, Asyai kökenli bir halk.

Kimmer'ler: Milattan önceki yıllarda, Kafkaslar'dan Anadolu ve İran'a inen bilahre geri dönen ve bir kısmı da Anadolu'da kalan Kafkas kökenli bir halk.

Muşki'ler: Bir süre Doğu Anadolu'da Muş civarında hüküm sürmüş Trakya kökenli Firit halkı.

Pers'ler: Med İmparatorluğu'nun ortadan kaldırıp yerine yeni bir imparatorluk kuran, M.Ö. VI-IV. yüzyılları arasında, Yunanistan, Anadolu, İran, Mezopotamya'ya hükmetmiş bir İran aşireti. Bugünkü İran yerlisi Farslar'ın ataları.

Sasanî'ler: M.S. III-VII. yüzyıllar arasında, Mezopotamya, İran, Anadolu'nun bir kısmı ile Afganistan, Belucistan'da hüküm sürmüş ve bir imparatorluk kurmuş bir İran aşireti. Bu imparatorluğa Arap fetihlerinden önce (İslamın yayılışı ile) son verilmiştir.

[12] Nemrut: Bir dönemler Babil krallarına verilen unvan, Dini kitaplara göre, Arami (Arap) Hz. İbrahim'i Ruha (Urfa)'da ateşe atan kral.

[13] Zerdüş: M.Ö. VII. yüzyıl civarında yaşadığı tahmin edilen, kendi adı ile anılan dinin kurucusu İran'lı peygamber.

[14] Zigurrat: Güney Mezopotamya'da Sümer-Babil'lilerin hem dini amaçlarla hem de yıldızların ve doğal olayların hareketlerini izleme amacıyla kullandıkları, birkaç katlı tapınak.

[15] Kadri Perk "Cenup Doğu Anadolu'nun Eski Zamanları" adlı kitabında aynı görüşleri ileri sürmektedir.

[16] Nazmi Sevgen: Türk Kültürü dergisinin 229-230 ve müteakip sayılarında; hem "Zazaların" Sümer olduğunu iddia etmekte, hem de M.S. 9. yy.da kuzeybatı İran'nda Urumiye gölü civarından bugünkü bölgelere göç ettiğini ileri sürmekte ve kendi kendisi ile çelişik bazı tezler geliştirmektedir. Sümerler'in M.Ö.3500 yıllarından itibaren Güney Mezopotamya'da tarih sahnesine çıktıkları ve M.Ö. 1500 yıllarında tarih sahnesinden çekildikleri, Urumiye gölü civarı ile Güney Mezopotamya'nın binlerce kilometre birbirinden uzaklığı vs. nazara alındığında bu tezlerin ne kadar çelişik ve mantıksız olduğu ortaya çıkar.

[17] Bistun Kitabeleri: Akamenişah'lar kralı Dara(Darius)'dan kalma bu kralın yaptığı işleri anlatan bugünkü İran Kürdistan'ında bulunan kaya yazıları.

[18] Ksenefon: Pers'lerin hizmetine girmiş Yunanlı Komutan Anabasis "Onbinlerin Dönüşü" adlı eserinde M.Ö.400 yılları civarında, İran, Kürdistan ve Ermenistan'da başından geçen olayları anlatır.

[19] Mitraizm: M.Ö.XIV. yüzyıl civarında çıkan, İran, Kürdistan, Ermenistan, Anadolu'nun bir kısmı ile Güney Mezopotamya'ya yayılmış bir din. Dinin en büyük tanrısı MiTHRA'dır. Bu tanrının bir kayadan doğduğu, güneş tanrısının emri ile kozmik boğayı öldürüp, dünyayı yarattığı ve güneş tanrısı ile birleşmek üzere göğe çıktığına inanılırdı. Bu dinde güneş, ay ve ışık kutsaldır.

[20] Hurri'ler: Tarihte, Khurri-Kurri-Hanigalbat adları ile de bilinen halk. Bu halkın başşehirleri Van civarındaki TOSP şehri olmuştur. En parlak dönemlerini M.Ö. 1800-1500 yıl ları arasında yaşamışlardır. Bu halkın bugünkü Kürtlerin atası bir halk olduğu kabul edilmektedir.

[21] TAR: Kürtçede pişirilip yenilebilir bitkiye verilen bir genel addır.

[22] "Zazaca"da Baba anlamına gelen kelimenin doğrusu "Baba" olmayıp "BAWO/ BAVO" dur.

[23] "Şel" köyü, Diyarbakır'ın Hani ilçesi ile Bingöl'ün Darahêni (Genç) ilçesi arasında bir köydür.

[24] Biz Zazaların kendilerine "Zaza" adını verdiklerini kabul etmediğimiz için bu yazımızda başından beri Zaza ve Zazaca kelimelerini tırnak içinde verdik. Kelimenin yabancılığını belirtmek için tırnak içinde verdik. Ve hiç kimseye de kendisini bu adla anmasını tavsiye etmiyoruz.

[25] Mırdasi mıntkasında(Çermik, Ergani, Eğil, Dicle, Hani, Palu ilçelerini içine alan bölge.) kendilerine "Kırd" dillerine de "Kırdki" veya "Dımılı" demektedirler.

[26] "Zazacada" "Dımılıklı" diye bir kelime yoktur. Bazı yörelerde "Zazalar" hem grup olarak kendilerine hem de dillerine "Dımılı" demektedirler. "Zazaların" Kurmançlara ve Kurmanççaya ikisine birden "Kırdasi demeleri gibi.

- [27] Bu özellik Hind-Avrupa dillerinin çoğunda görülebilir. İngilizce'de "Bayby"(Bebek)'in "Baybies" (Bebekler) haline gelirken "y" sesinin düşüp "ie" sesine dönüşmesi gibi.
- [28] Paris Doğu Dilleri Enstitüsü profesörlerinden JOYCE BLAU tarafından yayınlanıp Dr. Şıvan tarafından Türkçeye çevrilen Kürtçe - Türkçe Sözlük.
- [29] Şeyh Sait isyanında Şark istiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit Kansu'nun Şeyh Sait ve arkadaşlarını idama mahkum ettiği zaman sarf ettiği sözler.
- [30] Dersim isyanı lideri Seyit Rıza'nın İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektup. Nokta dergisi, 28 Haziran 1987, Sayı. 5
- [31] Gutî'ler: Adları ilk defa M.Ö. 3000 yılları civarında tarih sahnesine çıkan bugünkü Kürdistan'daki Zağros dağlarının yerli halkı. Bu halk en geniş Kürt taifesi olarak kabul edilmektedir.
- [32] Hurri'ler: Tarihte, Khurri-Kurri-Hanigalbat adları ile de bilinen halk. Bu halkın başşehirleri Van civarındaki Tosp şehri olmuştur. En parlak dönemlerini M. Ö. 1800-1500 yılları arasında yaşamışlardır.
- [33] Kasit(Kusi)'ler: Gutî'lerin bir aşireti olduğu kabul edilmektedir. Kutsal kitapta Işık veren Tanrı'ya tapınlar anlamında "Kasdi"ler olarak geçen halk, M.Ö.1900 yılları civarında Zağros dağlarından Güney Mezopotamya'ya inip Sümer-Babil şehirlerini ele geçirip, 700 yıl gibi uzunca bir süre buralarda hüküm sürdükten sonra Sümer'lerden III. Uruk sülalesi tarafından tekrardan egemenliklerine son evrilip Zağros dağlarına sürüldüğü yazılı kaynaklarda geçen bir Kürt halkı.
- [34] Lolobi'ler: M.Ö. 3000 yıllarında bugünkü İran Kürdistan'ında Kermanshah, Gilan ve Güneydoğu Zağros dağları civarında yaşadıkları bilinen, bugünkü Kürtlerden Lur'ların ataları olarak kabul edilen Kürt halkı.
- [35] Mitani(Metini)ler: M.Ö. 1500 yılları civarında ırkdaşları Hurri'lerin dağılmasından sonra Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye, Antakya, Zağros dağlarına kadar olan bölgede bir imparatorluk kurmuş bir Kürt halkı. Merkezleri Rasülayn (Vaşukani) civarında bir yer olması gerekir. Egemenliklerine M.Ö.1256 yılları civarında Asur'lularca son verildiğini Asur tabletlerinden öğreniyoruz.
- Nayri krallıkları: Hurri ve Mitani'lerin dağılmasından sonra M.O.1400-800 yılları arasında Hurri-Mitani ülkesinde hüküm süren bazen bağımsız bazen de Asurlulara bağlı yaşayan Kürt prenslikleri.
- [36]Nayri (Naira) ülkesi: Asurlular'ın güneyde Cudi dağından kuzeyde Ağrı dağı, Erzurum'a kadar, doğuda Urmiye gölü -Zağros dağları, batıda Fırat'a kadar olan bölgeye verdikleri ad.
- [37]Subartu ülkesi: Sümer ve Akkad'ların ilk çağlarda Nayri ülkesi.-e verdiği ad.
- [38] Kirhi (Kurhi)ler: Diyarbakır-lice civarında bulunan KORHA kalesi ve civarlarında hüküm sürmüş bir Nayri Kürt prensliği.
- [39] Kardû (Kurdo)lar: Merkezleri bugünkü Siirt ili civarında bulunan Erzan şehri olan bir Nayri Kürt prensliği.
- [40] Nirbolar: Mitani'lerin dağılmasından sonra Viranşehir-Rasülayn civarından Asur baskıları ile Diyarbakır'ın kuzeyindeki dağlara sığınmış ve bugünkü Hani ilçesinin Nerib köyü civarlarını merkez ediniş bir süre hüküm sürmüş Nayri Kürt prensliği.
- [41] Qoumani (Kumuk)lar : Malatya-Samsat civarında hüküm sürmüş bir Nayri Kürt prensliği.
- [42] Tirikan'lar: M.Ö.2000 yılları civarında Diyarbakır-Karacadağ civarında hüküm sürmüş (muhtemelen bu yerdeki Turkan aşiretinin ataları) bir Hurri-Kürt prensliği.
- [43] Kuboş'lar: İran Kürdistan'ında Urmiye gölü civarında hüküm sürmüş bir Nayri Kürt prensliği.
- [44] Manay (Mannai)lar: Hoy-Kotur-Şemdinli civarlarında hüküm sürmüş bir Nayri Kürt prensliği.
- [45] Mad (Medlar): M.Ö.715-550 yılları arasında Kürdistan, İran, Anadolu, Güney Mezopotamya'da bir imparatorluk kurmuş bir Kürt aşireti. Önceleri bir Nayri krallığı iken sonradan bir imparatorluğa dönüşmüştür. Önceleri Hazar denizi civarı Deylan vs. civarlarında yaşarken sonradan güney ve güneybatıya inmişlerdir.
- [46] Dainai'ler: Bingöl-Darahini civarında hüküm sürmüş bir Nayri Kürt prensliği.
- [47] Urartu (Khaldi)'lar: M.Ö.800-600 yılları civarında, Van-Hakkari-Muş-Siirt-Ağrı civarında hüküm sürmüş medeni bir Kürt halkı. Krallık önceleri Kürtlere ait iken sonradan Ermenilerin bölgeye göçü nedeniyle bir Kürt-Ermeni Krallığı haline gelmiştir.
- [48] Türkleşmek, islamaşmak. muassırlaşmak-Kazanlık genç meselesi, Tatarlık, Kazanlık, Özbeklik vs. İstanbul-Yeni Mecmua Yayınları 1918 Türk Milleti ve Turan. Sh: 44-45
- [49] Ziya Gökalp bu yazısında Kürtleri beş ayrı grupta sınıflandırırken, daha sonraki yazılarında bu sefer bu grupları üçe indirgemektedir.

KİTAPTA GEÇEN YER VE HALK ADLARININ AÇIKLAMASI:

(1) **Orhun Kitabeleri** : Orta Asya'da Yenisey Irmağı kenarında bulunan ve Göktürklerle ait yazılı taş anıtlar.

(2) **Hatti'ler** : M.Ö. 3000-2500 yılları arasında Orta Anadolu'da hüküm sürmüş ve sonradan gelen Hitit'lerin öncüleri sayılan yerli Anadolu halkı.

(3) **Tepegöz Masalı** : Yunanlılarda Kyloks(Kiklas), Kürtlerde "Dêvê çavtas", Türklerde Tepegöz masalı olarak anlatılan, masalın kahramanının tek gözlü ve tek gözü tepesinde olan bir devin olduğu masal.

(4) **Ergenekon Destanı** : Eski bir Türk destanı. Bu destana göre, Orta Asya'da düşmanlarından kaçan Türkler Ergenekon adlı demirden bir dağın bulunduğu bir yere sığınmış, bir süre burada çoğalmış, sonradan bir bozkurtun öncülüğünde, demirden olan bu dağı eriterek bu yerden kurtulmuş ve etrafa yayılmışlardır.

(5) **Sumer Halkı** : M.Ö. 3000-1500 yılları arasında Güney Mezopotamya'da hüküm sürmüş, yazıyı ilk bulmuş medeni bir yerli Mezopotamya halkı.

Asur Halkı : Yukarı Mezopotamya'nın yerli halkı ile Sami kökenli aşiretlerin kaynaşıp karışmasından ortaya çıkmış, M.Ö. 625 yıllarına kadar, Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'nun bir kısmında hüküm sürmüş bir halk. Bugün Kürt coğrafyasında Kürtlerle beraber yaşayan, Nasturi, Asuri, Süryani, Keldani halklarının atası olan halk.

Lülübi'ler Halkı : Bkz. Lolobi'ler.

Cyrtii'ler (İskitler) : Milattan önceki yıllarda Hazar denizinin yukarı kısımları, Kafkaslar'da hüküm sürmüş, Asyai kökenli bir halk.

Saka Halkı : Milattan önceki yıllarda Hazar denizi ve Aral gölü civarında hüküm sürmüş, Asyai kökenli bir halk.

Kimmer'ler : Milattan önceki yıllarda, Kafkaslar'dan Anadolu ve İran'a inen bilahere geri dönen ve bir kısmı da Anadolu'da kalan Kafkas kökenli bir halk.

Muşki'ler : Bir süre Doğu Anadolu'da Muş civarında hüküm sürmüş Trakya kökenli Firig halkı.

Pers'ler : Med İmparatorluğu'nun ortadan kaldırıp yerine yeni bir imparatorluk kuran, M.Ö. VI-IV. yüzyılları arasında, Yunanistan, Anadolu, İran, Mezopotamya'ya hükmetmiş bir İran aşireti. Bugünkü İran yerlisi Farslar'ın ataları.

Sasani'ler : M.S. III-VII. yüzyıllar arasında, Mezopotamya, İran, Anadolu'nun bir kısmı ile Afganistan, Belucistan'da hüküm sürmüş ve bir imparatorluk kurmuş bir doğu İran aşireti. Bu imparatorluğa Arap fetihlerince (İslamın yayılışı ile) son verilmiştir.

(6) **Nemrut** : Bir dönemler Babil krallarına verilen ünvan. Dini kitaplara göre, Arami (Arap) Hz. İbrahim'i Ruha (Urfa)'da ateşe atan kral.

(7) **Zerdüşt** : M.Ö. VII. yüzyıl civarında yaşadığı tahmin edilen, kendi adı ile anılan dinin kurucusu İran'lı peygamber.

(8) **Zigurrat** : Güney Mezopotamya'da Sumer-Babil'lilerin hem dini amaçlarla hem de yıldızların ve doğal olayların hareketlerini izleme amacıyla kullandıkları, birkaç katlı tapınak.

(9) **Bistun Kitabeleri** : Akmenişah'lar kralı Dara(Darius)'dan kalma bu kralın yaptığı işleri anlatan bugünkü İran Kürdistan'ında bulunan kaya yazıları.

(10) **Ksenefon** : Pers'lerin hizmetine girmiş Yunanlı Komutan Anabasis (Onbinlerin dönüşü) adlı eserinde M.Ö.400 yılları civarında, İran, Kürdistan ve Ermenistan'da başından geçen olayları anlatır.

(11) **Mitraizm** : M.Ö.XIV. yüzyıl civarında çıkan, İran, Kürdistan, Ermenistan, Anadolu'nun bir kısmı ile Güney Mezopotamya'ya yayılmış bir din. Dinin en büyük tanrısı MİTH-RA'dır. Bu tanrının bir kayadan doğduğu, güneş tanrısının emri ile kozmik boğayı öldürüp, dünyayı yarattığı ve güneş tanrısı ile birleşmek üzere göğe çıktığına inanılırdı. Bu dinde güneş, ay ve ışık kutsaldır.

(12) **Hurri'ler** : Tarihte, Khurri-Kurri-Hanigalbat adları ile de bilinen halk. Bu halkın başşehirleri Van civarındaki TOSP şehri olmuştur. En parlak dönemlerini M.Ö. 1800-1500 yıl-

ları arasında yaşamışlardır. Bu halkın bugünkü Kürtlerin atası bir halk olduğu kabul edilmektedir.

(13) Guti'ler : Adları ilk defa M.Ö. 3000 yılları civarında tarih sahnesine çıkan bugünkü Kürdistan'daki Zağros dağlarının yerli halkı. Bu halk en geniş Kürt taifesi olarak kabul edilmektedir.

(14) Kasit(Kusi)'ler : Guti'lerin bir aşireti olduğu kabul edilmektedir. Kutsal kitapta Işıkveren Tanrı'ya tapanlar anlamında "Kasdi"ler olarak geçen halk, M.Ö.1900 yılları civarında Zağros dağlarından Güney Mezopotamya'ya inip Sumer-Babil şehirlerini ele geçirip, 700 yıl gibi uzunca bir süre buralarda hüküm sürdükten sonra Sumer'lerden III. Uruk sülalesi tarafından tekrardan egemenliklerine son evrilip Zağros dağlarına sürüldüğü yazılı kaynaklarda geçen bir Kürt halkı.

(15) Lolobi'ler : M.Ö. 3000 yıllarında bugünkü İran Kürdistan'ında Kermenşah, Gilan ve Güneydoğu Zağros dağları civarında yaşadıkları bilinen, bugünkü Kürtlerden Lur'ların ataları olarak kabul edilen Kürt halkı.

(16) Mitani(Metini)'ler : M.Ö. 1500 yılları civarında ırkdaşları Hurri'lerin dağılmasından sonra Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye, Antakya, Zağros dağlarına kadar olan bölgede bir imparatorluk kurmuş bir Kürt halkı. Merkezleri Rasülayn (Vaşukani) civarında bir yer olması gerekir. Egemenliklerine M.Ö.1256 yılları civarında Asur'lularca son verildiğini Asur tabletlerinden öğreniyoruz.

(17) Nayri (Naira) ülkesi : Asurlular'ın güneyde Cudi dağından kuzeyde Ağrı dağı, Erzurum'a kadar, doğuda Urmiye gölü -Zağros dağları, batıda Fırat'a kadar olan bölgeye verdikleri ad.

(18) Subartu ülkesi : Sumer ve Akkad'ların ilk çağlarda Nayri ülkesine verdiği ad.

- Nayri krallıkları : Hurri ve Mitani'lerin dağılmasından sonra M.Ö.1400-800 yılları arasında Hurri-Mitani ülkesinde hüküm süren bazen bağımsız bazen de Asurlu'lara bağlı yaşayan Kürt prenslikleri.

(19) Kirhi (Kurhi)'ler : Diyarbakır-Lice civarında bulunan KORHA kalesi ve civarlarında hüküm sürmüş bir Nayri Kürt prensliği.

(20) Kardü (Kurdo)'lar : Merkezleri bugünkü Siirt ili civarında bulunan Erzan şehri olan bir Nayri Kürt prensliği.

(21) Nirbo'lar : Mitani'lerin dağılmasından sonra Viranşehir-Rasülayn civarından Asur baskıları ile Diyarbakır'ın kuzeyindeki dağlara sığınmış ve bugünkü Hani ilçesinin Neri köyü civarlarını merkez ediniş bir süre hüküm sürmüş Nayri Kürt prensliği.

(22) Qoumani (Kumuk)'lar : Malatya-Samsat civarında hüküm sürmüş bir Nayri Kürt prensliği.

(23) Tirikan'lar : M.Ö.2000 yılları civarında Diyarbakır-Karacadağ civarında hüküm sürmüş (muhtemelen bu yerdeki Turkan aşiretinin ataları) bir Hurri-Kürt prensliği.

(24) Kuboş'lar : İran Kürdistan'ında Urmiye gölü civarında hüküm sürmüş bir Nayri Kürt prensliği.

(25) Manay (Mannai)'lar : Hoy-Kotur-Şemdinli civarlarında hüküm sürmüş bir Nayri Kürt prensliği.

(26) Mad (Med)'lar : M.Ö.715-550 yılları arasında Kürdistan, İran, Anadolu, Güney Mezopotamya'da bir imparatorluk kurmuş bir Kürt aşireti. Önceleri bir Nayri krallığı iken sonradan bir imparatorluğa dönüşmüştür. Önceleri Hazar denizi civarı Deylan vs. civarlarında yaşarken sonradan güney ve güneybatıya inmişlerdir.

(27) Dainai'ler : Bingöl-Darahini civarında hüküm sürmüş bir Nayri Kürt prensliği.

(28) Urartu (Khaldi)'lar : M.Ö.800-600 yılları civarında, Van-Hakkari-Muş-Siirt-Ağrı civarında hüküm sürmüş medeni bir Kürt halkı. Krallık önceleri Kürtlere ait iken sonradan Ermenilerin bölgeye göçü nedeniyle bir Kürt-Ermeni Krallığı haline gelmiştir.

KAYNAKÇA:

- ANABASİS, Xenophon
ANADOLU UYGARLIKLARI, İ.Zeki Eyüboğlu
CİHAN TARİHİNİN UMUMİ HATLARI, H.C.Wels
ÇİVİ YAZILI KAYNAKLARI GÖRE TÜRKÇE-HİTİTÇE-
HURRİCE ARASINDAKİ BAĞLANTILAR, M.Selçuk Ar
DİL BİLİM AKIMLARI, Zeynel Kiran
DİYARBAKIR TARİHİ, Basri Konyar
DİYARBAKIR TARİHİ, Şevket Beysanoğlu
DOĞUANADOLU VE URARTULAR, Arif Erzan
EBUL FARAC (BAR HEBERUS) TARİHİ, Türk Tarih Kurumu Yayınları
EGE VE YUNAN TARİHİ, Arif Müfid Mansel
ETİ TARİHİ, M. Şükrü
GÜNEYDOĞU ANADOLU TARİH ÖNCESİ ARAŞTIRMALARI : Peter Benedict
HEREDOT TARİHİ, Terc. Muntekim Ökmen
HİTİTLER DEVRİ ANADOLU FLORASI, Hayri Ertem
İLK AKDENİZ MEDENİYETLERİ, J. Gabriel Lercoux - Terc. Cevdet Mithat Perin.
İRAN TARİHİ, M. Şemsettin Günaltay
KÜÇÜK ASYA, Şarl Teksiye - Tec. Ali Suat
KÜRTLER, (Terc. Sudi Kütüphanesi)
KÜRTLER, Minorsky V.
KÜRTLER, Nikitin B.
KÜRT AŞİRETLERİ ÜZERİNDE SOSYOLOJİK ARAŞTIR., Ziya Gökalp
KÜRTLERİN KÖKENİ, İhsan Nuri Paşa
KÜRTLER VE KÜRDİSTAN TARİHİ, Emin Zeki Beg
KÜRDİSTAN TARİHİNDE DERSİM, M. Nuri Dersimi
OSMANLI TARİHİ, Hammer
ÖNASYA TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARI, Kurt Bittel-Halet Çembel
SEYEHATNAME, Evliya Çelebi
STRABON XI.
SUMER DİLİ VE GRAMERİ, Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç
TACİTUS GERMANİA.
TARİHİ UMUMİ, A.Refik
TARİHİ NAİMA.
URARTU KLAVUZU, M.Selçuk Ar
URARTULAR-ANADOLU UYGARLIKLARI TARİHİ, Oktay Belli
YAKIN ŞARK ELAM VE MEZEPOTAMYA, M.Şemsettin Günaltay

ETÎMOLOJİYA ZÎMANÊ KURDÎ

Abdurrahman UÇAMAN

C*

ca(1)	: Di zaravaya Kurmancî de tête mana 'bal kêşandîne'. Mî nak; ca mêze, ca bide. Ev gotin di zaravaya Dimilî de jî tê te Mana "cî". Mînak; ca mendiş. ca girotiş(girewtiş), ca ra vetiş; ca ra hewilnayiş.
ca(2)	: Ev gotin di zaravaya Dimilî de tête mana "cî", "cîh", "şun".
can/n	: wicudê fizikî ye.
canbaz	: can+bazar>canbaz. ...
canêş	: can+êş>canêş. Îzdirap.
canxûroş	: can+xûr+êş>canxûroş.
carîs	: cîra(jêre)+hêrs>carîs. Ew kesên ku li hember çêbûna qewî mandinekî tawir deynin û ji ya xwe neyin xwarê, hişk bibin.
carkêş	: mûtehammîl, pêt, qewîn, zexm.
carr	: eziyet.
cax/m	: çixîn-sîper.
caw/n	: tevniyê sipî, ... cawê malê.
ceber	: cîh+ber>ceber. Kêlek.
cedwel	: cî+du +hêl>cedwel. çiyê xwe li du xwe dihêle.
cem(1)	: cîh+hem(hev)>cem. Grm.Rengpîşe, hoker(zerf) e. Tête mana "ba", "digel". Mînak; li ba wî, digel wî, li cem wî.
cem/n(2)	: ciwal.
cem/n(3)	: ferkî bar.
cem/n(4)	: dan, car. *Rojê sê cem(dan) nan dixwe. Roj de hîrê cem nan weno(D).
cem(5)	: di mezhebê Alewîyan de navê ayînên dînî. *Cem û civat.
cema/m(D)	: cî+ma>cema. *Cema êziman, cema çaran,...
cenawer	: canan+wer>cenawer.
cendek	: can+dayî(can+der+lk)>cendek. Ew ganiyê ku can(gan) ji wî/wê derketiye.
cendere/n	: can+der+e>cendere. Tiştê ku can dertîne.
ceribandîn	: car+bf. careka dî bûn.
cew	: ji hew-hev. Meqes û yên wekî wî.
cêb/m	: ciyê pê.
cî/n	: cî(jî)+lê. Lîbasên lixwekirinê.

* Xwendevanên birûmet, ji vir û pêve xebata Seydayê Mele Abdurrehman ya liser Etîmo-lojîya Zimanê Kurdî, li gor misweteyên di dest me da wê bête weşanadin(S.VERROJ).

cima	: cî+ma>cima. ciyê xwedîkirina zarokên bêkes.
cimêlek	: cebla dims û hêk(babîk).
cîrcir	: çîr+çîr>cîrcir. Aletê sap çîrkinê.
cîrîn	: cî+hêwirîn>cîrîn. Kombûna bêgaziya bêzanîn.
cîm/m	: cî+hêran>cîm. Ev gotin Dimilî ye. Kurmanciya wê "dankut" e.
cîrû	: çîr+rû>cîrû. Tovê ku rûyê erdê çirandiye.
cîbînîk	: cî+bîn+lk. cibînîk.
cîmak	: cî+ma+k>cîmak. Mîras
cîmrî	: çeyî+mirî>cîmrî. Ew kesê ku qencî di wî da miriye.
cîran	: cî+ron(rûn)>cîran. Ew kesên ku di eynî cî da rûdinin, ma lên wan hember û beramberê hev in. Bn. Hemberyan(D)
coş	: çu+ji+hiş>coş. Ew kesê ku jiber şabûnê hiş ji serî here.
cu/m	: cok= co(cu)+k>cuk>cu. Erdê ku ji taxa zemînê ve bi kûra yî û dirêjayî hatiye kolandin. Bn. Qenal.
cur/n	: cu+rê>cur. Rêzeyê tiştên wekhev, nêzikê hev yan jî ew tiştên ku di eynî rê û xetê da bin.

Ç

ça	: çemê havînê.
çadir/m	: çar+dar>çadir. Konên ku liser daran tene danîn, damezirandin.
çak	: çê+lk >çak. Hinkî çê, pak û qenc.
çal/m	: çuyî+al>çal.
çalak	: çil(ji cî hil)+ak(ik)=çawîk.
çalav	: çal+av>çalav. Lawabo(lihev+ab+o). Ciyê ku av tede ber hev dibe.
çamaşîr/n	: can+veşêr>çamaşîr. Ew cilên ku meriv lixwe dike û pê la şê wî/wê tete veşartin.
çamur	: cem+hur>çamur. Axa hûra ku bi avê hatine cem hev.
çap	: çê+pê>çap. Ev gotin ji çê(çêkirin) û pê(pêbûn) pêk hatiye, yanî ew tiştê ku pê tiştên dî-din têtin çêkirin û têtin pîvan.
çapaq	: çav+pak(pê+k)>çapaq. Derçûn û pakbûna qirêja nava çav ku der û dora bijang û çavîkê tete der û berhev dibe.
çaput	: çar+pot>çaput. Ew çara(çala) ku wek perde ye, dema bi qete dibe pot. Ji wan potan ra jî tete gotin çaput.
çapxane	: çap+xan+e>çapxane. Xaniyê ku tede karê çapemenî dibe. Bn. Matbaa.
çar/m	: Perde. Bn. Çal(D).
çardax	: çor(jor)+tax>çardax. Taxa jor.
çare	: çê+rê>çare. Jibo çareserkirina pirsekî dîtina rêya ku divê.
çarik	: çar+lk>çarik. Çara piçuk ya wekî tûrbane.

çarox	: çar+ax>çarox . Perda(çermê) ku lingên me ji zerara rûyê erdê dipê.
çarşev/m	: çar+şev>çarşev . Perda ku wekî tariya şevê tişt vedişêre.
çaq	: bn. bacaq, çîq.
çaqil	: ça+qil>çaqil . Qil(qile), tûmûkê piçuk, kevirê hûrik.
çatal	: çar+tilî>çartal>çatal .
çavdêr	: çav+dar>çavdêr . Mûfetîş.
çayîr/n	: çêre+hûr>çayîr . Çêreyê hûrê teze.
çej	: çê+jiyîn>çej . Lezet.
çejin/m	: çê+jîn>çejin . Jiyîn û dema xweş, çê, şên û qenc. Dema ku têtê gotin 'çejna we pîroz be', wekî bibêjin dem û pêva joka ku hun di nav da ne xweş û şên bibore.
çek (1)	: Silah.
çek (2)	: cilê lixwekirinê yê civat û rewşê.
çekûr	: çerm+ik+rû>çekûr . Ji ber qirêjiyê wek çermbûna rûyê kinc û cilan.
çeleng	: çel(nûmune)+eng-heng(mêşa hingivê(d))>çeleng . Di xe bat û diristiyê de nûmuneyê rindî û başiyê. Di nava zeman da ev kelîme bûye sîfat jibo însanan.
çelî	: çû+lê>çelî . Li wî çû(qopya, fotoqopî).
çenber	: çîn+ber .
çenbil	: çen+hil . Çena bo hilanînê.
çend	: çi+hend>çend . Di zimanê kurdî de rengdêrek e. Tête ma na çi mîqdar yan jî hejmar.
çendî	: çend+î>çendî . Hemî car
çeng/n	: pêrmist. ... pêçî û navdest di movika sisiyan da bi der da diqûrifin û wê demê dest bi derva da çeng dide. Bn. cenîk.
çengal	: çeng+al>çengal .
çente	: çeng+de>çente . Ew tûrikê ku di çen de dibe.
çeper)m	: çih+ber>çeper . Sîper(sî ber).
çerez	: çêr+rêz>çerez . Çêrîna bi rêz....
çerm/n	: çar(perde)+mu>çerm . Çara bi mu-perda muyîn....
çeqel	: çeç+hil>çeçel . Çaq hilkirin, şemirandî.
çewlîk	: ça+wel(xwelîk)+ik>çewlîk . Rasteya axîn ya dora çem ku bi bax û bexçe ye.
çewre	: çar+hawir+e>çewre . Çarmedor.
çê	: çê, çêyî, çêbûn, çêkirin.
çêjik	: çê+je+ik . Navê zayên nûbûyî yê hin heywanan. *Çêjîkê maran bêjar nabin.
çêlî	: nesil, qirin, az.
çêre/m	: mêrg.

çi(1)	: grm. Rengdêrê pirsyarî. *Tû çi dikî, te çi kir, tu dê çi bikî?
çi(2)	: Ji bo firetiya zaman, mekan û tiştan tê karanîn. *Tû çi dem tê, çi wext dibistan vedibin?
çik	: 1. Ziwabûna kaniyê. 2. Dengekî tabîatê. *Dilop çik çik dikin.
çikîn	: 1. Zûhabûna avê. 2. Dengê tabîatê.
çikud	: çik+da>çikudewê ku dayîn ji wî çik e, wekî kaniya çikandî.
çil(1)	: çar tene deh.
çil(2)	: çl+hil>çil.... çildan, çilkin.
çîk/n	: memik. Ev gotin bi eslê xwe ji dengê tabîî tete.
çilduk	: çil+duv+ik>çilduk....
çile	: 1. Zor û zorkêşîya wek çilparêzê zawîyan. Çilekêş. 2. Na vê mehekî ye.
çilek	: çil+ek>çilek. Kesê çavbirçî ku hew dimîne çil bide.... wek wan kesên ku çil rojan di zewîyan de bêxwarin û vexwarin diman.
çilk/m	: pekîna ava hûr. Dengekî tabîî ye.
çilmêr/m	: qerase-lama manîliya. Jibo ku qandê çil mêran îş dike, ev nav lêdanîne.
çiluz	: ewê ku di leyiztinê da mal wenda kiriye; tu tiştê wî nemaye.
çima	: çi+ma>çima. rengdêrek pirsyarî. Mana wê ev e, ew tiştê ku tû dibêjî ji dervayê wî çi ma.
çira	: Rengdêrê pirsyariyê. Her wekî ku dibêjin; te ji ber çi rê ev îş kiriye.
çirîstn	: çire+siyîn>çirîstn. Tiştê ku wek çireya di siyê da ronî bide.
çirpî	: 1. perçîna hişk. 2. Navê dengê şikandinê ye, ku tabîî ye.
çix	: çû+xû>çix. Vekişîn, çuyina nava xû. Dema ku dibêjin 'di çixe', tete wê manê ku 'dikşîne nava xû'.
çivîk/m	: navê heywanekî ye, ku ji dengê tabîatê tete.
çî	: bi dawîya navan ve têt û wan dike sîfat; qahweçî, dikançî, firinçî, puşîçî, ...
çik	: 1. pejk. Ji dengê tabîatê ye. 2. Pekîna agirê hûrik.
çîl (1)	: sîfat e. Mînak; çîl sipî, çîl sor, ...
çîl(2)	: nexê ji toşlê nerban.
çîrêz	: çîr+rêz>çîrêz. Şîraz.
çîrr	: dengekî tabîî ye. Mînak; çîrr kirin(çirandin).
çok	: çu+ek>çok. Du tiştê ku dikevin hev, ew ciyê ku çaq û hê tê ji tîkanî dike kêlekanî, yanî ji -serî girêdanê- dike para lele girêdanê. Ji wî ra dibêjin çok; "jînu-ejnu jî tete gotin.
çolaq	: ew kesê ku milkê wî çûyî, jêbûyî.
çorek	: ço+rû+hêk>çorek. Nanê ku bi rûn tete halatin û hêk bi rû yê wî ve dibe. Bn. kaye(D).

- çors** : **clr+nexweş>çors**.
çortan : **şor+dan>çortan**. Dan û dewê şorê hişk kirî.
çur : **çu+rê>çur**. Navê her carekî ku teyayî banê xanî bête lox kirin. Mînak; xaniyê me sê çur hatiye lox kirin.
çûxe : **çu+xû+e>çûxe**. Tevnî (qûmaş) yê ku diçe nav hev, qilin dibe.

D

- da⁽¹⁾** : ev gotin wesf e, paşê bûye navê hevala bavê, bi devê ew ê ku çê bûye ji wê navê. ... ji dengê gedeyê piçuk hatiye girtin.
da⁽²⁾ : fiîla(lêkera) zamanê bihûrî.
da⁽³⁾ : qertafek e, ku were pêşiya hin gotinan jê gotinên nû çêdi bin. Mînak; dabûn, daxistin, danîn-da anîn, dakirin, dale qandin-da leqandin, dawêşandin- da weşandin,
da⁽⁴⁾ : di pey zerfê da were ciyê destpêka hereketê nişan dide. Mînak; virda, wêda, jêrda, jorda kêlekêda, kûda,
da⁽⁵⁾ : hinkî fiîlên nû çêdike. Mînak,lêda, pêda, têda, tevda,...
da⁽⁶⁾ : were pêşiya gotinê mana balkêşandinê dide. Mînak, da mêzeke, da were, da rabe, da bêje, ...
da⁽⁷⁾ : were serê hevokê mana şertê dide. Mînak; da bila ew roj were, da tû bîne, da bila ew were, ...
da⁽⁸⁾ : di zaravaya Dimilî da were pêşiya hejmaran mana 'nêzika yî' (li dora) dide wê. Mînak; da çewres(li dora çilî), da des(li dora dehî), da se heb (li dora sed heban),...
da⁽⁹⁾ : di zimanê Kurdî da edat e. mînak; di xanî da(keye de(D)), di salê da(serre de(D)),...
daçêk : **da+çê+k>daçêk**. Da'ya dayînê, çê'ya çêkirinê, k'ya navgerê,...
dad : **da+da>dad**. "da" ya ku jibo balkêşandinê piştî ku dibe du car mana "hawar" dide. Ew "dad"a ku bi mana adaletê ye, ew jî ev "dad" e, ku gazî ji wê têt kirin.
dadî : **diya+dî>dadî**. Diya diduyan, yanî diya şîrîn, ew diya ku gede dizê, diya dî jî ev e ku li gede dinihêre, wî xûdî dike.
dag : **dan+ger>dang**. Nobeta ku bi dorê tête gerandin.
dagêr : **da+gêr>dagêr**. Ewê ku dide gerandinê.
dagêrî : **da+gêr+î>dagêrî**. Îşê gerandinê, lihevdanîn.
dalap : **dêl+peyew>dalap**. Heywana bi ba ya ku nêr li pey wê di bin dêlî. ...
damak : **da+mak>damak**. Ew kesê ku aciz dimîne.
damarî : **da+mar+î>damarî**. Ew diya ku ji zarokê hewiya xû marî dike.
damay⁽¹⁾ : **da+mayî>damay**. Ew kesê ku dayîna wî dimîne.

damay⁽²⁾	: di bin giraniya îşekî da mayîn, ji binî derneketin, acizî
dan⁽¹⁾	: zaddê lib, tane tane, tenê tenê, her yek lixweser.
dan⁽²⁾	: ji danînê bûye zerf. Her wekî kildan; ciyê kil, cizdan; ciyê cihêz, şîrdan; ciyê ku şîr dikeve wî, gerdan; gewrî dan, ...
dan⁽³⁾	: nîv roj. *Ez danekî xebitîm. *Roj hatiye dana êvarê.
dan⁽⁴⁾	: parek e, ku were dawiya hinek gotinan ji wan gotinên nû çêdibin; ji navan navên nû û wesif çêdibin, mînak; xwey dan, serdan. Ku were dawiya hinek zerfan gotinên nû çê dibin, mînak; berdan. Ev "dan", ji dayînê hatiye sivik kirin.
dan⁽⁵⁾	: Ev "dan", di ciyê kirinê da tê xebitandin: Çildan, hildan, bazdan, berdan.
danas	: da+nas>danas . Ew tiştê ku tiştêkî dî dide naskirin. Tarîf.
daner	: danf+rê>daner . Xwedî, çêkîrox, mûellîf.
danêr	: dad+nihêr>danêr . Ewê ku li doz û gaziye dinêre; hakim.
dan û du	: qut û berqut. Qut, tiştê xavê ku têtê pijandin, ew tiştê ku li du dan têtê. Wek; xwey, run, qelî û tar û turê hişk.
dapîtin	: da+pît+in>dapîtkirin . Terîşandin(da: mak: dayik, pît: ze xim). Herçî tiştê çandî, jibo pêta çuyina wan û pît bûna wan, divê gend û gelşên zêde bêtin jêkirin.
dar⁽¹⁾/m	: nebat, dar.
dar⁽²⁾	: paşek e, jibo çî û serkaniyê... brîndar,
daşil	: daw+şil>daşil . Tûwalet, avrêj, kinefe.
daxwaz	: da+xwaz>daxwaz . Xwestin dayîn....
dav	: da+hev>dav .
davik	: devik.
daw	: pêşa fistan, kiras û êd.
dawer	: da+wer>dawer . Ew kesê ku xwe di cîkî werdike. Mûltecî, dawerî: îltîca.
dawerî	: da+wer+î>dawerî . Îltîca, însanê ku cî lê teng bibe; neyar jêre serdest be, bivê nevê ew dê xwe di ciyekî de werbi ke, ji wî ra têtê gotin dawer û îltîca kirina wî ra jî têtê go tin dawerî.
dawil/m	: dû+hêl>dawil . Def
dayî	: da+î>dayî . Merivatiya ji alî diyê da; birayê dê. Bn. xal.
debir	: di+ber>debir . Di beriya hatina kêmanîkî da pêşî lê girtin.
degenek/m	: dar+gerîn+ik>degenek . Ew darê ku însan dide ber xwe yan jî di cihê çek da bi xwe ra digerîne.
deger/n	: dikir(fiyat), bûha.
dehre/m	: dar+hûr+e>dahre . Ew aleta ku pê dar hûr dikin, dasa daran.
defter	: di+hev+da+Per>defter . Perên ku di hev da ne, gihîştine hev.
delal	: dil+al>delal . Alî dil, hêla dil.

- delav** : **dewl+av>delav(delaw)**. Ciyê avdana heywan.
- dem** : zamanê hel, kin hindik.
- demdemî** : ew kesê ku li hawayê civatê xwe rava bide, bêstiqrar.
- demîn** : **di+mayîn>demîn**. "Di", zerf e. Însan û heywanê ku dikeve nava hînbûna mayîna di tişteki da. Mînak; min demîna xwe girtiye ku ez hindik bixûm, ... Rojê bi hindikî 6 km. meşandin ji min ra bûye demîn. Ji min ra bûye demîn ku beriya razanê divê ez dest û lingên xwe bişum.
- denîş** : **diyîn+îş(în)>denîş**. Deneme, tecrûbe, ceribandin.
- der⁽¹⁾** : Ev kelimê bi dû manayê dijê hev dixebite, yanî; hem bi mana nava tişteki û hem jî bi tersê wê . Dema ku di pey wê da fi'ileki were, wê demê mana bi jê dûrketinê dide. Mînak; **der-anîn, der-xistin, der-ketin, der-bûyin, der-hatîn...** Dama ku bi mana nava tişteki be, wê demê dibe bi mana navê tişteki. Mînak; derd. derman, derxun, derdan, dermale. Wekî din, di pey wê da "ve" yan jî "da" were mana dervayê tişteki dide. Mînak; *Ez bi der da bazdam. *Ew li der ve bû.
- der⁽²⁾** : **de+rê>der**. Rêya ji dervayê avayî û sistemekê. Tersê hindir.
- derbaz** : **der+bez>derbaz**. Li dereki çuyin, derbaz bûn.
- derbeder** : **der+bi+der>derbeder**. Ew kesê ku ji warê xwe hatiye dûr xistin, der bi der digere ku cîki biwar be, dayne. Bn. mu hacir.
- derd/n** : **der+da>derd**. Ew pejn û pirsgirêkên di hindirê meriv da.
- derî (1)/n** : **de+rê+î>derî**. ew bihûra-rêya ku di navbera der û hindir da ye.
- derî(2)** : **der+î>derî**. Çerm, jiber ku li rû yan jî dervayê can e, wek perde ye.
- deraxe** : **der+ax+e>deraxe**. Derketina ji axê, dawî anîna karê havînê.
- derdan** : **der+dan>derdan**. Ew tiştê ku dan di nava wî da ye. We kî tûr, çuwal, heban. Ev gotin ji Kurdî ketiye Tirkî.
- derece/m** : **der+e+ce>derece**. Dere cî; ciyê derketinê, pêlikê derketi na jorê.
- derew/m** : **der+we>derew**. (Ev tişt we ye, ev îş ne we ye). Ev gotin derew e; ji dervayê we ye, yanî ne we ye.
- dergîstî** : **dest+girtî>dergîstî**. Keçika ku jibo zewacê soza wê hatiye dayîn; sozdayî, waştî(D).
- derîn** : **der+în>derîn**. Ew erdê ku bi kurayî ax jê hatiye derxistin.
- derman** : li vê derê "der" ji "têra" hatiye sivik kirin. Derman; têra man.
- desmal** : **dest+mal(maliştin)**. Ew çaput yan jî xweliya ku dest dima le; paqîş dike.

destane	: Ew tiştê ku di destan da digere, mîtolojîk, lawîk, çîrok. ...
destar	: dest+hêr>destar . Aşê ku bi dest dihêre. Bi Dimilî jî ev go tin têtê vê manê; Destar: dest+ar(are-arîye(aş))>destar.
destere	: dest+bir+e>destere . Ew aletê ku bi dest dibire, birikê destan. bn. birrik(D).
destur	: dest+dûr>destur . Îzin, rêdad. Dest ji pêşiyê dûrkin.
derz	: der+rêz>derz . Ew rêza ku li derveyê tiştêkî xuya dike. Mînak; derz li dîwêr ketiye, hestiyê çaqê min derziye. Jibo ku binê derzan nexuyaye û ew zirav û dirêj in, ew benê reşê ku ji muyê bizinê têtê çekirin, di reşî û ziraviyê da diruvê derzê pê dikeve, ji wî ra jî hatiye gotin “derz”.
derzî	: derz+î>derzî . Ew tiştê ku jibo derz’ê ye, yanî bi ew derzê îş dide dîtin ku dirun e. Bi zeman ku derzî piçuk bûye, ew derziya kevna mezin navê wê bûye “şujin”. Terzî, piştî dî tina makîna dirunê, “derzî” bûye “terzî”.
dermale	: der+mal+e>dermale . Ew heywana ku li malê hatiye hêştin.
dendik	: danî+dêl>dendik . Ew diya ku têtê danîn.
dene	: dan+e>dane . Ew tiştê ku danê xwarinê dikeve nava wê, ciyê danêx.
denk	: dû+hing>deng . Qandê hev bûna du tiştan, ew her du tişt dengê hev in, yanî du tiştên hingê hev in.
denklem	: du+hing+li+hev>denklem(denglem) . Du tiştê hingê hev, li hev.
derxun	: der+xewn>derxun . Ew tiştê ku di hidirekî da ye û bi wî hatiye xewdakirin.
dev	: di+hev>dev . Ciyê ku du lêv digehin hev.
devan	: dev+ane>devan . Dayîn û standinên bi dev, cedela bi dev.
devî/m	: di+hev+î>devî . Dara ku gulî, şax, pel û kelemên wê girîft in.
dew/n	: da+hev>dew . Jibo ku rûnê nava mastê dide hev.
dewam	: du+hem(hev)>dewam . Li pey hev hatin.
dewl/n	: sîtilê evê yê ji qawîçikê, ku pê va ji birê dikşînin û têda heywanan avdidin.
dewlett	: du+hêl+e+î>dewlett . Dewlemend.
dewr	: da+wer>dewr . “da” ji dayînê, “wer” ji werdanê tê. Ew jî bi mana “dewir kirin”ê dide.
dêl/m	: du+hêl>duhêl . Aliyê davî(duvî).
dêlav	: dêl+av>dêlav . Duv;dêlav; duva avê, dêla avê.
dêlî	: du+hêl+î>dêlî . Ewan tiştên ku bi hev digrin, rêz dibin.
dêran	: reben.
dêz/m	: di+zê>dêz . Ew tiştê yek celeb ku di eynî cî da li ser wî ber ve jor zêdayî dibe, rêz dibe.

di	: edat e. Mînak; dida, dide,
digirmî	: dor+gêr+hem-hev+î>digirmî . Ew tiştê ku dorger(kenar)ê wî wekî hev bin; sêkenar, çarkenar, pêncenar, ... dayre, yanî kêmanî û zêdayî di dora wî da tune be, sîmetrîk be. Ji wî ra têtê gotin: ev tiştêkî digirme ye, yanî gera dora wî hevî ye, kenarê wî tev wekhev in.
dik/m	: seku, serku(D).
dikan/n	: dik+an>dikan . Ev gotin pîrraniya “dik”ê ye. Demên berê jibo ku firotoşan alav û pirtiyên xwe tim liser ciyên bilind datînan, ji ciyê wan ra dihatin gotin “dikan”. Di nava ze man da ev kelîma dikan (ku pîrraniya “dikê” ye) bûye na vekê “dikê”.
dingele	: din+gel+e>dingele . Ew kesê ku gel(xelk) wî dînik dizane, gotin û tevgerê wî/wê ji gûhdanê ra nehêja ne.
dirêş	: dirun+hêş>koşkar . Dema ku dirun dikin, bi dirêşê çerm qul dikin, paşê derzî û tayik di hêşa wê da dibûhêrin. Ev navê wî hacetê qulkirinê ye.
diznêr	: dizî+nihêr>diznêr . Casus.
dî	: bEw tiştê ku berçav e, xuya ye.
dîlan/m	: ev gotin mana xwe ji şêklê girtina govendê digre. Ewên ku govendê digrin jibo ku bi rêz in; wek dêliyê ne; go vendgêr.
dîm	: dî+hemî>dîm . Dîtina ku bi hemî detayên xwe ve berçav e.
dîrek ⁽¹⁾	: dî+rê+k>dîrek . Di yek rêkî da , rasterast.
dîrek ^{(2)/n}	: maxê xanî. Ev gotin ji “darik” hatiye.
dîrok/m	: dî+ro+k>dîrok . Roja ku hatiye dîtin; tarîx.
dîsa	: dî+sa>dîsa . Sa: fesil, qîsim, mewsîm. Fesleka dî.
dîwan/m	: dî+van>dîwan . “dî”(mana dîtîne da), “van” jî mana kiroxê da ye, yanî ciyê dîtina lihevdanîna kar û barê komelî(civatî).
dîwar /n	: dor+war>dîwar .
dîyar	: dî+ar>dîyar . Ev kelîme ji “dî”(dîtîn) û “ar”(paşek e, ku tê te mana “cih”) pêk hatiye, ku têtê mana “ciyê dîtîne”.
doje /n	: dî+soje>doje . Dişewitîne, navê cehnemê ye.
dol /n	: du+hêl>dol . Ew neslê ku li du meriv dimîne.
dor/m	: du+ra>dor . Sere, ... dora te ye, yanî li du evê beriya te, tû yî.
dotîr	: do+tîr>dotîr . “do”, roja bûhûrî, “tîr” wê duqat dike, dibê “pêr”.
doşav	: dotî+şîre+av>doşav . Ew şîreyê ku ava wê jê hatiye dotin; dims.
dox	: dor+xû(xo)>dox . Doxa wî çû; li dora xwe çû û hat.
doxru(T)	: dî+xu+ru>doxru . Sade, xwerû, bêkêmanî.
dukêl	: du+k+hêl>dukêl . Ew tiştê ku du wî li pey xwe dihêle.
duman/n	: du+man>duman .

- duv /m** : **du+ve>duv**. Ew tiştê ku bi du heywanan ve ye, tersê wî ruv: jibo ku bi aliyê pêşîn ve ye. Yek li(du) yek li(rû).
- dufir** : **du+tir>dufir**. “du”, di mana “paş” da ye, “fir” wî duqat di ke, dibe ducar paşê.
- dûhêl** : **du+hêl>dûhêl**. Ew zula zirava ji meşka avêtî dihatin jêkirin û li herdu hêlê çaroxê wek qeytan dihatin girêdan.
- dûgûn/m-n(d)** : **dû+gihûn>dûgûn**. Ew seremoniya ku du însanan digihîne hev.
- dûgme/m** : **dû+gih+hem +e> dûgme**. Ew tiştê ku du perçeyên jihev bûyî digihîne hev.
- dûn** : doyin. Ev gotin ji Kurdî ketiye Tirkî.
- dûş-duş** : **dû+hêş>dûş**. Du tiştê ku di hêşa hevudu bin, bi nêzîkahî, bi tesîr, bi beraberî.
- dûdak** : **dû+dl+êk>dûdak**. Ew du tiştên ku di hev da ne, her du dibin yek tişt. Wek “lêv”: **li+hev>lêv**. Tiştê lihev.

E

- e** : 1. Bersîva(ciwaba) tersê “na” ye jibo pirsê. ... Mînak; Yek ji te bipirse bibêje ma te xûrîniya xwe kiriye? Tû jî bibêjî: e, erê, belê yan jî na. 2. Jibo bûyin û kirinekî di zemanê cû yî da. Mînak; bavê mi hatiye, malê jî haniye, cîranên me hatine û mala xwe jî bicî kirine. 3. Jibo hikayeta fiila yekî tek, di zemanê bûhûrî û zemanê nûha(zemanê fire) da. Mînak; xoceyê me hatiye, xanî jî kirê kiriye, bi rohelat ra ra dibe, deriyê xwendagehê vedike... Ji îro pêda ewê were ders bide , ... 4. Jibo xeberdayina yekê: Mînak, gede nex weş e, hîv wenda ye, ro liava ye, ... 5. Di dawiya hinkî rewşan(sifetan) da dibe parek, wan ji mana wan ya fire dertîne, maneka piçuk û belî kirî dide wan. Mînak; mayî-maye, xistî-xiste, xanî-xane, hur-hure, şuş-şuşe, ... 6. We re pey navan, ji navek navekî din dide çêkirin. Mînak; guz-guze, şîr-şîre, dîwan-dîwane, dermal-dermale. 7. Di pey hinek gotinan da têt, jibo ku wan bike yekayek. Mînak; roj-rojan-rojane, haft-haftan-haftane, meh-mehan-mehane.
- ek** : Di gelek herêman da di ciyê “yek”ê da “ek”, “êk” têtê gotin. Mînak; herdu textikan bi hev ve ek bike.
- elê** : Ev gotin di zarava Soranî da têtê mana “bibêje” bn. belê.
- ema** : **a+ma>ama-ema**. Jibo veqetandina tiştêkî ji xeberdana ku derbaz bûye, a mayî. ... Mînak; başe ez bi te ra heval tî dikim ema ku tû jî ji şopa hevaltiyê dernekevî; wekî ku

- tû bibêjî di vê bazarâ hevaltiya me da gotineka dî maye,
tû êdî dirêj nekî, bi kurtî tû dibêjî: **a+mayî, ama, ...**
- en** : di Dimilî da îşareta tiştê berçav e. Jibo ku ew tişt ya mêr e û yan jî nêr e, tim zamîra wî tiştî û mîqdarê wî di pey û bi wî ra dibe yek kelîme. “dî” têtê dawîya wî û zerfîyetê jî di de “en”, wê demê “en” dibe **“en+di>end”**. “end”, ew tişt têtê ku bi “en” hatiye nîşandan, di vî mîqtarî da ye, di vê pî vanê da ye. Piştî ku dibe mîqdar, pîvanekî wî çêdibe, bivê nevē piçûkî û mezinî jî jêra heye. Jibo piçûkiyê “k” têtê da wiya wî û dibe “endik, endek”. “çe” têtê paşîya “end” di be “çend”: çî+end(çî mîqdar,çiqas)>çend. Ev “çend”, “î” têtê dawîya wî dibe “çendî”: hemî car, hemî zeman, ... “çendan”: gelek car, gelek zeman.
- ena** : **a+hanê>ena(enha)**. “a” zemîra îşaretê ye, “hanê”: ew tişt têtê ku bi îşaretê têtê ravadanê; ev mîqdar, ev tişt ku xûya dike(D).
- engur** : **eng+xur>engûr**. Xwarina mêşê ku ew “tirî” ye. Eng(heng), di zarava Dimilî da navê “mêşê” ye.
- enişk** : **henf+şik>enişk**. Ew çiyê(tiştê) ku hinkî dişikê, xwar dibe.
- erc-erj-erz** : **erc-erj-erz**: qîmet, rûmet, fîyat, bûha. Di lehceya Dimilî da “erc” û “erj” têtin gotin û di Kurmancî da jî “erz” têtê gotin. “erz” hatiye jibîrkirin, maye “erzan”, wekî “ercan” û “erjan”. Ew jî bûye tersê qîmet û rûmetê, ketiye çiyê ‘bin destê fîyatê’, çawa ku kelîma bûha ketiye çiyê ‘serdestê fîyatê’. Mînak; ena xalî ercan a(D)-ev xalî erzan e(K). Vaye ya ena xalî çendek a?(D)- bûhayê vê xaliyê çiyê?(K)
- erganî** : **ar+kanî>arkanî-arganî-erganî**. Ew çiyê ku kaniya ar(agir) e. Lewra qeza Erganî navê xwe ji çiyayê pişt xwe digre, ku ew çiyakî volkanîk e.
- espar** : **hesp+rê>hespar-espar**. Ew kesê siwarê hespê. Ev gotin paşê bûye navê siwarê hespê.
- estewr** : ew heywana ku divê bizê, û nezê, ew dibe wek bergîr. Es tor, di Dimilî da navê bergîr e.
- evçend** : **ev+çend(çî+hend)>evçend**. Vî mîqdarî, ...
- evîn** : **hev+în>evîn**. Ewan tiştên ku hev bigrin, bixwazin werin bigihîn hev. ...
- ew** : demîra tiştê nexuyayî.
- ewk** : **ew+ik>ewk**. “ik-k” hatiye dawîya wê, bûye navê tiştê ji bîrkirî. Mînak; wî ewkî bine, wê ewkê bide, ...
- eywan** : **hay+wan>eywan**. Ew çiyê ku însan li wê derê ji dora xwa haydar dibe.

- eywax** : **ay+u+ax>eywax**. “ay”, gazina ji êşê ye, “û” têtê mana “hem”, “hev” û “ax” jî têtê mana xweliya mirinê. Yanî ew kesê ku ji nişka da tiştêkî pirr bi êş dibîne yan jî dibihîse, dibêje eywax, yanî ay ez pirr êşiyam, bila ez biketima axê û min wî tiştî nedîta.
- ezber** : **e+jî+ber>ezber-jîber**. Di devokên Kurdî da “j” û “z” gelek caran cî digûherînin. Ezber, têtê mana jiber da gotin, wek eslê wî gotin, yanî xwendina ji dev bê mêzekirina nivîsan diyê wê.
- ezbenî** : **ez+ben+î>ezbenî**. Ev gotin gelek kevnare ye; ji dema ko letiyê têtê. Wê dema ku(jibo nerevin) kole bi ben dihatin girêdan û bi wî awayê dihatin xebitandin. ... Ezbenî: ez ji bo te kolayê di bend da me.
- ezgorî** : **ez+gûhûrî>ezgorî**. Yanî ew kêmanî, êş û bêkeysîya ku ji te ra were, bila ez bi te bigûhêrim, bila ewana ji min ra werin.
- ezezî** : **ez+ez+ ...î>ezezî**. Xwejinî, xweperestî, xwedibînî, qûretî.

Ê

- ê** : 1. Demîra nêrîtiyê ye. Mînak; ev kûrê te ye? ev gîskê te ye? 2. Wek amrazek(daçek) têtê karanîn. Mînak; ê din, ê berê, ê şandî.
- êdî** : **ê+dî>êdî**. Ê, demîra tiştêkî nêr e, ku zeman e, îş e, kar e. “dî”, tersê wî zeman û kar û îşê ku hatiye kirin e. Dema ku têtê gotin: “êdî ez naçim” wekî ku tû bibêjî; li pêşîya min du zeman hebûn, yek zemanê çuyinê, yek jî zemanê ne çuyinê ye, vaye min ê çuyinê bicî hanî, êdî(ku ew zemanê neçuyinê ye) ez naçim. Mînak; vaye min dîwarê xanî lihev danî, êdî çawa dikî tû zanî.
- êk** : Di gelek herêman da di ciyê “yek”ê da têtê gotin “êk”.
- êr(-êr)** : 1. bi Dimilî “-êr”, mana “-tir”a Kurmancî dide. Jibo piranî û derbasiya tiştêkî ji tiştêkî dî têtê karanîn. Mînak; pîl-pî lêr(D); mezin-mezintir(K), derg-dergêr(D); dirêj- dirêjtir(K), ... 2. Bi Dimilî bibe paşeka navê kîjan fêkî, ew kelîma dibe navê dara wî fêkiyê. Wekî; tû- tûwêr, vam- vamêr, goz- gozêr, ...

Di Dimilî da ev hawa dûstur e, nagûhere. Em dinêrin ew dara ku pîr e û fêkî nagre, jiber vê yekê diruvê “jineka bî” pê hatiye xistin û navê “bî” hatiye danîn jibo wê. Dara ku fêkî bigre ew tije ye, ewa ku fêkî negre ew vala ye, ev kelîma vala wek fêkiyekî hatiye dîtin û navê wê darê **valêr**

hatiye danîn. Weka ku bête gotin; ew dara ku navê fêkiyê wê "vala" ye.

êsa-hêsa : Ev gotin ji "hêz"ê hatiye sivik kirin(piçuk kirin). Hêz: qû wet, ... ew kesê ku îş dike bivê nevê, ji pir ji hindik ew di weste, piştî ku biweste, divê bîna xwe bide, jibo ku dîsa bibe xwediyê wê hêza xwe ya wenda bûyî. Hêsa-hêza: ew "a"ya ku bûye paşeka "hêz"ê, ew jibo xwedîtiyê ye, wekî wê "a"ya ku bûye paşeka zanîn, xwendin-xwenda, zanîn-zana, ...

êş : ev gotin ji "îş"ê hatiye berwarkirin, jibo ku her îşekî bivênevê, zorekî, wendakirîna zirêyekî têda heye. Wekî; êşa dindanan gelek zor e, birîna min diêşe.

êşkence : **êş+gan+jê+cî>êşkence**. Ew êşa ku gan ji cî dike. Êşgan+jî cî>êşkence.

êxir : bi hev ve dirutina herdu kêlekê devê du çîwalan.

êvar/m : **ava+ro-roj+ava>êvar**. Ew zemanê ku ro nêzikê hêsuyê ye, lê jiber çav wenda nebûye, roniya wî li rûyê erdê bêkêma nî heye. Yanî beriya destpêkirina tariyê, piştî ku ro jiber çav wenda dibe heta ku tarî rûdine; ji wî zemanê ra di Kurman cî da tête gotin "avaro". Dûsturekî weha heye(ew jî hêdî hêdî wenda dibe); navekî hevnav (cinsenav) dema ku cin sîtiya wî bi bellî bûna wî jê bête sitendin û di dawîya wî da jî tîpeka kerr(bêdeng) hebe, ew tîpa bidenga beriya wê tîpê(çî dibe bila bibe) dibe "ê". Wekî; *ez çum ber dîwar, dîwêr hilweşiya xwar. * Ez çum ber çem, min ji ava çem vexwar.... Eger ew tîpa bideng "î" yan jî "î" be, di wan ke lîman da nabe. Wekî; şîr, sîr, virr, dil, ... nabe şêr, sêr, vêrr, dêl. Eger di beriya wan da tîpeka bêdenga dî hebe ew di be "ê". Wekî ku "hevîr" dibe "hêvîr", "bazin" dibe "bêzin", ... "bizin" nabe "bêzin" yan jî "bizên".

F

fahş : **ve+heş(hiş)**.

fal : **ve+al>fal**. Jibo wî tiştê tarî û bawer dike, girêdanekî heye.

faq : faq-vek: gav. Jibo ku herdu çaq di rêveçûnê da vedibin.

fatul : ji fetlê nav hatiye çêkirin.

fedr : **vec(D)+ro>fedr**. Dawîya şevê ku êdî ro destpêdike, derketina roja nû.

feda : **ve+da>feda**.

fedî : **ve+dî>fedî**.

fek/n	: ve+ik>fek.
fel(D)/m	: erdê ku dema cotkirinê neketiye ber sirsîya aletê, nehati ye ajotin.
fener	: ve+nihêr> fener. Ew şewq û ronahiya ku nihêrînê-dîtinê vedike.
ferfî	: fir+hev+î>ferfî. Goştê sor yê ku lifên wî vetên. Bi Tirkî di bêjin kas.
ferhenk	: fêr+hîn+ik>ferhenk>ferheng.
ferk(D)	: vero+ik>ferk. Tiştê hûrê ku hatiye hêrandin. Bi Tirkî dibêjin "kırıntı".
fırık	: vero+ek>fırık. Tiştê gewrek.
ferş(D)	: ve+ro+hiş>ferş. Tevera bêhewa.
feşa(D)	: ve+ja>veja>feşa. Eşkera bû.
fetrak	: ve+di+ra+k>fetrak. Ew tiştê ku di nava rê da têt vekirin. Wek çal, daflık
fewurîn	: ve+werîn>fewrîn. Jêrda fırya bi diyar ket.
fêl	: lêp, dek, hîle, zexelî.
fêr	: hînbûn, hewisîn.
fıkrîn	: ve+kırın>fıkrîn. Pişkaftin.
fîltz	: ve+leyz>fîltz. Çandiyê ku ji nav axê vedileyîze û têtê ser axê.
fır	: fira avê; ava ku bi daqultandinek têtê vexwarin. Dengê xwezayî ye.
fîrên	: ve+rê+in>fîrên. Tersê rêveçûnê ye.
fırk	: vero+ek>fırk.
fırin	: vê+ar+in>fırin. Ciyê ku agir têda vêdikeve.
fırîn	: pîr(perr)+în>fırîn. Dengê xwezayî ye.
fîro	: ve+ro>fîro. Şîrê roya nelê.
fîtiq	: vet+ik>vetik>fîtiq. Derketî.
fîravîn	: ver+ava>veravîn>fîravîn. Ew xwarina ku berve roava têtê xwrîn.
fîr	: tahrîk.
fîtik	: îxbar, tahrîk.
fîq	: veyîk>fîq. Ew dindana ku bi dervayê dev da bazde, ji rê za xwe derkeve.

Kürt-Osmanlı İlişkileri ve İdris-i Bitlisi

Şakir EPÖZDEMİR

Mevlana Hakimuddin İdris-i Bitlisi(1452-1520), büyük bir ihtimalle Diyarbakir'de dünyaya gelmiştir. Babası, Şeyh Hüsameddin Ali El-Bitlisi'dir. Şeyh Hüsameddin, alim ve faziletli bir kişidir. Kendisi, yazar ve mutasavvıftır. Bu değerli niteliklere sahip olması nedeniyle, ona aynı zamanda "*Mevlana*" lakabı ile değer biçilmiş olduğu için, bütün yazarlarca "*Mevlana*" ünvanıyla anılmaktadır.

Bitlisi ailesinin Bitlisli olduğunu ve oranın bilginleri ve alimleri üzerinde saygınlıklarının bulunduğunu, Bitlis Hakimi Şeref Han'dan bariz bir şekilde anlamaktayız.

Mevlana Şeyh Hüsameddin, başkenti Diyarbakir olan Akkoyunlu Devleti'nin Sultanı Uzun Hasan'ın saray katipliğini yapmıştır. Akkoyunlu Devleti'nin başkenti, 1469 yılında Tebriz'e nakledildiğinde, ailesiyle birlikte Tebriz'e giderek, görevine orada da devam etmiştir.

Mevlana Hüsameddin, Suhreverdiyye tarikatına mensuptur ve Tebriz'deki Molla Camii'nin toplantılarına katılmıştır.

Mevlana Şeyh Hüsameddin, 1495 yılında Tebriz'de vefat etmiştir.

İdris-i Bitlisi de, babasının ve içinde bulunduğu çevrenin değerleri, kültürü ve ulemaların feyzi ile kendisini yetiştirme imkanı bulmuş, babasıyla birlikte Tebriz'de bulunurken, tahsilini orada tamamlamış ve kendisini geliştirerek tarihimizdeki büyük yerini almıştır.

İdris-i Bitlisi, Uzun Hasan'ın ölümünden sonra, 1478 yılında babasının yerine geçerek hükümdar olan sultan Yakub'un özel katibi görevine getirilmiştir. "*Saray Katipliği*" veya "*Münşilik*" olarak adlandırılan bu görev, vezirlik mertebesinde önemli bir görevdi. Bu görev, aynı zamanda *Sultanın genel sekreterliği* veya *başmüşavir* görevleriyle eş değerdi.

Sultan'ın seyahatlarına da iştirak eden Mevlana İdris'in "*Risale-i Hüzzaniye*" adlı eseri, Sultan'la yaptığı Azerbaycan-Arran gezisinin doyumsuz bir meyvesidir.

İdris-i Bitlisi, Sultan Yakub'un ölümüne kadar (1491) Özel Katiplik görevini sürdürmüş, daha sonra, Sultan Yakub'un yerine geçen Sultan Rüstem ve Elvend Bey zamanlarında da (1491-1501) Nişancılık ve Divan Katipliği yapmıştır.

Mevlana İdris, Akkoyunlu Sarayı'nda 20 yıl görevde bulunmuş; Şah İsmail'in Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırdığı sırada başkent Tebriz'i terk ederek, Mekke ve Medine üzerinden İstanbul'a gitmiş ve Osmanlı Padişahı Sultan II. Beyazıt'ın maiyetine girmiştir.

Sultan Beyazıt, maiyetine giren Mevlana İdris'i sarayına alır; ona maaş

bağlar, hediyelerle ödüllendirir ve ondan Osmanlı Tarihi'ni yazmasını ister. İdris-i Bitlisi, 8 Cilt ve 8000 beyitten meydana gelen Osmanlıların o güne kadar devam eden 8 padişahının hayatlarını ve dönemleriyle ilgili tarihi olayları yazarak, büyük bir şaheser meydana getirir.

Mevlana İdris bu eşsiz eseri 30 ayda tamamlamış ve “*Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk tarihini yazan tarihçi*” ünvanına hak kazanmıştır. Mevlana İdris, bu eserini Farsça kaleme almış ve bu esere, Kürtçe'de de aynı manaya gelen “*Heşt Behişt*”, yani (8 Cennet) adını vermiştir.

Bundan sonra, ölümünden hemen önce 1520'lerde Osmanlıca yazdığı ve Sultan Selim dönemini ele alan, biraz da Kanuni Sultan Süleyman dönemine değinen “*Selimname*” adlı eseri, biz Kürtler için ne kadar önemli ise, aynı zamanda 1000 yıllık tarihi Kürt-Türk birlikteliğini dillerinden düşürmemelerine rağmen, bu tarihi beraberliğimize hak-hukuk ve adalet bakımından zerre kadar değer vermeyen Türk yöneticileri için de, bir o kadar önemli bir eserdir.

Gerek Mevlana İdris'in Selimnamesi ve gerekse onun çok değerli oğlu Mhemed Çelebi olarak da adlandırılan Mevlana Ebul-Fazıl Mehmed Efendi'nin yazdığı, *Heşt Behişt Zeyli*, *Selim Şah Name*, *Tevarih-i Al-i Osman*, *Tarih-i Osmani* adlı eserlerinin piyasada olmamaları, büyük bir eksikliklerdir.

Arşivleri inceleyen araştırmacılar; “*Mevlana İdris'in, Selimname isimli eserinde Sultan Selim Han dönemindeki olayların ve özellikle Osmanlılarla Kürt Beyleri arasında akdolan antlaşmaların süreçleriyle ilgili gelişmelerin çok iyi bir şekilde ele alınmış olduğunu*” söylemektedirler. Aynı araştırmacılar; Mevlana İdris'in bu eserinin, aynı zamanda Kürtler açısından da çok önemli olduğunu belirtmektedirler.

Bu konuda daha aydınlatıcı ve ayrıntılı araştırmalar yapmak, son derece önemlidir. Bu önemli durum, bugün bir görev ve hizmet olarak Kürt yazar ve araştırmacılarının ilgisini beklemektedir.

Mevlana İdris'in büyük şahsiyetini daha anlaşılır bir şekilde ortaya çıkarmak, yaptığı hizmetleri objektif ölçülere dayanarak, dürüstçe gözler önüne sermek ve tarihimizi doğru öğrenmek ve doğru bir biçimde algılayabilmek ihtiyacının yakıcı bir şekilde önümüzde durduğu bilincinde olduğum için, bu soylu görevi layıkıyla yerine getirme çabası içinde olacak olanların kervanına katılmak, ve bu uğurda, bu deryada bir damla bile olabileceksen, bu mütevazı çalışmayı yazılı hale getirmek için, kendi çapımda kaleme aldım.

Kimi Kürt aydınları, Mevlana İdris-i Bitlisi'yi değerlendirme konusunda benim görüşümde olmayabilirler. Zaten, Kürt aydınlarının; 1514'lerdeki durumu ve tarihi gelişmeleri; tarafsız, objektif bir şekilde iyi bir araştırmaya tabi tutarak değerlendirmeden ve gerçekleri kavramadan, benim ulaştığım değerlendirmelerle ittifak edebilmelerinin bir hayli problemliliğini biliyorum. Bu problem, aynı zamanda Kürtler arasında oluşturulan yanlış ve

haksız yargılar açısından da söz konusudur. Bu itibarla, sözünü ettiğim ciddi araştırmalar derinleştirilip, yaygınlaştırılmadan, bu aşamada benim değerlendirmelerimle ittifak halinde olabilecek pek az Kürt yazar ve araştırmacılarının olacağını da kabul ediyorum. Önemli olan, Kürt-Osmanlı tarihinin doğru ve dürüst bir şekilde öğrenilmesi ve ortaya çıkartılmış olmasıdır. Gönül isterdi ki, bu konuda bugüne kadar önemli bir mesafe alınmış olsaydı. Ne var ki, bu konuda geç kalınmış olmak herşeyin sonu değil. Bugün de yarın da bu gerçeği görüp, hızla eksikliklerimizi giderebilir, yanlışlarımızdan arınabiliriz. Bunun için de, Kürt aydınları, en doğal hakları olan dini ve felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini, kendi tarihlerini doğru ve gerçekçi bir şekilde öğrenip ortaya koyabilme çabalarının dışında tutmaları gerekir. Onlar, bu inanç ve felsefi düşünce ölçülerini; tarihi araştırmanın ve doğru öğrenmenin çerçevesi haline getirme çabası içinde olmazlarsa, tarihi gerçekleri halklarına sunup, gerçek hizmetlerini yapmamış olurlar. Eğer bu yapılmaz veya ihmal edilirse, Kürtler de önlerini görmekte zorlanacak, gerçek kişiliğini bulmakta ve kimliğine sarılmakta büyük problemler yaşamış olacaktır.

Bitlis Hükümdarı Şeref Han, yazılışını 1597 yılında tamamladığı ünlü Kürt Tarihi Şerefname'de; Mevlana İdris'i şöyle anlatıyor:⁽¹⁾

"- Emir Şeref'in, babalarının ve atalarının mülkü olan Bedlis Vilayetini (abç: Bedlis Vilayeti o günlerde Bitlis Merkez, Ahlat, Muş, Hınıs ve buralara bağlı mıntıkaları kapsamaktaydı.) gaspetmiş olan Kızılbaş'lardan geri almak konusundaki umudu gerçekleştiremeyince ve bu iş bir süre gecikince öte yandan Sultan Selim Han'ın bütün İran ülkesini istila etmek niyetinde olduğunu öğrenince; bu şartlardan yararlanmak için fırsatın elverişli olduğunu anladı. Ve:

"- Araştırma alanının atlısı, başarı yolundaki kervanın reisi, temel kanunların ve tetay kanunlarının mütehassisi; kutsallık medresesinin müderrisi, Bedlis Bilgini'nin oğlu düşünür İdris ve köklü Diyaeddin ailesine yücelik, iyilik, ikbal ve devlet diliyenlerin seçkini Muhammed Ağa Kelhoki ile Al-i Osman Sarayı'na itaat ve sadakatlarını ve tahtlarına bağlılıklarını sunmak konusunda anlaştı.

- Bunlar Kürdistan Beylerinden ve hükümdarlarından 20 kişiyi bu tedbirde kendilerine katıncaya kadar çalıştırdılar ve bir bağlılık ve itaat mektubu yazarak düşünür Mevlana İdris'e ve Muhammed Ağa'ya verdiler, bunlar da bu mektubu yüce eşiklere sunmak üzere İstanbul'a hareket ettiler." diyor ve devam ediyor.

Sultan Selim Han'ın Edirne'den 23.11.1515 tarihinde Mevlana İdris'e gönderdiği mektup şöyle başlıyor:

"- Sultanların dostu ve faziletler sahibi Mevlana Hakim Şeyh İdris Hazretleri;

⁽¹⁾ Şerefname: M. Emin Bozaslan ; s.479-480-481 Türkçe Hasat Yayınları-İstanbul

Doğruluğunuz ve sadakatle çalışmanız, bütün gayretlerinizi sarf etmeniz neticesinde, Diyarbekir ve havalisinin fethedilmesi mümkün oldu. Bu başarınızdan dolayı yüzünüz ak olsun.” (War Sayı: 1, Sf.63)

Sayın Kemal Burkay, “Kürtler ve Kürdistan” adlı kitabında, İdris-i Bitlisi ve Şah İsmail olayı hakkında şunları yazıyor: ⁽²⁾

“Şah İsmail 1507 tarihinde Kuzey Kürdistan’da Erciş ve Ahlat yörelerini ele geçirdi. (Maraş’ta-abç) Dulkadiroğullarını yenerek Elbistan’a kadar ilerledi. Dönüşte de Harput Kalesi’ni kuşatarak aldı. Diyarbakır Valisi kentin anahatarını Şah İsmail’e teslim ederken Bitlis Emiri Şeref Han da kendisine bağlılığını bildirdi. Daha sonra Bağdat üzerine yürüdü ve burayı da savaşa gerek kalmadan aldı; buna rağmen kentte bir hayli kan akıttı ve sunni din adamlarına ait kimi türbeleri yıktı.

Şah İsmail’in Diyarbekir Valiliği’ne getirdiği Muhammed Beg Ustaclu, Mardin, Cizre ve Musul yörelerinde denetimi sağlamak için çok kan döktü. Direnen Cizre kenti harabeye çevrildi, kentin Müslüman ve Hristiyan halkı, çocuk-kadın demeden kılıçtan geçirildi.

Böylece kısa sürede Akkoyunlular devleti ortadan kalkarken Kürdistan’ın tamamı Safevilerin egemenliği altına girdi ve İran Devleti batıda Osmanlı sınırlarına ulaştı.

Onbir kadar Kürt beyi, bağlılıklarını sunmak için Hoy kentinde bulunan Şah İsmail’in yanına gittiler. Ancak Şahismail kimi olayları gerekçe göstererek, Şirvan ve Hazzo (abç: Sasun) Beyleri hariç, ötekilerini hapse attı. Beyle-
rin yerine de çoğu yerde kendi valilerini atadı.

Ancak, bu olay Kürt Beylerini Osmanlıların safına itti. Osmanlı Sultanı Yavuz Selim, Şah İsmail’in tersine, Sünni Kürt Beyleriyle dayanışma ve ittifak politikasını izledi. Kürt kesiminde ise bu ittifakın başını Bitlis’li Mevlana İdris (İdris-i Bitlisi) çekiyordu. 1514 yılında Osmanlı ve Safevi orduları Çaldıran’da karşı karşıya geldiğinde, 16 kadar Kürt beyi askeri güçleriyle birlikte Osmanlılar safında yer almışlardı. Şah İsmail’in yenilgisinde bunun önemli payı oldu ve Sultan Selim Tebriz’e kadar ilerledi.

Etkili bir Şeyh ailesinden olan İdris-i Bitlisi’nin başarılı diplomatik çabaları sayesinde Osmanlı Sultanı ile Kürt Emirleri arasında bir antlaşmaya varıldı. Buna göre, Kürt Emirlikleri Osmanlı Padişahlığına bağımlılığı kabul ediyor, ancak bunun ötesinde tüm hükümlerlik haklarını koruyorlardı. Bu yönetim hakları, babadan oğula geçecek ya da Emir, eskiden beri sürüp gelmekte olan örf ve adetlere uygun olarak bölgedeki aşiretler tarafından seçilecek ve padişahın bu seçimi onaylayan fermanıyla geçerli olacaktı. Kürt Emirler Osmanlıların bütün savaşlarına katılacaklar, buna karşılık Sultan da onları dış saldırılara karşı koruyacaktı. Yine Kürtlerin Osmanlı Sultanına geleneksel hediyeler vermeleri de gerekiyordu.

⁽²⁾ Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan-Tarih, Coğrafya ve Edebiyat: Kemal Burkay-s.172/177

Kimi Kürt aydınları, Kürt Beyleri ile Osmanlı Sultanı arasında söz konusu antlaşmayı sağlamakta büyük bir rol oynayan İdris-i Bitlisi'nin tutumunu Kürdistan'ın daha sonraki tarihi açısından olumsuz olarak nitelerler. Ancak bunun tam tersini düşünenler de var. Bu anlaşmanın Osmanlıların durumunu güçlendirdiği ve Kürdistan'ın büyük bölümü üzerinde egemenlik kurduğu açık. Ancak böyle bir antlaşma olmasaydı Kürtlerin bölgede ortaya çıkan iki büyük güç arasında ayakta durabilme şanslarının ne olduğu da düşündürücüdür."

Mehmed Emin Zeki'nin "Meşahir-i Kurd u Kurdistan" Türkçe anlamıyla Kürt Ünlüleri eserinin 150, 151. sayfalarındaki (Mehmet Bayrak İkinci Basım 1998 Sweden) Mevlana İdris ile ilgili değerlendirmelerini aktarıyorum:

"- El Hakim olarak tanınan İdris-i Bitlisi, Kürtlerin en faziletli meşhurları arasında sayılmaktadır."

"Yavuz Sultan Selim'in himayesine girerek, onun döneminde yüksek bir makam sahibi oldu. Arap ülkelerinden sorumlu Askeri Kadı rütbesine erişti (1512). Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı'nda galip gelince Tebriz şehrini teslim alması için onu İran'a gönderdi. Burda Sultan'ın görkemli bir şekilde karşılanması için resmi hazırlıklarda bulundu. Kürt Beyliklerini barış yoluyla Osmanlı Devleti'ne bağlamak için çaba sarfetti. Osmanlı Devleti'nin himayesine girmeleri için Diyarbakir, Mardin, Urfa, Musul ve Cizre'nin kuzeyine düşen diğer Kürt Emirleri de İdris-i Bitlisi'nin edebi ve maddi yardımını görmüşlerdir."

"- Kürdistan'da iç idareyi tesis eden Kürt büyüğü olan İdris-i Bitlisi'dir. Bunu Osmanlı Devleti'nin yararına yapmıştır. [abç. (!)] Kürt milliyetçiliğine zemin hazırlayan bu federasyon (Birleşik Hükümetler ve Birleşik Eyaletler Düzeni) kurmuştu. Mahalli Kürt İmaretleri'nin sürekli korunmasını sağlamıştı. Buna rağmen bu imaretler arasındaki geçimsizlik ve bunun sonucunda çıkan savaşları bir türlü önleyememiştir. Eğer bu Beylikler arasında birlik ve yardımlaşma sağlansaydı, Kürtler için güvenli gelecek doğmuş olacaktı..."

Şayet, Sayın Mehmet Emin Zeki'nin beyan ettiği gibi Mevlana İdris'in yaptıkları doğru ise, yapmadıklarından onu sorumlu tutamayız. Ayrıca, iki devlet veya iki millet arasında yapılan tüm antlaşmalar her iki tarafın menfaati gözetilerek yapılır. "Bunu Osmanlılar yararına yapmıştır." hükmü, hem yanlış ve hem de yeterli bir özenin ve incelemenin yansıtması gereken gerçeklikten uzaktır. Osmanlılarla Kürtlerin en az 330 yıllık (1514-1850) gibi uzun bir zaman sürecini tahlil etmeden yargıya varılamaz. İdris, "Kürdistan'da iç idareyi tesis ettikten sonra", çok kısa bir süre hayatta kalmış ve 1520'de hem kendisi hem de kendisine güvenen bütün Kürt Beylerinin sadakatlarına emin olan Yavuz Sultan Selim vefat etmişlerdir. Burada önemli olan, Kürt-Osmanlı Antlaşma Metni ve Mevlana İdris'in Osmanlı Kanunnameleri ile tesis ettiği Kürt Hükümetleri, Sancak, Ocaklık, Yurtluk ve benzeri

statülerinin doğru kurulup, kurulmamış olmasıdır. M.Emin Zeki Bey'den 300-500 yıl önce meseleyi dile getiren büyük hükümdar ve tarihçi Şeref Han, söylenmesi gerekenleri söylemiş ve özellikle Kürt-Osmanlı antlaşma maddelerine bile çok aykırı olan dedesinin 1533'lerde Tatik Ovası'nda Osmanlılarca katledilmesini bile sorgulamamış ve Mevlana İdris'i sorumlu tutmamıştır. Kanımca bu durum, tarihi anlamak ve tarihçilik açısından bizler için öğretici olmalıdır.

Diyarbakir'in önemli düşünürlerinden Ali Emiri'nin bu konu ile ilgili bir yazısı, rahmetli Abdurrahman Uçaman arkadaşımız tarafından Türkçeye çevirilerek WAR Dergisi'nin 1. sayısında yayınlanmıştır. Burada bazı paragrafları vermekte yarar görüyorum:

"- Çaldıran Savaşı'nın Şah İsmail'in mağlubiyetiyle sonuçlanmasından sonra, Diyarbakir Valisi olan Mehmed Han'ın öldürülmesiyle, Diyarbakir hal- kı Safevi mensuplarını ve onların sempatanlarının bir kısmını öldürüp, di- ğer bir kısmını da kovdular."

"- Bir taraftan Kürdistan'ın tüm aşiret ve kabilelerinin büyüklerini (abç: Ali Emiri, Kürt Beylerinden veya Hükam-ül Ekrad'dan bahsediyor) yanına çağı- rarak, diğer taraftan Sultan Selim Han Hazretlerine durumu bildirerek, yar- dım istemekle beraber, yanında bulunan Hakimuddin İdrisi Bedlisi Hazret- lerine de başvuruda bulundular..."

"- Adı geçen İdrisi Bedlisi Hazretleri (abç: Akkoyunlu Devleti) hükümdar- ları zamanında çok önemli olan padişah divanının kalem sekrataryalığında (nişancılık hizmeti) bulunduğu ve tüm Kürdistan ve İran'ın askeri ve sivil ile- ri gelenleri ve yöneticileriyle eskiden beri gelen yakın dostluk ve ilişkilerin- den; ve özellikle Amid'in eşrafı ve ileri gelenleriyle olan kardeşliği ve dost- luğundan dolayı, Sultan Selim'in itibar ve güvenini kazanmışlardı.

Böylece, Mevlana İdris'in organizesi ve önderliği, Sultan tarafından Amid halkına gönderilen bağlılık istekleri, çevrede bulunan Kürdistan Bey- leri tarafından da antlaşma ve sözleşmeler kabul edilerek, olumlu cevap ve- rilmiştir..."

"- Cereyan eden bu olaylardan sonra, Amid, Safevilerin boyunduruğun- dan kurtarılmıştı. Ancak Amid'in kuşatılması esnasında..., İdris'i Bedlisi Haz- retleri Kürdistan Hanedan ve Beylerine hitaben Sultan selim Han Hazretle- rinden bir takım direktifler alarak Kürdistan'a gelir. Mevlana İdris, kısa bir sü- re içinde Muş, Ahlat, Zırki, Zozkan, Urmi, Aşni, Soran, Erbil, İmadiye, Bo- tan, Cizre, Nusaybin, Musul, Bitlis, Hizan, Xerzan, Siirt, Sason, Midyat ve Hasankeyf yörelerini dolaşıp, Amid halkının göstermiş olduğu gayretkeşliği anlattı ve dedi ki: "Bu şehir (Amid) elden giderse, bütün Kürdistan Şah İs- mail tarafından soykırıma uğratılacaktır." diyerek halkı Safeviler aleyhinde ayaklandırı..."

Kürt Beyleri yine Mevlana İdris'in çabası ve öncülüğünde bir araya top-

lanıp, Hasankeyf Beyi Melik Halil Eyyubi, Bitlis Hakimi Şerafeddin Bey, Hizan Hakimi Emir Davud Bey, Sason Hakimi Ali Bey, Nemiran Hakimi Abdullah Bey ve Ezdin Şerzade Bey, Emir Melik Abbas gibi Beylerin oluşturduğu 25 kişilik bir "Meclis-i Milli"de Şah İsmail'e olan bağlılıklarını iptal ederek, Sultan Selim'e bağlanmayı kararlaştırdılar..."

"- Ancak, kendilerinden hangisi reis olursa diğerlerinin bunu kabul etmeyeceği endişesinden dolayı Devlet-i Aliye tarafından kendilerine bir yöneticinin tayin edilmesini isteyerek ve böylece İran taraftarlarıyla savaşın vatanlarını kurtarmayı ve Amid şehrini işgalcilerden temizlemeyi kararlaştırdılar. Bu karar üzerine bütün Kürdistan halkı İran'a karşı yer yer ayaklanarak kendilerini savundular..."

Ali Emiri'nin bu değerlendirmeleri 7 sayfadır ve her satırının okunmasında büyük yarar vardır. Anladığım kadarıyla rahmetli Ali Emiri bu değerlendirmelerine ulaşırken, "Zeyli Heşt Behişt ve Selimname"yi tetkik etmiş ve bu eşsiz kaynaklardan yararlanmıştır.

Kimi Kürt aydınlarının görüşüne göre; "İdris-i Bitlisi, Kürdistan'ı Osmanlılara satmış...", Türk aydın ve resmi tarih tezine göre de; "Çaldıran Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu, barış yolu ile Osmanlılara katılmıştır."

Bu iki görüş de eksiktir, yanlıştır ve geçersizdir. Kürtleri ve Kürdistan'ın tarihi gerçeklerini inkar etmek için bu yaklaşımlar, Türkiye'nin resmi tarih ve inkarcı siyasetlerine uyabilir ve bu çarpıtmaların nedenini de bildiğimiz için, bunları anlamak mümkün. Ne var ki, kimi Kürt aydınlarının, yıllar yılıdır İdris-i Bitlisi'yi, "İblis" olarak nitelemelerini ve yaptığı çok büyük hizmetlerini ihanetle eşdeğer tutarak suçlamalarını anlamak mümkün değildir.

Eksik ve yanlış bilgilendirmeden dolayı Mevlana İdris'in büyük şahsiyetine yapılan yakıştırmalar, tarihi gerçekleri öğrenme çabası içinde olanları ve onları irdeleyerek kavrayanları, elbette ki üzer. Bu türden vefasızlığı, vefalı ve cefakeş Kürtlere yakıştırmak büyük bir haksızlıktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını ve büyük dinamizmini sağlayan Mevlana İdris'in Kürdistan, İran ve Mısır Planı, Osmanlıların çıkarına olduğu kadar, aynı zamanda, Kürtlerin de çok uzun bir süre özgür yaşama istek ve arzularına denk düşmüş ve bu durum, Kürtlerin çıkarına olmuştur. Bugün, Kürtlerin ve Türklerin bu tarihi gerçeklere gereği gibi sahip çıkamamalarından dolayıdır ki, hâlâ bu iki tarihi kader arkadaşı halklar birbirlerini anlayamamakta ve en çok ihtiyaçları olan barışı, hakim kılamamaktadırlar.

Bunun için, "Heşt Behişt'in Zeyli" "Selimname ve Osmanlı Arşivleri" bu iki halkın aydınlarına açılmalı ve bu aydınlar, gerçekleri korkmadan kendi halklarına anlatmalıdırlar.

1000 yıllık Kürt-Türk beraberliği tarihini eğer Alpaslan'dan ve 1071 Malazgirt Savaşı'dan başlatırsak, Sultan Alpaslan'a Mervani Kürt Devleti'nin sü-

varileri ve diğer Kürt Bölgelerindeki Kürt aşiretleri yardımcı olmuşlar ve gerektiğinde savaşlara da katılmışlardır.⁽³⁾

Selçuklu Devletleri zamanında, Sultan Mesut, merkezi Bahar şehri olan ve şimdiki İran'ın Senandest -Hemedan ve Urmiye'ye kadar olan bölgede Kürdistan ismini taşıyan bir eyalet kurmuş ve belki de tarihte ilk olarak resmen Kürdistan ismi kullanılarak bu statü, Selçuklu Sultanları tarafından ifade edilmiştir.⁽⁴⁾

Selçuklular, Kürt yöneticilerini Kürdistan'ın dışında bile görevlendirmiş olup, Germiyanogulları gibi beylikleri kurdurmuşlardır.⁽⁵⁾

Yine, Çemişgezek ve İmadiye gibi Kürt statülerinin mimarlarının, Selçuklular olduğu söylenmektedir.

Selçukluları, Atabeyleri ve Artukluları aynı kategoride değerlendirdiğimiz zaman, Selçuklu Sultanlarının bir yandan var olan Kürt devlet ve statülerini ortadan kaldırarak kendi yönetimlerini kurduklarını, diğer yandan da Selahaddin-i Eyyubi gibi büyük Kürt Komutanlarının ve Eyyubi Devletleri'nin doğmasına da vesile olduklarını görürüz.

Selaheddin-i Eyyubi'nin Artuklularla, Konya Selçuklu Devletiyle ve bütün Müslüman halklarla yürüttüğü siyaset, kardeşlik bağları ve dayanışma anlayışını hiç kimse inkâr edemez.

Kürtlerin, Kürt Hükümdarlık ve Emirlikler'in; Timurleng, Kara Yusuf ve Uzun Hasan'larla da ilişkileri düşmanca değildir; Karakoyunluların veya Timurleng'in bazı şiddet politikalarına rağmen, beraber yaşama politikaları ağır basmıştır. Kürdistan'ı kasıp-kavuran Cengiz Han'ın bile, Hakkari Hükümdarlığına Fermannameler ile beratlar vermiş olduğunu ve bazı Kürt Beylerini tanıdığını, biliyoruz.

Hulagu Han'ın ve Moğollar'ın akıl almaz tutumlarını, zaten Türklere maletmenin hiçbir geçerliliği yoktur. Çünkü; Türkler ayrı, Moğollar ayrıdır.

Kürtlerin gerçekten ulus olarak ve bir bütün olarak Türklerle kader birliği

⁽³⁾ Sayın Burkey, 2. Maddede anılan kitabının 149. sayfasında, "Alpaslan'ın 60.000 kişilik ordusunun dördte biri Kürtlerden meydana gelmişti diyor. Ayrıca, Ş. Beysanoğlu Diyarbakır Tarihi I. Cild s.217'ye bakınız.

⁽⁴⁾ Kemal Burkey, 2. ve 3. maddede anılan kitabının s.7-Bölüm:1'de; "Sultan Sancar (ölümü 1157) Zağros Dağı'nın doğusunda Hamedan, Dinawar, Kirmanşah ve Senandest'i, batıda ise Zap suyu üzerindeki Şehrezor'u ve Sincar Bölgesi'ni kapsayan bir Kürdistan Eyaleti oluşturdu. Bu eyaletin başkenti, Hamedan'ın kuzeybatısına düşen Bahar kenti idi." diyor. (Kaynak: Thamos Bois, The Kurds and their country: Kürdistan-islam Ansiklopedisi, Kürdistan maddesi.)

Ayrıca, Zuhdi El-Dahoodi-Kürtler (Tarih, Kültür ve Yaşam Mücadelesi) kitapçığında şöyle der: "Dehşet saçan Selçuklu Hanedanlığı döneminde, bazıları yok olmasına rağmen, küçük Kürt Hanedanlıklarının türemiş olması şaşırtıcı bir durum değildir. Ve hatta bu dönemde tarih, "Kürdistan Eyaleti"nden söz eder ve ne garip ki ondan ilk kez Selçuklular bahseder. Hamadan'ın kuzeyinde bulunan Bahar kentinin onun başkenti olduğu ve onun yüksek gelişmişlik düzeyine ulaştığı söylenir. Ve bunlar, Selçukluların yükselişlerinin doruk noktaya ulaştığı döneme rastlar."

⁽⁵⁾ Kemal Burkey'in yukarıda anılan kitabı: s.167-168-169 (Kütahya Germiyanogulları'yla ilgili çok geniş bilgi vermektedir. Bu beylik, Selçuklu Hükümdarı 2. Keyhüsrev tarafından 1239'da kurulmuştur.

yaptığı dönem, Osmanlılarla Amasya Antlaşması'nın (1514) imzalandığı dönemdir. Bu antlaşmada 25 veya 28 Kürt Beyi hazır bulunmuştur. Bu antlaşma, Kürt Beyleri ve büyük hükümdar Yavuz Sultan Selim Han arasında akdedilmiş ve Mevlana El Hakim İdris-i Bitlisi'nin yürüttüğü diplomasi ile başarıya ulaşmıştır. İşte, Türk-Kürt tarihi beraberliğini ve bu halkın kaderlerini belirleyen belge budur.

Bu önemli belgeyi küçümsemek, "Zaten antlaşmadan 15 yıl sonra Osmanlılar, antlaşma maddelerine aykırı davranarak bazı Beylikleri ortadan kaldırdılar." veya "İdris-i Bitlisi çoğu yerleri Osmanlılara verip, birkaç statüyü de Kürtlere verdi" gibi yalan ve yakıştırmalarla bu belgeyi, "ihanet belgesi saymak", ne Kürtlere ne Türklere bir yarar sağlar ve ne de tarihi gerçeklerin anlaşılmasına olumlu bir katkı yapar.

İdris-i Bitlisi'nin Sultan Selim'e yazdığı bir arznamesi, Şevket Beysanoğlu'nun büyük bir emek verdiği "Diyarbakır Tarihi"nin 2. Cildinde neşredildi. Bu Mektup'tan birkaç satır buraya aktarmak istiyorum:

"- Savaş haberlerini Azerbaycan ve Irak'ın en ücra köşesine kadar ulaştırdım... Birçok müşavereden sonra ihtilaf konularını kaldırmaya muvaffak oldum ve ORDU ümerası arasında tam bir fikir birliği sağladım..."

"Düşman ordusunu yok etmek için şu planı hazırladım:

Ordunun kalbine özel saray muhafızlarını ve genç, cesur yeniçerileri orduya kuvvet kazandırmak için yerleştirdik... Ordunun sağ kanadına Karaman Emirleri ve Anadolu Askerleri... ve soluna da Kürdistan Emir ve Mülükleri yerleştirdik... Bendeniz de tereddüd huyuna sahip olan Kürtleri devamlı şekilde ittifak içinde idare etmek maksadı ile aralarında bulundum...

Bendenizin sağında Kürt Emirlerinden Sultan Halil-i Eyyubi ve Sasun'lu Mehmed Bey, Eğil'li Kasım Bey, Zırki'li Mehmed Bey, Cizre'li Şah Ali Bey, Emir Sarım'ın oğlu Kasım Bey ve Süleyman Nasır Bey... Ve solunda Bitlis Hakimi Şeref Bey, Hizan Hakimi Davud Bey, Süleyman Şah Beled Bey, Ataki Ahmed Bey, Hançunki Sultan Ahmed ve kardeşi İsfahan Bey,... her biri akraba ve askerleri ile suvari ve piyade olarak savaşıyorlardı...

Savaş sırasında sol cenah Kızılbaşların kuvvetli hücumu karşısında zayıf düştü, fakat ordunun kalbini yenememekten dolayı meyus olan Kızılbaşlar ikiye bölünerek zikzak hareketlerle Karahan ve Diyarbekir emirleri ile birlikte sağ cenaha hücum ettiler ve Karamanlılar ve Hüsrev Paşa'yı büyük bir yenilgiye uğrattılar... Fakat Allah'ın inayeti ile bu sırada Kızılbaş Kumandanı Kara Han katledildi. Ayrıca, Birecik hakimi Akkoyunlu Veli Han Bey'in evlatları Herrat Hakimi Saru ve kafirlerin ileri gelenlerinden birkaçı cehenneme vasil oldular. Orduları da toplu halde Berri'ye (abç: Mardin Ovası) doğru kaçtılar... Hemedan Hakimi Vikan kumandasındaki Kızılbaş ordusu; Kürdistan ordularına hücum ederek, tüfekçilerin önünden saparak Çaldıran Meydan Savaşı'ndaki stratejiye uygun bir savaşa giriştiler.. Çok kritik bir anda

bendeniz fırsattan istifade ederek, Şeref Beyi, Davud Beyi ve Ataki Ahmed Bey'i düşman üzerine yürümeye teşvik ettim ve öyle bir kritik durum hasıl olmuştu ki, eğer onların hücumu bir an gecikseydi, ordumuz tamamen yenilecekti... Fakat, bu üç cengaver öylesine kahramanca savaştılar ki, Kızılbaşları yenilgiye mahkum ettiler. Otağ Hakimi Ali Xan ve Sarımi Kasım Bey'i öldürerek onların mühürlerini ordu kumandanının önüne getirdiler.

Fakat... Sol kanattaki Kenzal Sultan, Cuga ve Deha Hakimi Durmuş Bey ve velhasıl ordumuzun sol kanadında çarpışan Kürtler, bu savaşta öylesine erkekçe dövüştüler ki, Emirleri bilhassa Ahmed Bey Ataki onların fedakarlıklarını teyid ettiler. Bu savaştan sonra Kürdistan, Bitlis ve başka şehirleri yağma etmek maksadıyla Cayan ve Develi Kızılbaş Ordusunun Tebriz'den hareket ettikleri ve Kürdistan'ı yağma ettikten sonra hücumu geçerek Kara Han'ın imdadına gelecekleri haberi ulaştı.

Fakat mücahit ordu, zaferi kazandıktan sonra Emi Şeref, Emir Davud ve Sason Hakimi Emir Muhammed, Zirki'li Mir Mihemed, Eyyubi Sultan Halil Kürdistan Ordusu vasıtasıyla Diyarbekir derbendini kuşatmak için hareket ettiler..."

Mevlana İdris'in Yavuz Selim Han'a gönderdiği arznamesinin yukarıdaki alıntılarının yanı sıra, ayrıca ve aynı kitapta Kürdistan Beylerbeyi ve Başkomutanlık görevini üstlenen *Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Arznamesi*'nden de bir cümle almakta yarar görüyorum.:

Bıyıklı Mehmet Paşa; "(-...) Umumen Kürdistan Beyleriyle yek-dıl, yek-cihet ve yek-reng tedbir kılıp.." diyerek, Kürdistan beylerinin samimiyetini vurguluyor ve böylece zafere ulaşılmış olduğunu beyan ediyor.

Bitlis Hükümdarı V. Şeref Xan da yazdığı Şerefname'nin 481./482. sayfalarında bu savaştan söz ediyor. Mayıs 1516'da meydana gelen Koçhisar Savaşı (Şimdiki Kızıltepe), Kızılbaşların cephe kumandanı Kara Han'la yapılan ve ÇALDIRAN SAVAŞI KADAR ÖNEMLİ OLAN BİR MEYDAN MUHAREBESİ'dir. Bu savaştan sonra Osmanlı ordularının görevi bitmiş; görev, Kürt beylerinin ve onların kendi ordularının sorumluluk ve inisiyatif alanına girmiştir. Bunun için, bütün Kürdistan Emirleri ittifak içinde kalelerini, şehirlerini ve yurtlarını Kızılbaşların işgalinden kurtarmak üzere hemen harekete geçmişler. Şimdi Şerefname'den birkaç satır aktaralım:

"- İki taraf, Nusaybin dolaylarında, Koçhisar denilen yerde karşı karşıya gelince, iki ordu; dolup taşan denizler ve gürültülü şimşekler çakan bulutlar gibi birbirine girdi. Bu kanlı çarpışmada savaş ve vuruşma ateşini ilk alevlendiren topluluk ROŞKAN aşireti oldu. Roşkan aşiretinden o uğursuz günde Tac Ahmed, Kasım Entaxi, Mirşah Hüseyin Kesani, Mir Seyfeddin ve Ömer Çandar gibi o çağın kahramanları ve o devrin yiğitleri şehit oldular. Ayrıca Roşkanlıların ileri gelenlerinin ve liderlerinin çoğu, özellikle Mir Nasreddin, Kara Yedigâr, Seyid Salmanan Kavalisi gibi birçok insan üstün cesa-

ret ve nadir görülen bir yiğitlik göstererek savaş alanında ağır bir şekilde yaralandılar...”

“- Çarpışma Kara Han'ın öldürülmesi, Kızılbaş topluluğunun darmadağın olması ve büyük bir kısmının esir düşmesiyle sonuçlandı..”

“- Bu güçlü çarpışmadan sonra, Kürdistan Beyleri'nden her biri, irsi vilayetlerini düşmanın elinden almaya gidince... Emir Şeref de Bitlis Vilayetine gitti ve orayı kuşatmaya başladı. Bu görevde Sasun (Hezzo)'lu Muhammed Beg, Hizan'lı Mir Davud, Şirvan'lı Mir Şah Muhammed ile Müküs ve İspayert Beyleri de yanında bulunuyordu.”

“- Kuşatma uzayıp ve kuşatma altındakiler sıkışınca, aman dilediler ve Şirvan ile Sasun Beylerinin kefaletleri şartıyla ve onlara bir kötülük yapılmayacağı koşulu ile kaleyi ve şehri teslim ettiler. Kaleyi ve şehri Emir Şeref'e teslim ettikten sonra, adı geçen Şirvan ve Hezzo Beyleri, Kızılbaşları Adilcevaz tarafına götürüp sağ ve salim olarak vatanlarına kavuşturmalarını sağlamak için ora beylerine teslim ettiler.”

Şeref Han'a göre, Osmanlılarla ittifak kuran bütün Kürdistan Beyleri kendi yurtlarını savaştan önce ve savaştan hemen sonra kurtarmış ve statülerine kavuşmuşlardır.

Tüm bu tarihi olaylar ve bunların değerlendirilmesi ışığında, Mevlana İdris'i anlamaya çalıştığımızda, onun büyük bir Kürt alimi ve diplomatı olduğunu kavramakta güçlük çekmiyoruz. Bu gerçekler ışığında, Mevlana İdris'in kendi kabiliyeti ve diplomasi anlayışının tarihi başarısındaki rolünün yanı sıra, şartların ve tarihsel durumların da önemini gözardı etmemek gerekir.

Tüm bu koşullar içinde, İdris-i Bitlisi'yi iyi algılamak ve iyi tanımak, Kürtler açısından çok önemlidir.

Bu zat-ı muhterem; ta dede ve babasından beri sülalece gerek Akkoyunlular ve gerekse Osmanlılar nezdinde çok önemli devlet görevlerinde bulunmuş ve bunların nezdinde hiçbir zaman güvenleri sarsılmamıştır. Bu güvenilir şahsiyetin, Sultan Beyazıt II. ve Sultan Selim ile derin ve samimi dostluğu vardır. Uzun Hasan, Yakup, Rüstem ve Elvent gibi Akkoyunlu Sultanları'nın dostudur. Şah İsmail'i iyi tanıyan ve Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'la arkadaşlık bağları olan biridir. Bütün bunlar ve bunlara ek olarak Kürt Beylerini, Hanedanlarını ve bilhassa Diyarbekir Eşrafını çok iyi tanımaktadır. Bunun için hem Osmanlı Padişahınca ve hem de Kürdistan ileri gelenlerinde tam güvenilir bir elçi, bir aracı ve bir kurtarıcı rolünü almış ve güven sayesinde iki yıl içinde çok büyük bir proje bitirerek, tarihte ilk olarak 25-30 Kürt Beyliklerini bir araya getirerek, zamanın en büyük imparatorluğuyla oluşturulan antlaşma metninin imzalanmasında büyük bir rol oynamıştır.

Elbette, zaman ve şartlar da Mevlana İdris'in lehinedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun korkulu rüyası, Safevi Devleti'dir. Daha 1402'de Timurleng Ankara Meydan Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt'ı yenmiş, 1470'li yıllarda Akko-

yunlu Sultanı Uzun Hasan, Osmanlı tahtına göz dikmiş ve Fatih Sultan Mehmet tarafından tercan Ovası'nda mağlup edilmişti. Bunlardan sonra, bütün Anadolu Türkmenleri'yle sözleşmeli olan Safevi Şahı'nın önündeki engel Sunni Kürt Beyleridirler. Şah İsmail kısa bir zaman içinde Kürdistan'ı baştan-başa işgal etmeye muvaffak olmuş olmanın avantajından da yararlanarak; daha ileri bir başarı ve tarihi zafer için, Kürtleri de yanına alarak İstanbul'a yürümesi gerekirdi. Bu olayı Sultan Selim Han biliyordu ve daha Trabzon'da Vali iken babası II. Beyazıt'ı bu konuda uyarıyordu. Uyarılarına önem verilmediği için, *Sultan Selim'in, babasını bu yüzden tahttan indirdiğini* söyleyenler de vardır.

Kürtleri de yanına alıp, İstanbul'a kadar yürümeyi planlayan Şah İsmail, bir gerçeğin farkında değildi. Kürtlerin tek merkeze boyun eğip, tüm statü ve babalarından kalan hakimiyetlerini bırakıp, İsfahan veya Tebriz'e boyun eğeceklerini sandı. Kendisine biat eden, boyun eğen ve beraber kalmak isteyen Kürdistan Beylerini hiçe saydı ve zindanlara attı. Oysa, Sultan Selim, bunun tam tersini yaparak, Kürtlerin eski statülerini koruduğu gibi, Kürtlere fazlasını da vererek, onları kazanmasını bildi.

Şimdi, tekrar İdris-i Bitlis-i'ye dönelim:

Mevlana İdris, 1501'de İstanbul'a gider ve Sultan II. Beyazıt'la çalışır. Osmanlı Sarayı'nda İdris'i kıskananlar, onu Padişah'a kötülerler. Özellikle Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa ve tayfası, İdris'in yazdığı Osmanlı Tarihini dahi kendilerine mal etmek için çeşitli entrikalara başvururlar. İdris, Osmanlı Sarayı'nı terk etmiş ve Hac bahanesiyle Mekke'ye yerleşmiştir.

İdris-i Bitlisi, daha 1511 yılında Sultan Selim Han'a gönderdiği mektupta şunları yazmıştır:

"- Madem ki, bana bu hakaretleri ve ezaları yaptılar, benim bu hakaretler karşısında menfur olduğum o mahale de avdetime imkan yoktur. Orada bulunan aile ve evlatlarımın bana gelmeleri için adamlarınızın müsaadelerini diliyorum. Eğer, buna müsaade etmezlerse, bu dergahta onlar için lanet ve bedduaya başlayacağım. Evlatlarımın bana ulaşmasına mani olanlar, lanete layıktırlar..."

1512'de Yavuz Sultan Selim tahta çıkınca, Mevlana İdris'i İstanbul'a davet eder ve yol harcırahını gönderir. Mevlana İdris Sultan'a güvenir ve Suriye üzeri İstanbul'a döner. Şam ve Halep'te 6 ay kalır, oradaki ulemalar ile önemli görüşmeler yapar.

Yavuz Selim İdris'i çok iyi karşılar, Doğu (Safevi Devleti'nin sınırları dahilinde bulunan o günkü İran) ve Arabistan ile ilgili danışman yapar. Onu Arabistan Askeri Kadısı ve Osmanlıların siyasetinde en yüksek rütbesi olan Kazaskerlik ünvanına kavuşturur.

Yavuz Selim, Çaldıran Zaferi'nden sonra İdris'i Tebriz'i teslim almak için görevlendirir. Mevlana İdris, Sultan Selim ve maiyetini Tebriz'de bir ev sa-

hibi gibi ve görkemli bir şekilde karşılar. Yavuz Sultan selim Tebriz'i terk edip kışlağını Amasya'da kurmaya giderken de Mevlana İdris'i orada bırakır ve Mevlana İdris, Tebrizlilere vaizler vererek, Osmanlı idaresini oranın hal-kına anlatır.

Çok ilginçtir. Mevlana İdris'in üstün başarısına karşılık, Sultan Selim Han, Diyarbakir Bölgesi'ni kendisine temlik eder. Ayrıca, merkezi Diyarbakir olan ve Yavuz Selim'in 1516'da ihdas ettiği "*Arap Kazaskerliği*" görevini kendisine verir. Böylece İdris-i Bitlis-i, Osmanlıların en büyük siyasi rütbelerinden biri olan Kazaskerlik rütbesi ile ödüllendirilmiş olur. Bununla, Güneydoğu Anadolu'nun idaresi kendisine verilmiştir.*

Yine, bu kitapçıkta verilen malumata göre; 1516 ve 1517 yıllarında vuku bulan "*Merci Dabuk*" ve "*Ridaniye*" Savaşları'na da Sultan Selim Han'la birlikte katılan Mevlana İdris'in, Mısır Memlûklular Devleti'nin de ortadan kaldırılmasında ve halifelüğün Osmanlı padişahlarına verilmesinde rolü büyüktür. Şerefname'den anlaşıldığına göre; birçok Kürt beyler, ordu ve erkânlarıyla bu savaşlara katılmışlardır. Ayrıca, Mısır'ın fethinden sonra, İdris-i Bitlis'i Yavuz Sultan Selim'e şiirsel öğütler yazarak, bu memleketin yönetimiyle ilgili siyaset beyan etmiştir.

Yine, bu kitaptan anlıyoruz ki, onun büyük oğlu Mevlana Ebul-Fazıl Mihemed Çelebi de Arapça, Farsça ve Osmanlıca dillerini çok iyi bilmektedir. Yazdığı kitaplardan "*Heşt Behiştin Zeyli*", "*Tevarih-ul Ali Osman*", "*Tarih-i Osmani*", "*Selim Şahname*" gibi kitapların yanı sıra birçok eser bırakmış ve birçok konuda çeşitli kitapları tercüme etmiştir. Mevlana Ebul-Fazıl, Osmanlı Sarayı'nda divan üyeliği'ni yapmış, Manisa'da Müderrislik, Trablus'ta Kadılık ve en son Rumeli Defterdarlığı görevinde bulunmuş ve 1579 yılında vefat ederek, İstanbul Tophane'de kendi adına yaptırılan *Defterdar Camii*'nde defnedilmiştir.

Adı geçen kitaptan anladığımız kadarıyla, Mevlana İdris çok büyük yazar ve bilim adamıdır. Onun yazdığı kitapları tasnif eden Doç. Dr. Mehmet Bayraktar, sırasıyla bilim dallarını şöyle sıralamıştır:

- a- Tipla ilgili kitaplar, Zooloji ve Kozmolojiyle ilgili kitaplar.
- b- Felsefi ve kelami eserler: *Bu konularda 3 kitap yazmış.*
- c- Tasavvufi eserler: *Telifler ve Şerh eserlerinin sayısı 7'dir.*
- d- Siyasi ve ahlaki eserler: *Bu konularda 2 eser yazmıştır.*
- e- Dini eserler: *Fıkıh, Hadis ve Tefsir ile ilgili 6 tane eser yazmıştır.*
- f- Tarih ve seyahat ile ilgili eserler: *Heşt Behişt dahil birçok kitap yazmış olup, sadece Heşt Behişt 8 cilt ve 8.000 beyitten ibarettir. Tarih olarak Selimnameyi, seyahat olarak da Risale'yi Hazzaniyye'yi yazmıştır.*
- g- Mektupları ve şiirleri: *Bunlarla ilgili 3 kitap yazmıştır. Topkapı Sarayı'nda mektupları mevcuttur.*

* Kültür Bakanlığı Yayını/1271-Türk Büyüklüğü/134 BİTLİSLİ İDRİS ; M.Bayraktar, kitapçığından alındı.

Özetle söyleyecek olursak, Mevlana İdris'i Bitlis-i bir deryadır. Diyarbakır'da, Tebriz'de okumuş, saray terbiyesi ile büyümüş, çok büyük alimlerden feyz almış, şahların ve sultanların tecrübe ve kabiliyetlerinden yararlanmış, devlet idaresiyle haşır-neşir olmuş büyük bir şahsiyettir. 15. asırda bizlerin içinde çıkmış olan böyle bir derya ile övünmek elbette ki, Kürtlerin hakkıdır. Biz, Mevlana İdris'i tanımadan, eserlerini -bilhassa *Heşt Behişt* ve *Zeylini*, *Selimname*'yi, *Selimşahname*'yi okumadan, Amasya Sözleşmesi'ni önümüze koyup, derin-derin düşünmeden bu mütefekkir ve faziletli Kürt büyüğünü yargılamaya kalkarsak, sanırım çok yanlışlığa düşer ve yarınki kuşaklar nezdinde olumsuz yargılarla sorgulanmayı hak etmiş oluruz.

AMASYA ANTLAŞMASI VE KÜRT BEYLERİ İLE OSMANLI İMPARATORLUĞU İLİŞKİLERİ

Cemilpaşazade Ekrem Bey, Kürdistan'ın Kısa Tarihi (Kurtebir Diroka Kurdistan) adlı eserinin 171. sayfasında "*Kürt Prensleri ile Sultan Selim'in Amasya Toplantısı*" başlığı altında 1514 Amasya Antlaşması'nı aşağıdaki gibi açıklıyor.

"Kürt Prensleri ile Sultan Selim'in Amasya Toplantısı:

Sultan Selim, Tebriz'den döndükten sonra, mektuplarla Kürt prenslerini Amasya'ya davet etti. İdris-i Bitlisi engin çaba ve propaganda kabiliyeti neticesinde 28 Kürt prensini Amasya'da topladı. Sultan Selim'in divanında günlerce toplantılar yapıldı; uzun uzadıya tartışıldı, konuşuldu, ölçüldü-biçildi ve neticede sonuca bağlandı. İdris-i Bitlisi'nin diplomasisi ve Sultan Selim'in güzel sözleri Kürt prenslerine güven vererek onları ikna etti. Kürt prensleri, Osmanlı Sultanı'na güvendiler, inandılar ve Osmanlılarla birlik olmaya; Şah İsmail'den ayrılmaya karar verdiler.

Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim ile 28 Kürt prensi arasında, 1514 yılında, Amasya'da bir antlaşma (yekdestinaveyek) imzalandı. (Şeqıl-mohr kırım):

1- Kürt prensleri, baba ve dedelerinden kendilerine miras kalan toprak ve yönetimlerini onurlu ve özgürce sürdürecektir, eski örf, adet ve geleneklerini muhafaza edeceklerdir. Yönetim hakları, eskiden olduğu gibi, babadan oğula intikal edecektir.

2- Kürdistan sınırlarını Kürt prensleri muhafaza edecek; şayet Osmanlı devleti, yabancı bir devletle savaşırsa, Kürt prensler, kendi özel ordularını silahlı ve donatılı olarak, kendi komutanlarının komutasında padişahın yardımlarına göndereceklerdir. Osmanlı devleti de Kürdistan'ı yabancı devletlerden koruyacak ve yabancıların müdahalelerine karşı Kürt prenslerini destekleyecektir.

3- Her yıl hediye mukabilinde bir miktar para Osmanlı hazinesine verilecek."

Meşhur Kürt tarihçisi Mhemmed Emin Zeki Bey, "*Kürtler ve Kürdistan Ta-*

rihi" adlı eserinde bu antlaşmayı 6 madde halinde vermektedir:

"1- Osmanlı yönetimine bağlı olarak Kürt Emirlikleri'nin özellikleri korunacak.

2- Kürt Emirliklerinde, yönetim babadan oğula geçerek sürecek, eskiden beri yürümekte olan yönetim yürürlükte kalacak ve bu konuda ferman padişahıtan çıkacaktır.

3- Kürtler, Türklere bütün savaşlarda yardım edecekler.

4- Türkler de Kürtleri bütün saldırılardan koruyacaklardır.

5- Kürtler, devlete verilmesi gereken her türlü vergiyi ödeyecekler.

6- Bu antlaşma Sultan Selim ile ona boyun eğen Kürt emirleri arasında yapılmıştır. Bu antlaşma 1514 yılında yapıldı".

Sayın Kemal Burakay, "Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan" adlı eserinde bu antlaşmayı şöyle kaleme almış: (S. 174)

"- Etkili bir Şeyh ailesinden olan İdrisi Bitlisi'nin başarılı diplomatik çabaları sayesinde Osmanlı Sultanı ile Kürt emirleri arasında bir antlaşmaya varıldı. Buna göre; Kürt Emirlikleri Osmalı Padişahlığına bağımlılığı kabul ediyor, ancak bunun ötesinde tüm hükümlerlik haklarını koruyorlardı. Bu Emirliklerde yönetim babadan oğula geçecek ya da emir, eskiden beri sürüp gelmekte olan örf ve adetlere uygun olarak bölgedeki aşiretler tarafından seçilecek ve padişahın bu seçimi onaylayan fermanıyla geçerli olacaktı. Kürt Emirleri, Osmanlıların bütün savaşlarına katılacaklar, buna karşılık Sultan da onları dış saldırılara karşı koruyacaktı. Yine, Kürtlerin Osmanlı Sultanı'na geleneksel hediyeler vermeleri de gerekiyordu. (The Case of Kurdistan Against Turkey; M. Emin Zeki, age, s.92 vd.)"

Yine, bu antlaşma ile ilgili olarak, WAR dergisinin 1. sayısında; Botan Amedi'nin, "Kürtler ve Kürdistan Tarihi-1" adlı eserinin 124. sayfasından bir alıntı da neşredilmiştir. WAR dergisinin 1. sayısının 63. sayfasında yer alan bu alıntıdaki sözkonusu antlaşma metni şöyledir:

"- Yirmibeş Kürt aşiret reislerini temsilen, İdrisi Bedlisi ile Yavuz sultan selim arasında 1514 yılında yapılan antlaşmaya göre:

- Kürt Emirlerinin özerkliği, Osmanlı yönetimine bağlı olarak korunacak,
- Eskiden olduğu gibi Kürt emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek ve yönetim konularında ferman, padişahıtan çıkacak,
- Kürtler, bütün savaşlarda Osmanlılara yardım edecekler,
- Osmanlılar, Kürtleri tüm dış saldırılardan koruyacaklar,
- Kürtler, Osmanlılara gerekli olan her türlü vergiyi ödeyecekler,
- Bu antlaşma, Yavuz Sultan Selim ile ona boyun eğen Kürt Beylikleri arasında yapılmıştır."

Kürt tarihi açısından çok önem taşıyan 4 kaynak ve değerli kişilerden alıntı yaparak, yukarıda aktardığımız 1514 Amasya Antlaşması metinleri, kesin olmasa da, bize önemli derecede bilgiler vermektedir.

Yavuz Sultan Selim Han'ın kafasında, bütün Kürt yurdunu Osmanlı topraklarına katma fikri ve projesi olsa dahi; buralarda Mısır, Suriye, Irak, Azerbaycan ve diğer Araplar ile Acemlere yönelik fütühat programı ve bu programa yönelik amaçları için ortaya koyduğu hareket tarzı ile Kürtler ve Kürdistan konusundaki tutumu aynı olmamıştır.

O dönemlerde, Kürdistan baştan-başa Kızılbaşların işgali altında olmasına rağmen, Kürt Emirleri özel kuvvetleriyle kırsallarını veya kalelerini kurtarma çabası içinde olmuşlar; bir savaş alanı haline gelen Kürdistan'da, Diyarbakır bazarları aylarca direnmişlerdir. Bir yanda, bu yoğun Kürt direnişi sürdürülürken, bir yandan da herkes, Kürt imdadını (hewar) Mevlana İdris-i Bitlisi'den beklemiştir.

Çünkü; onların dertlerini sıkıntı ve ıstıraplarını, Osmanlı Padişahı'nın yüce eşiklerine intikal ettirerek, Kürterin rahat nefes almasını sağlayabilecek kişi, ancak İdris-i Bitlisi olabilirdi.

Elbette ki, İdris-i Bitlisi sözkonusu gelişmeler karşısında seyirci kalamazdı; olayları izliyor ve olumlu bir çözüm için planlarını koyuyordu. O, bu yöndeki çabalarını ve girişimlerini sürdürürken, Yavuz Sultan Selim de işi, bir yandan ağırdan alıyordı diğer yandan da bunca Kürt emirleriyle nasıl bir anlaşmaya varabileceğinin tereddütlerini yaşıyordu.

Bu sebeple; Yavuz Sultan Selim tereddütlerini aşmak ve rahat bir anlaşma zeminini hazırlayabilmek için, Mevlana İdris-i Bitlisi'ye; *"-Git; bütün Kürt Beyrelini topla, kendi aralarından bir Beylerbeyi seçsinler ki, ben de onunla konuşup, anlaşayım"* diyor.

Tecrübeli ve büyük bir diplomat olan İdris-i Bitlisi, bu sürecin uzayabileceğini ve belki de böyle bir seçimin sorunlu olacağını düşündüğü için, sorunu kısa ve kestirme yönden olumlu bir çözüme kavuşturabilmek amacıyla Yavuz Sultan Selim'e-

"- Sultanım, eğer bu sorunun çözümü gecikirse, Şah İsmail Diyarbakır'ı tekrar zapt edecek ve oraya hakim olduktan sonra, bütün Kürdistan'ın haki mi olarak Osmanlı Devleti'nin karşısına daha güçlü çıkacaktır. En iyisi, ona bu zamanı kazandırmamak için; işi uzatmadan siz, münasip gördüğünüz bir kişiyi Beylerbeyi olarak seçin ve bütün Kürdistan Beylerinin başına getirin; Kürtlerin bu seçiminize itirazları sözkonusu olmaz." diye bir öneride bulunuyor ve bu önerisiyle, sorunun çözümünü tez elden sağlayarak, sürüncemede kalmaktan kurtarıyor.

Şevket Beysanoğlu'nun *Diyarbakır Tarihi* adlı eserinde bu olay bütün ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in orduları Diyarbakır muhasarasını kaldırmak için yola çıkarken, Maraş'ta Dulkadiroğulları'nın karşı koymalarıyla yüz yüze geliyor ve Kürdistan'ın batısında Osmanlılar'la Kürtlerin savaşı başlıyor. Kürdistan Emirleri bu olaydan çok etkileniyorlar ve bu sırada arzuhalat yazılarak özel ulaklarla padişaha gönderiliyor.

Kürt Beylerinin Yavuz Sultan Selim Han'ın dergahına sundukları "ARZ-I HAL-İ Ümera-i EKRAD" başlığını taşıyan mektup; "*-Can-ı gönülden Osmanlı Sultanına biat eyledik ve Kızılbaş-i Zahir-ül ilhatddan teberri eyledik.*" şeklinde başlıyor ve "*bir yıldan beridir Diyarbekir'in muhasara altında inim-inim inlediği, 50.000 kayıp verildiği*" vurgulandıktan sonra, Sultan'dan yardım talebi, şu şekilde dile getirilerek, intizarda bulunuluyor:

"- *Duyduk ki Padişah, Zulkadiriye Eyaleti'ne gitmiş, bunun üzerine biz de Mevlana İdris-i Bitlisi'yi makamınıza gönderdik.*"*

Aynı kitabın 208. sayfasında, Mevlana İdris'in Sultan'a bir "*İstimalatname*"si (Gönüllü birlik çağrısı) bulunmaktadır. Bu İstimalatname'sinde, Mevlana İdris şunları söylüyor:

"- *Diyarbekir mukimlerinden bu muhlis bendeleri arzeder ki;*

Bilad-i Ekrad denilen Diyarbekir ve civarındaki mazlum Müslümanlar, Devlet-i Aliye'nizin himmetine taliptirler.. Bilad-i Ekrad'ın Osmanlı Devleti'ne iltihakı, İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak kadar ehemmiyetlidir. Zira, bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak, yani Bağdat ve Basra'nın yolları, diğer taraftan Azerbaycan yolları ve bir taraftan da Şam ve Halep yolları açılacaktır."

Koçhisar Savaşı'ndan sonra İdris-i Bitlisi'nin Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği arznamesi şu satırlarla son buluyor ():

"- *Ümid ederim ki, İslam ahalisine ve Acem mülküne tebşir ettiğiniz zafer ve verdiğiniz sözler tutulsun. Lütuf bekleyenlerin hepsini Sultanımızın ih-sanlarıyla ümitlendirmiş bulunuyoruz.. İnşallah, bu ümitler boşa çıkmaz, zira: Namuradın üzüntüsü, ölümden beterdi. Ama, ümide ulaşırsa, ölüm üzüntüsü onda kalmaz. Büyüklük Allah'a layıktır."*

Yavuz Sultan Selim Han da İdris-i Bitlisi'ye, 23 Kasım 1515'te Edirne'den gönderdiği cevabi mektubunda şunları söylüyor:

"- *Diyarbekir yöresinde size inanark gelen Beylerin bağlılıkları ve iyi niyetleri karşılığı hizmetlerindeki başarıları ve yeterliliklerine göre, ol ilde verilen ve atanılan sancakların ve Beylerin durumları, ad ve sanları, değerleri senin bilginde olduğundan, Diyarbekir Beylerbeyi Mehmed'e, nişanı şerifimle damgalı beyaz, şanlı hükümler gönderildi. Gerekir ki, ol yörede her Beye verilen ilin durumu ve ne yönde atandığı, ol Beylerin ad ve sanları, değerleri ne biçimde olmak yerinde ise, beratları düzenleyip, yazıverirsiniz."*

Anlaşıldığı gibi; Sultan bu mektubuyla, hem Mevlana İdris'in yukarıdaki isteklerine cevap veriyor; hem ona olan sonsuz güvenini beliriyor, hem de Amasya Antlaşması'nın gereğini hayata geçirmiş oluyor. Zaten, Mevlana İdris'in Arznamesi'nin başında, bütün Kürt Beyleri'nin ünvanları zikredilmiştir. Sonuçta, bu ünvanlara atıf yapılmış olmasından dolayı da, adı geçen Beyler, eskiden beri sahip oldukları ünvanlarına kavuşturulmuş oluyorlar.

* Doç.Dr. Ahmet Akgündüz; Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, 3. Kitap, s.206

1514 Antlaşması'nda; "*Kürdistan'a dışarıdan yapılacak olan yabancı müdahalelere, Osmanlı Devleti karşı koyacak ve Kürtleri destekleyecek*" şeklinde bir madde bulunmaktaydı ve bu madde hükmü, Diyarbakir ve Mardin'in kurtuluşunda yerine getirilmiştir. Söz konusu antlaşmada; "*Kürt yönetimlerinin eskiden olduğu gibi kendi statülerini koruyacakları*" hükmü, bulunmuş olması açısından da duruma bakıldığında, Osmanlı Padişahı'nın ilk adımı çok isabetli bir şekilde atmış olduğu görülür. Üstelik, yetkiyi de bu işin ustasına vererek, anılan maddeyi işletmiştir. (Sayfa: 18)

Antlaşma maddelerinin ikisi gecikmeden hayata geçirilmiştir. Bu Antlaşmaların can alıcı maddelerinin hayata geçirilebilmiş olması çok önemlidir. Bunların yanı sıra Kürtleri, yani Kürt yöneticilerinin "*hediye mukabilinde*" Osmanlı Hazinesi'ne ödeme durumunda oldukları sembolik paranın ise, hiç önemsenmediği anlaşılmaktadır. Küçük çapta bile olsa, yaptığım araştırma ve incelemelerimde, en azından, ben böyle bir izlenim edinmekteyim.

Osmanlılar, Kürlere olan ilişkilerinde, antlaşmanın birinci maddesini 330 yıl boyunca işletmişlerdir. Savaşlardaki dayanışmayı da, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar sürdürmüşlerdir. Yine söz konusu antlaşmalar nedeniyle, 1850 yılına kadar, yani, 330 yıl boyunca Kürt yönetimleri kendi özel orduları ve bu özel ordularının başındaki komutanlarıyla savaşlara katılmışlardır. *Nizam-ı Cedid* veya *Tanzimat Fermanı*'ndan sonra; Osmanlılar, Kürdistan yönetimlerine son vererek, bu tarihten sonra Kürtleri askere almışlardır ve bu dönem, Reşit Paşa ile başlamıştır.

Yavuz Sultan Selim 'in 1517'de Halep, Şam ve Kahire seferlerine, Kürdistan Beylerinin kendi öz kuvvetleriyle katılmış olduklarını, Şerefname'den öğrenmekteyiz. () 1517'den 1520'ye kadar *Yavuz Sultan Selim Han*, ne İran'a ne de Arabistan'a sefer yapmadan 1520'de vefat etmiş ve Osmanlılar ancak, *Kanuni Sultan Süleyman* döneminde ve 1535'lerde İran ve Irak'a karşı büyük bir sefer düzenlemişlerdir.

Kanuni, söz konusu savaşta aşağıdaki gibi bir taktik belirlenmiştir:

"*Van'ın Kürt Beyi askerleri, 'ARTÇI', Hakkari Kürt Beyi askerleri 'UÇ Beyi' olarak yürüyecekti. Onun ilerisindeki Mahmudiler (Hoşab), 'keşif kolu' görevini yapıyorlardı. Pinyanış Beyleri 'Yancı' idiler. Hepsinin arkasında da 'ARTÇI' olarak 'Bitlis Kürt Emiri = Eyalet Başkanı' yer alacaktı...*" (Padişah anıları s.195)

1587'de Üçüncü Sultan Murat, Hakkari Kürt Hükümdarına şu hükmü göndermiştir:

"... *Emrinizdeki Kürt askerleriyle kusursuz ve eksiksiz bir halde cenge hazır olamaz. Tebriz'de bulunan Vezir'im Cafer Paşa'dan haber gelir gelmez, acele hareket edip, Tebriz'de ona mulaki (tabi) olamaz.*" ()

Sultan Murat'ın mektubu bu şekilde devam ediyor ve mektubun birer sureti tam 34 tane Kürt emirlerine, hükümdarına ve beylerine yollanıyor. ()

Bu tür savaşların en sonuncusu olan Nizip Ovası'ndaki İbrahim Paşa ile

Osmanlılar arasındaki savaşta, Bedirhan Beg'in 30.000 kişilik ordusuyla Osmanlıların yanında savaştığını ve büyük kayıplar verdiğini yeni kuşaklar bilmektedir. ()

Statülerin belirlenmesinde, Kürdistan Emirlikleri daha avantajlı çıkmamış olsalar bile, buna rağmen eski etkinliklerini ve prestijlerini mutlaka korumuşlardır. *Osmanlı Kanunnamelerine göre, daha işin başında (Yavuz Sultan Selim ve Kanuni döneminde), 10 adet Kürt hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetler, kontrole ve denetime tabi değillerdi. İçişlerinde tamamen özgürdüler. Özel orduları, bütçeleri ve kurumları vardı; yarı bağımsız devletler gibiydiler. Bu hükümetler; Bitlis, Hakkari, Cizre, Palo, Eğil, Genç, Hezro, Hezzo, Mahmudi, Hizan hükümetleridir. Daha sonra Babanlı'ların, Soranlıların ve Behdininlerin de hükümetlerinin olduğunu bilmekteyiz. Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı olarak, Silvan ve Savur da bir müddet hükümet statüsüne alınmıştır.*

İlk başlarda, Çemişgezek ve Kilis gibi hükümdarlıklar da çok önem arz etmekteydiler. Hasankeyf Emirliği, Eyyubilerin hem en son hem de saygınlığı olan bir hükümdarlıktı. Ne var ki, Melik Halil öldükten sonra, bir hayli kalabalık olan oğulları arasında kavga meydana gelmiş ve sonuçta bu statü Eyyubi sülalesinin elinden çıkmıştır.

Kürdistan beylerinin Osmanlı Devleti'nin himayesine girmelerinin, bir antlaşmayla olduğunun bir kanıtı da, Kanuni Sultan Süleyman'ın "İrakeyn" Seferi dönüşünde yayımladığı veya imzaladığı "Hükmü Şerif"tir. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E.11969 Sayı'da kayıtlı olan Hükmü Şerif'in metni de, Amasya Antlaşması kadar önemli bir belgedir. Bütün Kürdistan Beylerine yollanan bu Hükmü Şerif'e göre; gerek sultanın iktidarı döneminde ve gerekse ondan sonra her kim tahta çıkarsa çıksın, bu fermaname, sonsuza dek geçerlidir ve değişmez bir yasa mahiyetindedir.*

Kürt yönetimleri ile Osmanlı Devleti ilişkilerini iyi ya da kötü yanlarıyla ele alırken, bu ilişkilerin iyi yanlarının ağır bastığını görmekteyiz. Büyük balığın, küçük balığı yutabileceği, her ne kadar genel bir kural olarak algı-lansa bile, küçük balığın da akla mantığa ve manevra yeteneğine bağlı olarak, büyük balıkla birlikte ya da kendi olanakları içinde karlı çıkabileceği de mümkündür. Osmanlı döneminde, Osmanlılar ve Kürtler açısından yapılan sözkonusu antlaşmalar ve bu antlaşmalar sürecinde büyük rol oynayan İdrisi-i Bitlisi ve Kürt Beylikleri buna örnek olmakla birlikte, yine de küçük balığın her zaman akla, mantığa ve sağduyuya uygun olarak hareket etmek zorunda olduğunu ve tuzaklara karşı uyanık olmak gerektiğini yine, tarihteki örneklerden öğreniyoruz.

Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman'ın "Hükmü Şerif"inde bir tuzak vardır. Kürt Beyleri bu tuzağı görememiş iseler; o tuzağı, 1520'de vefat etmiş olan İdris-i Bitlisi mi görebilecekti?...

Kanuni Sultan Süleyman, aynen şunları emrediyor:

"Bey öldüğünde, eyaleti kaldırılmayıp bütün hududu ile Mülkname-i Humayun uyarınca oğlu bir ise, ona kalacak, eğer müteaddid ise, istekleri üzerine kale ve yerleri, aralarında paylaşılacaklardır. Uzlaşamazlarsa, Kürdistan beyleri nasıl münasip görürlerse öyle yapacaklar ve mülkiyet yoluyla bunlara ebediyete kadar ila ebeddevran mutasarrıf olacaklardır. Eğer Bey, varırsız, akrabasız ölmüş ise, o zaman eyaleti, hariçten ve yabancılardan hiç kimseye verilmeyecek, Kürdistan Beyleri ile görüşülüp ve ittifak edilip, onlar bölgenin Beylerinden veya Beyzadelerinden her kimi uygun görürlerse, ona tevcih edilecektir..."

Padişah, böylece anlaşılamayan, kavga eden ve yönetimdeki kale ve toprağı durmadan paylaşan, güçten düşüren bir kargaşaya, "evet" demiş oluyordu.

Ne var ki, Kanuni Sultan Süleyman, bir yandan da, aynı *Hükmü Şerif*'inde, Osmanlı mülkünün bölünmemesi için fermanlarda da bulunuyor. Örneğin, aşağıdaki ferman; Kanuni Sultan Süleyman'ın sözkonusu *Hükmü Şerif*inde yer almaktadır.

"(...) Benden sonra her kim hilafet ve saltanat tahtına geçerse, can ve gönülden doğruluklar ona tabi olunmalı, tahta geçmeyip de hariçte kalan oğulları, düşmanım bilip yardım isteyecek olurlarsa, kabul etmemeli, onlara asla uyulmamalıdır."

Görüldüğü gibi; aynı *Hükmü Şerif*ten alınan yukarıdaki örneklerin birisi, çok oğullu Osmanlı Padişahlarının ölümünden sonra taht kavgalarını engelleyen fermanla hükümranlığı, gücü, tahtı ve mülkü bir bütün olarak korumaya; diğeri ise, çok oğullu, çok varıslı Kürt Beyleri öldükten sonra, bu oğulların hükümranlılık mücadelesinin sürgit devam etmesine ve bu durumdan dolayı, çözüm için başvurulmuş hükümranlı alanlarının paylaşılması da, statülerinin devamlı olarak bölüne-bölüne küçülmesine ve güç kaybına neden olduğunu göstermektedir.

Örneğin; Çemişgezek statüsü tam 16 kardeş arasında bölüşülmüş olup, 4'ü *Sancak*, geri kalanlar da *Timar* olarak paylaşılmıştır. Yine, Hasankeyf Hükümranlığı da bu şekilde dağılmıştır. Şerefname bu örneklerle doludur.

Ama, yine de 19. yüzyılın yarısına gelinceye kadar Botan, Soran, Baban, Behdinan, Mahmudiyan, Hakkari ve Bitlis gibi gelişmiş ve görkemli yönetimlerin mevcut olduğunu görüyoruz.

Aslında, yarı bağımsız Kürt Beylik ve Hükümdarlıklarının hemen hemen tamamına yakın kısmı, 12. yüzyıldan beri statüleri bellidir. Kürdistan'ın hiçbir yerinde statülerin yukarıdan aşağıya emrivakiliklerle kurulmuş olduğu iddia edilemez. Bu yönetimlerin tabanında en az birkaç aşiretin birliği, kararı ve iradesi mevcuttur. Bu yönetimler, gelmiş geçmiş birçok cihan imparatorları ve sultanları tarafından tanınmıştır. Cengiz Han, Timurleng, Selçuk Sultanları; Kara Yusuf, Uzun Hasan ve en son Şah İsmail ve Safevi Şahları tara-

findan bu yönetim ve yöneticilere verilen beratlar, fermannameler, yukarıdaki tespitlerimizi doğrulamaktadır.

Açıktır ki, birçok Kürt Beylikleri, örneğin; 10. yüzyılda kurulan Şeddadiler ve 10. 11. 12. yüzyıllarda kurularak kendilerini tarihe maleden Hasan-veyhiler, Merwaniler; Büyük Loristan ve Küçük Loristan devletleri zamanında kurulmuş olan statülerdir. Eyyubiler 12. yüzyılda iktidara geldiklerinde, Kürtlere ve Kürdistan'a karşı büyük bir ilgi duymuş ve mevcut statülerle işbirliğine girerek, işgal edilmiş olanları da yabancılardan kurtarılarak, Kürdistan baştan başa bir ağ gibi teşkilatlandırılmıştır. Elbette ki, bu, Kürtlerin aşiret bağları sayesinde mümkün olmuş ve bunda eski yönetimler de rol oynamışlardır.

Şernek Han'a göre; Bitlis yönetimi 837'lere dayanmaktadır. Hakkari, Botan, Musul ve Erbil'in, Bitlisten geri kalabileceğine inanmak çok zordur. Neden daha önce Nusaybin'de, Urfa'da, Haput'ta, Çemişgezek ve Diyarbekir bölgesinde Kürt yönetimleri olmasın?... Bu konuda yeterli araştırmanın yapılmamış olduğu kanısındayım.

Global olarak, bu yönetimlerin kuruluş ve ortadan kaldırılışlarını hesaplırsak, en azından *1250'den 1850'ye kadar, 600 yıllık bir süreci yaşadıklarını görürüz.* Bu yönetimler, özellikle çok güçlü kişilikler ve asilzadeler ile yönetilmişlerdir. Şeref Han'ın, yöneticileri "*Abbasiler'e ve Eshab-ı Kiram'a*" dayandırmasındaki püf noktası, sanırım bunda yatmaktadır.

Kürtlerin asaleti de, komşuları olan Acemler'in ve Araplarınki kadar vardır; kadimdir ve görkemlidir. Hz. Halid veya diğer Arap büyüklerinin bıraktığı çocuklar olarak övünmek ve tarihteki mümtaz şahsiyetlerin torunları olmaktan gurur duymak ne kadar onların hakkı ise, Hz. Halid ya da diğer Arap büyükleri kadar çocuk ve torun bırakmış olan Kisraların, Noşirevanların, Erdeşelerin çocukları ve torunları olmaktan dolayı övünmek, Kürtlerin de hakkıdır. Herhalde Haldi, Urartu ve koca Med İmparatorluğu'ndaki asilzadelerden sirayet eden Kürt soylularını yok saymak mümkün olmasa gerek. Daha sonra, yüzyıllarla ömür biçilen Kürt devletlerinden ve sultanlıklarından geriye kalan birçok hanedanlar, asilzadeler, komutanlar, bilginler ve Derweşê Ebde gibi yiğitler; Eyyubilerin, Mervanilerin, Şeddadilerin ve de İslamiyetin bağrından çıkmışlardır. Tıpkı, Selaheddin, Ebamüslim ve Ahmed Mervan'ın ortaya çıktıkları gibi...

Kürt yönetimlerinin ve yönetici kadrolarının o günkü durumlarını göz önüne aldıktan sonra, Amasya Antlaşması ile neyin başarıldığını daha iyi anlar ve Mevlana İdris'in kıymetini daha iyi bilir ve hakkını teslim ederiz.

İdris-i Bitlisi'nin müzakereci ve diplomatik maharetiyle, tarihte ilk olarak, bugünkü İran sınırları içinde kalan Kürdistan parçası hariç, bütün Kürdistan ve bütün Kürtler, antlaşma yolu ile koca bir imparatorlukla pazarlığa oturtulmuş ve şartlı bir birlik gerçekleştirilmiştir. Amasya antlaşması sayesinde,

İran tarafında kalan Kürtler de, Osmanlı'da olduğu gibi kendi hükümetlerine () kavuşmuşlardır. Esasında, meselelerin özü, budur. Kuşkusuz, bu bir başarıdır. Bu şansı yakalamaktaki sırrı, sadece zaman ve şartların uygunluğunda aramamak gerekir. Açıktır ki, zaman ve şartları en iyi bir şekilde değerlendiren de, yine, büyük öncü Mevlana İdris'tir. Bunda, uzağı gören ve İdris-i Bitlisi sayesinde Kürtlere güven duyan Yavuz Sultan Selim'in de rolü büyüktür. Tüm bunların yanı sıra, o zamanki Kürt önderlerinin, liderlerinin basiretli ve isabetli tutumları da gözardı edilmemelidir.

Bugün nasıl ki, bir köye veya bir mahalleye 20 yıl, 30 yıl muhtarlık yapmış olanların taktir edilmesi gerekiyorsa, Kürdistan emirlerinin en az 600 yıl yönetimlerinin başında kalmaları da taktir edilmesi gereken bir olgudur. Hiçbir kurum, değil 600 yıl 60 yıl dahi zulümle, baskıyla, despotlukla yönetimlerini sürdüremezler. Kürt emirliklerinin yönetimleri ve işleyişleri titiz, gerçekçi ve ayrıntılı bir şekilde incelenerek, bunlardan dersler çıkarılacağı yerde, bu beylikler suçlanarak, işin içinden kolay yoldan çıkılmaya çalışılmaktadır. Sanırım, hiçbir milletin düşünen, bilgi üreten, yorum yapan, tarihi derslere de bakarak içinde bulunduğu şartları tahlil eden ve tarihinden kazanması gereken perspektiflerle önünü görmeye çalışan kafaları, Kürt ulusundakiler kadar, kendi tarihi gerçeklerine ters düşmemiş ve tarihi zenginliği bu halk kadar olan hiçbir halk, hak etmediği bir şekilde tarih yoksulu haline gelmemiştir. Hala, bizim kimi akıllılarımız bile, "*Kürtlerin devlet olmadıklarını*" veya "*Kürtlerin bir bayrak altında kendi devletlerini kuramadıklarını*" vurgulayıp durarak ve bu argümanı ileri sürerek, tarihsel parametrelerle ilgili yorumlar yapmaktadırlar.

Kanımcı, bu tür kolaycı yöntemlerin ve tembelliklerin faturasının bir halkın tarihsel kaynaklarına kesilmesinden hızla sıyrılmak gerekir ve büyük sorumlulukların altına girilirken, Kürt tarihinin ve Kürt tarihi değerlerinin vebalini vicdanlarımızda, ruhumuzda ve beynimizde duyarak, artık, tarih bilincimizde reform yapmaktan kaçınmamalıyız.

Bu bağlamda, Kürtlerin kaderlerinin, Ortadoğu halklarının kaderleriyle bağlantılı olduğu gerçeği de yabana atılmamalıdır. Kürtler gibi, Araplar da Ortadoğulu bir halktır. Acaba, bu kavim, ne zaman tek bir devlet bayrağı altında birleşebilmiştir?... Eğer, *Emeviler* ile *Abbassiler* örnek gösterilmek istenirse, "*o zaman, bizlerin de topyekün orada olduğumuz*", unutulmamalı ve o dönemde, Kürtlerin de, Araplar kadar şanslı oldukları gözardı edilmemelidir. Kimi analizlerini, "*Kürtler tarihte devlet kuramamışlardır*" tezine dayandıranların yaklaşımlarının sağduyulu, rasyonel ve gerçekçi olmadığı, yine tarihi gerçekler ve olaylarla anlaşılmaktadır.

Neden böyledir?

Çünkü; Kürtler tarihte, komşuları olan Araplardan, Farslardan, Yahudilerden, Azerilerden, Gürcülerden, Ermenilerden ve Türklerden dahi daha fazla

devlet, hükümet, muhtariyet, çeşitli statüler, Sultanlıklar ve hatta tarihin derinliklerinde görülen imparatorluklar ve federasyonlar kurmuşlardır. Kürtlerin, yer yer büyük veya küçük çaplı kendi yönetimleriyle, kendilerini yönettikleri olgusu, tarihsel bir realite olmasına rağmen, bunu yadsımak sığ ve gerçekçi olmayan bir yaklaşımdır.

Üstelik, Kürt dilinin, edebiyatının, folklorünün ve ulusal kültürünün zenginliği de bilinmektedir. Bu zengin ulusal servet, herhalde çobanlık yaparak biriktirilemez. Ayrıca, yüzlerce Mevlanalar, ulemalar, bilginler, şairler, filozoflar ve devlet adamları; devlet olmadan, bu değerleri ortaya çıkarabilecek organizasyonlar oluşturulmadan ve yönetsel birimler içinde bir arada bulunulmadan, bu değerler yetiştirilip, ortaya çıkarılabilir mi? En önemlisi de, yaratılan tüm bu değerler, bir ulusun ortak tarihi, ortak kültürü ve ortak mirası olarak bugünlere kadar taşınabilir mi?...

Özellikle, tarihimizi serinkanlı bir şekilde, dikkatlice araştırdığımızda; birçok Kürdistan kentinin, 12. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar özgür yaşama şansını bulmuş olduğunu ve “*şaristani = bajarvani*” dediğimiz şehir kültürünün yanı sıra, Kürdistanlıların yüzyıllar boyunca üretimde, sanat ve eğitim alanlarında büyük mesafeler katederek, uygarlığın o dönemlerdeki zirvesine tırmandıklarını görürüz. Kürdistan aristokrasinin Bitlis, Süleymaniye, Hakkari ve Botan’da filizlenmesi de bu dönemdedir. Bugün hala Mahabad, Süleymaniye, Senandış ve Erbil görkemli Kürt şehirleridir. Kürt kültürü bugün de Diyarbakır’a, Bitlis’e, Hakkari’ye ve birçok Kürt şehirlerine hakimdir.

Acaba, tarihte Devlet olmadan ya da devlet gibi birarada bulunarak davranmadan, yönetsel bir otorite ile yürünmeden bu değerler oluşturulabilir ve tarihimizdeki devamlılıkları sağlanabilir miydi? Sanırım, bu sorulara alınacak cevaplar, konumuzu aydınlatmaya yetecektir.

Öte yandan; devleti, standart ve hiçbir koşul karşısında esnemeyen motifleri ya da yapılanması her zaman ve her şartta aynı olan bir kategori gibi görme anlayışıyla hareket edilirse ya da devlet, 1789’dan sonra Avrupa’da şekillenen *ulus-devlet* şablonuyla algılanırsa ve ölçüler böylesine şematize edilirse, o zaman, 1789’dan önceki devletler, devlet değildirler. Tam tersi bir yaklaşımla, 1789’dan önceki imparatorluklar, devlet modeli olarak ele alınarak, devlet tarif edilmeye çalışılırsa, bu sefer de, 1789’dan sonra Avrupa’da filizlenen ve sonra da yaygınlaşan ulus devletler, devlet olarak nitelenemezler. En önemlisi de, bugünkü global dünyamızda *ulus-devlet modeli* aşılıp birlikler, ortak paralar, ortak normlar ve uluslararası taahhütlerle oluşturulan ortak hukuklar ve ortak davranışlar hızlı bir şekilde yaygınlaşarak, yeni biçimler oluştururken; *bir zamanlar devlet, gümrük duvarlarıyla çevrili bir organizasyon olarak tarif edilirken, bugün gümrük duvarları kaldırılarak, mal ve hizmetlerle birlikte insanların serbest dolaşımı güvence altı-*

na alınırken, çok kültürlü yapılanmalar ve çok kültürlü demokrasi anlayışı ve uygulamaları önemli ölçüde pratiğe yansırken ve 1789 sonrası ulus-devlet modeli hızla aşılırken, acaba devletler ve uluslar yok mu sayılmalı, durumları göz ardı mı edilmelidir?...

Nasıl ki, bugünkü tanımlamalara ya da 1789'dan son zamanlara kadar bir olgu olarak ortaya çıkan devlet anlayışına bakarak model oluşturulup, bu modellere uymayan tarihteki her çeşit devlet organizasyonu ya da yönetim biçimleri inkar edilemiyorsa, bugünkü Avrupa Birliği içinde yer alan, onun kurallarına, antlaşmalarına, oluşturulan ortak taahhütlerine ve hukukuna tabi olan ve bunların yükümlülüklerini yerine getiren, fakat kendi içlerinde de bir düzenleri, iç hukukları, kuralları, kültürleri, gelenekleri, örf ve adetleri olan uluslar, devlet olmaktan çıkmıyorlarsa, tarihte Osmanlılarla birlikte davranan, oluşturulan ortak antlaşmalara göre kendi içişlerinde özgür olan ve kendi bölgelerini kendileri yöneten ve aynı zamanda ortak antlaşma hükümlerine uyan ve bu antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getiren Kürtlere; "*tarihte devlet olamadıkları*" iddiası ve devlet olamamış olmalarından dolayı, devlet olmakla birlikte kazanılabilecek reflekslerden, ya da kendi kendilerini yönetme deneyim ve tecrübelerinden yoksun oldukları sonucunu doğurabilecek mantık silsileleri ile analizler yakıştırmak da doğru değildir.

Bu sebeple de, Osmanlı şemsiyesi altında varlıklarını sürdürme yolunu seçen, ama bu yolda yürürken de hak ve hukuklarını ortak antlaşmalarla güvence altına alan, karşılıklı ortak çıkarlar için ortak savaşımlara giren Kürtlere, bu hareketlerinden dolayı "*devlet olamamışlar ve devlet gibi davranmamışlardır*" tezleriyle, siyasi perspektifler çizilmemelidir.

Örneğin, NATO haklı olarak Sırbistan'a müdahale ederken, Kosovalılar etnik temizliğe uğramamak, ortadan kalkmamak için, NATO şemsiyesi altında toplanan devletlerle ortak davranışlar içine girip, varlıklarını devam ettirebilmek için, ortak antlaşma konseptlerinin zeminini ararken ve bugün NATO KUVVETLERİ Sırbistan'da yerleşerek Kosova dahil hemen hemen her yerde inisiyatif kullanırken Sırplar, Arnavutlar, Kosovalılar ve diğerleri acaba ulusal benliklerini inkar mı etmiş oldular?...

Bu geniş perspektiften bakıldığında; Kürtlerin, Selçuklularla, Abbasilerle, Eyyubilerle veya Osmanlılarla ortaklıklar kurması ya da kendi yönetimlerini, bu devletlerin himayesi altında yürütme olanağı bulmuş olmaları, ayıplanacak veya kınanacak bir durum olabilir mi?

Elbette olamaz. Çünkü; yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız şartlar ve vermeye çalıştığımız örnekler nedeniyle bunun kınanacak ya da ayıplanacak bir yanı olmadığı gibi; tam tersine bu gelişmeleri, övünülecek ve önemli dersler çıkarılacak deneyimler olarak algılamak ve o dönemlerin akıllı ve basiretli politikalarının sonuçları olarak kabullenmek gerektiği kanısındayım.

Özetle söyleyecek olursak; 1514 Amasya Antlaşması'ndan 1830'lara kadar devam ettirilen Kürt-Osmanlı ilişkileri, 1830-1850 yıllarında Osmanlılar tarafından Kürdistan yönetimleri tasfiye edilerek, yeni bir döneme girilmiş ve *II. Mahmut dönemi diye nitelendirilen* bir dönem başlatılmıştır. *İttihat ve Terakki* zihniyeti ve felsefesinden farklı olmayan bu hareket, sözüm ona "yenilikçi" sloganlarla ortaya çıkarak ve Avrupa'daki gelişmelerden etkilenerek "merkezileşme"den yana biçimsel ve taklitçi bir politika ile, Almanya'dan özel kurmaylar ve müsteşarlar getirilmiş; dostlarına ve müttefikleri olan müslüman Kürt, Arap ve diğer halklara, "Nizam-ı Cedid" ve "Tanzimat Fermanı" adı altında düşmanlık yapılmıştır. Kürdistan'ın ve Arabistan'ın yerel yönetimlerini, Yavuz Sultan Selim'in İdris-i Bitlisi'ye önerdiği gibi, bir "Beylerbeyi" şemsiyesi altında örgütleyerek, yeniden imparatorluklarına bağlayacakları ve modern bir şekil vererek, ortak bir çözüm getirecekleri yerine, 1000 yıllık nizamları, tanzimleri yerle bir ederek ve özellikle Kürdistan'da bir başıboşluk dönemini başlatarak, "Zemane Eşirtiye (Aşiretler dönemi)" denilen, başıboş aşiretlerin ve çapulculuğun kol gezdiği bir dönem yaratılmıştır.

30 yıl sonra, Beylerin yerini, Nakşibendi Şeyhleri almış, 1880'lerde Şeyh Ubedullah-i Nehri'nin Kürdistan Hareketi vuku bulmuş ve Sultan Abdulhamit bu yanlış tutumu değiştirebilmek için harekete geçmiş ve "Hamidiye Alayları ile durdurulabileceğini düşünen Abdulhamit, Kürdistan'da Kör Hüseyin Paşa ve İbrahim'e Milli'yi Beylerbeyi ünvanıyla ortaya çıkararak, Kürdistan'ın kuzeyinde ve güneyinde aşiretleri ve federasyonları daha geniş bir şekilde, tekrar hayata geçirmiştir. Tümen komutanları olan bu iki şahsiyetten birisi, Cizre'den Malatya'ya ve oralarından Dersim'e kadar olan aşiretleri örgütlerken, diğeri de Bingöl'den Hasankale'ye oradan da Hakkari'ye ve Adilcevaz'a kadar geniş bir alanda aşiretler federasyonunu kurmaya çalışmıştır.

Ne var ki, Ermeni sorunu, İttihat Terakki muhalefeti, dış müdahaleler ve benzeri durumlar neticesinde, 1908'de yine yenilikçi bir sloganla II. Meşrutiyet dönemine girilmiş ve artık Yavuz Sultan Selim ile Sultan II. Abdulhamit çizgileri yerine, II. Mahmut ve İttihatçı Jön Türkler'in dönemi başlamıştır.

Kanımca, Kürtlerin veya Kürt aydınlarının çoğu, doğal olarak, yenilikçi sloganlarla kendilerini birdenbire kaptırma eğiliminde oldukları için, hep Jön Türklerden ve sözüm ona yenilikçi hareketlerden yana tavır aldılar. Bundan dolayıdır ki, bu kesimin önemli bir kısmı, hala Yavuz Selim ve Abdülhamit'e karşıdır ve bu yaklaşımları nedeniyle İdris-i Bitlisi'yi de, anlayamamaktadırlar. Bu yanlış tutumu, sadece sözü edilen Kürt aydınları ve sözüm ona ilerici unsurları sürdürmüyorlar. Aynı zamanda, Türk aydın kesimi de hala bu yanlış tutumlarını değiştirmiyor ve görkemli geçmişleriyle övünecekleri yerde, bu konudaki önyargılarıyla hareket ediyorlar ve 700 yıllık tarihlerini, durmadan küçümsüyorlar.

Oysa ki, Kürtlerin de, Türklerin de ve başka Müslüman halkların da, Osmanlı Tarihi'nden çıkaracakları dersleri ve övünecekleri geçmişleri vardır.

Diyarbakir Vilayetinin Tarihçesi *

Yazan: Ali Emiri

Transkripsiy ve Sadeleştirme: Fikret Suhreverdî

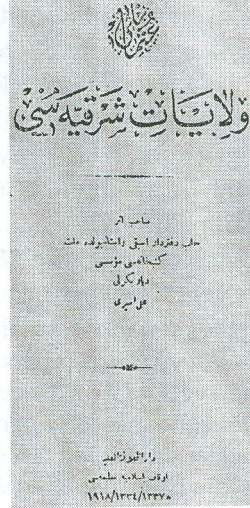
Tarih işini Avrupalılar bizden daha iyi bilirler, zira bizim memleketimizde neşrolunan kıymetli tarihleri bir taraftan dillerine çevirdiler, bir taraftan da Vakt-i Saadet'ten^(a) beri islam devletleri tarafından basılan sikkelere hakkında mükemmel koleksiyonlar yapıp yayınladılar.

Bununla da yetinmeyip memleketimizin eski yapılarında ne kadar kitabe varsa fotoğraflarını alarak halkın yararlanarak izlemesini sağlıyorlar.

İşte, tarihler şöyle dursun, bu sikke ve kitabeler de ispat eder ki vilayetimiz 1300 seneden eskidir. Özellikle müslümanların idare ve sahipliğindedir. Bundan dokuz sene evvel Diyarbakir (Amid) şehrinin sur ve kale-siyle Camii Kebir'indeki^(b) kıymetli kitabeler hakkında İsveç'li Mösyö Van Berchem tarafından Fransızca, ilmî ve tarihî bir büyük kitap yazılmıştır. 350'den fazla resim, harita, kitabe ve levhaları içeriyordu. Bu eşsiz eser cidden büyük takdire şayan ise de şu kadar ki Amid kitabeleri bundan pek çok fazladır. Bu kitabın bir nüshası kütüphanemde mevcuttur. Diyarbakir'in etrafında ve merkeze bağlı yerlerinde hükümet eden gerek Vakt-i Saadet peygamberinden önce ve gerek binyüz seneden çok olan müslümanlara ait tarihi silsileleri pek güzel yürütmüştür. Lâkin pek çok noksan ve yanlışlık da vardır. Eğer bu kitap bazı gayretli islam tarihçileri tarafından tedkik, tercüme ve noksanları giderilmiş olarak yayınlansa pek güzel bir hizmet olur. Zira hakiki tarih, geçmişten geleceğe büyük bir vesikadır. Medeniyet hayatı, tarih ile ayakta durur.

Diyarbakir vilayetinde bulunan Mardin, Hasankeyf, Meyyafarkin şehirleri de, islâmın kadim payitahtları oldukları halde bu şehirlerin gönül alıcı kitabelerine dair henüz Avrupa'da bir kitap yazıldığı duyulmamıştır.

1292^(c) senesinde on yaşında bulunduğum ve hava değişimi için Mar-

^(a) Bu yazı, Diyarbakir'li Ali Emiri'nin "Osmanlı Vilâyet-i Şarkîyesi" adlı kitabından alınmıştır. Çeviri ve sadeleştirme sırasında yazının üslubu ve fonetiği korunmaya çalışılmış; Osmanlı nesrinin boş verdiği noktalama işaretlerine sadece gerekli yerlerde baş vurulmuş; yazının anlaşılabilirliğini güçlendirmek için bazı açıklama dipnotları kullanılmış; yazının her sayfası içinde 1-2-3 diye sıralanan toplam 16 dipnot, günümüz dergilerinin sayfa düzenine uyum gösterecek diye 1'den 16'ya olarak gösterilmiştir.

^(b) Devr-i Saadet de denilir. Hz. Muhammed ve dört halife dönemi. (F.S.)

^(c) Ulu Cami. (F.S.)

^(d) Bu yazının tüm tarihleri Hicri'dir. (F.S.)

din'e gidip üç sene orada ilim tahsili ile meşgul olduğum esnada Devlet-i Osmaniye zamanına kadar olan Artuk Hükümdarları ve Bayındırıye^(d) kitabe süretlerini eski yapılardan yazdırtmışım.

Mardin Artukiye Hükümdarlarına dair bir de Türkçe olarak 400 sene evvel (Kitab-ı Ferdi) adında bir zat tarafından yazılmış tarihçe elde etmişim. Ferdi Tarihi'ni bulduğum ve Mardin kitabelerini topladığım zamandan kırk sene sonra Tarih-i Ferdi'nin altında o kıymetli kitabelerin ve o padişahların sözkonusu tarihi metinde mevcut olmayan bazı vukuatlarını açıklama suretiyle altına ilave ederek İstanbul'da 1331 senesinde yayınladım. Akkoyunlular'a ait olan kitabeleri yayınlamaya henüz müsait vakit bulamadım.

İhtimal ki şimdi bu kitabelerin bazıları Mardin şehrinin duvarında ziyana uğramıştır. (Hasankeyf) şehri için (Hasankeyf Mülük-i Eyyubiyesi) adıyla bir tarih yazıyordum; bunun önsözüne ait bir kısmını bir sene kadar (Osmanlı Tarih Encümeni) azasında bulunduğum esnada adı geçen encümene ait mecmuanın 26. ve 28. numaralı nüshalarında yayınladım. Tarihin alt tarafını ve (Hasankeyf) şehrine dair olan kitabeleri yayınlıyacaktım. Lakin bazı engeller sebebiyle azalıktan çekildim.

Meyyafarkin şehrinde Eyyubiler'e ait bir kitabe olduğunu bundan kırkbeş sene evvel haber alarak orada bulunan bazı dostlarla haberleşerek kitabenin suretini kendime çekmişim. Daha birçok kitabeler olsa gerektir, şüphe etmem ki bunlar da Avrupa faziletlisinde mevcuttur.

Şu halde benim islam tarihinden bahsetmekliğim, dünyaca bilinen bir gerçeği anlatma ve tekrar etmeden başka bir şey olmayacaktır.

Bunun için uzun uzadıya açıklamalardan kaçınarak kısaltılmış bir şey yazacağım.

Malumdur ki Diyarbekir (Amid) şehri ve çevresi, islamın başkanı Hz. Ömer bin Hattab Efendimizin hilafeti zamanında kibar sahabe-i Kiramdan İyaz bin Ganem ve Halid bin Velid hazretleri tarafından yüce Hicret'in 17. senesinde fethedilmiştir.⁽¹⁾

Çihâr yar-güzin^(e) efendimizden sonra Emevî ve Abbâsî halifeleri hükmet-

^(d) Akkoyunlular demek. Akkoyunlular Oğuzların "Bayındır" boyundan oldukları için devletlerine "Bayındırıye" de denilmiştir. (F.S.)

⁽¹⁾ Şehit olan bazı seçkin sahabe ve tabiin*(* Tabiin, Hz. Muhammed'i görmüş olanları görüp kendilerinden hadis dinlemiş olanlar demek; yani ikinci elden hadis söyleyenler demek. (F. Sührewardi)) efendilerimiz hazretlerinin mübarek kabirleri ile Hz. Ömer Efendimizin namına mensup Cami-i Şerif ve bazı nurdan oğullar şu anda mevcuttur.)

^(e) Hz. Muhammed'in dört dostu, yani dört halife. (F.S.)

[Şeybanoğulları kabilesinin Diyarbekir ile Musul arasında yerleşmiş olduğunu eski islam coğrafyacılarından Nusaybin'li İbn Havkal, kitabında haritasında beraber gösteriyor. Cizre kazasında halen (Şeyhbanû) adıyla bir köy mevcuttur. Bu kabileden vaktiyle pek çok büyük zevat bu kabileye mensuptur.

⁽²⁾ Şeybanoğulları kabilesinin Diyarbekir ile Musul arasında yerleşmiş olduğunu eski islam coğrafyacılarından Nusaybin'li İbn Havkal, kitabında haritasıyla beraber gösteriyor. Cizre kazasında halen (Şeyhbanû) adıyla bir köy mevcuttur. Bu kabileden vaktiyle pek çok büyük islam alimleri çıkmıştır. İmam Ahmed Hambel-i Şeybanî, İmam Muhammed Şeybanî, İmam Seyfeddin-i Amidî Şeybanî ve meşhur İbn Esir'ler gibi pek büyük zevat bu kabileye mensuptur.

tiler. Abbasi halifelerinin ortaya çıkış tarihleri olan 132 senesinden 256 senesine kadar 124 sene zarfında doğrudan doğruya tayin ettikleri valiler marifetiyle idare olundu.

§

256 senesinde Diyarbekir ve Musul arasında yerleşmiş Şeybaniye⁽²⁾ kabilinden İsa bin Şeyh bin Selil ortaya çıkarak (Alişeyh) ünvanıyla bir hükümet teşkil etti, bizzat kendisi ve vefatında oğlu muhammed ve ondan sonra torunu Ahmed otuz sene hükümet ettiler.

286 senesinde Mütezid Halife, bizzat askerle Diyarbekir havalisine yürüdü. Memleketi ve etrafını zapt ederek Diyarbekir (Amid) şehrine geldi. Alişehy hükümetinin üçüncü ve sonuncusu olan Muhammed bin Ahmed bin İsa kaleye kapandı; dört ay kuşatmadan sonra halife hazretleri Diyarbekir'i zapt ederek oğlu ve veliahtı bulunan El müktefi Ali'yi Diyarbekir'e vali tayin etti, Alişeyh hükümetine de son verdi.

289'da Mütezid Halife vefat ettiğinde Diyarbekir valisi bulunan oğlu El Müktefi hilafet makamına oturunca Musul ve Diyarbekir Hamdanî⁽³⁾ meliklerinin atası olan Ebu'l Heyca Abdullah bin Hamdan'a rütbe verildi.

Diyarbekir vilayeti 368 senesine kadar Hamdanoğulları sülalesinin elinde kaldı.

Abbasi halifesinin tavsiyesini icra eden Türk kavminden Ali Bey'e hükümetinden Aduddevle Ali, Hamdan hükümetine son vererek 368 senesinde Diyarbekir (Amid) şehrini zapt etti.⁽³⁾

Diyarbekir dört sene kadar Aduddevle'nin marifetiyle idare olunmuş ise de adı zikredilen senede Aduddevle vefat ettiğinden Ebu Şucaı Badü'l Kurdi ben-i Dostek ortaya çıkarak Diyarbekir'i ele geçirmiş ve 380 tarihinde katledildiğinden hemşehrizedesi Ebu Ali el Hasan bin Mervan-ül Kurdi, Mervanoğulları hükümetini teşkil etmiştir.

§

Mervanî hükümdarları Diyarbekir vilayetinde 99 sene hükümet etmiş ve 463'te meşhur Alp Arslan-ı Selçukî hükümetine boyun eğmiştir. 479 senesinde Selçuklu hükümdarlarından Melikşah'ın sevkettiği kuvvetle Mervanî hükümeti ortadan kaldırılmıştır.⁽⁴⁾

Mervanî hükümdarları hakkında tarihçilerden İbn Erzak'ın mükemmel bir tarih yazdığı, Vefâyatü'l A'yân İbn Halikan'da adı geçen ve Keşfü'z-Zünun'da dahi (Tarih-i meyyafarkın İbn Erzak) ibaresi mevcut bulunan sözkonusu tarihi, henüz gözle görmüş değiliz.

Hicri 1313 senesinde Erzurum Defterdarlığında bulunduğum sırada vilayet idare meclisi azalarından Alemdarzâde Derviş Efendi, Haydaran'lı Hüse-

⁽²⁾ Ben-i Hamdan olarak da bilinen bu hanedan miladi 905-1004 yılları arasında Güney Kürdistan ve Suriye'de egemenlik kurmuştur. Soyları Arap Kabilesi Taglibiler'e dayanan Hamdaniler adını Hamdan bin Hamdun'dan alır. Ebu'l Heyca onun oğullarından biriydi. (F.S.)

⁽³⁾ Diyarbekir (Amid) şehrinde Abbasi halifelerine ait kitabeler hâlâ mevcuttur.

⁽⁴⁾ Mervani hükümetine dair kitabeler hâlâ mevcuttur.

yin Paşa'da o ahaliye dair bir tarih bulunduğunu beyan etmesi üzerine kendileri vasıtasıyla adı geçen tarihi kopye etme ve yine iade etme vaadiyle istemiştin.

Bir ay sonra Haydaran'lı Hüseyin Paşa vilayet merkezine Derviş Efendi'yle birlikte fakirhaneme gelerek bu tarihin Erzurum havalisine ait olmayıp Diyarbakır ve Meyyafarkin'e ait olduğunu ve ecdadı diyarbakir tarafından Erzurum tarafına geldikleri vakit birlikte getirdiklerini ve hocası Molla Resul'un yanında olup İran tarafında kışlak da olduğundan biri iki ay sonra dönüşünde alıp getireceğini beyan etmiş idi. Bir iki ay sonra Yanya ve İşkodra vilayetleri maliye müfettişliğine tayin olduğumda, sözkonusu kitap geldiğinde kopye edip göndermesini Derviş Efendi'den rica etmiştim. Yanya ve İşkodra vilayetlerinden birkaç defa ısrar etmiş isem de cevap alamamıştım. O vakit dayım Abdi Efendi, Kızıldere Rusumat müdürlüğünde bulunduğundan adı geçen kitabın kopye edilmesini ona da birkaç defa yazmış isem de Haydaranlı Hüseyin Paşa'ya defalarca yazdığı mektuplara cevap bile alamadığını beyan etmiştir. Tahmin ederim ki bu tarih İbn Erzak tarihi olacaktır.⁽⁵⁾

Mervanî hükümdarlarının sona ermesi olan 479 senesinden sekiz sene sonraya kadar Melikşah Selçukî ile halefi tarafından Diyarbakir, valilikle idare olunmuş⁽⁶⁾ ise de 487 tarihinde Selatin-i Selçukiye'den Dimişk⁽⁷⁾ sahibi Tacüddevlê Tutuş İbn Alp Arslan tarafından Diyarbakir hükümetine akraba ve beylerinden İbrahim İbn Yenabi Selçukî tayin olunmuş ve Diyarbakir'de, adı geçen tarihten itibaren Türkmen kavminden (Ali Yenâl Hükümeti) teşekül etmiştir. Hükmetme müddetleri 92 senedir. Sona erme sebepleri şöyledir ki Mısır meliki meşhur Yusuf Selahaddin-i Eyyubi'nin Musul taraflarında gerçekleşen savaşları hesabıyla Artukiye Hükümdarlarından (Hasankeyf) hâkimi Nureddin Muhammed İbn Karaaslan ile aralarında yeniden oluşan ittifak üzerine Diyarbakir'i ele geçirip Nureddin'e vergi ödeyeceğine söz vermiş ve (578) senesinde askerlerle gelip şehri kuşatmıştı. 579 Muharrem'inde⁽⁸⁾

⁽⁵⁾ Beş sene evvel Diyarbakır valisi merhum İsmail Hakkı Bey vilayet hakkında Tahrir'e(* Tahrir, Osmanlı Devleti'nde toprağı mülkiyet ve tasarruf hukukunu ve çalışan köylünün yükümlülüklerini belirlemek, vergi tür ve miktarlarını saptamak için yapılan arazi ve yükümlü nüfus yazımıdır. (F.S.) Benden bir takım açıklamalar talep etmiş ve verdiğim açıklamalarla beraber Haydaranlı Hüseyin Paşa'da olan o tarihten bahisle Bitlis valisine yazılıp bir suretinin kopya edilmesini hatırlatmıştım. Aldığım cevabamede eskiden Bitlis valiliğinde bulunarak Haydaranlı Hüseyin Paşa ile hukuki olduğundan doğruca mektup yazıp o tarihi istediğini bildirmiş ise de bu teşebbüsten de bir netice alınamamıştır.

Meydan muharebesinin ortaya çıkışı ile Van ve Bitlis taraflarının istilası üzerine Haydaranlı Hüseyin Paşa ile Alemdarzáde Derviş Efendi'nin oğlu Tefvik Bey Konya'ya gelip ikamet ettikten sonra Tefvik Bey bir aralık İstanbul'a gelerek benimle görüşmüştü. Tarih'in nereden kaldığını Hüseyin Paşa'dan sual ile eğer mevcut ise kopya vasıtasıyla tarafıma bildirilmesini rica etmiştim. Birkaç güne kadar Konya'ya döneceğimden Hüseyin Paşa'yı görür, sorar, bildiririm demiş ise de bir cevap zuhur etmemiş. Sözün kısıası yirmibeş senelik arzu ve takibin neticesi faydasız kalmıştır.

⁽⁶⁾ Melikşah-i Selçukî ile bazı haleflerine ait kitabeler Diyarbakir (Amid) şehrinde mevcuttur.

⁽⁷⁾ Dimişk: Şam (F.S.)

⁽⁸⁾ Kameri takviminin birinci ayı, aşure ayı (F.S.)

⁽⁹⁾ Ali Yenâl hükümetine ait kitabeler Diyarbakir (Amid) şehrinde mevcuttur.

Ali Yenâl hükümetinin sonuncusu olan Emir Bahaüddin sulh ile hükümeti Yusuf Selahaddin'e ve adı geçen sultana da evvelce söz verdiği gibi hükümeti Yusuf Selehattin'e ve sözkonusu Hasankeyf hâkimi bulunan Artuklu hükümdarlarından Nureddin muhammed bin Karaaslan'a teslim ederek (Ali Yenâl Hükümeti) bu suretle son bulmuştur.⁽⁷⁾

Diyarbakır'ın surlarında saklı olup Yusuf Selahaddin-i Eyyubi'nin eline geçen erzak, harp ve cenk aleti vesair mal ve eşyanın tarifleri (El Ravzatteyn Fi Ehbarü'l Devletteyn) adlı kitapta yazılıdır ki mal ve eşyanın çokluğu insanı hayrete düşürür.

Bu cevherler, nakit para, mal ve eşyadan başka bir milyonkırkbın cildi kapsayan bir kütüphane mevcut olduğunu beyan ediyor ki hakikaten akıllara şaşkınlık vericidir.⁽⁸⁾

§

579 tarihinden 629 tarihine kadar elli sene müddet Diyarbakır'da Artukî'ye hükümdarları hükmetmişlerdir. Emir Artuk, melikşah selçukî'nin 477 tarihinde Diyarbakır havalisine sevk olunan beylerindendi.

Artukiye hükümdarları üç şubeye ayrılmış olup bir şubesi 498 tarihinde Mardin'de teşekkül edip hükmetme süreleri üçyüz seneden çok devam ederek 812 senesinde ortadan kalkmıştır. Bir şubesi de yine Diyarbakır vilayetine tabi Hasankeyf'te 498 senesinde teşekkül ederek seksen sene kadar orada hükümet ettikten sonra yukarıda açıklandığı üzere Yusuf Selahaddin Eyyubi Diyarbakır'ı Ali Yenâl'dan alarak o vakit Hasankeyf emiri bulunan Nureddin Muhammed bin Karaaslan'a teslim ettiğinden Hasankeyf Artukiye şubesi Diyarbakır'ı de idaresi altına almıştır. Hasankeyf'de ve Diyarbakır'de pek büyük eserleri ve namlarına olarak zeman bilginlerinin* kıymetli yazmaları vardır.⁽⁹⁾

Herşeyden su makinalarına ve saatlere vesair Batı sanayiine dair resimli olarak Nureddin Salih bin Mahmud-i Artukî adına Abdulaziz Rezzaz Cezerî⁽¹⁰⁾ tarafından 606 tarihinde yazılan Kitâbü'l Câmî' Beyne'l-ilm Ve'l Amelün Nâfi' Fi Sanâti'l Hiyal adlı kitap o zamana ait gözdemiz olan yazmaların kıymetlilerindendir.⁽¹¹⁾ Buna dair bazı açıklamalar vaktiyle yayınladığım Mülûk-i Artukiye Tarihi mukaddimesinde vardır. Üçüncü şubesi de Harput'ta hükümet ettiğinden Harput kısmında görülecektir. Yüce Allah dilerse.

Mısır'daki Eyyubi hükümdarlarından El Melikü'l Kamil 629 tarihinde Di-

⁽⁸⁾ Bu kütüphane hakkındaki tarifleri ilk meşrutiyette çıkarmış olduğum (Amid) süreli yayınının üçüncü nüshasında (Amid şehrinde vaktiyle bir milyon kırk bin cild Kitab-ı Har-ı Bir Kütüphane) ünvanı altında oniki sütunu kapsayacak şekilde neşretmişim.

⁽⁹⁾ Artukiye hükümdarlarına ait kitabeler Diyarbakır, Mardin, Hasankeyf şehirlerinde hâlâ kalıcı ve sürekliedir.

⁽¹⁰⁾ Bu nadir kitabın Türkçe'ye çevrilen bir nüshası da kütüphanemde mevcuttur.

⁽¹¹⁾ İbnü'l-izz olup "cezerî" olarak bulunan Artuklu mühendis. Kitabı, eski Yunan uygarlığından gelen mekanik konusundaki bilgilerin kullanılmasıyla islamda özellikle hidrolik alanında ulaşılan yüksek düzeyi gösterir. Kitap ilginç olmakla birlikte bilimsel bir değer taşımaz. (F.S.)

yarbekir havalisini zapt ederek oğlu El Melikü'l Salih- Necmeddîn'i Diyarbekir hükümetine tayin etti. El Melikü'l Salih 632 tarihinde Dimişk ve Mısır hükümetine azimet ettiğinden yerine oğlu El Melikü'l Muazzam Turanşah'ı tayin etti.

637 civarında Konya Selçuklularından Gıyaseddin Keyhüsrev, asker sevk ederek Diyarbekir'i kuşattığında şehir halkı şehrin etrafında bulunan bağ ve bahçelerinin, emirliğin tekliflerinden ayrı tutma şartıyla şehri teslime razı ettiklerinden⁽¹¹⁾ El Melikü'l Muazzam Turanşah-i Eyyubî elinde Hasankeyf tarafları kaldı.⁽¹²⁾

641'de Gıyaseddin Keyhüsrev-i Selçukî, Cengizhan sülalesi tarafından fena halde mağlup ve bozguna uğramış olduğundan Diyarbekir çevresi de Tatarların kontrolü altına geçmiş ise de az müddet sonra El Melikü'l Muazzam Turanşah-i Eyyubi tekrardan Diyarbekir'i aldı. 647'de Mısır Saltanatı kendisine geçince Diyarbekir hükümetini oğlu El Melikü'l Muhavvid Abdullah'a verdi.

El Melikü'l Muvahhid Abdullah 606 tarihine kadar Diyarbakır ve Hasankeyf'te hükümet edip adı geçen yılda meşhur Hulagu Cengizî'nin Diyarbekir'e vali tayin ettiği oğlu Yaşmut Han ile harp ederken şehit oldu. Eyyubî hükümdarlarının Hulagu'nun Diyarbekir'i zapt tarihi olan 656 senesine kadar Diyarbekir ahalisinde hükmetme müddetleri 25 senedir.⁽¹³⁾

656'da 736 tarihine kadar Diyarbekir, Hulagu Han'ın evlat ve mensuplarının mülkünde kaldı. Gerek Diyarbekir'in ve gerek Meyyafankin'in zaptında o kadar yıkım gerçekleştirdiler ki eski halktan kimse kalmadı denilse mübalağa edilmemiş olur. Çünkü o vakit Diyarbekir şehirlerinin pek büyük ve en azametlisi Meyyafarkin şehri idi.

Tarih-i İslâm adlı büyük bir yazmanın sahibi Şemseddin-i Zehebî hazretleri aslen Meyyafakin'li olup Mısır'da yetişmişti.

Tarih'inde der ki: Yaşmut Han'ın şiddetli hücumu ve Meyyafarkin hükümdarı bulunan Melik Kamil Eyyubî'nin yirmi aydan ziyade süren kararlı şiddeti üzerine Meyyafarkin şehri öyle bir harabeye döndü ki adı geçen Melik, Yaşmut Han'a teslim olduğunda o azametli şehirde ancak yetmiş adam kalmıştı. Melik Kamil ile hayatta kalan yetmiş adam da Hulagu Han tarafından şehit edildiler.

Cengiz soyundan gelen beyler arasında ortaya çıkan ve birbiri ardısıra gelen ihtilaf ve çekişmeler, Cengiz Hükümdarlarından Ebu Said Bahadır Han'ın 736 tarihinde vefatı üzerine daha çok şiddet artmış olduğundan

⁽¹¹⁾ Diyarbekir (Amid) şehrinin etrafından bulunan bahçelerin, emirliğin tekliflerinden ayrı olması hakkındaki kitabe hâlâ mevcuttur.

⁽¹²⁾ Bunun tafsilatı, İbn Bibi Tarihindedir. İbn Bibi Tarihi'nin kısaltılmışı Avrupa'da basılmış ise de tamamı, kısaltılmışının ben on misli kadar olduğu halde henüz basılmamıştır. Bu kitabın tamamının yazma bir nüshası kütüphanemde mevcut ismi (el-Evâmirü'l A'lâiyye fi'l-Umûrü'l-A'lâiyye)'dir.

⁽¹³⁾ Eyyubî hükümdarlarına dair kitabeler Diyarbekir, Hasankeyf, Meyyafarkin şehirlerinde mevcuttur.

Şeyh Hasan-ı İlkanî Bağdat, Musul, Diyarbakir şehirlerini ele geçirerek Bağdat'ta İlhaniye namıyla bir hükümet oluşturup Diyarbakir valiliğine oğlu Melik İlhanî'yi tayin etti. 761 senesinde Şeyh Hasan-ı İlkanî'nin oğlu meşhur Sultan Üveys tarafından Diyarbakir ve Musul şehirleri Akkoyunlu aşireti reisi Tur Ali Bey'e verildi. 765'te Karakoyunlu reisi Behram Hoca Musul'u ele geçirdiğinden Diyarbakir vilayeti 777 senesine kadar Tur Ali Bey mülkünde kaldı.

Adı geçen yılda İlhaniye Hükümdarlarından Sultan Hüseyin bin Sultan Üveys yıllık yirmi bin koyun vermek şartıyla Diyarbakir ve Musul vilayetlerini Karakoyunlu aşireti reisi Kara Muhammed'e verdiğiinden Diyarbakir dahi Karakoyunlu mülküne geçti. 785'te Kara Muhammed vefat etti, makamı oğlu Kara Yusuf'a geçti. Diyarbakir 796 civarına kadar Karakoyunlular mülkünde kalmış. Ve adı geçen senede meşhur Timur Diyarbakir'i kuşatıp zapt ederek⁽¹⁴⁾ Akkoyunlu reisi Kara Osman Bey'e verdiğiinden Karakoyunlu hükümeti sona ermiştir.

§

Akkoyunlu hükümeti Diyarbakir'de yüz on seneden çok devam eden ve içlerinde İran vesair memleketleri zapt ve idare eden büyük hükümdarlar ortaya çıkarmıştır. 894 senesinde Sultan Yakup bin Uzun Hasan'ın vefat etmesi üzerine Akkoyunlu Şehadeleri arasına boşluk düşerek İran ve Diyarbakir havalisi, mahşeri bir sûrette karmakarışık olmuştur.⁽¹⁵⁾

İran hükümdarları olup Şah İsmail Safevî'ye mağlup olarak kaçan Akkoyunlu hükümdarlarından Uzun Hasan'ın torunu Elvend Han, 907 tarihinde Diyarbakir şehrine gelerek hükümet onayı vermiş ve 910 civarında çocuk-suz vefat etmesi üzerine Diyarbakir hükümeti, sözü edilen kişinin akrabasından Muslu⁽¹⁶⁾ Emir Çelebi'nin eline geçmiştir. Yalnız bir savaşta otuz bin Akkoyunlu öldüren Şah İsmail-i Safevî, Akkoyunlu şehzadelerin hepsine üstün gelerek o büyük hükümeti az bir süre içinde mahvetmesi üzerine Diyarbakir valisi bulunan Emir Çelebi, valilik kendisinde bırakılır ümidiyle kardeşi Katmez Bey'i vekille 912 senesinde Şah İsmail-i Safevî canisine gitti. Şah ise bu fırsattan istifadeyle Kurdistan vesair halkının kilidi ve Akkoyunlu hükümetinin eski başşehri bulunan bir şehirler şehrinin kendisinin emniyeti altında bulunmasını arzu ederek Diyarbakir vilayetini eniştesi Ustacluğlu Muhammed Han'a verdi. Memleket ahalisinin razı olmayışı üzerine Şah İsmail-i Safevî çok miktarda asker ile hücum ederek Diyarbakir'in nahiyelerini ve merkeze bağlı yerlerini yağma ve tahrip ettikten sonra 913 senesinde Amid şehrini de elinde tutan Katmez Bey ile beraber karşı tarafta olan birçok eşraf ve hanedanı şehit ederek eniştesi (Ustacluğlu Muhammed Han)i halkın ge-

⁽¹⁴⁾ Amid şehrinin Timur tarafından zaptı ve şehrin çok eski vasıfları ve sağlamlığı gözle görülecek surette meşhur tarihçi Şerefüddin-i Yezdi'nin (Şerefname) adlı tarihinde yazılmıştır.

⁽¹⁵⁾ Akkoyunlu hükümetinin Diyarbakir, Mardin, Hasankeyf'te hayırlı eserleri ve kitabeleri vardır.

⁽¹⁶⁾ Bir kabile ismidir.

nel komutanlığa katılmasıyla Diyarbekir valiliğine oturttu.

Diyarbekir'in genellikle sünni mezhebinde olması Şah İsmail-i Safevî gibi bir başka mezhep ehline tabi olmak kendilerine ağır gelmiş ise de susma ve uysallık göstermeye mecbur olarak bir sırasını gözetlemekte idiler.

920 senesinde Yavuz Sultan Selim Han hazretleriyle Şah İsmail arasında gerçekleşen meşhur Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'in bozguna uğraması ve Diyarbekir valisi Muhammed Han'ın o savaşta öldürülmesi üzerine (Amid) şehri halkı bu fırsatı ganimet bilerek derhal öldürülmüş Muhammed Han'ın yakın akrabalarıyla beraber Safevî hanedanının bütün dostlarını memleketten kovma ve çıkarmayla Şah İsmail'den bağlarını koparıp hutbe-lerde Osmanlı padişahı Sultan Selim Han'ı okudular.

HECÎ AXAYÊ GIRNOS'Ê

Silêmanê DERÎHESINÎ

Dema ku me jiyana xwe bi rewş, tewş, timşêt, tewr û naveroka eşîrî di-domand, di civak û civatan de, ji pîrr cûre tiştan dihate xeberdanê.

Ji vana hinekên wî bijarte bûn. Ji bona ku mînak bêne girtinê dihatine lêvandinê. Wexta ku ewên bi wî rengî dikirine mijara qisedanê, bi bal û bal-darî gotin direşandin. Di hevok damezirandinê da qîf digrtin. Wezin û bal-kêşî di deng û helwesta xwe da dihanîn. Bi ruh û bi can û bi hêzdarî dipe-yivîn. Ji naverok û kiryarê bûyerê ra giramî şanî didan. Her kesekî gotinên bi vî awayî, ji xweber û jêber dikir. Dema ku dihate tangê (sira-hiza), bi pê-wîstî ji wan/van bûyerana qezî dikirin. Ji xwe re jî, beş û paydarî hest di-kin. Ji vana yek ji bûyera Hecî Axayê Gîrnos'ê bû.

Ji gotinê qasî qend û qedêrî ku di bîra min da maye kakûtê (îskelet) bû-yerê weha ye. Merivek hebîye. Navê wî Hecî bî ye. Hecî Axa bî ye. Jê ra go-tine Hecî Axa. Hecî Axa, ji gundekî bi navçeya Gênc'ê (Genç) va girêdayî bîye. Navê gund Gîrnos bî ye. Ew gund li navbera Gênc ê û Mûşê bîye. Lê li nêzîkî Gêncê bîye. Lê belê li hêla rastî Çemê Mûradê cih girtî bîye. Ji kom avayîyên wê herêmê bîye.

Berîya bûyera 1925 an Hecî Axa li Gundê xwe dêman bîye. Di gundê xwe û di herêmê da malmezinek bîye. Hecî Axa ji xanedanên welêtî binge-hîn bîye. Xwedî qonax bîye. Mala wî di şexsê wî da bi ewle û xwe lê girtî bîye. Maleke nandar bîye. Bi qedr û qîmetîn bîye. Navenda sohbet û tevger û tewrên bi ast bîye. Dergeh û gihîştina feqîr, fiqare û hîvî xwazan bîye. Ji her kesekî ra qonax û dergaha derîvekirî bîye. Xwe lê girtî û rawestegha herêmê bîye. Jîyan û tevgera gund û herêmê û welat-welêt goranî şert, merc û hoyên wê demê tê domandinê. Dem û jîyan bi zagonên xweristî di-herike. Debar dibe.

Di sala 1925 an da bûyereke dîrokî diqewime. Lêdan, çewisandin, zixt kirin, pelixandin û pelçiqandin tê bikaranîn. Gîrnos û herêm jî dibe qada rû-xandin, hilweşandin û tevliheviyê. Dara avayî û jîyanê tê pût kirinê. Lerizan-din û hejandina civakî pêk tê. Êş, jan û hewar pêl dide. Ser û bin hevî çê di-be. Dîsa mîna gellek caran bê pergali dîyar dibe... Ji tevî cûreyên heyîyên penî û yên nepenî kêmtî tê navendê. Berve tunebûn û dereketiyê herikan-din çêdibe. Yên ku ji tenganiyê xwe xilas dikin koç dikin. Koçer û koçber di-bin. Pîrrê pîrrê dibin. Revok dibin. Dikevine rê û dirban. Sor dibin. Bi hêsa-nî sar nabin. Lezok dibin. Rê û dirban dikudînin. Wenda dibin Bingol dibin.

Di navberê da çend sal derbas dibe. Hawirdora civakî sêkan-sekan dibe. Aramî xuya dibe. Li rûyê erdê zelalî xwe nîşan dide. Ew Hecî axayê ku di bûyerê da pîrtirîn cefa û zehmet kişandiye jî, sax dimîne. Şûnda vege çê-dibe. Hecî Axa jî weke hindikê dinê dîsa tê gundê xwe Gîrnos'ê. Li wir bi

cî dibe. Lê bê pergal bîye. Jar û feqîr û neçar bîye. Lê belê ji bingeha rese-natiya ruhê wî û şexsiyeta wî kêmi çê nebûye. Bi vîn û vêna xwe dixwaze dîsa bigihîje rewşa rêk û pêka xwe ya berê.

Yek çêlekek bi golikê va heye. Doşaniya malê ew bi tenê ye. Wekî dinê ji mal tiştêk tune. Ew û tevî jin û lêzimê malê, li ser pêxwarinîya-qatixê wê mangê ne.

Bi sebr û semax û hêviya çêbûnê, li ber mercên jiyandî didin. Rewşa qonaxa mezin ketîye nexuyayî. Zelûlî hatîye holê. Hecî Axa ketîye nav bîhn-tengîyeke mezin. Lê merîyê bi cerib û bi esalet e. Timî bi ponijandîinê ra-mana xwe fireh dike. Hêviya xwe naqedîne. Hêzê di ruhê xwe da pêk tîne. Hêzê dide xwe. Xwe dixê nav deriyaya semaxê û sebrê. Gelê der û dora wî jî notîla wî di nava mercên xirab da ne.

Rojekê Hecî Axa ji mala xwe derdikeve. Bi tenê dikeve rê. Berve gunde-kî diçe. Di rê da tevî merûyekî li hev diqelibin. Silavê didine hevûdu. Camê-ran hevûdu nasakin. Hecî Axa ji wî peyayî dipirse. Dibêje “birako rêwîtiya te bi xêr û xweşî be. Ji te ra oxir be. Oxira te bi xêr be. Tu kuda diçî?” Ca-mêr dibê “Welleh birako ez diçime Gîrnos’ê ba Hecî Axa. Ez û jin û zarokên xwe bê pêxwarinî ne. Qatix di mala me da tune. Ez Hecî Axa nas nakim jî, tê zanîn ku merivekî xanedan e. Min xwe li wî girtiye. Ezê biçime mala wî. Ji wî tika û reca bikim. Nanê me him xilt e him jî tisî ye. Bila çêlekeke do-şanî-bişîr bide min. bila pêxwarinî ji me ra çêbe.”

Hecî Axa wê demê dibê “merîyê ku te xwe lê girtiye ez im.” Ji berîya xwe tizbîya xwe derdixe û dide wî. Vê ra dibê: “Here mala me. Vê tizbîya min bide kewanîya min. Jê ra bibêjê Hecî gotîye bila mangekê bi golika wê va bide te. Ji xwe ra bigre bibe. Here Xwedê karê te rast bîne. Çêlek li ber deriyê te bisulume. Hûn jê xêrê bibînin.”

Hecî Axa ji camêr ra nabê ku rewşa me weha ye. Yek hebik mangeka me bi tenê heye.

Herdu jî xatir ji hevûdu dixwazin. Ew mirov pirr kêfxweş dibe. Herdu ji hev diqetin. Her yek di rêya xwe da diçe.

Merîyê çêlekxwaz xwe digihîne Gîrnos’ê mala Hecî Axa. Mîna ku Hecî Axa temî kirîye dike. Tizbîya wî derdixe dide pîreka wî. Dibêje “Hecî Axa gotîye bila çêlekekê bi golikê va bidine te.”

Tengasîyek pirr giran dadikeve ser ruhê jina Hecî Axa. Lê êşa xwe, di xwe da dialiqîne. Çêlekê bi golika wê va dide wî merûyî. Ew bi şabûn û kêfxweşîyeke bêhempa dikeve riya xwe û diçe mala xwe.

Hecî Axa wê şevê li cîyê çûyî mêvan dimîne. Sibe dibe. Tê mala xwe. Pîreka wî jê gazinan dike. Dibêje: “Ya merî, Xwedê ji te razî be. Va çîye? Çi tawa ye? Va îro çi roye? Te berê dida hebû. Ema îro yek mangeyeka me ye. Tu wê jî didî xelkê. Qey em jî nola wana însan nînin. Ji me ra jî xwarin û pêxwarinî ne pêwîst e? Îro jî tu wê sexîtiya didomîni. Em wer bihesibînin ku

ez û te bi nanê tisî debar dikan. Lê zarro û zêçê me çawa dibin. Qey wana gune nînin. Ji viyan û pêva mêvanê çawa bêne rêwî kirin. Ji me ra şerm nabe?”

Hecî Axa dibêje: “ya canîk tu di hêla wezin û nihêrtina xwe va mafdare. Lê ez çawa bikim. Qey min çi bikirana. Min bi xwe û xwe çêlek ne da ye camêr. Ez baş dizanim ku wî merî jî bizanibîya ku rewşa me weha ye, xwe li me ne digirt û ne dihate vira. Camêr xwe li rewş û hesabê me yî berê girtîye û hatîye. Ez çi bikim. Em bi aborî bê keys ketine, lê bi ruh û şexsîyet û helwesta xwe ya bingehîn hê nemirîne. Jixwe em bi mangeyekê debar nakin. Tune bûna wê jî, pirr cihêtiyê ji jiyana me ra nayne navendê. Min nikarî bû hêvî û hîvîderiya merivekî vala derxistana. Meraq nekin, piştî tengîyekî heft firehî hene! Ewê va rojana jî ji bîr bibin. Xwedayê alemê mêrê camêr, merîyan ji şexsîyet û bawerî û şerefê (rûmetê) neke. Derîyê mezin piçûk nabe. Xweda soxîna mirovan baş bike, bi xêr bike. Merî bizanibe û bikaribe se-max bike, her tişt derbaz dibe.”

Di nava demeke kurt da ev bûyera li der û dorê, li herêmê tê bihîsîtnê. Ev helwesta Hecî Axa li kesên herêmê zehf bandûr dike. Helwest di dilê kesa da rêzdarîyê pêk tîne. Geşçoşî li nava însanan pêk tê. Dibêjin ku: “yekî fena Hecî Axa, xwedanê vê helwest û hunerê pêwîste ku di tengasîyê da nemîne. Hecî Axa yê me ye. Me berê jî dizanibû ku bêhempa ye, ji merivê navîn nîne. Merûyekî tek e, awartî ye û danisqe ye. Lê belê me nizanî bû ku weke vê şanîdanî ya weha ye. Merivê werganî heyf e. Xwedê di nav kome-lan da merîyê awakîno kêma neke. Ev peyayên wanî ji kesên der û dora xwe ra ronahî ne, rê ne, rêbaz ne, fêrdar û ewle ne. Bi merîyên nola vana rêya jiyane ji ber kesa wenda nabe. Vana mirovên ceribandî ne. Zanîn, nîrx, pîv û dilêriyê vana bi tevayî erênî ne. Wana bi van tevger û helwestên xwe yên bingehîn û erênî merivên kesatîyê ne. Bi vana girtin, ji vana ra hêzdar bûn, vana mînak girtin ji merivan ra peywîra xweristî ye. Weha nekirin ji merîyan ra rûreş û tawanbarî ye.”

Bi van nîrx û pîvana bi nav hev dikevin. Ji Hecî Axa ra sewalan, terşan kom dikan. Bi sedan pez û dewaran dibin didinê.

Hecî Axa dîsa dikeve rewşa berê.

LI SER ÇARESERIYA MESELA KURDÎ

Felat Dilgeş

Heke em , ya ku divê di dawiyê de bînin ziman ji serî de bibêjin, gellek mixabin ku îro em ji çareserkirineke esasî ya pirsê Kurdî dûr in. Çimkî riya ku diçe çareserkirineke esasî bi tevahî di naskirina statuya siyasî ya gelê Kurd de derbas dibe. Bi ya min pirsê herî girîng ev e. Çimkî heta ku nexweşî baş neyê zanîn û em bi navê nexweşî û taybetiyên wê nizanibin, hingê em nikarin ji nexweşî re bibin derman.

Di destpêka sedsala me de Mahmûd Berzencî weha gazine dikir, " Herkes li ser navê Kurdan dipeyve û ji bo Kurdan hin tiştan dibêje; belê kes qet napirse, ka gelo milletê Kurd çi difikire, ew li ser xwe û rewşa xwe çî dibêje." Bi rastî jî heta îro li ser nav û hesabê Kurdan gellek tişt hatin gotin, di nebaşiya wan de peymanên pirr neyênî hatin çekirin. Biryarên ku jiyana û pêşeroja wan tayin dikin hatin dayin, belê Kurdan, ne wek millet û ne jî wek îradeyeke siyasî, di sitandina wan biryaran da tu caran cih negirtin. Kurd, hema bibêje bi tevahî li derveyî pêvajoya biryarên li ser xwe man.

Birayar bi destê hinekên din, ya rast bi destê dijaminên wan hatin sitandin û ji bo wan, tenê mafê serî li ber wan biryarên danînê hat naskirin.

Kurdistan, di dîrokê de cara yekem, bi Peymana Qesrî Şîrîn di navbera Osmanî û Sefewiyan de hatibû parvekirin. Belê vê peymanê tu carekê di jiyana Kurdan, têkîlî û danûsîndina wan de guherînen esasî pêk neanîbû. Kurdan li ser axa xwe, di mîrekiyên xwe de jiyaneke otonom û nîvserbixwe diajotin; hebûna sînorên Osmanî û Sefawîyan pirr wusa tesîrêkê li ser wan nîşan nedida; ji xwe pîrriya Kurdan hay ji wan sînoran jî nebûn. Sînor bi tevahî sist bûn, hema bibêje tunebûn. Loma hin eşîr û mîrekiyên Kurdan, li gor mercên demê, geh xwe li ser Osmaniyan û geh jî xwe li ser Sefawîyan dihesibandin; bi wan re dilivîyan. Ango sînorên Sefawî û Osmaniyan dînamîzma hundirîn a milletê Kurd neşikandibû. Kurd bi halê xwe, bi mîrekiyên xwe yê nîvserbixwe razî bûn. Gava ku otorîteyên navendî yê Osmanî û Sefawîyan, Kurd diêşandin, Kurdan li hember wan serî hil didan. Piştî van serhildanan, bi pîrranî serokên Kurdan ên ku serokatiya serhildanê kirine, ji war û welatê xwe dihatin surgûnkirin; belê otorîteya ku ji alî wan ve vala dibû, ne ji alî Osmanî û Sefawîyan, ji alî eşîr û mîrekiyên Kurdan ên din ê ku bêtir nêzîkî iqtîdarên navendî bûn, dihat dagirtin.

Mîrov dikare bibêje ku Kurdan, di dîroka xwe de cara yekem sînor bi Peymana Lozanê naskirin. Di vê peymanê ku di 24ê Temûza 1923an de hat îmzekirin de, welatê Kurdan bû çar perçe. (Yên ku di 24ê Temûza 1923an de bi dewleta Tirk re peymanê Lozanê îmze kirine ev in: Împaratoriya Îngilîz, Fransa, Îtalya, Japonya, Yunanîstan, Romanya, Dewleta

Sirp-Hirvat-Sloven) Piştî şerê Cîhanê yê Yekem, bi Peymana Lozanê re di nav gund û bajarên Kurdan de sînor derbas bûbûn; wek ku piştî Şerê Cîhanê yê duwem Berlîn bû du şeq. Li bajarokên wek Nisêbîn û Ceylanpînarê nivê hin malên Kurdan li vî alî sînor, nivê din jî li wî aliyê sînor man. Erê Berlîn bûbû du şeq, belê li herdû aliyên jî dewletên Almanan hebûn. Qet nebe ew wekî Kurdan li ser axa welatê xwe ji hinekên din re nebûbûn dîl û kole.

Sedsala bîstan sedsala trajediya Kurdan e. Kurdên ku bi peymana Sevrê tu car razî nebûbûn û qîma xwe pê neanîbûn (çimkî Sewrê nexşê Kurdistanê gellek biçûk kiribû û tenê çend bajêr bi Kurdan ve berdabû), rastî peymanê wusa hatin ku nimûneyên wê di tarîxê de nikarin bîn nîşandin. Bi vê peymanê re welatek mezin û miletek kevin ê Rojhilata Navîn ji kitêba dîrokê dihat paqijkirin.

Hê du -sê sal beriya Lozanê jî serokê şoreşa Kemalîst, Mustafa Kemal, gava ku pirs dihat ser mesela Kurdî, li derên ku Kurd piranî ne avakirina otonomiyê û ji mafê çarenûsiya gelê Kurd qal dikir. Mustafa Kemal sozê bi Kurdan re dida, bi her awayî di ser Sewrê de bûn. Di talîmata xwe ya ku di Hezîrana 1920 de ji Serdarê(kumandarê) El Cezîrê Nîhat Paşa re dişand, siyaseta ku wê li Kurdistanê bê meşandin, weha dianî ziman:

1 -Li welat gav bi gav danîna îdareyên herêmî yên ku wê gel raste rast tê de cih bistîne avakirin, pêwistiyeke siyaseta me ya hundirîn e. Îcar dera ku Kurd lê rûdinên, hem li gor siyaseta me ya derve û hem jî li gor siyaseta me ya hundir, em pêwist dîbin ku îdareyên mehilî bîn avakirin.

2- Mafê çarenûsiya gelan prensîbek (wusa)ye ku li tevahiya dinê hatibe qebûlî. Me jî ev prensîb qebûl kiriye

3 Me xetek wusa giştî qebûl kiriye ku divê em nehêlin Kurd, li Kurdistanê bi Fransîzan re, bi taybetî bi Îngilîzan re şer bikin û em bibin asteng da ku bi biyaniyan re nebin yek; ji bo ku bi dîl û can bi me ve bîn girêdan, em sedemên pê bi pê avakirina îdareyên herêmî ji wan re diyar bikin, serokên Kurdan di maqamên mûlkî û leşkerî de wezîfedar bikin û girêdana wan a bi me re saxlemtir bikin

Serokê TBMMê Mustafa Kemal

Mustafa Kemal gellek caran axaftinên weha dike û di her fersendê de Kurd û Tirkên du hêmanên esasî yê dewleta nû nîşan dide. Loma Kurd jî di pêvajoya avakirina dewleta nû de çî ji destê wan tê dikin û bêsedem dev ji Sevrê bernadin û nabin parêzgerên avakirina dewleteke hevkar.

Bi peymana Lozanê re, li ser mîrasa Împaratoriya Osmanî hîmên dewleteke netewî hat avêtin. Lozanê bi yek derbekê xêzika sor dikişand ser bi dehan gel, kultur, ziman û dînen cihê. Bi Lozanê re, li ser axa Enedol û Kurdistanê ya ku di dîrokê de wek dergûşa medineyatan, mozayika gelan dihat zanîn, sîstemeke siyasî ya nipû nû dihat avakirin. Îdeolojiya vê

sîstema nû bi her awayî monotonî bû; êdî miletek, netewek, dewletek, alek, zimanek û dînek hebû. Ya ji vana zêdetir, leyistika derve, maşikiya emperyalîzmê bû. Wezîrekî komara Tirk (Mahmut Esat Bozkurt) dema nû weha tarîf dikir, " Tirkîye welatê Tirkan e. Li vir hemû maf ji bo yên Tirk in, tenê mafek yên ne Tirk heye, ew jî xulamtiya miletê Tirk ê esîl e." Îro jî, hê li ser hin rojnameyên rojane yên Tirk, " Tirkîye ya Tirkan e!" tê nivîsîn.

Rewş pirr zû guherî bû. Hê di dema ku hevdîtin li ser peymana Lozanê dihatin kirin de, di melcîsê de parlementerên Kurdistanê, parlementerên Lazîstanê hebûn. 72 parlementerên Kurd, li ser daxwaza Mustafa Kemal, wek nûnerên gelê Kurd pêvajoya Lozanê diparastin. İsmet İnönü, ku hingê li Lozanê serokê heyeta Tirk bû, di bîranên xew de weha digot, " Me li Lozanê doza xew wek doza Kurd û Tirkan parast û em bi ser ketin." Xwedênegiravî İnönü temsîlkarên du miletan bû, miletê Kurd û miletê Tirk. Dr. Rıza Nur, ku bi xwe jî Tirk bû û di heyetê de cih disitand, ji hebûna İsmet İnönü acîsî dikir û ew Kurd didît. Bi ya wî İnönü nikaribû temsîlkariya miletê Tirk bikira.

Di peymana Lozanê de tu salixek ji Kurdan nehat kirin. Lozanê tenê sê hindikanî qebûl dikirin. Ev jî Rum, Ermenî û Yahudî bûn. Di gel ku Lozanê qala Kurdan û hindikaniyên din nedikir jî, ji xala wê ya 39an tê fêmkirin ku, mafên ku ji Eremenî, Rûm û Yahûdiyan re hatine naskirin, ji miletê Kurd û yên din re jî dihatin naskirin.

Di xala 39an de weha dinivîsî, " Her hemwelatîyê Tirk, dixwazî di têkiliyên xwe yên şexsî an jî yên ticarî de, di mijarên dînî, weşanî, çapamenî û civînên vekirî de, zimanê ku dixwaze wê bixebitîne û wê tu asteng jê re neyên derxistin." Dîsa di her eynî xalê de tê diyarkirin ku hemwelatîyên Tirk di dadgehan de dikarin bi zimanê ku dipeyîn bipeyivin û wê dewlet jî di vê mijarê de ji wan re bibe alîkar.

Wekî ku em dizanin û dibînin, dewleta Tirk divê yekê de hergav bû asetng. Hê di salên pêşîn yên avakirina komarê de Kurdî hat qedexekeirin. Ango dewleta Tirk, pêdiviyên Peymana Lozanê jî neanîn cih û wê bi xwe Lozan bînpê kir. Vê yeka ku bi salan e me dianî ziman û tişt bi dest nedixist, çend meh berê ji alî Şukru Elekdag ve jî hat teyidkirin. Ya ku bi salan a me digot û pere nedikir, vê carê yekî ku di qada herî jorîn a dîplomatîk de dewleta Tirk temsîl kriye dinivîsî. Bêguman Tirkiyê ne tenê Peymana Lozanê, hema bibêje hemû peymanên navnetewî bînpê dikir û hê jî dike. Mesela Peymana ji Jenosîdê re Astengbûn û Cezakirina wê (1946), Danezana Gerdûnî ya Mafên Mirovî (1948), Peymana Mafên Mirovî ya Ewrûpa (1950), Konseya Hevkarî û Ewlekariya Ewrûpa (1975) û hê gellekên din.

Eger dewleta Tirk Peymana Lozanê bi vî awayî bînpê nekira û tevê dinyayê jî bêhuqûqiya wê re nebûya hevpar, bawer bin îro çareserkirina

mesela Kurd evqas jî zor û tevlihev nebû.

Bibê nebê mirov dipirse, gelo kî an kîjan avahiya navnetewî dikare hesabê vê bêhuqûqiyê biprise? Li vir pê re navê Dîwana Edaletê ya Navnetewî tê bîra mirov. Dîwana Edaletê ya Navnetewî, ku yek ji şeş organên esasî yên Peymana Netewên Yekbûyî ye (binêre xal:7). Li gor esasên Peymana Netewên Yekbûyî, tenê dewlet dikarin serî li vê dîwanê bixin. Ango miletên ku dewleta wan tunin, nikarin serî li dîwanê bixin û neheqiyeke ku li wan hatiye kirin bînin ziman. Tiştek din jî heye: Naskirina desthilatiya Dîwana Edaletê li ser daxwazê ye. Loma dewleta Tirk heta sala 1972an, bi peryodên pênc salan hukmê Dîwanê nas dike, belê piştî vê yekê vedikişê.

Ango ne em xwedî dewlet in ku giliyê Tirkiyê bikin û ne jî Tirkiye desthilatiya Dîwana Edaletê nas dike. Li gor pîvanên ehlaqî, di rewşa binpêkirina Peymana Lozanê de, dewletên ku diviya li hember vê tecawuzê serî hilînin, dewletên wek Îngiltere, Fransa, Yûnanîstan û Îtalya bûna, belê mixabin ji ber berjewendiyên xwe yên şexsî, wan jî xwe kerr kirine û deng nabin xwe.

Statuya Kurdan

Wek ku me di serî de jî anî ziman, ji bo ku em bikaribin ji çareseriyêke esasî qal bikin, hingê divê em, bi awayê sosyolojîk û li gor pîvanên navnetewî li ser statuya Kurdan rawestin û di vê yekê de bigihîjin zelaliyekê.

Gelo Kurd hindikanî ne, an hindikaniyeke etnîkî, an hindikaniyeke netewî, an ku gelek serbixwe ne? Çêtir e ku mirov di vê yekê li dokumantên navnetewî binirê. Li gor dukumantên Netewên Yekbûyî, hindikanî weha tên salixdan, " Grubek in ku bi hejmara xwe ne pirranî ne û di dewleta ku dijîn de ne serwer in; bi awayê etnîkî, dînî û zimanî ji pirraniya nufûsê cihê ne, di navbera wan de hîsa piştgiriya heye, ji bo ku hebûna xwe berdewam bikin, bi dizî be jî îrada xwe ya hevpar dikin hereketê, bi awayê huqûqî û fiilî dixwazin bi pirraniya di dewletê de bibin xwedî mafên wekhev." (Komîsyona Jêrîn a Rê Li ber Cihêtiyê Girtinê û Parastina Hindikaniyan- rapor 1985)

Ji bo hindikaniyên etnîkî jî ev salix tê dayin, " Grubek ku xwe di nav sînorên dewletekê de wek netew nabîne, ji bo îdarekiran xwe daxwaza otonomî û serxwebûnê nake, bêtir, bidestxistina mafên kulturî û parastina wan dixwaze."

Hindikaniya netewî weha tê salixdan, " kategoriyeke wusa ye ku di nav sînorên dewletekê de dijî, belê xwe perçeyekî neteweke din dihesibîne; ziman, kultur an jî dînek wan ê cihê û karekterek wan ê cihê heye"

Di raporeke ku di sala 1981an de ji alî Netewên Yekbûyî ve hatiye amadekirin de bi vî awayî salixê gelan(xelk) tê dayin: " Civateke wusa ye

ku dîn, ziman, an jî kultureke wê ya cihê heye, xwedî hesteke dîrokî ya hevpar e, bi parastina nasnameya xwe ya civakî ve girêdayî ye û îrada bi axekê re yekbûnê nîşan dide"

Ji van salixdanan, ya ku rastiya gelê Kurd destnîşan dike, bêguman kategoriya gelbûnê ye. Çawa ku Erebb, Faris, Cihû û Tirk li Rojhilata Navîn gelên cihê ne, wusa jî Kurd mileteki cihê ne. Ez bawer im, ji xwe ji Tirkan zêdetir yê ku vê rastiye red dikin tunin. Erebb û Faris, nabêjin ku Kurd ne gel in û Kurd tunin, hema bêje bi aşkerayî dibêjin em heqê wan nadin.

Çareserî

Ez ne bawer im li dinê tu meseleyek bi qasî pirsê Kurdî tevlihev hebe û aliyên wê yên ku divê bi wan re li hevkerin bê çêkirin, evqas zêde bin. Dîrok şahid e, ji her çar dewletên ku welatê Kurdan dagir kirine; yek bixwaze nîvçareseriyê ji vê pirsê re bibîne jî, heta ku yên din riza nîşan nedin, nikare gavekê biavêje. Çimkî yên din, bi her awayî li hember mafsitandina Kurdan in. Ji xwe niyeta tu yekê jî tune ku gavakê biavêje.

Di gel ku Kurd millet in û xwedê axekê ne, doza wan bi kêmanî bi qasî ya Filîstîniyan, Kosovayîyan, Îrlandîyan, Baskîyan, Tîmûra Rojhilat, Boşnak, Hirvat û Çeçenan mafdar e û Kurd bi nufûsa ji tevahiya vana hemûyan bêtir in jî, îro tu kes li dinê, (bi taybetî dewlet) mafê çarenûsiya gelê Kurd naporêze. Çontsitandartî û durûtiyeke bi vî awayî tune, nikare bê nîşandan. Gelo çima dinya evqas di vê meselê de ker û lal e? Sedem li ber çavan e; dewletên ku welatê Kurdan dagir kirine, ji bo pelçiqandina Kurdan di nav xwe de koalîsyonek danîne. Li ser çî îî hevdû nekin jî, di pirsê Kurdan de wekî hev difikirin û bi hev re dilivin. Îcar yê ku destê xwe yê mirovî dirêjî Kurdan bike, ne tenê dewletekê, di serî de çar dewletan, du rekêm zêde 22 dewletên Ereban, niha dewletên Tirkî yên Asya Navîn, pişt re dost, heval û hevkarên van dewletan li hember xwe dibîne. Ango yê ku di pirsê Kurdî de çareseriyêke esasî biparêze, hema bibêje tevê dinyayê li hember xwe dibîne. Loma çareserî ya esasî, ango çareserîya ku ji mafê çarenûsî ya gelê Kurd re hurmet nîşan dide, îro hê pirr dûr xuya dike.

Dewleta Tirk, pirsê Kurdî wek pirsêke netewî û siyasî nabîne; Kurdan wek civatekê, wek miletekî cihê û xwedî ziman û kultureke cihê qebûl nake. Bang û daxwazên Kurdan ên wek çareserîya siyasî û aştiyeane, navtêdana hêzên derve dihesibîne. Partî û hêzên siyasî yên Kurdan mîna tevgerên terorîstî yên li hember dewletê qebûl dike. Li gor nêrîna dewletê ya resmî heta niha Kurd tunebûn; niha jî tunin.

Gava ku doza Kurdan û mafên wan ên kulturî û netewî dibe mijar, berpirsiyarên dewletê weha dibêjin, " Mesela Kurdan tune, mesela terorê heye. Kurd hemwelatîyên me ne û ew jî Tirk in; di navbera me de tu cihêti

tune. Kurd li Tirkîyê dikarin bibin her tişt; dikarin bibin parlementer, dikarin bibin wezîr, serokwezîr û heta serokkomar jî." Rast e, Kurdên ku bibin Tirk û li hember doza gelê Kurd bin, ji mileta xwe re dijîminatîyê bikin û xwe bi tu awayî mensûbê civata Kurd nebînin, dikarin bibin her tişt. Belê tenê nikarin bibin Kurd. Nikarin doza nasnameya Kurdî bikin, nikarin li mafên perwerdehiya bi zimanê Kurdî xwedî derkevin, nikarin cejneke Kurdan a netewî pêroz bikin. Bi kurtî ew çiqas li hember Kurdan bin, ewqas jî bêtir dikarin di sîstema siyasî ya Tirk de cih bigirin.

Dewleta Tirk, doza mafxwestina Kurdan wek parvekariyê bi nav dike. Kesê nebêje yên ku mala wan xera bûye, welatê wan hatiye parvekirin, ne Kurd in. Daxwaza Kurdan a bi Kurdan re yekîti û nêzikahiyê parvekarî û terorîstî tê qebûlkin. Kurdê ku li Tirkîyê dijî, nikare bira, pismam û mirovên (eqrebayên) xwe yên li şeqên din bibîne û li wan bipirse.

Helwesta dewleta Tirk a li hember Kurdan, vê meselê tîne bîra mirov: Carekê, yekî diz dikeve mala yekî. Zilam û kurê xwe li alî hundir rûnîştî ne. Bi teqereqa diz re, zilam ji kurê xwe re dibêje,

-Kurê min, ka here binêre ev çî deng e! Lawik diçe oda ku diz têde ye. Bavê wî dîsa bang lê dike,

Çi ye kurê min, ev çî deng e, ma te fêm kir? Lawik dibêje,

Bavo diz ketiye mala me! Bavê wî dibêje,

Kurê min, jêgere gune ye, wî berde bila here! Lawik dibêje,

Bavo, ez wî berdim ew min bernade!

Herwekî tê zanîn Kurd, ji demên dîrokê yên gellek kevin ve li Kurdistanê, li ser axa bav û kalên xwe rûdinên. Hatina birayên me yên Tirk a Kurdistan û Enedolê pirr bi şûn de çêdibe. Çimkî Tirk, piştî sedsala 11 û donzdehan dest pê dikin û tînin Kurdistan û Enedolê. Ev rastî ji alî her kesî ve tê zanîn û Tirk bi xwe jî di kitêbên xwe yên dîrokê de vê yekê dibêjin.

Filîstîniyan, di şerê xwe yê li hember Cihûyan de weha digotin, "Emê wan biavêjin behrê û dewleta Cihû ji holê rakin." Di gel ku em tev dizanin ku Cihû, ji serê hezaran salan ve ye li ser wê axê dijiyan. Kitêba Pîroz di vê yekê de delîla herî baş e. Hê salekê berê Filîstînan ev yek ji bernamêya xwe ya siyasî deranîn.

Herçî Kurd in, heta niha tu partî an hêzeke wan a siyasî ji bo Tirkan negotiye ku emê wan bişînin Asya Navîn, an jî biavêjin behrê. Kurdê herî tûj, mafê çarenûsiya gelê Kurd diparêze. Belê partiyeke siyasî ya ku niha jî di koalîsyonê de cih distîne û qedera Tirkîyê di destê wê de ye, hergav li çaraliyên welat pankartên bi vî awayî dinivîse, "An hes bike, an jî terk bike."

Îcar di gel hemû astengan jî divê ku em Kurd di siyasî de realîst bin. Berî her tiştî hewcedariya Kurdan bi bîhnsitandinekê heye, Kurd ji van şer û qirkirinan westiyan. Îro em jî bi çavê serê xwe dibînin ku dinya li hem-

ber welatekî Kurdan ê yekbûyî û serbixwe ye. Madem wusa ye, em jî dikarin çareseriyê ku ûjdana mirovîtiyê pê razî ye û milletê me jî, wê zêdetir pê neêşê qebûl bikin. Gelo ev çareserî dikare çi be?

Bi ya min, di demeke nêzik de federasyon çareseriyek maqul e. Bi vî awayî ne hewceye ku sînor jî biguherîn; belê divê dewlet nûvejen bê çêkirin. Di navbera Kurd û Tirkên de, li ser bingeheke aştxwaz û biratî peymanê nû ya siyasî çêbibe. Hem Kurd û hem jî Tirk, bikaribin li ser bingeha wekheviyê xwe di vê peymanê de îfade bikin. Bi vê peymanê welatê Kurdan û Tirkiye jî nû ve bê salixdan, gav bi gav sistemeke federalî bê rûniştandin.

Sîsteme federalî li dinê, li gellek deran hatiye ceribandin, îro jî tê jiyandin û bi her awayî modelek siyasî yê serkeftî ye. Dewletên wek Almanya û Avusturya, di gel ku ji gelekî, ji gelê Alman pêk hatine, dîsa jî sîsteme federalî(eyaletî) pejirandine. Ji xwe sistema federalî û eyaletî, hema bibêje li tevahiya Ewrûpa likar e. Belçîka ji du herêmên federalî pêk tê. Li Îsvîçreyê çar zimanên resmî, Fransîzî, Îtalyanî, Alman û Romanî hatine pejirandin. Li Îspanyayê pîrsa Baskê bi otonomiyê berfireh ji zû ve ketiye pêvajoya çareseriyê. Êdî li Îspanyayê, zimanên Baskî û Katalanî, bi xebitandin û girîngiya xwe gihîştine radeya Îspanyolî. Îro milletê Baskê xwedî parlamentoya xwe ye, zimanê xwe bi awayekî azad dixebîtîne, îdara xwe û welatê xwe, bi tevahî nebe jî kiriye destê xwe. Li Îngîliztanê dewletetkê mafê avakirina parlemetoyê da Galler û Îskoçyan. Êdî zimanên Îskoçî, Gallerî û Walsî li dibistanan tên hînkirin.

Li Afrîkaya Başûr a ku heta çend sal berê tu mafek ji reşikan re nedihat naskirin û cihêtiparêziyê mezin hebû, piştî derketina Mandela ya ji girtîgehê dewlet nûvejen hat avakirin. Niha li welat federasyonê 9 eyaletî heye û heta niha 11 zimanên resmî hatine pejirandin. Bi dema nû re marşêke netewî ya nû û aleke nû hat çêkirin.

Dewleta Tirk a ku li Qibrisê ji bo 150-200 hezar Tirkî dewleta serbixwe diparêze û xwe nade ber federasyonê, ji bo 20 -25 milyon Kurdan; otonomî û federasyonên deynin aliyekî; naxwaze mafê xwendin û nivîsa bi Kurdî qebûl bike. 18 televîzyonên Tirkî yên ku li seranserê welat weşan dike hene(bi hezaran radyo û bi sedan televîzyonên herêmî ne tê de), ji bo Kurdan mafê radyoyekê zêde tê dîtin, pervekarî tê hesibandin. Belê ev dewlet, ji bo Boşnak, Hirvat, Mekedonî, Çeçen û gelê Tîmûra Rojhilat dibe azadîxwaz û dimîne, di hemû platformên navnetewî de mafê çarenûsiya van gelan diparêze. Încîl dibêje, " Tu çima kirşê di çavê birayê xwe de dibînî, belê girşê di çavê xwe de nabînî" Birayên me yên Tirk jî weha ne, ew li her derên dinê, ji bo milletên din azadîxwaz in, belê gava ku pîrs bû azadiya milletên ku di bin destê wan de ne, bi her awayî li hember azadiyê ne. Li vir, pê re durûtî û cotsitandariya wan dest pê dike.

Demokrasî û çareserî

Divê mirov ji bîr neke ku mesela Kurdan meselyeke netewî ye. Ev pirs bi demokratîkbûna Tirkîyê û hatina demokrasiyê çareser nabe. Demokrasi, belkî bikaribe riya çareserkirina vê pirsê veke û pêşî li şiddetê bigire. Heta ku dewleta Tirk, nûnerên gelê Kurd wek xwediyên doza Kurdî nebîne û bi wan re dest bi diyalogê neke, li riya çareseriya pirsê nepirse, çareserî zehmet e. Dewleta Tirk, heke şertên wê bîn amadekirin, di bin çavdêriya dinê de, dikare ji bo daxwazên gelê Kurd here referandûmê jî. Çimkî riya çareseriya esasî di qebûlkirina peymanê nû de derbas dibe.

Bi qasî ku em dibînin, dewleta Tirk, di şûna ku xwe bide ber çareseriyêke esasî de, ji bo ku beşdarî yekîtiya Ewrûpa bibe, dixwaze di qanûnên xwe de hin reformên biçûk çêke. Dîsa dewlet, di cihê ku Kurdan wek miletekî bibîne û daxwazên wan ên civakî û netewî qebûl bike de, azadiya ferdî derdixe pêş. Bêguman di vê nêrînê de jî leyistik û siyaseteke ne ji dil (samîmî) heye. Bi kurtî weha tê gotin, " Her Kurd wek ferdî dikare li azadiyên xwe bipirse û divê dewlet ji azadiya ferdî re hurmet nîşan bide. Belê Kurd wek grubekê, nikarin li mafên xwe yên perwerdeyî, kulturî û netewî bipirsin. Ji ber ku ji xwe netew yek e; zimanek resmî û perwerdehî yê dewletê heye. Heke hin kardar dixwazin dersxaneyên Kurdî vekin û li van deran wek Îngilîzî, Fransîzî û zimanên din Kurdî jî hîn bikin, çêdibe."

Ango ev tiştên ha yên ku hin berpirsiyarên dewletê tînin ziman, ew tişt in, ku xwedêngeravî wê di pêş de bîn kirin in. Niha bi Kurdî dersxane vekirin li hêlekê, peyivîn zehmet e. Çimkî par, Weqfa Kulturî ya Kurd -ku avahiya Kurdan a pêşîn bû ku bi destûra mehkemê vebûye- ji bo ku kursên Kurdî veke, serî li wezareta perwerdeyî xist, belê hê bêtir ku kurs vebibe, polîs derê odayên weqfê yên ku wê kursa Kurdî lê bê dayin mor kir, ji serê du salan ve ye ku ew odayên weqfê morkirî ne.

Sedemek esasî yê ku dewleta Tirk dixwaze azadiya ferdî derxe pêş jî mesajdayina Ewrûpa ye. Wek em dibînin, di dema me de li Ewrûpa û li dinya hemdem azadiyên ferdî bêtir derdikevin pêş. Ji ber ku dinya hemdem û Ewrûpayê meselyên etnîkî, hindikaniyên netewî û pirsên milî hema bibêje bi tevahî çareser kirine, loma êdî bêtir giranîyê didin ser azadiya ferdî. An, wek ku dewleta Tirk dixwaze bike, kes daxwazên civakî û netewî di bin xêliya azadiya ferdî de venaşêre. Çimkî azadiya ferdî, nikare ji azadiya netewî û civakî bê veqetandin. Ev azadî bi her awayî hevdu temam dikin û hêz didin hev; îcar ji xwe mirov nikare wan têxe şûna hev, an yekê ji ya din re bike alternatîf.

FERHENGÊ DIMİLÎ-KURMANCÎ

S. VERROJ - N. GÜNDÜZ

bab: yew eser, nuste û qise kerdiş de yew rewş, dawa û fikrî sero vindertiş. * Dakera (baba) teraqda jên weş nêbî. Bw. dak-era.

babaegît: peya, mêrxas

babaegîtey: peyayey.

babançî: ay keso ke rezan bipawo. Bw. nator.

babançiyê: karê babançiyar.

babawil: namê yew bêj teyrî.

babet: tewirê yew çî. Bw. bêj.

babik: yew bêj wero ki bi têmiyan biyayayişêya nan, helaw û riwendê keylî ra virazyeno.

bac (1): xeraç. Bw. bêj, qemçur.

bac (2): bw. qehir, cell.

Bacalanî: namê yew fektê zar-avaya Goranî yo.

bacanax: ay carmêrdê ki cenî jên way yewbin bibê.

bacî girotiş: cellyayîş, hêrs biyayîş.

bacnayîş: hêrs kerdiş, aciz kerdiş, cellênayîş.

bacyayîş: hêrs biyayîş, zaf cellyayîş

bacok: ay keso ke rew bicellyo.

baxdenuş: namê yew bêj vaşî yo, ke weryone.

badilhawa: çiyê bêbedel, bêpere û bêked. Bw. bedewa,

babet: di afirandin, nivisîn û axaftinekî da li ser rewş, bûyer û fikrekî sekinîn. *babeta teraqda wan nexweş bû. Bn. mijar.

babaegît: peya, xweşmêr, mêrxas

babaegîti: peyayî, xweşmêrî.

nator: ew kesê ku rezan bipê.

natorî: karê natoran.

ebabil: navê cûrekî teyr.

cûre: tewirên tişteki. Bn. celeb.

babik: celebek xwarinê ye ku ji tevîhev bûna nan, helaw û rûnê malê çê dibe.

bac: xeraç. Bn. bêj, beş.

wac: bn. qehir.

Bacalanî: navê devokek zar-avaya Goranî ye.

hevling: ew mêrên ku jinê wan xûşkê hev bin. Bn. hevbûk, hevçeng

wac girtin: qehir girtin.

wac kirin: qehir kirin.

wacîn: qehirîn.

wacok: ew kesê ku xwe biwacîne.

baxdenûş: navê celekî giya ye, ku tê xwarinê.

bedewa: tiştê bervaj, bêpere û bêked.

belaş.

badî: zerrê zemanî yo. Bw.

dima, tira pey.

badî cê: *Ez badî cê ameya.

badî der: *We şî, ez badî der ameyo.

badîka: * Ez şiya, Mizgîn badîka amey.

badîna: *Hevalo Rewîn şî, ez badîna şîya.

badî ra: bw. tira pey

bafun: Cu. Bw. paxir, sifir.

bafunkar: keso ki bafunî reyde kar biko.

bafunkarey: îşê bafunkarî.

bafunên: çiyê ki bafun ra bo.

bafîle: 1. Pîlê Armeniyan. 2.

Keso ki Armeniyîra tadyaye bo.

bager: bw. telazok.

Bahdînan: vacêrê Kurdistanî de namê yew mintîqa.

bw. Behdînan

Bahdînî: çiyê ke bi mintîqa

Bahdînan ra eleqedar o.

bahs: heqê yew çî de qisey kerdiş.

bahs biyayîş:

bahs kerdiş: derheqê yew çî de qisey kerdiş.

bahs kewtiş: îddîa kerdiş.

Bahtiyarî: namê yew fektê zaravaya Kurmancî.

bal: bw. dîqet.

bal dayîş: *Mi bala xo da bide, zaf rind bî. bw. bal dayene.

bal nêdayîş: Bw. dîqat nêkerdiş.

bala: dergeya ver bi cor. *Bejn û bala ay keyna weş bî.

balcan: namê yew bêj tarrî yo.

baldir: namê yew perçê gandê mêrdimî. bw. hêt.

piştî: 1. zerrê zeman e. 2. Bar.

*Piştîkî êzing anî.

piştî wê/wî: *Ez piştî wê hatim.

pişt ra: *Ew çû, ez piştî wî ra hatim.

ji pişt ra: *Ez çûm, Mizgîn ji pişt ra hat.

ji paş ve: *Hevalê Rewîn çû, ez ji paş ve çûm.

ji pişt ra: bn. li pey

mis: Cu. Bn. paxir, sifir.

miskar: bn. sefar, paxirker.

miskarî: îşê miskar.

misîn: tiştê ku ji mis be.

bafîle: 1. Mezinê Filan. 2. Kesê ku ji Filetiyê zivirî be.

bager: bn. bahoz, bablîsok.

Bahdînan: li başurê Kurdistanê navê herêmekî. Bn. Behdînan.

Bahdînî: tiştê ku bi herêma Bahdînan ra eleqedar e.

bahs: di derheqa tiştêkî da axaftin.

bahs bûyin:

bahs kirin: derheqê tiştêkî de qise kirin.

bahs ketin: îddîa kirin.

Bahtiyarî: navê devokê zaravaya Kurmancî.

bal: bn. dîqet, dîhn.

bal dayin: *Min bala xwe dayî, zaf rind bû. Bn. bal dan.

bal nedayin: Bn. dîqat nekirin.

bala: dirêjayiya ber bi jor. *Bejn û bala wê keçikê xweş bû.

balcan: navê cûrekî tarr e.

rahn: navê perçê canê meriv.

baldirek: namê goştê çîpa mêrdimî.

balduz: mêrdîrê way cenîda jê.

balerîn: ciniya ki bale biko yan hûnermend bibo.

balafir: Bw. teyare.

balışna: qandê sere ronayış û paştî dayişîrê, ay cafunê ki bi peme, peşm û sewbî çî reyde ameyo degrotiş.

balinde: Bw. mîçik, mîrçik.

balî: **barî** *Balî ti zî biameynê. bw. qe nêbo

balon: tîtika ki qauçuk ra virazyaya û bi hawa û gaz ameya degrotiş.

Bamasûran: mintîqa Dêrsim de namê yew eşîr.

bamiye: namê yew nabetî ke weryeno.

ban: serê keyî. Bw. keye, çeye.

bandêrî: hûkûmdarey. * Bandêrî bide kerdiş. bw. serdestî.

bane: keso ke cil pira çinî bo. Bw. rût.

bane biyayîş: bw. rût biyayîş.

baneyê: halê rût biyayîşê.

bane kerdiş: bw. rût kerdiş.

banger: kerra pîla gilovera ki banî sera çarnenê pê hara banî şidyena. bn. lox

banik: keyê wirdêkî ki gedey qandê kay kerdişîrê virazenê. Bw. holik.

banî: Bw. zozan, yaban

banke: daro ki cilan şitiş de xebityeno. Bw. konî, kiwenî.

bapîr: pî pêrî. Bw. bawkal, pîrbav.

bar (1): bara werî. * yewî bara mi werda.

bar (2): bar girotişeya rez, bexçe û ziyanan. *Merciya ma emsar

diş: ji bo mêr xwenga jina wî.

balerîn: jina ku bale bike yan hûnermend bibe.

balafir: Bn. teyare.

balif: ji bo serî danîn û pişt dayînê cawê ku bi pemu, hirî û hwd. ve hatiye degirtin. Bn. palge.

çûk: navê teyrekî.

xwezî: *Xwezî tu jî bihatana. Bn. qe nebe.

balon: pêlîztika ku ji qauçuk çê bûye û bi hawa û gazê hatiye dagirtin.

Bamasûran: Di herêmê Dêrsim da navê eşîrekî.

bamiye: navê nebatekî ku tê xwarinê.

ban: serê xanî. Bn. mal, xanî.

bandêrî: hûkûmdarî. *Bandêrî lê kirin. bn. desthilatî.

tazî: kesê ku cil lê tune be. Bn. rût.

tazî bûn: Bn. rût bûn.

taziyî: halê tazî bûnê.

tazî kirin: bn. rût kirin.

banger: kevira mezina gilovera ku li ser banê xanî da digerin. Bn. loq.

banik: xaniyê piçuk yê ku zarok ji bo leyiztikê çê dikin.

banî: Bn. zozan.

şonik: darê ku cil şuştinê da tê xebitandin.

bapîr: bavê bav. Bn. bavkal.

par: para xwarinê. *yekî para min xwariye.

ber: berdar bûna bax, bexçe û çandiniyê. *Nîska me evsal bi

bi bar bî.

bar (3): Şalag. * Baro giran ê wayîrî yo.

bar(4): hîse

bar (5): girenaya ke bi însanan, heywanan û temafîlen bêro kiriştiş. bw. kermerr.

bar biyayîş: *Bar biyayîşêya hêgayan ma rê baş niya.

bar dayîş: *Emsar rezê ma bar nêda.

bar degrotîş: bw. bar pîrr kerdiş.

bardiş: *Veyvek bardiş asan niyo.

bare: bara ki belî bibo.

bargiran: ay ki barê jê giran bo.

bargiranê: giran biyayîşeya bardê wegrotî.

bar girotiş: *Bar girotişê sayêrandê ma emsar baş o.

bar kerdiş: *Bar kerdişê hêgay baş nîyo.

bar kerde: Çiyo ki ameyo bar kerdiş.

barkerdox: keso ki yew çî bar bikero. bw. barker.

bar ra: bi bar biyayîş.

baran: seraser yew rêzey mey-wandê rezî.

barbar: Bw. zordest, kovî, talanker.

barbarê: bw. zordestê, kovîyê, talankerê

bardax: Bw. qedeh, şuşe.

bargîr: namê yew bêj heywandê barkêşî.

barut: namê yew madde yo ki teqen o, raya vernî de hetê Çînijan ra ameyo viraştiş.

barix: bn. bab, babik.

barî: tersê qalindî.

barî asayîş:

bar bû.

bar: *Barê giran yê xwedî ye.

par: hîse.

bar: barê hilgiritinê. bn. alav

parvebûn: *Parvebûna zeviyan ji me ra nebaş e.

ber dayin: berhem dayin. *Evsal rezê me ber neda.

bar dagirtin: bn. bar tije kirin.

birin: *Bûk birin hêsan nîne.

par: para ku belî bibe.

bargiran: ewê ku barê wî giran be.

bargiranî: giranbûna barê hilgirtî.

ber girtin: *Ber girtina darên sêvên me îsal baş e.

parve kirin: *Parve kirina zevî nebaş e.

parve kirî: Tiştê ku hatiye parve kirin.

parvekirox: kesê ku tiştêkî parve bike.

bi bar: bi bar bûyin.

rêza mêwan: seraser rêzekî mêwên rez.

zordest: Bn. barbar, kovî, wahşî, talanker.

zordestî: bn. barbarî, hovîtî, wahşîtî.

îskan: Bn. piyale, sitekan.

hesp: navê cûrekî heywanê barkêş.

barût: navê maddekî ku diteqe, cara pêşîn ji aliyê Çîniyan ve hatiye çekirin.

malbat: Bn. bab.

zirav: dijberê stur.

zirav hatin dîtin:

barî biyayîş:

barîçek: çiyî ki zaf barî bo.

barîçekê: zaf barî asayîş

barî kerdiş:

bariyê: barî biyayîş.

barrad: yew asino kertikin o, bi jê aletê birnayîşî yenê tuj kerdiş.

barrî: Bw. qîrîn, zirçîn. *Eskeran ki keye veşna, bî qîrî û barrîna gedan.

barrnayîş: bw. qîrnayîş. Gazî kerdiş.

barr barr biyayîş: qîr qîr biyayîş.

barr barr kerdiş: qîr qîr kerdiş.

Barrî û çîzî: bw. barrî û zirçî.

barrî û qîrî: bw. hewar û gazî

barat: namê yew bêj masî.

barwer: ay keso ki bara sewbî kesan boro.

barsivik: ay ki barê jê sivik bo.

barsivikê:

bar û kar biyayîş: derd biyayîş. 2. kar û gûre biyayîş.

bar û kar kerdiş: 1. derd kerdiş. 2. îş kerdiş.

barxane: 1. ambar.

Barzan: başûrê Kurdistanî de namê yew ca û eşîr o; ki nîzdî se serr o, miyandê şerê xwiser-biyayîşê û azadiyê şar'ê Kurdî de wayîrê yew cadê giranî ya. Kelîmeya Barzan, dîrê manê ja estî; yewin, mana "berzey" dana ke eno name bi tesîrdê cografya mintiqara yeno. Didin, mana "berzan= vernîya xwi zanayîş, vînayîş" dana. Hîrrin, yena mana "barê xwi zanayîş".

Barzanî: yew seroko netewî yo, ki bi têkoşîn û şerkereya xwina

zirav bûyin:

ziravek: tiştê ku zaf zirav be.

ziravekî: rewşa ziravî

zirav kirin:

ziravî: zirav bûn.

kirtik: hesinekî bi kirtik e, bi wî aletên jêkirinê tene tuj kirin.

barrîn: Bn. qîrîn. *Eskeran ku xanî şewitandin, bû qîrîn û barrîna zarokan.

barrandin: bn. qîrandin. Gazî kirin.

barr barr bûn: qîr qîr bûn.

barr barr kirin: qîr qîr kirin

barrî û çîzî: bn. hawar û gazî

barrî û qîrî: ba, hewar û gazî.

barat: navê cûrekî masî.

parxûr: ew kesê ku para hinekên din bixwe.

barsivik: ewê ku barê wî sivik be.

barsivikî: sivikbûna berê li piştê.

bar û kar bûn: derd bûyin. 2. îş kirin.

bar û kar kirin: 1. derd kirin. 2. kar û îş bûyin.

barxane: bn. ambar.

Barzan: Di başûrê Kurdistanê da navê herêm û eşîrekî; ku nêzîkê sed salan e, di nava şerê serxwebûn û azadiya gelê Kurd da xwedî cîyekî herî girîng e. Kelîmeya Barzan, çend manê wê hene; yekemîn ew e, tete mana "bilindayîyê" ku ev nav ji asêbûn û bilind bûna coğrafya herê mê tete. Duyemîn ew e, ku tê mana "pêşî û pêşeroj dîtin" ê. Sêyemîn jî ew e, ku tê mana "barê xwe zanîn" ê.

Barzanî: Serokekî netewî ye, ku bi têkoşîn û şervaniya xwe ya

efsanewî ra, hetê dinyara yeno nas kerdiş. 1903'ê de marda xo ra biyo û 1979 de şîyo rehmet. Barzanî vera hêzandê dagirkerandê Arab, Fars û Tirk'an 59 serrî semedê xwiser-biyayîşê û azadiya mileta Kurdan bêvindertiş yew şero giran kerdo. Eno semed ra, mileta Kurdan miyan de heze yew sembolo bêhembaz yeno nas kerdiş. Barzanî ray rayan zî bi namebê "Mele Mistefa" y yeno vîrî. 2. Ay keso ki mintîqa û eşîrda Barzan ra bo.

baserax: xorîn xorîn yew çî sero xebityayîş. 2. bw. şok.

bask: Bw. perr. *Perr û bask.

bask vîstîş:

Basraf: namê yew dewa bi Pîran ra girêdaye ya.

bastêx: namê yew çîdê werî yo, ki bi şîranedê engûr ra virazyeno.

baston: Bw. asa, çogan.

Basur: namê yew nêweşî. Bw. emoroit.

baş: 1. rind, weş, hewl. 2. asan biyayîş. *Yew hewtera ver ez zaf nêweş biya, anka ez baş a. 3. Vera yew kar û raqîbî bi ser kewtiş. *Dijmin nişêno ma reyde baş biko.

baş biyayîş: 1. rind biyayîş. 2. asan biyayîş.

başê: Bw. rindey.

baş kerdiş:

baş ki: * Baş ki ez nêşiya!

Başil: namê yew dewa Diyarbekir.

başna: Bw. balişna, paşna.

efsanewî, ji aliyê dinyayê ve têtê nas kirin. Di 1903'an da ji dayik bûye û di 1979'an da çuye ser heqiya xwe. Barzanî, dijberê hêzên dagirker yên Arab, Fars û Tirk 59 salan ji bo serxwebûn û azadiya gelê Kurd bêrawestan şerekî dijwar kirîye. Ji ber vê yekê, di nava gelê Kurd da wek sembolekî bêhempa têtê nasîn. Barzanî carna jî bi navê "Mele Mistefa" têtê bîranîn. 2. Ew kesê ku ji herêm û eşîra Barzan be.

têçûn: li ser tiştêkî kûr kûr fikirîn.

bask: bn. perr. *Perr û bask.

bask avêtin:

Basraf: navê gundekî bi Pîranê ra girêdayî ye.

bastêx: navê xwarinekî, ku bi şîreyê tirî çê dibe.

baston: bn. asa

basur: namê nexweşîyek. Bn. emoroit.

baş: 1. rind, xweş. 2. Asan bûyin. *Berê heftekî ez zaf nexweş bûm, nûha ez baş im. 3. Li hember kar û reqîbekî bi ser ketin. *Dijmin nikare bi me ra baş bike.

baş bûn: 1. qenc bûn. 2. asan bûyin.

başî: Bn. qencî, rindî.

baş kirin:

baş ku: *Baş ku ez neçûm!

Başil: navê gundekî Diyarbekirê.

belîf: bn. palge.

başnek: hetê binî ra peyniya linge. Bw. pašnek.

başwal: rût biyayîşêya nak ra cêr.

baw: mêrdey marda kê. Bw. pî, bawo

bawer: 1. îtîmat 2. Emîn

bawer biyayîş: 1. îtîmat kirdiş. 2. înan kerdîş.

bawerî: îtîmat. îman

bawer kerdîş:

bawest: *sey di waştan yewbin bawest kerdênê. Bw. veradî.

bawik: mana nizdiyê "pî" û neheqê de kelîma "pî".

bawil: Bw. valîz.

bawî: yew bêj nêweşî ya, ki însan yan zî heywan ena nêweşî bigîro; gilêşk fekra yena.

bawkal: Bw. pîrbav, kalik.

bawkalik:

Bawkan: namê yew dewa ki bi Pîran ra girêdaye ya.

bawo!: 1. Veyndayîşê pî. 2. gazî kerdîş. *Way li min bowo! key mi veşa.

baytar: dixtorê heywanan.

baytarê: meslekê baytaran

-baz(1): yew paşekê naman o, namey bi jê benê sîfet. *cambaz, sêrbaz, seydbaz, dekbaz.

baz(2): nemey yew bêj teyrî yo, ki zaf pêt fireno.

bazar: 1. sûk (çarşî). 2. cay rotiş û grotîşey.

bazar biyayîş: rotiş û girotişdê yew çî sero qisey kerdîş

bazarey: qisekerdina ke bazar kerdîşey sero biya.

bazar kerdîş:

Bazbend: namê yew dewa ki

pahnî: Ji aliyê binî ve dawiya lingê. Bw. pašnek.

başwal: tazî bûna ji navikê berjêr.

bav: mêrê diya meriv.

Bawer: 1. îtîmat. 2. înanaç.

bawer bûn: 1. îtîmat kirin. 2. înan kirin.

bawerî: îtîmat. îman

bawer kirin: îtîmat kirin.

hembêz: *wek du dergistiyan hev hembêz dikirina.

bavik: di mana nêzîkayî û piçûk xistinê de gotina "bav".

bawil: Bn. valîz.

bawî: cûrekî nexweşî ye, ku însan yan jî heywan bi vê nexweşî bikeve, keşil (gilêj, şorik) ji devê wî da tê.

bavkal: Bn. bapîr, kalik.

bavkalik:

Bawkan: navê gundekî ku bi Pîranê va girêdayî ye.

bavo!: 1. bankirina bav. 2. gazî kirin. *Way li min bavo! mala min şewitî.

baytar: dixtorê heywanan.

baytarî: meslekê baytaran.

-baz: paşekê navan e, nav bi wî dibin sîfet. *cambaz, sêrbaz.

baz: navê cûrekî teyr e ku pîrr zû difire.

bazar: 1. sûk(çarşî). 2. ciyê firotin û kîrînê.

bazar bûyin: qisekirina li ser kîrîn û firotina tiştêkî.

bazarî: axaftina ku liser bazarkirinê çêbûye.

bazar kirin:

Bazbend: navê gundekî ku bi

Pîranî ra girêdaye ya.

bazên: yew bêj qumaşo

qedîfeyo bêpirç o.

bazin: bw. bêlezuk.

bazirgan: tûcar.

bazirganey: tûcarey.

bazu: beyntardê sermil û herçinî de namê pol î.

be: bw. bî. wexto şiyaye de şeklê lêkera "biyayîş" î.

Bedel: 1. Deger, qîmet. *Bedelê estordê to... keno. 2. vervayê yew çî. *Her azadey yew bedelê ja esto.

beden(1): Bw. gan, laş

beden(2): Bw Kela. *Kela Diyarbekirê.

bedew: Bw. rind, delal.

bedewa: Bw. belaş. Bêveracêyey.

bedewey: Bw. rindey, delaley.

bedêl: 1. Bedilnayîşê yew çî bi yewna çî reyde. 2. Yew çî herunda yewna çî de xebitnayîş. *Mi eno estor da bi ena qantir. *Evro herunda to de ez şora newba naxirî.

bedêl biyayîş: veracê dayîşê du çiyar

bedêl dayîş: veracê dayîş û girotiş

bedêl girotiş: vayêya çîdê rotî girotiş

bedêl kerdiş: Semedo ki miyandê Kurdistan de qandê zewicyayîşê xortanrê vêşî qelen wazyaynê, herunda qelenî de hurdî kenaran zî keyna daynê yewbin. Bi eno haway reyde wirdî kenarî zî bi qelen dayîşê ra xelisyaynê. Ay hurdî keynanra zî vajyaynê "bedêlî". yan zî "berdêlî"

Pîranê ra girêdayî ye.

bazên: qumaşekî wek qedîfe ye, bêpirç e.

bazin: bn. bêlezuk.

bazirgan: tûcar.

bazirganî: tûcarî.

pazu: navê mil yê navbera sermil û enîşkê.

bî: şeklê dema bûhûrî ya lêkera "bûn".

Bedel: 1. deger, bûha, qîmet.

*bedelê hespê te ... qas dike. 2. Dijberê tiştêkî. *Bedeleki azadiyê heye.

can: Bn. vucût, laş

kela: Bn. sur. *Kela Diyarbekirê.

bedew: Bn. rind, delal.

bedewa: Bn. belaş. bêhember.

bedewî: Bn. rindî, delalî.

bedêl: 1. guhartina tiştêkî bi tiştêkî dî ra. 2. Karanîna tiştêkî di çiyê yekî da. *Min vê hespê da bi vê qatirê. *Evro bedêla te ve ez dê herim dora dewaran.

bedêl bûyin. hatin guhartin.

bedêl dayin: beramberê hev guhartin.

bedêl girtin: buhayê wi/wê girtin

bedêl kirin: Ji ber ku di nava Kurdistan da ji bo bi serî bûna xortan qelen gelekî giran bû, herdu alîyan ji dêla qelen ve keç didan hev, bi vê hawayê herdu alî jî ji dayina qelen difilitîn. Ji wan herdu keçan ra jî dihat gotin "berdêlî".

bedil: cilî piragirotişê ki cêr û corê jên yew bo.

bedilnaye: çiyê ki bi yewna çî reyde ameyo bedilnayîş.

bedilnayîş: yew çî bi yewna çî reyde bedêl kerdiş. *Mayîna xo bi qantir bedilnayîş.

bedilyaye(a): çiyê ke xo bi xo ameyo bedilyayîş.

bedilyayîş: bw. bedilyaye.

Bedikan: name yew dewa ki bi Gêl ra girêdaya ya.

Behdînan: namê yew mintîqa ki başûrê Kurdistanî da ya.

Behdînanî: elaqadariya bi mintîqa Behdînan ra.

behr: derya *Behra siyay.

Behro: namê yew dewa bi Pîran ra girêdaya.

bejik: eskerê Hemîdî. (milîs)
*Eskero bejik.

bejî: erd û nebato ki bi aw nêbo.
*Dara bejî.

bejn: bi dergey ser asayîşê mêrdiman. Bw beşn.

bejn barî: ay kesê ke bejna yê barî ya.

bejn dayîş: qam vîstîş.

bejn derg: ay ke bejna yê derg a.

bejn kirr: ay ke bejna yê kirr a.

bel: 1. yena mana tîkey. *Pey dewda ma de yew giro bel esto.

2. Heywano ki goşê jê tîk bibê.

*Biz goşî bel kerd bî, bi ma ra ewniyaynê. 3. Bi balkêşey yewî goştaritîş û temaşe kerdiş.

*Wexto ki ma beyntardê xo de qisey kenê, gedey goşanê xo bel kenê.

bedil: cilên ser wergirtinê ku jêr û jorê wan yek bin.

guharî: tiştê ku bi tiştêkî dî ra hatiye guhartin.

guhartin: tiştêkî bi tiştêkî dî ra bedêl kirin. *Mayîna xwe bi qantirê guhartin.

guhartî: tiştê ku xwe bi xwe hatiye guhertin.

hatin guhartin:

Bedikan: navê gundekî ku bi Gêl ve girêdayî ye.

Behdînan: navê herêmekî ku di başûrê Kurdistanê da ye.

Behdînanî: tevgerîdaniya bi herêma Behdînanê ra.

behr: derya *Behra reş.

Behro: navê gundekî bi Pîranê ra girêdayî.

bejik: eskerên Hemîdî. (milîs)
*Eskere bejik.

bejî: erd û nebatê ku ne bi av be. *Dara bejî.

bejn: bi dirêjayî xûya bûna merivan.

bejn zirav: ew kesên ku bejna wan zirav be.

bejn dan: bn. qam avêtin.

bejn dirêj: ewên ku bejna wan dirêj e.

bejn kin: Ewên ku bejna wan kin e.

bel: 1. tê mana tîkî. *Li pişt gundê me girekî bel heye.

2. Heywanê ku goyê wî/wê tîk bin.

*Bizînê goyê xwe bel kiri bû, li me dinîhêrt. 3. Bi balkêşî. guhdar kirin û temaşe kirina yekî din.

*Dema ku em di navbera xwe da dipeyvîn, zarok goyê xwe bel dîkin.

bel biyayîş:

Bel kerdiş:

belo: ay keso ki goşê jê tîk bî.
bw. fesaad, goşsivik.

bela: halo ki tira vejyayîş zor bo
û kê nêwazê.

bela biyayîş:

bela diyayîş:

bela erînayîş:

belayê:

bela geyrayîş:

bela kerdiş:

bela kewtiş:

belam: Bw. feqet.

bela sawyayîş:

bela vetiş:

bela veynayîş:

belazade: keso ki bela jê serî
serd bêro.

belaş: çiyê bêveracê. bw. bedewa

belaşey: *Bonderê belaşey
biyayîş.

belate: 1. leşa merde yê hey-
wanan. 2. Destpêka resayîşêya
fêkî û sewzîyan. *Engûr newe
belate biya.

belate biyayîş:

belate kerdiş:

belek: têmiyan biyayîşêya di
rengê ki yewbin nêwenê.

*Manga ma ya belek.

2. Vewr miyan de perçe bi perçe
asayîşê ardî.

belek biyayîş:

belekey: rewşa belek biyayîşê.

belekîn: Çiyê ki belek bo.

belek kerdiş:

belendîr: Mêşna yew serra.

belengaz: feqîr, bêkes û
bêveng.

belengazey: belengaz biyayîş.

bel bûn:

bel kirin:

belo: Ew kesê ku goyê wî tîk bûn.

bela: rewşa ku jê derketin zor
be û kes wî nexwaze.

bela bûyin:

bela dîtin:

bela kîrîn:

belayî:

bela gerîn: bn. belager.

bela kirin:

bela ketin: Bn. ketin bela.

lê: Bn. lêbelê, feqet.

li belayê ketin:

bela derxistin:

bela dîtin:

belazade: kesê ku bela bi serî
da were. Bn. karesat.

belaş: tiştê bêhember.

belaşî: *Hînê belaşî bûn.

belate: 1. laşê mirî yê hey-
wanan. 2. Destpêka gihîştina
fêkî û sewziyan. *Tirî nû belate
bûye. Bn. berate.

belate bûn:

belate kirin:

belek: bi hev ra bûna du rengên
ku hev naxûn. *Manga me ya
belek. 2. Di nava berfê da perçe
bi perçe xûyabûna erdê.

belek bûn:

belekî: rewşa belek bûnê.

belekîn: Tiştê ku belek be.

belek kirin.

bilindîr: mîya yek salî

belengaz: feqîr, bêkes û
bêdeng.

belengazî: belengaz bûn.

belê: Bw. herê, e.
belik: namê titundê sert î.
belkam: bw. belkî.
bellu: fêkiya dara mazêr.
belluwer: ay ki belluyan boro.
belxem: yew maddeyo heze çillmî, qirikda însanî de virazyeno.
belxem vistiş:
belxem rokerdiş:
belxur: namê yew bêj werî yo, ki bi hebdê şeliqnaye û tanayî ra virazyeno.
bencire: namê yew bêj vaşî yo.
bend: dêso ki bi wişkkerre yan zî qirş û qal û telî ra virazyayo.
bendik: namê yew bêj vaşî yo ki weryeno.
bendike: yew tay bardê êziman. Bw. Cema. *Bendikey takêş bî.
beng: namê yew bêj vaşî yo, ki serxoşey keno.
bengî: keso ki zê dînan aşiq bibo.
bengî biyayîş: sey dînan aşiq biyayîş
bengî kerdîş:
bengkêş: keso ki beng kaş biko.
beng werdiş:
benîadem: bw. beşer.
beno: bw. wabo.
ber(1): bw. keber.
ber(2): 1. nesîl, qirn, az. 2. Ber vistişî zayîşêya ki wextê xo de nêbo. *Manga ma ber visto. 3. teqnayîşêya birîna bi rêm. *Dixtorî birîna mi ber kerd.
ber(3): halê emirdayîşêya "berdiş" î.
bera: bw. adet, tore.
beran: mêşna nerî.
berbanik: bw. pêşmal.
berbat: bw. xirab, pîs.
berbat biyayîş: bw. xirab, pîs

belê: Bn. herê.
 —
belkam: bn. belkî.
berû: fêkiya dara mazî.
berûxûr: ewê ku berû bixwe.
belxem: maddekî wek çilmê, di gewriya însan da çê dibe.
belxem avêtin:
belxem derxistin:
savar: navê cûrekî xwarin e, ku jî hebê şeliqandiyê hur kirî çê dibe.
firêz: navê cûrekî giya ye.
bend: dîwarê hişkevîr yan jî yê bi qirş û qal û sitrî ve hatiye çêkirin.
bendik: navê giyakî ku tê xwarinê.
werqîl: Jibarê êzinga tayek.
beng: navê cûrekî giya ye, ku serxoşî çê dike.
bengî: kesê ku wek dînan aşiq bûye.
bengî bûn: wek dînan aşiq bûyin.
bengî kirin:
bengkêş: kesê ku beng bikêşîne.
beng xwarin:
benîadem: bn. beşer.
dibe: di dema bê da halê lêkera "bûn".
derî: bûhura navbera hindirê mal û derva
ber: 1. nesîl, qirn. 2. Zayina ku di dema xo de nebe. *manga me ber avêtiye. 3. Teqandina birîna bi kêr. *Dixtor birîna min ber kir.
bibe: Halê emirdayina "birin"ê.
adet: bn. tore.
beran: mî'ya nêr.
pêştemal:
berbat: bn. xirab, pîs.
berbat bûyin: xirab bûn, pîs

biyayîş.

berbatê: bw. xirabî, pîsî

berbatê ardiş:

berbatê kerdiş: bw. xirabî kerdiş.

berber: ay keso ki îşê jê por
(gile) qesnayîş bo.

berberê: meslegê berberan.

berberê kerdiş:

berberxane: dikanê berberan.

ber bi ber(1): qirn bi qirn, az bi az.

ber bi ber(2): ay keyê ke berê
jên veracê.

ber bi ber gêrayîş:

berbirr: ay keso ki keran bibirrno.

berbî: ay ciniya ki veyvek reyde
şona key zamay.

berd(1): wexto viyarte de halê
lêkera "berdiş" î.

berd(2): Yew komey vaşî, ki hîris
pantîl a.

berdiş: bw. berdene.

berek: bero wirdêlek.

berî: bero belî kerde û xûsusî,
çimkî biyo namê yew hila dotîştê
pesî.

berela: bw. serbest, xwiser.

bergela: dara ki fînenê pey berî
ki ber bişidyo, nêabo.

ber girotiş: bar girotişê darandê
fêkî. * Sayêra ma weş ber giroto.

ber girotiş(2): ber padayîş.

berew: muy serdê çiman. bw. qaş.

berho: ay ki zaf nan boro. bw.
obur.

beriznayîş: sebebê pêrodayişê
xwi hedirnayîş. bw. gij kerdiş

berîvan: ay kesê ki îşê beriyê
bikê.

berîvanê: îşê bere kerdişê.

berkaşang: yewbin rezîl kerdiş.

bûn

berbatî: bn. xirabî pîsî

berbatî anîn:

berbatî kirin: bn. xirabî kirin

berber: Ew kesê ku îşê wî por
jêkirin be.

berberî: meslegê berberan.

berberî kirin:

berberxane: dikana berberan.

nifş bi nifş: bw. qirn bi qirn.

derî bi derî: ew kesên ku deriyê
wan pêşberê hev e.

derî bi derî gerîn:

berbirr: Ew kesê ku kevira bibirîne.

berbî: 1. ewên ku vexwendiyê
dawetê ne. **2.** Ew jina ku bi bûkê
ra here mala zava.

bir: dema bûhûrî da halê lêkera
"birin"ê.

lod: navê komekî giya ku ji sî fit-
lan pêk tê.

birin:

derik: deriyê piçuk.

bêrî: berê belî kirî û taybetî.

Çimkî bûye navê danekî dotina
pes.

serbixwe: bn. serbest.

qereş: dara ku davêjin pişt derî
ku derî venebe, bişide.

ber girtin: *Dara me ya sêvan
xweş ber girtî ye.

derî girtin: derî dadan.

birû: muyê di ser çavan de.

xûre: kesê ku zaf nan bixwe.
bn. obur

xwe gij kirin: Ji bo şer kirinê
xwe amede kirin.

berîvan: Ew kesê ku îşê beriyê
bikê.

berîvanî: îşê beriyê kirin.

xax: hevûdu rezîl kirin.

bw. xax.

berkaşang biyayîş: bw. xax

biyayîş.

berkaşang kerdiş: bw. xax

kerdiş.

ber piro (tiro) akardiş: hal û

xatir pers kerdiş.

ber piro (tiro) padayîş: 1. yewî

sero ber girotiş. 2. hal û xatir

pers nêkerdiş.

ber vistiş: zayo ki xewtê xwi de

nêbo.

berm: bw. bermî.

bermalî: bw. kebanî.

bermayîş:

bermî:

bermî biyayîş:

bermî girotiş:

bermî kerdiş:

bereh: verê berî.

beriq: agêrayîşeya roşney yew

çîdê duz û lîlikayaye ra.

beriqnayîş: duz û lîliknayîşeya

yew çî, bi hawayo ki roşney

açarno.

beriqnayox: ay keso ki îşê

beriqnayîşê biko.

beriqyaye(a): çiyoy ki roşney tira

tadyena.

beriqyayîş: tadyayîşeya roşney.

berbul: namê yew bêj vaşî.

berrek: bw. balkon

berreznayîş: bw. qîrnayîş, veyn-

dayîş

berrezyayox: bw. qîrnayox, vey-

dayox

berri: bw. deşt.

berri: bw. bêriwen.

bertîl: bw. wer, rûşvet

berx: leyîrê mêşna. bw. Kavir.

berxudar: vera yew çî têkoşin

xax bûyin: rezîl bûn.

xax kirin: rezîl kirin.

derî lê vekirin: hal û xatir pirsîn.

derî lê girtin: 1. li ser yekî da

derî girtin. 2. Hal û xatir pirs

nekirin.

ber avêtin: zayîna ku di wextê

xwe de nebe.

girî: bw. girîn.

bermalî: bn. kevanî.

girîn:

girî:

bi girî bûn:

girîn girtin:

bi girî kirin:

bergeh: pêşiya derî, ber derî.

beriq: dagerîna ronahiyê ji tiştê

duzê hilu.

beriqandin: duz kirina tiştêkî bi

hawayekî ku ronahiyê dagerîne.

beriqkîrox: ew kesê ku îşê

beriqandinê bike.

beriqî: tiştê ku ronî jê dadigere.

beriqîn: dagerîna ronî.

navê cûrekî giya:

şanûşîn: bn. balqon

qîrîn: bn. bang kirin.

qîrînger: bn. bangker

berri: bn. deşt.

bêrun: xwarina bêrûn.

bertîl: bn. rûşwet

berx: çêleyê mî'yê.

berxwedat: li hember tiştêkî

kerdiş.

berxudar biyayîş:

berxudar bî:

berxudarê:

berz: ay çiyoyê ki mesafey beyn-tarê serê jê û binê jê vêşî bo.

berz asayîş: 1. cayo ki berz aseno. 2. qure.

berz biyayîş: 1. dereca xwina verênra cor kewtiş. 2. qure biyayîş.

berz ewniyayîş:

berzê: rewşa berz biyayîşey.

berz firayîş: quretê kerdiş.

*Berz fira, nizim kewt.

berz girotiş (girewtîş): 1.

kinarê corî ser dest bi yew çî kerdiş. 2. Xwi însanandê bînan-ra corêr veynayîş.

berzik: namê muyandê heraman. Bw. rumî.

berz kerdiş: bw. hewanayîş

berz kewtiş:

berz tebiştiş: xwi însanandê bînanra corêr veynayîş.

berz vistiş: 1. berz fînayîşeya yew çî. 2. zurî kerdiş.

bes: *Hêdî derd û kûlê to bes î.

bes biyayîş:

besey: *Besey çiya? nêzano.

bessitnayîş: bw. şidênayîş.

bessityaye(a): bw. şidênaye.

bessityayîş: bw. şidênayîş.

best: 1. hewsar. 2. girêdayîş. 3. cayo çol.

beste: bw. girêdaye.

bestîş: bw. girêdayîş

bestiya: bw. girêdya

bestiyayîş: bw. girêdayîş

beş: heywano ki wertê çarede jê sipî bo. bw. çar.

têkoşîn kirin.

berxwedar bûn:

berxwedar be:

berxwedari:

bilind: tiştê ku mesafeya navbera bin û serê wî pirr bibe.

bilind dîtin: 1. cihê ku bilind xûya dike.

bilind bûn: 1. ji dereca xwe ya berê jortir der ketin. 2. qure bûn.

jor da dîtin:

bilindî: rewşa bilind bûnê.

bilind firîn: quretî kirin. *Berz firî, nizim ket.

jor da girtin: 1. di aliyê jor da destpêkirina tiştêkî. 2. Xwe ji însanên di jortir dîtin.

berzik: navê muyên heram. Bn. rûv.

bilind kirin: bn. rakirin.

bilind ketin:

bilind girtin: xwe ji însanên di jortir dîtin.

bilind avêtin: 1. bilind avêtina tiştêkî. 2. derew kirin.

bes: *Hêdî derd û kûlên te bese.

bes bûn:

besî: *Besî çiya? nizane.

vekêşîn: hemberê sist bûyinî. bn. şidandin.

vekêşyayî: bn. şidandî.

hatin vekêşîn: bn. hatin şidandin.

best: 1. hevsar. 2. girêdan. 3. lîtav, pengav.

bestî: bn. girêdayî.

bestîn: bn. girêdan

hate bestin: bn. hate girêdan.

hatin bestîn: bn. hatin girêdan.

beş: heywanê ku nava eniya wî sipî be. bn. çar.

beşer: bw. însan.

beşila: namê yew bêj fêkî. bw. qawin

beşn: dergey ser qama însanan.

beşn û bal: dergey û asayîşê mêrdimî.

bet: namê yew bêj teyrî ki şamlî pîlêr o.

betal: keso ki nêxebityo, îş nêko.

betal biyayîş: bêîş û kar mendîş.

betalê: vengra gêrayîş û nêxebityayîş.

betalek: *Betalek û veyşanek.

betalek kerdîş:

betal geyrayîş: kar û xebat nêkerdîş.

betal kerdîş: vindarnayîşê yew kar û gûrî.

betal mendîş: bêkar û xebat mendîş

betill: *Karo giran kê betillneno. bw. betell.

betillnayîş:

betilnayox: keso ke bi kar û xebata xwi yewnay betilneno

betillyayîş:

betillyaye(a):

bew bew: heyret dana nîşandayîş.

bewnî: *Mi ra bewnî.

bewnî bider:

bewnî tira:

bewran: namê yew bêj teyrî. Bn. boran.

bewse: namê yew perçê alet ki serê tîr dekiweno bide.

bexş: *Ez key xo bexşê biradê xo kena. *Wendoxên erciyayê,

beşer: bn. însan.

gindor: navê cûrekî fêkî. bn. qawin, petêx, gindor

bejn: li ser dirêjayî qama însanan.

bejn û bal: bejn û dîtina insan

bet: navê cûrekî teyr ku ji eleloyê mezintir e.

betal: kesê ku nexebite, îş neke.

betal bûn: bêîş û kar mayîn.

betalî: rewşa valayî û nexebitînê.

batorî: kesê ku bêkar be:

batorî kirin:

betal gerîn: kar û xebatek nekirin.

betal kirin: sekinandina kar û işekî.

betal mayîn: bêkar û xebat mayîn.

west: *Karê giran meriv dibetilîne. bn. betil, reht.

westandin: bn. betillandin, reht kirin.

westandox: kesê ku bi kar û xebata xwe yekî din diwestîne.

hatin westin: bn. reht bûn.

westyayî: bn. betillî.

hela hela: heyret dide nîşandanê.

binêr: *Li min binêre. bn. mêze

binêre lê: bn. lê mêze bike.

binêre jê(binêr ji wî ra):

kevok: navê cûrekî teyrê.

xelek: navê perçekî aleta cot kirinê.

bexş: *Ez xaniyê xwe bexşê birê xwe dikim. *Xwendevanên

kemanyê ma bibê zî, ma wazenê ki şima bexş bikê.

bexş biyayîş:

bexş kerdîş:

bexşîş: vera kar û xebata yewî, heqtê jêra vêşê pere dayîş, xelat dayîş

Bexşîyan: namê yew dewa ki bi Diyarbekir ra girêdaya ya.

bext: bw. talih, bawerî, şans.

*Bextê may cêzê keyna yo.

bext kerdîş: bide bawer kerdîş

bext û îtîbar:

bey: namê yew bêj fêkî.

beyare: erdo ki nêameyo rami-tîş.

beyat: çiyô ki teze nêbo. *Nano beyat.

beyat biyayîş:

beyat kerdîş:

beyat mendiş:

Beyazid: Namê yew qeza ki bi Agirî'ra girêdaya ya.

Beyazidî: çiyô ki bi Beyazid ra alaqeder bo.

beyêr: namê dara Bey.

Beyikan: bi Diyarbekir ra girêdaya namê yew mezra.

beylu: çiyô ki çiman biaso. Bw. belî, asaye.

beylu biyayîş: çiyô ke bi çiman biaso.

beylu kerdîş: Bw. asayîş.

beyntar: miyanê di çiyân. Bw. mabeyn.

beyntar de mendiş:

beyntarey:

beyntar kewtîş: dekewtîşê mîyandê di çiyân. bw. mabênçiyê.

bezîrgan: bw. tûcar.

bezîrganê: Bw. tûcarê.

hêja, kêmasiyên me hebin jî, me divê hun bibexşînin.

bexş bûn:

bexş kirin:

bexşîş: hemberê kar û xebata yekî, ji heqê wî zêdetir pere dayin, xelat dayin.

Bexşîyan: navê gundekî ku bi Diyarbekirê ve girêdayî ye.

bext: Bn. talih, bawerî, şans.

*Bextê dê cihêzê qîzê.

bext kirin: bi wî bawer kirin

bext û îtîbar:

biyok: navê cûrekî fêkî.

beyar: erdê ku nehatiye çandiniyê.

beyat: tiştê ku teze nebe. *Nanê beyat.

beyat bûn:

beyat kirin:

beyat mayin:

Beyazid: Navê qezekî bi Agirî'yê ra girêdayî ye.

Beyazidî: Tiştê ku bi Beyazidê ra alaqeder be.

dara Biyok: navê dara biyok.

Beyikan: bi Diyarbekirê ve girêdayî mezzakî.

xûya: Tiştê ku bi çavan bête dîtîn.

xûya bûn: bi çavan xuya bûn.

xûya kirin: hatin dîtîn.

navber: nava du tiştan.

navber da mayin:

navberî:

navber ketin: ketina navbera du tiştan.

bezîrgan: bn. tûcar.

bazîrganî: Bn. tûcarî.

bezin: Bw. sûret, gewz
bezre: bw. dendik, toxim.
bê(1): şeklê emirdayîşê kelîma
 "ameyîş"ê. *Bê ma şorê keye.
bê(2): pareka nêbiyayîşê.
bêamel: keso ki bêbawerî bo.
bêamel biyayîş: bw. bawer
 nêkerdiş
bêamelê: bêbawerê.
bêaqil: Bw. dîn, ahmaq
bêaqil biyayîş: Bw. dîn biyayîş.
bêaqilê: bw. dîney, ahmaqey
bêaqilê kerdiş:
Bêbask: bw. bêperr.
bêbask biyayîş: bw. bêperr
 biyayîş
bêbaskê: bw. bêperrê
bêbav: 1. ay ki pî jên çinî bo.
 Bw. seyek 2. keso zalim û zil-
 imkar.
bêbav biyayîş: 1. seyek
 biyayîş. 2. zalim biyayîş.
bêbavê: 1. seyekê 2. zalimê.
bêbavê kerdiş:
bêbawer: 1. keso ki bawerî
 nêdo. 2. keso ki bi Humay înan
 nêbo. bw. ateîst.
bêbawerê: bw. ateîstê
bêbawerê biyayîş:
bêbawerê kerdiş:
bêbext: ay ki bextê jê çinî bo.
 *Bextê romî çinyo.
bêbext biyayîş:
bêbextey: *Bêbextey karê
 camêrdan niya.
bêbextey kerdiş:
bêbin(1): bw. bendaw. *Bêbin
 bestîş.
bêbin(2): bîro ki zaf xorîn bo.
bêbin(3): Keyna ki xame nêbo.

sûret: Bn. rû.
tov: Bn. dendik.
bê: Bn. were. *Bê em herin
 malê.
Bê-: pareka neyîniyê.
bêamel: kesê ku bêbawerî be.
bêamel bûn: bn. bawer nekirin
bêamelî: bêbawerî.
bêaqil: bn. dîn, ahmaq
bêaqil bûn: Bn. dîn bûn.
bêaqilî: bn. dînî, ahmaqî
bêaqilî kirin:
bêbask:
bêbask bûn:
bêbaskî:
bêbav: 1. ewê ku bavê wî tune
 be. Bn. sêvî. 2. kesê zalim û zil-
 imkar.
bêbav bûn: 1. sêvî bûn. 2. zal-
 im bûn.
bêbavî: 1. sêvîfî. 2. zalimî
bêbavî kirin:
bêbawer: 1. kesê ku bawerî
 nede 2. kesê ku bi xwedê înan
 nebe. bn. ateîst
bêbawerî: bn. ateîstî
bêbawerî bûn:
bêbawerî kirin:
bêbext: ewê ku bextê wî tune be.
 *Bextê romî tune ye
bêbext bûn:
bêbextî: *Bêbextî karê mêran
 nîne.
bêbextî kirin: *Bext nadim bi
 text.
lîç: bn. bendav. *Bendav girê-
 dan.
bêbin: Bîrê ku pirr kûr be.
keça ku xame nebe:

bêca: ay ki cay jê çinî bo. bw.

bêware

bêca biyayîş: bêware biyayîş.

bêcayê: bw. bêwareyê.

bêca mendiş: bêwar mendiş.

bêcis: bw. bêkok, bêreya

bêcis biyayîş:

bêcisê: bw. bêkokê

bêcisê kerdiş:

bêçare: çiyê ke çarey jê çinyo.

bêçare biyayîş:

bêçareyê: bêçare mendiş.

bêçare kerdiş:

bêçare kewtiş:

bêçare mendiş:

bêçike: bw. gişte.

bêdarû: bw. bêîlac, bêderman.

bêdarû biyayîş:

bêdarû mendiş:

bêdarûyê:

bêdec: bw. bêdej, bêdez.

bêdecê:

bêdec kerdiş:

bêderd: ay ki derdê jê çinî bo.

bêderd biyayîş:

bêderdê:

bêderd kerdiş:

bêdest: ay ki destê jê çinî bo.

bêdest biyayîş:

bêdestê:

bêdest û bêpay kewtiş:

bêdesmaj: ay ki bêdesmaj bibe.

bêdesmaj biyayîş:

bêdesmajê:

bêdesmaj mendiş:

bêdest û bêpay mendiş:

bêdirok: bw. hilke, paxir.

bêdîn: ateîst.

bêdînê: ateîstê.

bêcî: ewê ku ciyê wî tune be.

bn. bêwar

bêcî bûn: bêwar bûn.

bêciyî: bn. bêwarî

bêcî mayin:

bênijad: ewê ku koka xwe înkâr

bike. Bn. bêkok, bêreh

bênijad bûn:

bênijadî: bn. bêkokî

bênijadî kirin:

bêçare: tiştê ku çareya wî nîn be.

bêçare bûn:

bêçareyî: rewşa bêçare bûnê.

bêçare kirin:

bêçare ketin:

bêçare mayin:

pêçî: Bn. pêçik.

bêderman: bn. bêîlac.

bêderman bûn:

bêderman mayin:

bêdermanî:

bêêş:

bêêşî:

bêêş kirin:

bêderd: ewê ku derdê wî tune be.

bêderd bûn:

bêderdî:

bêderd kirin:

bêdest: ewê ku bêdest bibe.

bêdest bûn:

bêdestî:

bêdest û bêpê ketin:

bêdesmêj: ewê ku bêdesmêj bibe.

bêdesmêj bûyin:

bêdesmêjî:

bêdesmêj mayin:

bêdest û bêpê man.

cerdel: bw. delûv, dewlik.

bêdîn: ateîst.

bêdînî: ateîstî.

bêdîn û bêîman:
bêdîn û bêîman biyayîş:
bêdîn û bêîman mendiş:
bêedeb: bw. bêtoze.
bêedeb biyayîş: bw. bêtoze biyayîş.
bêedebê: bw. bêtozeyê
bêedebê kerdîş:
bêfam: bw. famkor, xînt.
bêfesal: 1. bêpeymawitiş. 2. keso bêfereset.
bêfesal biyayîş:
bêfesalê:
bêfesalê kerdîş:
bêfayde: bw. bêkar.
bêfayde biyayîş:
bêfayde mendiş:
bêfaydeyê:
bêgan: 1. merde. 2. zayîf û bêqewet.
bêgan biyayîş:
bêganê: zayîf û bêqewet biyayîş
bêgan kewtiş: zayîf kewtiş, merde.
bêgan şiyayîş: bi nişka va ra merdiş.
bêguman: bw. bêşik.
bêguman biyayîş:
bêgumanê:
bêhed: ay ki hedê xwi nêzan bo, sînor û giraneya xwi nêzan bo.
bêhed biyayîş:
bêhedê:
bêhedê kerdîş:
bêhal: keso nêweş, zayîf û bêtaqet.
bêhal biyayîş:
bêhalê:
bêhal kewtiş:
bêhayî: 1. Bêaga, bêxeber 2.

bêdîn û bêîman:
bêdîn û bêîman bûn:
bêdîn û bêîman mayîn:
bêedeb: bn. bêtoze.
bêedeb bûn: bn. bêtoze bûn.
bêedebî: bn. bêtozeyî
bêedebî kirin:
bêfam: bn. famkor, tenegehayî.
bêfasal: 1. bêpîvandîn. 2. kesê bêfereset.
bêfesal bûn:
bêfasalî:
bêfasalî kirin:
bêfayde: bn. bêkar.
bêfayde bûn:
bêfayde man:
bêfaydeyî:
bêcan: 1. mirî. 2. zayîf û bêqewet.
bêcan bûn: zayîf û bêqewet bûyin.
bêcanî:
bêcan ketin: zayîf ketin, mirî
bêcan çuyin: ji nişka ve mirin.
bêguman: bn. bêşik.
bêguman bûyin:
bêgumanî:
bêhed: ewê ku hedê xwe nizanî be, sînor û giraniya xwe nizanî be.
bêhed bûn:
bêhedî:
bêhedî kirin:
bêhal: kesê nexweş, jar û bêtaqet.
bêhal bûn:
bêhalî:
bêhal ketin:
bêhayî: 1. bêaga, bêxeber. 2.

Bêvîr

bêhayî biyayîş:

bêhayî şiyayîş:

bêhemd: çiyô ki bêzerr bêro

kerdiş. bw. bêzerr

bêhemdê:

bêhenek: bw. bêyarî.

bêhenek biyayîş:

bêhes: 1. Bêveng. 2. Hes nêk-
erdiş.

bêhes biyayîş:

bêhesê: rewşa bêvengê

bêhes mendiş:

bêhes û bêhayî:

bêhêvî: ay ki tû umudê jê
nêmano.

bêhêvîyê:

bêhêvî mendiş:

bêhewn: kesê ki tam hewnê xo
nêgirot.

bêhewnê:

bêhewn mendiş:

bêheya: bw. bêşerm.

bêheya biyayîş:

bêheyayê:

bêheyayê kerdiş:

bêhiş: 1. Xêvik, bêvîr. 2. Nezan.

bêhiş biyayîş:

bêhişê:

bêhiş kewtiş:

bêhomay: ateîst.

bêhomay biyayîş:

bêhomayê: ateîstî

bêhûner: bw. bêqam.

bêhûner biyayîş:

bêhûnerê: bw. bêqamê

bêîman: bw. bêbawer.

bêîman biyayîş: ateîst.

bêîmanê: ateîstê

bêîmanê kerdiş:

bêînsaf: veracê zerrveşayî.

Bêbîr.

bêhayî bûyin:

bêhayî çûyin:

bêhemd: Tiştê ku bêdaxwaz

bête kirin.

bêhemdî:

bêhenek: bn. bêyarî.

bêhenek bûyin:

bêhes: 1. bêdeng. 2. Hes
nekirin.

bêhes bûyin:

bêhesî: rewşa deng nekirinê.

bêhes mayin:

bêhes û bêhayî:

bêhêvî: kesê ku tû hêviya wî
nemîne.

bêhêvîtî:

bêhêvî man:

bêxewn: kesê ku xewna xwe
tam negirtî be.

bêxewnî:

bêxewn mayin:

bêheya: bw. bêşerm, bêfedî.

bêheya bûn:

bêheyayî:

bêheyayî kirin:

bêhiş: 1. Xêvik, bîrok. 2. Nezan.

bêhiş bûn:

bêhişî:

bêhiş ketin:

bêxwedê: ateîst.

bêxwedê bûn:

bêxwedêtî: ateîstî

bêhûner: kêrnehatî.

bêhûner bûn:

bêhûnerî: bn. kêrnehatinî.

bêîman: bn. bêbawer.

bêîman bûn: ateîst.

bêîmanî: ateîstî

bêîmanî kirin:

bêînsaf: dijberê dilşewitî.

bêînsaf biyayîş:

bêînsafê:

bêînsafê kerdîş:

bêj (1): bw. tewir. *bêj bi bêj vaşî estî.

bêj (2): bw. bar.

bêj biyayîş: bar biyayîş

bêj kerdîş: bar kerdîş

bêkar: 1. betalê, bêîş. 2.

Nêzewicyaye(a), azeb.

bêkar biyayîş: 1. azebê 2. betaley

bêkarê: 1. Bêîşî. 2.

Nêzewicyayîşê, azebê.

bêkes: ay ki yewdê jê çinî bo.

bêkes biyayîş:

bêkesê: rewşa tena mendişê.

bêkes veradayîş:

bêkeyf: ay ki keyfê jê çinî bo.

bw. melul

bêkeyf biyayîş:

bêkeyfê:

bêkeyf mendiş:

bêlçek: ay resneyo ke qandê şidênayîşê cildê heywandê barî bindê pîzedê jêra yeno girêdayîş.

bêmal: ay ki malê jê çinî bo.

bêmal biyayîş:

bêmalê:

bêmal mendiş:

bêmalîfet: bw. bêterbiye, fahş. 2.

bêqabîlyet, bêhûner

bêmalîfetê: bw. bêterbiyeyê, fahşe.

bêmalîfetê biyayîş:

bêmalîfetê kerdîş:

bêmay: bw. bêdayik, bêmar, seyek.

bêmay biyayîş: bw. seyek

bêmayê: seyekê.

bêînsaf bûn:

bêînsafî:

bêînsafî kirin:

cûre: bn. celeb, tewir. *Cûre bi cûre giya hene.

beş: bn. par.

beş bûn: parvebûn

beş kirin: parvekirîn

bêkar: 1. bêîş. 2. Nezewicî, azeb.

bêkar bûn: azebî, valayî

bêkarî: 1. bêîşî. 2. Neziwcyayî, azebî.

bêkes: yê ku kesê wî tûne be.

bêkes bûn:

bêkesî: rawşa tenê mayinê.

bêkes berdan:

bêkeyf: yê ku kêfa wî tûne be.

bêkeyf bûn:

bêkeyfî:

bêkeyf man:

binzik: ew tayê ku jibo şidandi-na kûrtan di bin zikê heywan ra tete girêdan

bêmal: 1. bn. bêxanî. 2. Yê ku malê wî tûne be. bn. xizan.

bêmal bûn:

bêmalî:

bêmal mayin:

bêterbiye: bn. fahş. 2. bêqabîlyet, bêhûner.

bêterbiyetî:

bêterbiyetî bûn:

bêterbiyetî kirin:

bêdê: bn. bêdayik, sêvî.

bêdê bûn:

bêdêyî: sêvîfî.

bêmay mendiş:
bêmecal: bw. bêfirsat, bêtaqet.
bêmecalê:
bêmerhamet: bw. bêînsaf
bêmerhametê:
bêmerhametê kerdiş:
bêmikun: keso ke qise piro
 îspat nêbo.
bêmikun biyayîş:
bêmikunê:
bêmikunê kerdiş:
bêminet: vera yewnay hew-
 cedar nêbiyayîş
bêminet biyayîş:
bêminetê:
bêmad: 1. Bêîştah. *Bêmadê xo
 nan weno. 2. Zerrtengê, zer-
 rnêwaştîşê. *mêrdim şoro key
 jê, madê xo tirş keno.
bêmad biyayîş:
bêmadê:
bêmirad: 1. Bêmiraz, bêwaz. 2.
 Bêamac. *Bî miradê xo şa bî.
bêmirad biyayîş:
bêmiradê:
bênama: Namê yew bêj
 nêweşiya çermî.
bêname(a): çiyê ki namê jê çinî bo.
bênamus: bw. çimpîs
bênamus biyayîş:
bênimaj: keso ki nimaj nêko.
bêpaştî: ay ki mêrdimê jê yan zî
 paştgîrê jê çinîbê.
bêpaştîyê:
bêpaştî biyayîş:
bêpî: kesê ki pî jên çinî bo. Bw.
 seyek.
bêpiyê: Bw. seyekê
bêpî biyayîş: Bw. seyek biyayîş

bêdê mayin:
bêmecal: bêfirsat, bêtaqet.
bêmecalî:
bêmerhamet: bn. bêînsaf
bêmerhametî:
bêmerhametî kirin:
beleban:
beleban bûn:
belebanî:
belebanî kirin:
bêminet: hember yekê din hew-
 cedar nebûn.
bêminet bûn:
bêminetî:
bêmad: 1. bêîştah. *Bêmadê
 xwe xûrek dixû. 2. Diltengî, dil-
 nexwazî. *Ku meriv here mala
 wî, madê xwe tirş dike.
bêmad bûn:
bêmadî:
bêmirad: 1. bêmiraz, bêdaxwaz.
 2. Bêamac. *Gihîştin mirada
 (daxwaza) xwê.
bêmirad bûn:
bêmiradî:
kûnêr: bw. gûnur. Navê
 nexweşîkî çermê.
bênaw: tiştê ku navê wî tûne be.
bênamus: bn. çavpîs
bênamus bûn:
bênimej: kesê ku nimêj neke.
bêpiştî: yê ku kesên wî yan jî
 piştgîrê wî tûne bin.
bêpiştîyî:
bêpişt bûn:
bêbav: kesê ku bavê wî tûne
 be. Bn. Sêvî.
bêbavî: 1. sêvîyî 2. zalimî, bêînsafî
bêbav bûn: 1. sêkur bûn 2.
 zalim û bêînsaf bûn.

bêpî mendiş: ay ki pî jê merd
bo. bw. seyek

bêrayîr: Cayo ki rayirê jê çinî bo.

bêrayîrê:

bêrayîr mendiş:

bêrehm: keso ki bêwijdiyan bo.

bêrehm biyayîş:

bêrehmê:

bêrî: waztişê veynayişêya yew
kesî yan jî yew çî. Bw. Hesret.

bêrî biyayîş: hetê sewbî kesan
ra vîrî ameyîş.

bêrî kerdiş: waztişê

veynayîşêya yewî.

bêrîvan: ay keyneka ki şona
bere.

bêrûmet: bw. bêqîmet.

bêrûmet biyayîş: bn. bêqîmet
mendiş.

bêrûmetê: bw. bêqîmetê.

bêrûmet mendiş: bw. bêqîmet
mendiş.

bêrûwen: bw. bêdohn. berrîl.

bêrûwen biyayîş:

bêrûwenê:

bêrûwen mendiş:

bêrexbet: bw. bêrewac.

bêrexbet biyayîş:

bêrexbetê:

bêrexbet mendiş:

bêpere: belaş.

bêpere dayîş: Belaş dayîş.

bêqalûqîl: bêzem û bêzurî

bêqam: gangiran.

bêqedir: çiyô ki erciyaye nêbo,
qîmetê jê çinî bo.

bêqedir biyayîş:

bêqedirê:

bêqedirê kerdiş:

bêbav mayin: yê ku bavê wî
mirî be. bn. sêvî

bêrê: Ciyê ku rêya wî tûne be.

bêrêyî: 1. Rewşa bêrê bûnê. 2.
bêçareyî

bêrê mayin:

bêrehm: kesê ku bêwijdiyan be.

bêrehm bûyin:

bêrehmî:

bêrî: daxwaza dîtina kesekî yan
jî tiştêkî. Bn. Hesret.

bêrî bûyin: ji alî kesên din ve
bîrhatin.

bêrî kirin: daxwaza pevdîtina bi
yekê din ra.

bêrîvan: ew keçika ku diçe
bêrîyê.

bêrûmet: bn. bêqîmet.

bêrûmet bûn: bn. bêqîmetî.

bêrûmetî: bn. bêqîmet mayin.

bêrûmet mayin: bn. bêqîmet
mayin.

bêrûn: bn. bêdohn.

bêrûn bûyin: bn. bêdohn bûyîn.

bêrûnî: bn. bêdohnî

bêrûn mayin:

bêdaxwaz: bn. bêrewac.

*bêdaxwaz bûn. *bêrewac bûn.

bêdaxwaz bûn: bn. bêrewac bûn.

bêdaxwazî: bn. bêrewacî.

bêdawaz mayin:

bêpere: belaş. Bn. bêdirav.

bêpere dayin: Belaş dayin.

bêqalûqîl: bêzem û bêderew.

cangiran: bn. teral.

bêqedir: Tiştê ku hêja nebe,
qimeta wî tûne be.

bêqedir bûn:

bêqedirî:

bêqedirî kirin:

bêqedir û bêqîmet:
bêqedirê û bêqîmetê:
bêqeyde: bi yew şertîra girêdaye nêbiyayîş. Bw. bêşert.
bêqeydeyê:
bêqeyde û bêşert:
bêqisur: çî yan zî ay ki qisurê jê çinî bo.
bêqisur biyayîş:
bêqisurê:
bêquwet: bw. bêtaqet, bêhêz.
bêquwet biyayîş:
bêquwetê:

bêsebeb: bw. bêsemed, bêsevev.
bêsebir: bw. bêtebat
bêsebir biyayîş:
bêsebirê:
bêsebirê kerdiş:
bêserê: bw. serserî.
bêserê biyayîş:
bêserêyê: bw. serseriyê.
bêserê geyrayîş:
bêsewil: 1. ay ki çekalî lingandê jê de çinî bê.

bêsol: çiyô ki sol tede çinî bo. 2. Ay ki rehet nêbo. *Dolo bêsol. Bn. geveze.
bêsol biyayîş:
bêsolê:
bêsolê kerdiş: keso ki livê jê weş nêbê. bw. gevezeyê.
bêsuc: ay ki sucê jê çinî bo.
bêsuc biyayîş:
bêsucê:
bêşeref: bêhasyet.
bêşeref biyayîş:
bêşerefê: rewşa bêşeref.
bêşerefê kerdiş:
bêşerm: ay ki nêşermayo.
bêşerm biyayîş:

bêqedir û bêqîmet:
bêqedirê û bêqîmetê:
bêqayde: bi şertekî girêdayî nebûn. Bn. bêşert.
bêqaydeyê:
bêqayde û bêşert:
bêqisur: tişt yan jî kesê ku qisura wî tûne be.
bêqisur bûn:
bêqisurî:
bêquwet: bn. bêtaqet, bêhêz.
bêquwet bûyin:
bêquwetî:

bêsedem:
bêsebir: bn. bêaram.
bêsebir bûn: bn. bêaram bûn.
bêsebirî: Bn. bêaramî.
bêsebirî kirin:
bêserî: serserî.
bêserî bûn:
bêserîti: bn. serserîti.
bêserî gerîn:
pêxwas: 1. Kesê ku pêlav bi lingê wî va tûne be. 2. Di zimanê argo da lunpen.
bêxwê: Tiştê ku bêxwê be.

bêxwê bûn:
bêxwêyî:
tamesar: kesê ku hereketê ne di cî da dîkin. Bn. geveze.
bêsuc: yê ku sucê wî tune be.
bêsuc bûyin:
bêsucî:
bêşeref: bêxawên.
bêşeref bûyin:
bêşerefî: rewşa bêşeref.
bêşerefî kirin:
bêşerm: Ewê ku şerm û fedî neke.
bêşerm bûyin:

bêşermê:
bêşik: Bw. bêguman.
bêşik biyayîş: Bw. bêguman biyayîş.
bêşikê: Bw bêgumanê.
bêtaluke: çiy o ki talukê jê çinî bo.
bêtaluke biyayîş:
bêtalukekeyê:
bêtam: 1. Wero bêtam. 1. Bêqam, bêhûner. *Lajê mi bêtam o.
bêtam biyayîş:
bêtamê:
bêtam kerdîş:
bêtedarik: bêhazirê.
bêtedarik biyayîş: hazir nêbiyayîş
bêtedarikê: hazir nêbiyayîşey
bêter: daha vêşî, daha zaf. *Rizgo mi ra bêterêr(vêşêr) nan weno.
bêter biyayîş: Verênîra daha xirab yan zîrind biyayîş.
bêterê:
bêterê bêteran: xirabtirê xiraban.
bêter kerdîş: raya verên ra xirabêr kerdîş.
bêterbiye: ay ki bi terbiye nêbo.
bêterbiye biyayîş:
bêterbiyeyê:
bêterbiyeyê kerdîş:
bêters: cesur.
bêters biyayîş: cesur biyayîş
bêtersê: rewşa cesur biyayîşê.
bêtew: *Biray mi bêtew o, yewî rey d nêviyarneno. bw. xuyteng.

bêtewê: bw. xuytengê
bêtewê biyayîş:
bêtore: keso ki adetanra vejyo.

bêşermî:
bêşik: Bn. bêguman.
bêşik bûyin: Bn. bêguman bûyin.
bêşikî: Bn. bêgumanî.
bêtaluke: Tiştê ku taluka wî tune be.
bêtaluke bûyin:
bêtalukeyî:
bêtam: 1. Xwarina bêtam. 2. Bêkêr, bêhûner.

bêtam bûyin:
bêtamî:
bêtam kirin:
bêamede: bn. neamade
bêamede bûn: bn. amade nebûn
bêamedeyî: bn. bêhazirî
betir: zêdetir, pirrtir. *Rizgo ji min bêtir nan dixû.

bêtir bûyin: Ji berê xirabtir bûn.

bêtirî: rewşa ji berê xirabtir bûnê.
bêtirî bêtiran: xirabtirê xiraban.
bêtir kirin: ji cara berê xirabtir kirin.
bêterbiye: Ewê ku bi terbiye nîn be.
bêterbiye bûn:
bêterbiyeyî:
bêterbiyeyî kirin:
bêtirs: cesur.
bêtirs bûn: cesur bûn.
bêtirsî: rewşa cesur bûnê.
bêderbasî: Bn. nelihev. *Birê min bêderbasî ye, bi kesî ra nabûhûrîne.
nelihevî:
nelihevî bûn:
bêtore: kesê ku ji adetan derkeve.

bêtore biyayîş: adetan ra vejyayîş.

bêtoreyê:

bêtoreyê kerdiş:

bêvankes: qandê yew çirê mînak
nîşan dayişeya kesdê hîrinî.

bêveng: 1. Ay ki veng tira nêve-
jyo. 2. Çî yan zî keso ki cadê xo ra
nêlivo. *Rênas yewdo bêveng o.

bêveng biyayîş:

bêvengê:

bêveng mendiş:

bêvîr: Bw. bêhiş, bêşiur.

bêvîr biyayîş:

bêvîrê: Bw. bêhişî.

bêvîr mendiş: Bw. bêhiş mendiş.

bêvîr û bêhayî:

bêwaz: Çiyo ki bêwaztişê
mêrdimî bo. Bw. bêzerr.

bêwaz biyayîş:

bêwazê: Bw. bêzerrê.

bêwext: Bw. bêzeman, bêdem.

Bw. Nişkava ra

bêwext biyayîş:

bêwextê:

bêwext mendiş:

bêwane: ay erdê verê dew ki
malê dewijan pêrin no.

bêwane biyayîş:

bêwane mendiş: erdo ke
nêameyo ramitiş.

bêwijdan: ay ki wijdanê jê çinî bo.

bêwijdan biyayîş:

bêwijdanê:

bêwijdanê kerdiş: bw. bêînsafê
kerdiş

bêxeber: Bw. bêzanayîşê.

bêxebîr: bêvîr. Bw. bêhayî.

bêxebîr geyrayîş:

bêxewf: bêters.

bêxewf biyayîş:

bêxeyca: Bw. jê vêşêr.

bêtore bûn: ji adetan derketin.

bêtoreyî:

bêtoreyî kirin:

bêvankes: jibo tistekî mînak
nîşandana kesê sêyemîn.

bêdeng: 1. Ewê ku deng jê
dernekeve. 2. Hêmin, rehet.
*Rênas merivekî hêmin e.

bêdeng bûn:

bêdengî:

bêdeng mayin:

bêbîr: Bn. bêhiş. bêşiur.

bêbîr bûn:

bêbîrî: Bn. bêhişî.

bêbîr mayin:

bêbîr û bêhayî:

bêdil: Tiştê ku bêdaxwaza meriv
be.

bêdil bûyin:

bêdilî:

bêwext: ji nişke wa.

bêwext bûyin:

bêwextî:

bêwext mayin:

bêwane: ew erdê ber gund ku
malê hemu gundiyan ne.

bêwane bûyin:

bêwane mayin: erdê ku
nehatiye ajotin.

bêwijdan: yê ku wijdanê wî tune be.

bêwijdan bûyin:

bêwijdanî:

bêwijdanî kirin: bn. bêînsafî
kirin.

bêxeber: Bn. bêzanîn.

bêbîr: bêhayî.

bêhayî gerîn:

bêxewf: bêters.

bêxewf bûn:

jê pêve: Bn. bil jê, xeynî wê.

bêxeyr: çî yan zî keso ke faydê jê çînî bo.

Bêxîret: ay ki nêxebityo.

bêxîret biyayîş:

bêxîretê: rewşa bêxîretî.

bêxîretê kerdiş:

bêyom: Bw. çift, serwer. *Şevîn bêyom a.

bêyom biyayîş:

bêyomê: Bw. çiftê.

bêyomê kerdiş:

bêzan: Bw. bêxeber, bêaga

bêzanê: bw bêxeberê, bêagayê

bêzahmet: bê ked û bêbetilyayîş.

bêzahmet biyayîş:

bêzahmetê:

bêze: namê yew bêj vaşî.

bêzerar: çiyô ki zerarê jê çînî bo.

bêzerar biyayîş:

bêzararê: rewşa bêzerar

bêzerr: bêwaztiş, nêwaztiş

bêzerr biyayîş:

bêzerrê: nêwaztişê.

bêzerrî kerdiş: bêwaztiş û bêhemt kerdiş.

bêzîr: namê yew bêj vaşî ki beno darî kayan.

bêziwan: 1. Keso ki lal bo. 2.

Kesê ki tay qisan bikê.

bêziwan biyayîş:

bêziwanê: *Bêziwanê zaf zor a.

bi: 1. Yew kelima pêrabest a.

Mana "...reyd biyayîşê dana." *Bi zuran roj nêşono awan. *Bi zerr-ba xwi. 2. Bêro vernîda lêkeran şeklê emirdayîşê dana bide.

*Biroş, bidoş, bigîr, biber. 3.

Raweya belanî û waztişê de bena alîker. *Ez bi gorî. 4. Tirkî de ay lêkerê ki pareka "...e, ...a

bêxêr: Tişt ya jî kesê ku fayda wê tûne be.

bêxîret: pozneşewitî. Ewê ku jibo xebatê cehd neke.

bêxîret bûn:

bêxîretî: rewşa bêxîret.

bêxîretî kirin:

peşkabreş: Bn. kodqelên, serxure.

peşkabreş bûyin:

peşkabreşî: Bn. kodqelênî.

peşkabreşî kirin:

bêzan: Bn. bêxeber, bêaga

bêzanî: bn. bêxeberî, bêagayî

bêzahmet: bêked û bêwestan

bêzahmet bûyin:

bêzahmetî:

—

bêzerar: Tiştê ku zerara wî tune be.

bêzerar bûyin:

bêzerarî: rewşa bêzerar

bêdil: bêxwestin, nebidil

bêdil bûn:

bêdilî: nebidilî

bêdilî kirin: kirina nebidil.

hevsodanik: navê cûrekî giya ku dixin nava çoregan. Bn. reşreşik.

bêziman: 1. Kesê ku lal be. 2.

Kesê ku hindik bipeyve.

bêziman bûyin:

bêziwanî: *Bêzimanî zaf zor e.

bi: 1. daçek (amraz)e. Mana "bi hev ra bûnê" dide. *Bi derewan roj naçe ava. *Bi dilê xwe. 2.

Were pêşiya lêkeran şeklê emirdayinê *Bifiroşe, bidoşe, bigre,

bibe, bide. 3. Di raweya bilanî û

gerane de dibe alîkar. *Ez bi

gorî. 4. Di Tirkî da lêkerên ku

pareka "...e, ...a" digrin, di şuna

gêne", herunda jên de yena gûrênayîş. *Ez bi jê bawer nêke-na. *Ti bi Homay kenê! 5. Bêro vernîda kelîman, kelîmey newey virazyenê. *Birî, bibejn, bigile.

bibo nêbo:

bi çi: Pronavê pers kerdîşî.

*Vayeya mirovandê to bi çi ya?

*Bi çi hawa ti amey enî cayan?

bide: 1. Berlêker a. bw. bider, bede, bere. 2. Şeklê

emirdayîşêya kelîma "dayîş"î ya.

bide ameyîş: pê girotiş.

bide aqilnayîş: bw. bide hesnayîş.

bide aqilyayîş: bw. bide hasyayîş

bide ardiş:

bide ewniyayîş: 1. weye kerdîş

2. temaşe kerdîş.

bide hiwayîş:

bide geyrayîş:

bide kerdîş:

bide kewtiş: * Taximê cilandê jê weş bide kewto

bide mendiş: pê mendiş

bide nawitiş:

bide qelibnayîş: piro guniayîş

bide niştiş:

bide qerisnayîş: Bw. tada bide kerdîş, bide weternayîş.

bide resayîş:

bide sawitiş:

bide siwar biyayîş:

bide şanayîş: Bw. bide dusnayîş.

bide şiyayîş: Bw. bide mendiş.

bide tadayîş: 1. Bext û sozê xo herimnayîş. 2. Piro piştiş.

bide wariştiş: bw. dexisnayîş

bijbiju: Bw. kûlîngî. *Kûlîngiya bellî.

bijjik: çira aw.

wan da tête karanîn. *Ez bi wî bawer nakim. *Tu bi Xwedê dikî!

5. Were pêşiya kelîman, kelîmeyên nû çê dike. *Birû, bibejn bipor.

bibe nebe:

bi çi: Pronavê pirsyarî ye.

*Buhayê Hirmiyên te bi çi ne?

*bi çi hawa tu hatî van deran?

lê: Berlêker e.

lê hatin: hevgiirtin.

lê hesandin: lê hişyar kirin.

lê hesîn: lê hişyar bûn

lê hanîn: bn. hevanîn

lê nihêrîn: Bn. lê mêzekirin.

lê kenîn:

lê gerîn:

lihev kirin:

lê hatin: * Taximê cilên wî xweş lê hatiye.

lê çûn: Bn. li hev çûn.

lê nîşan dan:

lê ketin: Bn. lê xistin.

lê daniştin:

lê tadayî kirin:

lê gihîştin:

lê dadan:

lê siwar bûn:

lê sipartin: Bn. lê paldan, lê şidandin.

lê çûyin: Bn. lê hatin, lê dişibê.

lê badan: bn. lê zivirandin.

*Bext û sozê xwe herimandin

lê gihanê(gihîştinê): Bw. lê rabûn.

kovik: *Kovika berû.

bijdik: Bn. vizik.

bila: Bw. vila.

bila biyaya(e): bw. Vila biyaya(e), cêser kewte.

bila biyayîş: Bw. vila biyayîş, cêser biyayîş.

bila kerda(e):

bila kerdiş: Bw. vila kerdiş.

bilakerdox: Bw. vilakerdox.

bilbil: Yew bêj teyr.

bilbilard: namê yew bêj vaşî.

bilêlnayîş: bêcawitişey warker-dişê yew çîdê werî.

bito: bi zîwanê gedan kir. Bw. bilik.

Billan: semedo ki kerg cay hak kerdişêya xo şaş nêko, hako ki heze yew nîşan bêro ronayîş. Bw. binhalên.

billbillik: *Aw billbillikî dana.

bimbar: Bw. loqle.

bimbarek: *Roşanê to bimbarek bo.

bimbarduman:

bimbarduman biyayîş:

bimbarduman kerdiş:

bimbarek kerdiş:

bibe: Şeklê emir dayişêya "berdiş"î. Bw. bibe.

bimre: şeklê emir dayişêya "merdiş" î.

bimro mano:

bin: 1. Tersê serî. *Gola bêbin.

2. Mana kokî dana. *Balcanan bin giroto. 3. Pêşek a, ki naman ra name virazena. *Binpîzik, binber, binadir. 4. Veşayîşê yew çî ki bindê firaqîra mano. *Gêrmî bin giroto. *Qazanî bin giroto.

bina: bw. kok ra

binadir: Namê yew bêj werî ke rojandê xûsusî de pewjenê. Kurdan miyan de "Xewre" ya

bela: nelihev.

bela bûyî:

bela bûn:

bela kirî:

bela kirin:

belakirox: Bn. belaker.

bilbil: Cûrekî teyr.

—

bilandin: bêcutin daqultandina tişteke xwarinê.

bito: bi zîmanê zarokan kîr (xir). Bn. bilik.

motik: Ji bo ku mirîşk ciyê hêk kirina xwe şaş neke, hêka ku wek nîşanekî bête danîn.

—

rodî: Bn. rîvî, loqle.

pîroz: *Roşanê te pîroz be.

bimbarduman:

bimbarduman bûn:

bimbarduman kirin:

pîroz kirin:

bibe: şeklê emir dayina "birin"ê.

bimre: şeklê emir dayina "mirin"ê.

bimre bimîne:

bin: 1. Tersê serî ye. *Binê dinya. 2. Mana kokê dide.

*Balcanan bin girtiye. 3. Pêşek e. *Binax, binbêjing, bincil. 4. Şewitina tişteki ku bi bin firaqan ra bimîne. *Mehîr binî girtiye.

binî ve: Bn. bin da.

xewre: Navê xwarinekî ku di rojên taybetî da tête çêkirin. Di nava civata Kurd da "Xawra"

Xiyan(namê yew eşîr) bi vengana. Qandê derê vanê: "Xewra Xiyan rakir piyan / Şûr û mertal lê daniyan". Eger Xewreya jên bişikyaynê, ameynê ay mana, ke serra jên xirab vêrena, ke nêşikyaynê, bawer kerdênê ki serra jên weş vêrena. Bw. Heşe.

bineşa: bw. binya, hîm.

binawir: bw. peyda biyayîş.

binawir biyayîş: bw. peyda biyayîş.

binber: bw. cînig, zilqêr.

binboç: binê boçe.

binboçik:

bincil: bw. limitikî,

bincil biyayîş: bw. limitiyayîş

bincil kerdîş: bw. limitîş

binçeng: binê çengî.

bin de ardiş:

bin de berdiş:

bin de kewtiş:

bin de mexel biyayîş:

bindest: keso ke bindê nîrdê qorina de bo.

bindest biyayîş:

bindest kerdîş:

bin de şiktiş:

bin de şiyayîş:

bin girotiş: *Şorba ma bin giroto.

bin kewtiş: dekewtiş bin. 2.

deyndar biyayîş.

bin şiyayîş: noq biyayîş.

bin de(di):

bin di ameyîş:

bin di veradayîş:

bin di vistiş:

bin di vitiş:

binevşî: rengo mor.

biney: bw, tikê, gamî.

binê çiman ra ewniyayîş:

Xiyan (navê eşîrekî) bi nav û deng e. Ji ber vê yekê dibêjin:

"Xewra xiyan rakir piyan / şûr û mertal lê daniyan." Eger Xewreya wan bişikya, dihat vê manê ku sala wan xerab derbas dibe, ku neşikya bûya, dê sala wan xweş derbas bibûyana.

binyat: Bn. hîm.

peyda bûn:

peyda bûn:

binder:

binboç: Bn. binduv.

binboçik:

bincil: veşartî, wenda kirin.

bincil bûyin: hatin veşartin

bincil kirin: veşartin.

binçeng: binê çeng.

ji bin de anîn:

di bin de birin:

di bin de ketin:

li bin de veketin:

bindest: kesê ku li bin nîrê

hinekî din de be.

bindest bûyin:

bindest kirin:

ji binî ve şikestin:

di bin de çûyin:

bin girtin: *Şorba me bin girtiye.

binî ketin:

daketina binî: noq bûn.

bin de:

ji bin de hatin:

ji bin de berdan:

ji bin de avêtin:

di bin de wêtin:

binevşî: rengê mor.

hinkî: Bn. parekî, qasekî, gavekî.

di bin çavan ra nihêrtin:

binê destî ra dayîş:
binê destî ra girotiş:
binê lingan de şiyayîş:
binê paydê mi ra:
binê qisa(qal) de mendiş:
binhalên: bw. bilalên, billan.
binik: *Binikê peşmî. *Binikê pir-jin. *Binikê ciwênî.

binisok: bronşît.
binî: namê yew bêj masan.
binkî: yew mintîqa de şaro ki verêna ca biyo.
binpîzik: qandê ki cilê her û qantiran sero bişidyo, besto ki binê pîzedê jêna vîyarnenê û kışta bin de girê danê. Bw. qolan.
binva: vêşanê vervadê ciwênî.
bin ra: *Ma key xo bin ra ard Pîran.
bin ra ameyîş:
bin ra ardiş:
bin ra berdiş:
bin ra girotiş:
bin ra kerdiş:
bin ra şiyayîş:
bin ra vistiş:
bin ra vitiş:
bira: ay gedey ki yew may û pî ra bî.
biracenî: ceniya biray.
birakê: hembazeya pirr nîzdî.
Birakose: 1. Namê yew mesela û kay. 2. birayo hîlebaz (zexel).
birayey: rewşa di birayan.
birayeya şiti:
biraza: qandê datîrê lajê biray.
birew: *Birewê çiman. Bw. birî.
birewî: gazî û livê wextê gede ardişê.
birewî ameyîş:
birewî kerdiş:

di bin dest ra dayin:
di bin dest ra girtin:
di bin lingan de çûyin:
ji bin lingên min ve:
di bin gotinê da mayin:
motik: bn. pungalek.
binik: Bermayê tişteki. *Binikê heriyê. *Binikê bêjingê. *Binikê benderê.
bronşît: helgirtina qiqircikê ye.
tanok: navê cûrekî masiyan.
binkî: rûniştevanên herêmekî yên eslî. Bn. xweyîzan.
binzik: Ji bo ku kûrtanê qer û qantirê bête şidandin, bestê ku di binê zikê wan de derbes dîkin û di alyê dî da girê didin.
berba: bermayê badana benderê.
ji binî ve: *Me mala xwe ji binî ve aniye Amedê.
ji binî ve hatin:
ji binî ve hanîn:
ji binî ve birin:
ji binî ve kîrîn:
ji binî ve kirin:
ji binî ve çûyin:
ji binî ve avêtin:
ji binî ve wêtin:
bira: Ew zarokên ku ji dê bavekî bin.
jinbira: Jina bira.
birakî: Hevaltiya pirr nêzîk.
Birakose: 1. Navê çîrok û leyztikekî. 2. birayê lepker (hîlebaz).
biratî: rewşa du birayan.
biratiya şîr:
birazî: Ji bo ap lawê bira.
birû: *Birûyê çavan.
birûh: gazî û livên dema zarok anînê.
birûh hatin:
birûh kirin:

birîn: Bw. dirvet. **1.** cay darbe.
2. derd
birîndar: Bw. dirvetin. kes yan zî
çiyê ki birîn girota
birîndar biyayîş:
birîndarê:
birîndar kerdiş:
birîn wegêryayîş:
birk: Bw. sigîl.
birke: yew perçê hengaj o.

birînî: kelo ki 3-4 serre yo.
birtît: Bw. bertut. Karmê dara wişk.
bertîtnayîş: yew çî qul kerdiş.
bertîtyayîş:
birxî: vîde.
birr: **1.** Çiyo vêşî, zaf. *Yew birr
pesê jê esto. Bw. bol. **2.** Beş,
qisim. *Kitêba jê hîrê birrana
ameya meydan. **3.** Namê yew
bêj kay sporî yo. *Birr kay
kerdiş.
birrik: namê yew aletî ki pê dar
birnenê.
birrlimitîş: namê yew bêj kay.
birrnayîş: cêrakerdiş. *Dar bir-
rnayîş.
birryaye(a): cêrakerde. *Dara
birrnaya.
biryayîş: cêra biyayîş.
Bîrsin: Namê yew dewa
Diyarbakir.
biseytî: Ay engûra wişka ke
zilqit û çaringî ja wenê, qul kenê.
Bn. Eskij, pisêtik.
Bisilmane(a): Ay keso ke baw-
erî bi dîndê îslamê biyaro.
bisilmanê: dîn û baweriya bisil-
manan
bisk: Bw. gulî, tulik. *Bisk û gulî.
*Tulik tadayîş.

birîn: şuna lêdana kuşop
hiştiye. **2.** derd
birîndar: kes yan jî tiştê ku
birîn girtiye
birîn bûyin:
birîndarî: rewşa birîn bûnê.
birîndar kirin:
qalik girtina birînê:
balûg: Bn. balîke.
birk: perçekî ji aleta cot kirinê
ye, Bn. şûrik.

bertît: kûrmê dara hişk.
bertîtandin: Tiştêkî qul kirin.
hatin bertîtandin:
vîde:
birr: **1.** Tiştê zêde, pirr. *Birrekî
pesê wî heye. Bn. Kerî. **2.** Beş,
qisim. *Kitêba min ji sê birran
pêk tê. **3.** Navê leyztikekî sporê.
*Birr leyztin.
birrek: navê aletekî ku pê dar
jêdikin.
navê leyztikek:
birrîn: jêkirin. *Dar birrîn.

birrî: Jêkirî. *Dara jêkirî.
hatin birrîn: hatin jêkirin.
Bîrsin: navê gundekî
Diyarbakirê.
mewîj: ew tirîya ku ji aliyê
mêşan ve hatiye mêjandin û qul
kirin.
bisilman: Ew kesê ku bawêrî bi
dîndê îslamê anîye.
bisilmanî: dîn û baweriya bisil-
manan (misilmanan)
bisk: Bn. kezî, gulî. *Bisk û gulî.
*Bisk û kezî.

bişu: Halê emirdayîşê "şitiş"î.
bitim: Namê yew bêj nebatî.
 Bw. Qizwan.
bitimêr: Namê dara bitim. Bw. Qizwanêr.
bitir: Rez yan zî bostano ki wextê vil dayîşê de vêşî şên bibo sek, engûr rişneno û goşle tena pa maneno, ena nêweşîra vajyeno bitir. Bw. porik.
bitir biyayîş: bw. porik biyayîş.
bitir biyaye: bw. porik biyaye.
biz: namê yew bêj heywana destî ya şitî.
bizêk: bw. bijêk. Leyîrê biz.
bizêkvan: Ay ke bizêkan biçerêno.
bizêkvanê: Karê bizêkvanan.
bizini: Namê yew bêj qam-pîrekan.
bizir: Toximê verrojik, kuy, hindî, ... 2. Namê yew bêj masan. Bw. dendik.
bizireyin: fikiyê ke bizreyê jê vêşî bibê. *Engûra bizireyin.
bizminêr: Namê yew bêj dar, Bw. Bizbindêr.
bizrik: tepizikî ke gandê kêro vejî û tede rêm bibo.* Bizrikî ridê miro amey.
bizrikin: ay keso ke vêşî bizrikî tiro amê.
bizot: 1. Koziya adirî. 2. Çiyo zaf tûj kerde. 3. Goliko nerîyo yew serre.
bî: Halê viyarteyê kelîma "biyayîş"î.
bîbik: Bw. roşna. *Bîbika çiman.
bîbikkor: Bw. roşnakor.
bîla: yew ekê nêbiyayîşê yo.
bîla heq:

bişu: Halê emirdayina "şuştin"ê.
bitim: Navê nebatekî. Bn. Qizwan.
dara bitim: Navê dara bitim.
gewî: Ew tiştê ku divê fêkî bide, dema ku ew bêfêkî dan, zêde geş bibe, tete gotin ew gewî bûye. Bn. bitir.
gewî bûn: Bn. bitir bûn.
gewî bûyî: Bn. bitir bûyî.
bizin: Navê cûrekî heywana şîr dayinê.
Karik: Çêleyê bizinê.
Karikvan: Ewê ku berxika biçêrîna.
Karikvanî: Karê berxikvanan.
navê cûrekî kovarik:
bizir: tovê berrojik, zebeş, kundir,... bn. dendik.
bizirîn: *tiriya bi bizir.
cûrekî dar:
bizrik: bn. pizik. *Bizrik di rûyê min da hatin e.
bi bizrik: bn. bizrikin.
bizot: koziya agir.
bû: halê bûhurî yê kelîma "bûn"
bîbik: *Bîbika çav.
bîbikkor: ewê ku bîbika wî/wê nebîne.
bê-: parekek neyînî ye.
bêheq:

bîla semed:

...**bîn:** yew zerf o. *Ay bîn.

*Şewa bîn.

bînc: gedeyo ki meşru nêbo.

bîncê:

bîncê kerdiş: zexelê kerdiş.

bîncik: 1. çîyo wirdêk. **2.**

Gedeyo bînc.

bîr: Çala xorîna ki aw tede pêser bena.

bîrik: Bîro wirdêk.

bîro: Di rojîra pey. Bw. disbay.

bîyakî: Bw. xerîb.

bîyaye: Bw. zengînê, dewletî

boç(1): *Boça her a, ne derg bena ne kîrr bena.

boç(2): Bw. çilîz, menî.

boç hewenayîş: rewşa waztişêya têkiliya cînsî. bw. boç rrep kerdiş.

boçik: *Boçika mêrdiman.

boçikî biyayîş: Yew bêj nêweşiya manî.

boçik dekewtiş:

boçin:

boçqol: Bw. boçkîrr.

Bohtan: Namê yew mintîqa.

bohtanî: Çîyo ki bi mintîqa Botan ra têkilî reyde o.

bol(1): Bw. Kiss, Vajîna.

bol(2): Bw. Birr, kerî. *Bolê bizan.

boncî: Yew bêj kûtik.

bonder: *Ez bonderê xeratê biya.

bonder biyayîş:

bonder kerdiş:

bonderkerdax: Bw. hoste.

bong: Bw. mird, bîyaye, dewletî.

bong biyayîş: bw. dewletî biyayîş.

bong kerdiş: bw. dewletî kerdiş.

bore: Halê emirdayîşêya "werdiş" î.

boraq: Qurbano ki rojê roşanî

bêsedem:

... **dîn:** rengpîşekî ye. *Ewê dîn.

*Şeva dîn. Bn. dî, -tir.

pîj: Bn. pîç. Zarokê ku meşru nebe.

pîjî: Bn. pîçî.

pîjî kirin: zexelî kirin.

pîjik: 1. tiştê piçuk. **2.** Zarokê

pîj.

bîr: Çala kura ku av têda berhev dibe.

bîrik: Bîrê piçuk.

dusibê: Du roj şunda.

biyanî: Bn. xerîb.

hebûn: Bn. dewlemendî.

duv: *Duva kerê ye, ne kin dibe ne dirêj dibe.

menî: di têkiliya cînsî de ava ku ji mêr dertê.

duv rakirin: Bn. toll.

boçik: *Boçika meriv.

qalçikî bûyin: Bn. boçikî.

Nexweşikî piştê.

boçik daketin:

bi duv:

duvkin:

Bohtan: Navê herêmekî.

bohtanî: Tiştê ku bi herêma Bohtanê ra di nava têkilî da ye.

qûz: Bn. vajîna.

Kerî: Bn. birr. *Keriyê bizinan.

boncî: Cûrekî kuçikan.

hîn: *Ez hînê xeratî bûme.

hîn bûn:

hîn kirin:

hînker: Bn. hoste.

bong: bn. dewletî.

bong bûn: bn. dewletî bûn.

bong kirin: bn. dewletî kirin.

bixû: halê emirdayîna "xwarin" e.

boraq: Qurbana ku roja roşanê

serebirryeno.

boran: Namê yew teyrî. Bw.

bewran.

boranxane: Cayo ki boranî tede manenê.

boreg(1): Namê yew werî.

boreg(2): Yew bêj mijlewî wirdî.

Bw. mirxik.

borinc: Namê yew bêj nebatî.

borincêr: Dara borincan.

botan: Bw. nêbiyaye, îftira.

botan bide kerdiş: îftira bide kerdiş

botan û nege bide kerdiş:

bover: *Boverê çemî.

boxar: Kerê hurdî û molozi.

boxçe: *Boxçeya nanî.

boxe: Gayo nerî.

boxaz: bw. qirik.

boy: Bw. bûy.

boyax:

boyax biyayîş:

boyax kerdiş:

boyaxin:

boz: Namê yew bêj rengî.

bozek: Bw. bozik.

bukilbêrî: Namê yew bêj kay.

bulî: Bw. bulikî. xo ard ra

kaşkerdişê reyde şiyayîşê gedî.

bulî ameyîş:

bulî geyrayîş:

bulî şiyayîş:

bum: Namê yew bêj teyrî ki kul-tirdê Kurdî de bêyom hesibyeno.

bumîrî: Bw. xîntê.

buncik: pîsê biz, mêşna û tay heywanandê bînan. Bw. Pişkil.

bure: Erdo ki nêameyo ramitiş. Bw. beyar.

bures: Bw. sîtil.

tête serjêkirin.

kevok: Navê teyreki.

kevokxane: Ciyê ku Kevok têda dimîne.

boreg: Navê xwarineki.

morik: Cûrekî kûrmoriyên pîr piçuk.

belalok: Navê cûrekî nebat.

dara belalok:

botan: Bn. nebû, îftira.

botan lê kirin: îftira lê kirin.

botan û nege lê kirin:

ceber: *Ceberê çem.

bûxre: Kevirên hûr û molo. Bn. Xûrdik, xîç.

boxçe: *Boxçeya nan.

boxe: Gayê nêr.

boxaz: Bw. gewrî.

bîn:

boyax:

boyax bûn:

boyax kirin:

bi boyax:

boz: Navê rengekî.

bozek: Bn. bozik.

Navê leyztikeki:

bilulî: Bn. pêlhûrik. Zarokê ku xwe bi erdê kêşandinê rêve here.

bilulî hatin:

bilulî gerîn:

bilulî çuyin:

bum: Navê cûrekî teyr ku di çandeya Kurdî da bêyom tête dîtin.

xîntî: bn. xêv.

pişkûl: Pîsê bizin, mî û hw. heywanên dî.

beyar: Zeviya ku nehatiye ajotin.

sîtil:

buros: Bw. neqar, qazik.

Butalbiyan: Namê yew dewa
Pîranî.

buxar: *Buxarê aw. bw. mij.

bûy: *Enî vaşîra bûya weş nîna.
Bw. boy.

bûy ameyîş:

bûy dayîş:

bûy deketîş:

bûy girotiş:

bûy kerdiş:

bûyin:

bûy û germox:

bûy û germox biyayîş:

bûy û germox deketîş:

bûzxane: Bw. sarinc.

niqre: Bn. sîtil.

Butalbiyan: Navê gundekî
Pîranê.

buxar: *Buxarê avê. Bn. mij.

bîn: *Ji vî giyayê bîna nexweş
tê.

bîn hatin:

bîn dayin:

bîn ketin:

bîn girtin:

bîn kirin:

bîno: Bn. genî. bi bîn.

bîn û germox:

bîn û germox bûn:

xişmêlo bûyin:

bûzxane: Bn. sarinc.

Kader Utansın ya da Öte'nin Ötekisi

Şeyhmus DİKEN

*"Güllerin bedeninden dikenlerini teker teker koparırsan
Dikenleri kopardığı yerler teker teker kanar."
Yokuş Yol'a / Turgut UYAR*

(Kadim dost Yusuf BEĞTAŞ'a)

Aziz GÜNEL'i hatırlayanınız var mı? Mutlaka vardır. Kendi cemaatinden olanlar zaten hatırlar da. Asıl sorum Diyarbekirlilere. Yaşı kırkın üzerinde olan kentli Diyarbekirliler, bir şekilde mutlaka anımsıyorlardır, Aziz GÜNEL'i. Ben de onlardan biriyim.

1960'lı yıllarda, daha ortaokul öğrencisi iken aşına olmuştum, Aziz Bey'e. O yılların Diyarbekir'inde Aziz GÜNEL'in ismi "Keşe Aziz"di. Fötr şapkası, koyu renk kıyafeti ve azametli görüntüsüyle, Gazi caddesinde sıkça arz-ı endam eylerdi. Kendi cemaati olan Süryanilerden olsun olmasın, halkla çok iyi diyalog kurabilen biriydi, Aziz GÜNEL.

Benim usumda kalan görüntü, Aziz GÜNEL'i Diyarbekir müftüsü ile birlikte dolaşırken gördüğümdü. İnsan yaşamında çok önemli olaylarda hep bir film karesi donar ya! Zaman zaman anımsanır. İşte bendeki de öylesine bir anımsama. Belki biraz da çocukluk döneminden kalan bir anı, o nedenle etkili.

Müftü de müftü hani! Şimdiki Dicle Üniversitesi rektörü Mehmet ÖZAYDIN'ın babası melle Halil Efendi. Çocuk aklına nasıl unutmadın diye soranlara, sözümdür. Çocuk aklımla ağzımı kapatıp burnumdan soluk alarak bir burun deliğimin ucunda nohut tutma yarışı oynuyordum. Bir anda nohut burun deliğimin epeyce derinlerine gitti. Doktor aracılığıyla çıkarıldı. Doktor dönüşü, yolda gördüm iki zatı. Babama sordum, anlattı. İşte hikayesi de bu.

Aziz GÜNEL, sözünü ettiğim yıllarda Diyarbakır'ımızın en eski kiliselerinden (Kuruluşu M.S. 200'lü yıllar) Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi'nin Horepiskopos'u, başpapazıydı. Kilise, müslümanların "öte" mahalle dediği Lalebey mahallesiydi. Büyük çoğunluğu Süryani'ydi mahallenin. Eh ötekinin yaşadığı mahalle de "öte mahalle" olmalıydı doğrusu.

Çocuk aklımızla Ermeni'yi, Süryani'yi ayırt etmek diye bir olayımız yoktu. Sonuç da tümü bizim için hristiyandı. Dolayısıyla, papaz Aziz de onların büyüğü. Aziz beyin evini de merak etmiştim. Bir gün merakımı yenemeyip, evini de gördüm. Melikahmet caddesinin Urfakapı'ya varmadan önceki, sağda ilk sokağındaydı, Aziz Beyin evi. Kendine göre ünlü bir mahalle. Ünlü Diyarbakır surları ve surlardan Urfa yönüne yaklaşık yüzyıl önce açılan kapılarıyla Urfakapı ile Karacadağ eteklerinden Kantaralarla getirilen ünlü hamravat suyunun toplanma noktalarından biri, "Anzele"nin dut ağacı olan iki katlı bir Diyarbekir eviydi.

Aziz Beyle ilgili bir anı da var. Diyarbakır'ın ünlü müzik ustalarından ve eski muhtar Hüsnü İPEKÇİ ile Süryani cemaatinden, eski balıkçılarbaşında ceylan kundura mağazasının sahibi Naci BALIKÇI kendi aralarında anlaşırılar. Hüsnü İPEKÇİ'nin babası "Hoca Kemal Efendi" ile "Ebuna Aziz" dini bilgileri ışığında yarıştırlılacak, münazara yapacaklar. Kimk kimi alt eder veya iknâ ederse, diğeri din değıştirecek. Hoca Kemal öneriyi kabul eder. Aziz GÜNEL kabul etmez. Nedeni ironiktir. Ve bu ülkedeki dramın ta kendisi: "Biz ekalliye-tiz (Azınlıktayız), kazanırsak, Hoca Kemal sevdiğimiz insandır, ayıp olur" der.

Yıllar sonra, Süryanilerle ilgili merakım depreşmeye başlayınca, Aziz GÜNEL'in "Türk Süryanileri Tarihi" kitabını gördüm. Derinlikli çalışmasına, okuyarak tanıklık ettim. Onun ağzından Süryanilerin tarihini öğrendim.

Yaklaşık altı bin yıl önce, Nuh peygamberin gemisi karaya oturduktan sonra, Nuh'un oğullarından Sam ve Sam'ın oğlu Aram'ın neslinden, yani Samilerin Aramilerinden, Süryani kadimlerle aynı coğrafyanın insanı olduğumuzu öğrendim.

Süryanilerin milattan önce sekizinci yüzyıllarda 90 milyon nüfusları varken, 1970'lerde iki milyon kalan antik bir toplum olduklarını biliyoruz. Bugünlerde Urfakapı ile Mardinkapı arasındaki caddenin bir sokağındaki Mer-yemana kilisesini Ermenilerle birlikte kullanıyorlar. O kadar azalmışlar ki iki kavim, birlikte ibadet için ancak dini cemaat oluşturabiliyorlar.

Kesin yapılış tarihi bilinmemekle birlikte, en azından beş bin yıl öncesine dayanan geçmişi olan Diyarbakır surlarının harcını karan, taşlarını işleyen Süryani taş ustaları artık yok. Bugün acemi eller, Süryanisiz, surları onarıyorlar! Ama ne onarım, düşman başına. Kilisenin hemen karşısındaki sur onarımına (!) tanıklık edince, insanın keşke harabe kalsa diyesi geliyor. Onarım değil, duvar örme mübarek. Oysa, Ben ü Sen Burcu'nun yapılış efsanesi halen anlatılır.

Usta ile çırak iki ayrı baştan sır yapımına başlarlar. Ben ü Sen'de buluşur-lar. Çırak, ustasına, "Ben mi? Sen mi?" diye sorar. Usta, çırağın becerisine şaşarak, "Sen der" ve surdan kendisini atarak ölür. Ardından çırak da.

İşte surları bu ustalar yapmış. Şimdiler hak getire.

Ve bu taş ustaları aynı zamanda eski Diyarbekir evlerinin bazalt taşlarını da işleyip yaparlardı. Bu ustalar evlerin eyvan kantarmalarını yaparken orta-daki kilit taşı oturtmak için en sona bırakırlarmış. Ve bu taşı da, ev sahiplerinden bahşiş alarak kabul edilen "Xelat"larını almadan oturtmazlarmış. Da-ha sonra da, alınan bu altınlar dostları ve arkadaşlarıyla tüketilmiş.

Anadolu'da insan serüveninin Sümerlere, Asurlulara dayandığı bilinenlerden. Çok değil, daha 900 yıl önce, Orta Asya'dan Anadolu'ya Oğuzlar geldiğinde nüfusları 250 binmiş. Oysa aynı dönemlerde Roma İmparatoru Augustos tarafından yaptırılan nüfus sayımında, Anadolu'da 60 milyon insan yaşadığı da yine bilinenlerdendir.

Geleceği doğru bir tarih bilinci üzerine inşa etmek istiyorsak, geçmiş olanca yalınlığı ile bilmek ve telaffuz etmek durumundayız. Çok değil, daha 80-100 yıl öncesine kadar Diyarbakır, Süryani Kadim kavminin merkeziymiş ve Diyarbakır'da Süryanice, Arapça, Türkçe, Fransızca dilleriyle eğitim merkezleri varmış.

Diyarbakır'ın ünlü ve büyük ailelerinden Cemilpaşa'ların, Meryemana kilisesi ile komşu olan büyük evlerinin selamlık bölümünün katipleri de 1900'lü yılların başında Süryanilermiş. Yirmiüç yıl Yemen'de valilik, daha sonra da Siirt'te mutasarrıflık yapan ve Diyarbakır kentine yerleşen Cemil Paşa'nın vefat tarihi olan 1903'e kadar, onun ölümünden sonra da diğer aile büyüklerinin Süryani katipleri tercih etmeleri boşuna olmasa gerekir.

Ekrem Cemil Paşa, *"Muhtasar Hayatım"* adlı eserinde bütün hesap-kitap işlerini Süryani katiplere yaptırdıklarını anlatır. Bir tek nedeni var. *"Güvenilirlik ve dürüst olmak ilkesi."* Ayrıca yine ailenin anlattıklarıdır: Ekrem ve Kadri Cemil Paşa'nın 1910'lu yıllarda *"Gazî (Çağrı)"* adını verdikleri dergilerini bastırdıkları matbaa, Diyarbakır'a ilk matbaayı getiren bir Süryaninin matbaasıdır. İşte bu da kültüre, kent kültürüne katkı anlamında tarihsel bir önemdir.

Şimdilerde Türkiye'ye yeni bin yıla girerken, yine yeni bir süreç başladı. Avrupa Birliği'ne aday ülke üyeliğinden söz ediyoruz. Birliğe kabulün en önemli şartının *"Öteki"*ne tahammül şartından geçtiğini de bilerek. Doğal olarak kültürel kimliklerin ve birine göre farklı olan diğerinin; eşdeğer saygı esasına göre değerlendirilmesi gerektiğini de göz ardı etmeden.

Dinler ve kültürler mozaigi coğrafyamızda çok kültürlülük zaten vardı. Ama kör birileri bu zenginliği kolaylıkla harcadı ve tüketti.

Bir Diyarbekir şarkısının sözleri şöyledir.

*"Evli bedende kuş var,
Kanatında gümüş var.
Kuşum gitti gelmedi,
Helbet bunda bir iş var."*

*Evli beden kuş pini,
Oldum kızlar düşküni.
Yalın ayak, baş açık,
Yola düştüm kış günü."*

Bu kuş bildiğimiz kuşlardan değil ha! Haberinizi olsun. Bu kuş cins-i latif, yani kadın. Diyarbekir'in eski genel evi, surlara sırtını dayamıştı. Ve oranın, yani *"Aşağı mahle"*nin sakınlerine gönül koyanlar, şarkı çağırınlar, anca böyle seslenebilirdi. Ve o mekânlara, çift at koşumlu faytonlarla gidilirdi.

Düşümde bir yaradır, bir faytonun arkasındaki kargacık, burgacık yazı. "Kader utansın, Dilber." Dilber, bir isim miydi? Yoksa düşen kadına bir ithaf mıydı? Bilinmez.

Bu anıyı niye anımsayıp anlattım? Bize bu çok kültürlülüğü çok görenler, şimdi çok kültürlülüğe can simidi gibi sarılarak Avrupalılaşmaya çalışıyorlar. Yaşadığımız bin yıla veda ederken, gerçek çok kültürlülüğü dünyasında yatan benim gibi insanlarla paylaştığım son yazım olsun diyorum.

Ne diyelim. *Kader Utansın, Süryani dostlar ve bilumum ötekiler.*

29.12.1999

BÎRANÎN

Hostayê zimanê Kurdî û
kurdperwerek ezîz û hêja

Seydayê Mele

Evdirehman, du saliya
salvegerîna mirina xwe de
bi nivîsar û berhemên
xwe di nav me de dijî.

Em wî bi hûrmet û
qedirbilindî tînin bîra xwe.

WAR

LI SER HIN MOTÎFÊN XALÎÇE YÊN HERÊMA AMED'Ê

Îlon Roj

Însanên berê, zimanekî figuratîf kartanîn. Fîgur, di şona nivîsê de bû. Îro serboriya vî zimanî ku xwe di şkeftan de anîbû pê em baş dizanin. Lêkolîneran, vî zimanî bi wêneyî û îdolî li ber me raxistin. Însan bi xêra wan wêne û îdolan, hem erka xwe ya olî hem merama xwe ya zimanî û hem jî li hember nêçîra xwe morala desthilatî pêktanî. Bi vî awayî cara yekem, berhemên hûnerî afirîn.

Hevalbendiya sêhr û olê, wextekê qulibî li ser hûnerê. Ji şkeftê kişiyabû însan. Kevneşop, hingê bi destê wî kemilî û pir tiştî bi ser xwe ve kir. Ev dewr, dewra binecîbûnê, kedîkirinê, dotina xwezayê (hawîrdorê) bû. Lê dîsa jî, di vê pêvajoyê de zenaat, ji neqşekî bêtir, pergaleka sêhrî û olî bû. Lê belê ev wext, zehf nedomiya. Temenê neqşê çîqas ber bi îro ve hat, folklorîktir bû; yanê bû rêçek, şiklek, motîfek ji rabirdûyê... An em, yanê însanên îroyîn, wisa dibînin.

Bi rastî mirov dikare bibêje ev berr, tejberr û xalîçeyên ku carbicar bi hes-tekî nostalgîk em dikirin û diavêjin koşekî xanî, ji naveroka neqşên xwe yên proto-tîp veqetiyane?.. Ew, ji wateyên xwe yên mîtolojîk paqij bûne?..

Ev berhevok nîşana min da ku hema tenê li herêma Amed'ê her motîf, xwediyê çîrokekê ye. Xelk, hê dev ji baweriyên kevin bernedaye. Digel ewqas dan û stendîne, çûn û hatîne, oda xwe ya xususî, ji xwe re hiştiye. Bi parastîne hem xwe hem neqşên xwe hem jî çîrokên xwe aniye îro.

Di vê nivîsê de min xwest ku ez hinekî li pey wê rêça kevin bikevim. Min hin tiştan dest xist jî. Lê rêçgereka acemî çi dest xistibe min jî wî dest xist. 26 motîfên ku ketin destê min, wekî li jêrê dabeş bûn:

A- Motîfên zayîn û zêdebûnê,

B- Motîfên xwedî kirinê,

C- Motîfên xweparastîne,

D- Motîfên ji tirsê rizgarbûnê,

E- Motîfên zayend û nemirîne,

F- Motîfên din.

Lê di vir de, ezê tenê bal bikişînim li ser herduyên pêşîn.

A- Motîfên Zayîn û Zêdebûnê:

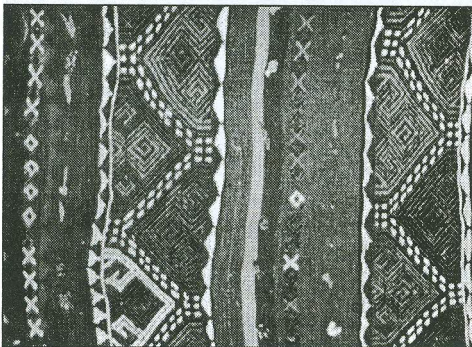
1- Destkêlek: Ev motîf, motîfekî pert e. Tenê ne li Amed'ê, li her derê Anatolia'yê tê karanîn. Adaniyê sembolîze dike. Tê texmîn kirin ku bi besta îdola KYBELE'yê hatiye çekirin. Hem şikl û hem jî pertbûna wê, vê texmîne qewintir dike.

Ev motîf cihê cihê tê tevin kirin. Ev cûdatî, xwe di navlêkirinê de jî diyar dike: Gelin kız, çocuklu kız, aman kız, kara döşeme, sêlaser, kahküllü kız,

çangil, sarmalı çakmaklı kız, eğer kaşı, turna katarı hwd. (1)

Di vê fotografê de motîfa “destkêlek” tê dîtin. Ji serê motîfê bêtir zîkê wî derketiye pêş. Yanê giranî li ser zîk, dest û kêlekan e. Di tevnê Amedê de rengên hakîm sor, spî, zer, kesk, firteqalî û hêşîn e.

Di vir de jî şiklekî cuda yê vê motîfê tê dîtin. Lê dîsa wekî ya Qerejdax'ê ser nehatiye tevinkirin. Ev, taybetiyeka hevpar e. Ev jî gora îdola Kybele'yê

Amed - Qerejdax - Tejîk

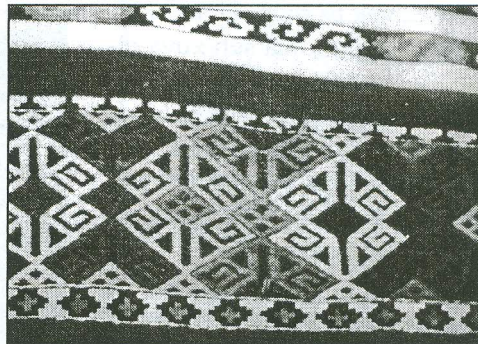
hatiye tevinkirin. Loma dişibe wane din. Di şona serî de motîfa “çav” heye. Çav û piştê mar, ku li kenaran hatiye neqşî kirin, ji bo nezerê ye. Ev her du, Destkêlekê ji nezerê diparêzin. Reng dîsa sor, kesk û firteqalî ye. (2)

2- Qiloçê beran: Motîfa qiloçê beran jî adaniyê sembolarîze dike. Lê ji bilî wî sembola qehremanî, mêranî û bereketê ye jî.

Însanên berê, kêlên gorên xwe dişibandin qiloçê beranan, wana wisa çêdikirin. Mesela, Frîgiyan! Wana kêlên xwe wekî spîralan çêdikirin. Bi vî terhî nemiriyê, berredewamiya jiyane tanîn ziman. Pîraniya wan jî ji bronzê bû. Payitexta Frîgyayê li Gordîon'ê çend hebên wî hatibûn dîtin, wateya tevan jî yek bû: Nemirî.

Gorî tevna vê motîfê, nav jî cihê ne: Biqiloç, serê beran, qiloç hwd.

Di teferuata vê tejîkê de qiloçê beran cih girtiye. Tevinkirina vê motîfê, bi awayekî xweser hatiye pê. Qiloç di şiklê tîpa “V”yê de ye. Di şona ser de çav, ku bûye çar parçe, dixuyê. Serê qiloçan bi xetên qutbûyî, çav û spîralan xemiliye. Dîsa di vir de motîfa çav hem daxwaza tevin- kar û hem jî qiloçan bi xwe diparêze.

Amed - Qerejdax - Tejîk

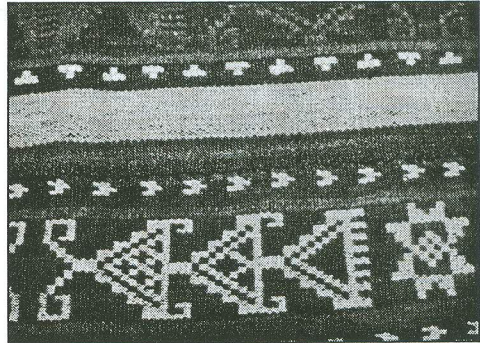
Di vir de, bi awayekî din motîfa qiloçê beran tê dîtin. Dîsa di şona serê berên de çavê çar-par cih girtiye. Di şona qiloçan de jî li jêr û jor yekoyeko motîfa “toqê” xwe nîşana me dide. Li her du kêlekan jî “mar” xwe li wan pêçaye. Bi vê motîfê, hêza qiloçê beran qewintir dibe. Yanê mar hey-beta motîfê zêdetir dike.

⁽¹⁾ ERBEK, Gûran: Anadolu Motifleri Sergisi, Sergi Kataloğu, İzmir, 1986, Sf. 4-5

⁽²⁾ ÇEVİK, Halit: Esnafê berr û xalîçeyan; 27 salî, xana Hesênpaşa, Sur Bazar 21-Diyarbakir.

3-Bereket: Ev motif, dilsoziya jin û mêr û zêdebûnê sembolize dike. Bandora heremên cihnişîn (ciwarbûyî) li ser heye. Yanê bêhna warên cihbûyî jê tê. Nebatên libî (genim, ceh, hinar, petêx, zebeş, hejîr, tirî hwd.) bi wî tene ziman.

Di vir de motîfa bereketê, wekî darekê hatiye hûnandin. Di şona kok û şaxan de "mar", di şona çiqan de jî "devê şeh" hatiye karanîn. Mar, darê diparêze. (Jixwe di çîrok û metelokan de jî mar nobedar û parêzgerê xezîneyan e!) Şeh jî bereketê, adaniyê. pîrbûnê, mēyîtiyê temsîl dike. Motîfa "çav" jî di nav sêqorziyan de bicih bûye; rola wî jî qeda û belayan muhafa ze ye.

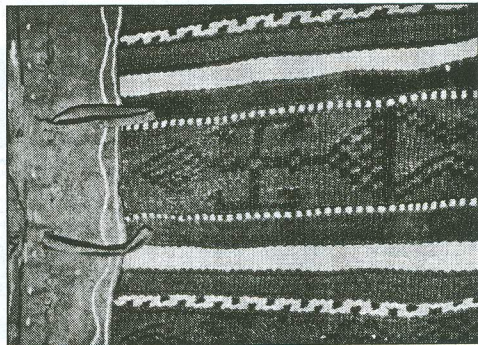

Amed - Qerejdax - Cacim

4-Toq: Berê jinên Kurdan jî weke jinên gelên din, porên xwe gora rewşa xwe ya civakî şeh dikirin, dihûnandin. Qîzan bi awayekî, bûkan bi awayekî, jin û axejinan bi awayekî...

Xwestek, derd û keserên xwe bi şehkirina porên xwe dianîn ziman. Mesela, keçên Amed'ê porên xwe dikirin heft gulî (kezî) û bi şeşekan* girêdidan. Vê adetê, di tevnên xwe de jî domandin. Mesela keçên xama daxwaza xwe ya zewacê bi motîfa toqê nîşan didan. Yan jî biskek ji porên xwe dikirin nav tevnên xwe.⁽³⁾

Keziyek tê dîtin. Li ser û binê keziyê jî motîfa şeh xuya dike. Gora baweriyê ev motif, miraza tevinkar ji qeda û belayan diparêze. Di nava keziyê de motîfa destkêlek û qiloçê beran jî dê û bav û bereketê temsîl dike. Reng sor û spî ye.⁽⁴⁾

Amed - Qerejdax - Heqîb

5-Stêrk: Bi zayîn û bereketê re pêwendiya wî heye. Weke tê zanîn tu eleqa wî, bi bûyerên astrolojîk re nîne. Ne bi pênc koşeyan, bi heşt koşeyan tê hûnandin.

Di vê mînakê de stêrkên heşt-koşe li rêzekê cih girtine. Di nava wan de

* Şeşbaxî. Toqeke ku ji zêr û zîv çêdibû.

(3) ÇAÇAN Emine: Kebanî, 60 salî.

(4) ÇEVİK, Halit, k.n.d.

(5): SATICI, Cavit: Esnaf, 45 salî, Tigris Carpat, Sûka Şewitî, no: 36 Diyarbekir.

motîfa çav bi cih bûye. Çav şahiyê diparêze, şahiyê ji çavên xerab (çavên nezerî) diparêze. Bi sor, spî û hêşîn hatiye pê.

B-Motîfên xwedî kirinê:

1. Riya Avê (cok):

Li heremên bejî ev motîf, bi baweriya baran barînê û av hatinê tê pejirandin. Heta, li wan herêman li ser qubbeyên pir ziyaretan tê neqîşkirin. Av, jiyan e; sedemê zêdebûn û geşbûnê ye. Ji wî, li heremên wek Amed'ê tê av jî li ser seran e.

Li Amed'ê, ji bo vê motîfê navê "Dicle" hildidin. Navekî wî yê din jî "Rêka avê" ye. Weke tîpa "S" ye bi şerîdeka hêşîn, yan jî bi rêza diranan tê hûnandin.⁽⁵⁾

Li ser zemînekî hêşîn ê dûz bi benên sor bi şiklê "S" yê (.....) Dicle dixuyê. Cihgirtina wê ya li keviya motîfê dinê, wî bêtir dike motîfeka çemî. Motîfa ser destê wê ya ku ji xetên qutbûyî çêbûye jî cok e.

Li ser zemînê reş bi benên spî hatiye hûnandin. Ev motîf weke rêza diranan hatiye stilîze kirin. Bêtir, di wezîfa motîfeka kenarî an alîkarî de ye. Kêm-zêde ev motîf, hema bêje li keviyên tev motîfan tê ditin.

HECÎ MÛSA BEG Û GULOYA ERMENÎ

NACÎ KUTLAY

Xwendewan ên WAR'ê,

Çend Salan berê, li Stockholmê du nivîsên min çap bûn. Lê belê ew herdû kovar jî nedihatî Turkîya'yê. Bi destûra wan, ez ji WAR'ê re dişînim, dixwazim bigihêjin xwendewanên bi rûmet kû li Turkîya'yê dijîn.

- "Hecî Mûsa Beg û Guloya Ermenî" di "kovara Yekîtiya Nivîskarên Kurd" kû navê wê "WAN" bû, Sala 1992 û hejmara 4.'da çap bû.

Li deşta Mûşê berî çend sed salan begên bi nav û deng hebûn. Xelqê ji wan re "Begên Mûşê" û "Begên Bedlîsê" digot. Di nav wan de yê gelek namdar hebûn, wek Şerfxan Beg. Di sedsala 19'an de li Kurdistanê êdî begên gelekî mezin, wek "prensan" tunebûn, di dewsa wan beg û axayên ku ji berê kêmtir bi nav û deng hebûn. Lê belê hejmara wan zêde bûn. Begên mezin wînda bûbûn, li ciyê wan beg û axayên nû hebûn, hukmê wan li heremên piçûk derbas dibûn. Yanê hejmara axayan zêde bû, lê tesîra wan kêmtir bû.

Osmanîya jî dixwast ku ew prensên Kurdan yê berê ji holê rabin, gelek caran li hemberî Dewleta Osmanî disekinîn. Lê yê nû dijî hev bûn û hevûdu nedigirtin; quwwet û qudreta wan jî ne zêde bû.

Li deşta Mûşê gundên Kurd û Ermenîyan hebûn. Ji wan gundan hinek Kurd û hinek jî Ermenî bûn, lê gundên ku Ermenî û Kurd tê de tev dijîyan jî kêmtir bûn. Pir caran Kurd û Ermenî bi hev re baş wek xwişk û bira bûn.

Lê belê di dema nîvê qurna 19'an de Ermenîya xwestin ku bi serê xwe bibin û paşê partîyên siyasî avakirin. Wek; Taşnak û Hîncak. Hinek dîrokzan Ermenîstan, hinek jî Kurdistan û Ermenîstan, lê Tirkên nû jê re "Anadolîya Rojhilat" dibêjin, li wir hejmara Kurdan li her derê û her tim ji Ermenîyan zêdetir bû.

Kurd di halê eşîrtîyê de, lê Ermenî di rewşeke pêş de bûn. Di gundan de bi zîraet, bax û bostan ve mijûl dibûn, zenetkar bûn. Tîcaret û mal firotin hema hema di destê wan de bû. Bi civakî Ermenî pêş û Kurd paş de bûn. Kurd Musulman û Yezidî, Ermenî jî Xirîstîyan bûn. Li derî van, xêncî baca dewletê, Ermenîya bac didan axayên Kurdan jî.

Siltan Evdilhemîd misilmanekî qewî bû. Dixwest ku Ermenî û Kurd li hemberî hev bin. Axa û begên Kurda nêzî xwe digirt. Ji wan "Alayên Hemîdîye" da sazîkirinê. Hukmê wan axa û began êdî her ku çû zêde bûbû. Wan li ser Kurdan zorbetî dikir, lê belê sed carî zêdetir nepakî li Ermenî-

yan dikirin. Dest dihavîtin mal û namûsên wan. Lê hemû axayên kurdan wilo nedikirin. Wek axayên Dersimê, Muksê, Qoçgirîyê û Şêx Tahayê Nehrî alîkarîya Ermenîyan kiribûn.

Di dawîya sedsala 19'an de li deşta Mûşê yek ji wan axayên nû Mîrze Begê Motkî bû. Yê herî nebeş bû. Kurê Mîrze Begê, Hecî Mûsa tiştên gelek nebaş kirîye. Hela hê jî serê Kurdan ji ber wan bûyeran berjor nabe. Hemû dîroknasên Ermenî, Tirk, Kurd û Awrûpî qala kirinên Hecî Mûsa dikin. Di nav wan zilmên ku Hecî Mûsa kirîye, bûyerek heye ku hê jî di nav xelqê de tê gotin. Kilama **"Ez Gulo me"** vê bûyerê tîne digihêjîne me.

Hecî Mûsayê Motkî kurê Mîrze Beg e. Ez bi xwe nizanîm çend bira û xwişkên wî hebûne. Lê di nav bûyerê de navê sê birayên wî derbas dibin. Her sê jî wek Hecî Mûsa li tev zilm û bûyerên nebaş bûne. Ew; Qasim, Cazo (Cazim) û Nûh Beg in.

Li deşta Mûşê, ji mala Garsa Mîro papazekî Ermenî hebû. Keça bira-yê vî papazî, navê wê Gûlê (Gulîzer) bû û bi xwe jî pir bedew bû. Di sala 1887'an de Hecî Mûsa Gulê direvîne û dest diavêje namûsa wê. Paşê jî Gulo dide birayê xwe û dixwaze bi birayê xwe mar bike. Lê dixwaze ku bira Gulo bike musulman û musulmanîyê qebûl bike. Gulo li hember derdikeve û nabe musulman. Pir îşkence û tahde dibîne, ji ber wan lêdan û lîxistinên çavekê wê seqet dibe.

Ev bûyer di nav Ermenîyên deşta Mûşê de tesîrek gelek mezin dike. Li cem rêvebirên hukmatê, li Mûşê şikayet dikin. Lê tu kes guh nade wan. Ji Mûşê 58 kes bi rê dikevin diçin Estenbolê ku li cem Siltanê Osmanî û balyozxanên Ecnebîya şikat bikin. Di nav wan de dê, bav û apê Gulo jî hebûn. Gulo jî ji mala Hecî Mûsa direve digihêje wan. Li Estenbolê berê pêşîn kes naxwaze wan guhdarî bike. Lê balyozxanên Ewrûpî û rojnamevanên der, gelekî li ser vê bûyerê disekinin. Li gel fotografên wan hevpeyivînên bi wan re kirî, di gelek rojnamên Ewrûpî de tên çapkirin.

Ew kesên ku ji Mûşê hatibûn, diçin Seraya Evdilhamîd, qîrîn û gazî dikin, dengê wan bi "merhamet ha merhamet" digihêje ezmana. Siltan û memûrên serayê, Ermenîyên Mûşê qebûl dikin û bi wan re xeber didin. Mûsa Beg jî ji Mûşê tînin û mehkeme dikin. Rojnamevanên Osmanî û yê xerîb û balyozxanên welatên Ewrûpî jî tîne mehkemê û beşdar dibin. Angorî 60 kesên şahîd ku di mehkemê de beşdar dibin, mehkeme qerar dide ku Hecî Mûsa bê sûc e. Lê rojnamevan û Ewrûpî dengê xwe her bilind dikin û neheqîyê qebûl nakin. Gulo teslîmî dê û bavê wê dikin. Rismê Gulo, diya wê di rojnamên Ewrûpî de tîne çapkirin. Di rojnamên bi tarîxa 13.11.1305 (= 1889) de li ser vê bûyerê gelek nivîs û fotograf hene.

Gulo paşê bi yekî Ermenîyê Mûşê, navê wî Kexam Garabetyan re dizewice.

Hevalê min î delal Av. Dr. Canîp Yıldırım, ji Diyarbekirê, piştî 1950, li

Fransayê li ser doxtora huqûqe dixebitî. Di wan salan de hevalekî wî yî Ermenî hebûye; wî Canîp Beg dawetî mala xwe kirîye. Xwarinek Diyarbekirê û musîqîya Kurdî pêşkêşî Canîp Begê kirine û dawîyê de jîneka pir xweşik û delal a pir bi 'emir jî xêrhatin û nasîya xwe dide canîp Begê. Kin û Kurt qala xwe dike, dibêje, "ez Guloya jina Hecî Mûsa Begê me."

Berî kû kilama Gulo pêşkêşî we bikim, ez dixwazim du-sê pîrsa li ser malbata Hecî Mûsa û dawîya wan bibêjim.

Berî Şerê Şêx Seîd, "Komîta Azadî" saz bûbû. Hecî Mûsa jî endamê vê komîtê bû. Deh sal berî wê, 1915-1916'an de, bi Mistefa Kemal Paşa re li dijî eskerê Rûsyayê, li deşta Mûşê û Bedlîsê, bi eşîra xwe ve şerekî dijwar kiribû. Di 1919'an de Hecî Mûsa bû endamê "Kongreya Erzerûmê" û "Kongreya Sêwasê." Lê di van her du kongreyan de jî beşdar nebûbû.

Çend meh berê ku Şerê Şêx Seîd dest pê bike, serokê Komîta Azadî Xalid Begê Cibrî, mebusê Bedlîsê yê berê Yusuf Ziya Beg û çend hevalên wan li Bedlîsê girtî bûn. Komîta Azadî dihate sûcdarkirinê. Hecî Mûsa jî girtin, lê mehkemê gotinên wî guhdar kirin û ew berdan. Mehkema negirtî dom kir. Wî di gotinên xwe de endambûna Komîta Azadî qebûl nekir. Panzdeh sal ceza dane wî û ew şandin bajarê Qeyserîyê.

Kor Huseyin Paşa, serokê 'eşîra Heyderî, ji xelkê Patnosê, ew jî endamê Komîta Azadî bû, lê tevî Şerê Şêx Seîd nebû. Wexta ku hinek ji hevalên Şêx Seîd û kurê wî Şêx Elî Riza yê derbazî Îranê bibin, herin cem Simkoyê Şikakî, Kor Huseyin Paşa li hemberî wan derket û rê neda wan.

Piştî ku Şerê Şêx Seîd neçû serî, hemû axa, beg, şêx û xwendayên Kurda surgûnî Anadolîya Rojava kirin. Mala Kor Huseyin Paşa jî şandin. Hal wextê Kor Huseyin Paşa gelekî baş bû û perê wî zêde bûn, lê yê Hecî Mûsa ne wek wî bû. Hecî Mûsa û Kor Huseyin Paşa li Rojavayê Tirkîyê bi hev re qerarê xwe dan ku birevin herin Sûrîyê. Gelek kesên ku ji Kurdistanê revîyabûn çûbûn Sûrîyê, li wir partîyek Kurdî revîyabûn çûbûn Sûrîyê, li wir partîyek Kurdî saz kiribûn, navê wê "Hoybûn" bû. Hecî Mûsa li wê derê, li Sûrîyê nexweş dikeve, dimire.

Kor Huseyin Paşa û Nuh Begê birayê Hecî Mûsa li Iraqê li ba Şêx Ehmed Berzanî bi çend merivên xwe ve mêvan dimînin. Kor Huseyin Paşa dixwaze here bigihêje Araratê. Nûh Beg dibêje "bira birazîyê min Medenîyê kurê Hecî Mûsa jî bi te re bê". Kor Huseyin Paşa qebûl dike û bi tev rêdikevin. Di vê rêwîtiyê de Medenî Beg bi qellaşî Kor Huseyin Paşa di-kuje û serê wî jê dike dibe teslîmî hukmatê dike. Ew bi xwe jî tê efû kirin. Paşê eşkere dibe ku têkilîyên Medenî Begê Hecî Mûsa û Walîyê Wanê hebûne.

Şêx Ehmed Berzanî dibihîze ku birazîyê Nûh Begê Medenî Kor Huseyin Paşa kuştîye, ew jî Nûh Begê ku li mala wî mêvan e, li wir dikuje.

* Hinek di kilamê de di dewsa Evdilhemîd de navê Siltan Mihemed Reşat didin.

Di havîna sala 1929'an de kurên Kor Huseyin Paşa Mehmed Beg (Memê) û Nadir Beg diçin digihêjine Şerê Araratê. Lê di rê de, piştî ku ji Sûrîyê tîn Kurdistanê, du bira û pismamekî wan ku xwe di şikeftê de veşartibûn, têne di nav wan û eskeran de şer derdikeve, kuştin.

Ev çend pirsên ku min bi kurtî pêşkêşî we kir perçeyek ji çîroka mala Hecî Mûsa bû.

Lê belê ya herî girîng ew e ku Gulo'ya Ermenî hemberî Hecî Mûsa sekinîye û Kurda ev bûyera qebûl nekirîye û bi kilameka pir xweş û dilovanî dostîya xwe bi Gulo ve nîşan daye. Meriv zane ku yên kilam gotine û guhdarî kirine ne li ba Hecî Mûsa, li ba Gulo'ya Ermenî cih girtine. Qedr û qîmet dane şerê Gulo. Xwestine ku ji wê re çepika lêxin.

Emê nûha kilama Gulo bixwînin. Çi heyf e ku min ev kilama li tu ciyên çapkirî nedît, yên ku di bîra min de mane ewqas e. Min ev kilama çil (40) sal berê li nav gundiyan Serhedê (Mûş), Qerekose guhdarî kiribû.

Wayê wayê, wayê wayê

Berf dibare tevî bayê

Wayê wayê, wayê wayê

Ez Gulo me, ez Gulo me, Gulo dîn im

Dawa dêre tevî delme xwe diwalînim

Ezê rênga Estenbolê bigrim biqedînim

Ezê destê xwe bavêjim text û payê Siltan Evdilhemîd* bihejînim

Ege halê min pirsîye xwe li pirsî

Ege halê min nepirsî

Ezê duwanzde duwelê xaçparêsa, heqê dînê xwe de pê bihesînim

Wayê wayê, wayê wayê

Gulê tîye ji Xarpêtê, ji nav aşê

Tilî û pêçîyê Gulo mêze dikî ji gustîl û ji hûr qaşa

Wayê wayê, wayê wayê

Gulo digo, Hecî Mûsa, min nekuje, ez gune me

Welle ez aşîqê dînê xwe me

Tu Kurmanc î, ez Fille me

Wayê wayê, wayê, wayê wayê

Hecî Mûsa tu goştê min bidî ber kerpetana

Tu serê min kurkî bi gûzana

Ez serê xwe nadime ser balgîngê mêrê musulmana

ZORUNLU BİR AÇIKLAMA

(DR. Şivan Olayını, Dr. Şivan Yaratmıştır.)

Derveşê SADO

NUPEL dergisinin 1. sayısında bir yazı çıktı. Bu yazıda, WAR dergisinin 7. sayısında yayımlanan, "Dr. Şivan-Said Elçi Dosyası" başlıklı yazılardaki açıklamaları eleştirilmeye çalışılıyor.

Ne var ki; NUPEL dergisinde, Hasan CUNİ imzası ile yayımlanan söz konusu yazı, eleştiri sınırları içinde kalmamıştır. Bay CUNİ'nin yazısı, eleştiri sınırları içinde kalabilmiş olsaydı, elbette ki, bundan memnuniyet duyar, yararlanmaya çalışırdık. Çünkü, üzerinde durduğumuz konu ile ilgili yazı yazarlar, ne kadar eleştiriye özeleştiriyeye açık olurlarsa, konu o kadar aydınlanmış ve konuyla ilgilenen kişiler, olayların açıklığa kavuşmasına o kadar katkıda bulunmuş olurlar.

Besbellidir ki, Dr. Şivan-Said Elçi olayı, araştırma-inceleme kapsamı içinde mütalaa edilmesi gereken bir olaydır. Bu olay, araştırılmaya-incelenmeye dayanan bir olay olduğu için, bu konuda yazılan yazılar, mümkün olduğu kadar araştırma-inceleme yazıları içeriğinde olursa ve söz konusu yazılar da bu kapsama uygun bir üslup içinde ifade edilirlerse yararlı olabilirler ve amaca o nisbette hizmet edebilmiş olurlar.

Ne yazık ki bay CUNİ, NUPEL dergisinde çıkan söz konusu yazısında, bu sınırlar içinde kalmaya özen gösteremediği için, kendisini böyle bir sorumluluk altında hissetmeden kaleme sanılarak, adeta bir küfür-name döktürebilmek için seferber olmuştur. Bu nedenle dir ki, bay CUNİ'nin yazısı, araştırma-inceleme ağırlığını taşımayan bir yazıdır ve hezeyandan öteye gitmemektedir. Eğer bu yazı, bizden farklı değerlendirmeleri, bir araştırma-inceleme adabı içinde ele alabilmiş olsaydı, kuşkusuz biz de ondan yararlanmaya çalışırdık. Çünkü, olayımız gözleme, tanık olunan olayları ele alarak çalışmaya, bilgiye belgeye dayanarak yorum yapmaya ve değerlendirmelerde bulunmaya muhtaçtır. Gözleme, tanıklığa, bilgiye ve belgeye dayanmayan ve bunlardan yoksun olan bir yazı, amaç ne olursa olsun, yazarını mahcup eder, hatta büyük sorumluluk altına koyar.

Ne yazık ki, ba CUNİ, NUPEL dergisinde yayımlanan yazısı ile, böylebir konumdadır. Daha önce, hiçbir belgeye dayanmayan ve gerçekleri yansıtmayan "Dersim-Cıwanık" kitabındaki iddialarına rahmet okutacak yanlış iddialar ve yorumlarla dolu bu yazıyı da ciddiye almamak gerekirdi. Ne var ki, bay CUNİ gibi heyecanlı yazı döktürenlere karşı meydana boş bırakmamamız gerekir.

Nasreddin Hoca'nın evine hırsız girmiş, neyi varsa toplayıp götürmüş. Komşular toplanarak yorum yapmaya, komşunun eksikliklerini sayıp-dökmeye başlamışlar. Kimi, pencere işlerinin bulunmamasından; kimisi de kilidin zayıflığından dem vurmuş. Ev sahibi Nasrettin Hoca da kendisini tutamamış ve, "Peki, bunları anladık ama, hırsızın hiç mi günahı yok!" demiş.

Kürtsün, Dersimli'sin, katliamdan tesadüfen kurtulmuşsun. Okumuş, doktor olmuş ve Kürtlüğünün, insanlığının bilincine varmışsın. Ezilenden, sömürülenden ve zulüm altında inim inim inleyen halkın insanca yaşama davasına gönül verip, "49"lar, "Tıp", "68 Dünya Gençlik Hareketi" ve "DDKO"ya katılıyor; doktorluk görevinin yanında yazarlık yapıyor, teorisyen bir önder sıfatına kavuşuyor, "Ortadoğu Devrimci Çemberi"ni kuracağım diyenlerin kervanına katılan bir aydın, bir önder durumuna geliyorsunuz. Tam bu noktada iken; Isparta'da sürgündesin, muayenehane açmış, mesleğini icre ediyorsun, cebinde paran, altında araban ve yanbaşında, Antalya'da Kürdistan Demokrat Parti'li tutuklular yargılanıyor.

Mahkemenin birinci celsesinde duruşmaya katılıyor. Partililerin partinin programını savunduklarını ve "Doğu-Güneydoğu dediğiniz bölgeler, Kürdistan'dır. Oralar Kürtlerle meskundur, bu program ve bu parti orada yaşayan Kürtlerin yasal haklarını savunmak ve bu halkı vatandaşlık haklarına kavuşturmak içindir." dediklerini duyuyor. Said Elçi, Kürtleri savunurken mahkeme katibesinin ağladığını gözleriyle görüyor. Tarihte ilk olarak, Türk mahkemeleri önünde, tüzüğü ve programı ile bir partinin varlığını ve bu varlığı savunan bilinçli, ulusalcı, demokrat ve gerçekten barıştan yana bir önderlik kadrosunu görüyorsunuz. "Kürt ve Kürdistan, Kürt milleti ve Türkiye halkları" sözcükleri korkusuzca vurgulanıp bu davaya gönül vermiş bu insanlar seni hayrete düşürüyor. Ve bu kararlılığın altında bilincin, inancın ve geniş bir tabanın oluşunu his-

sediyorsunuz.

İşte, "Marksist teoriyi bir eylem klavuzu" yapan Dr. Şivan bu noktada titreyip kendisine geliyor. Kürtleri "Marksist bir yoldan değil, Marksistliği gizli tutup, milliyetçi sloganlarla harekete geçirmenin daha uygun olabileceğini düşünüp, TKDP'yi ciddi bir şekilde değerlendirmeye başlıyor. İlk teması, Feqi iledir; Feqi'den nasıl davranması gerektiğini öğreniyor. Feqi, TKDP'nin yumuşak karnıdır. Onun hayalinde hep Dr. Said Kırmızıtoprak gibi bir lider ve etrafında toplanmış bir miktar Kürt aydınları yatıyor. Feqi'ye göre; "onlar" gelecek, partiyi ve Kürtleri kurtaracaklardır. Feqi'den Said'e; Said'ten Şivan'a sıkı bir diyalog başlıyor ve cezaevi içinde, Said ile arkadaşlarının diyalogları bıçak gibi kesiliyor.

Doktor iki yönlü çalışıyor. Bir yandan içerdeki Said'i ikna ederek, bir kadro oluşmasını lanse edip, ona kabul ettiriyor. Bu kadronun Irak'a geçip, Serok Berzani'nin hareketine katılmasını, eğitilmesini öneriyor ve bu kadroların dönüp TKDP'de görev almasının yararlarını sayıyor; diğer yandan, 1968 yazında bütün metropol ve bölgeleri gezerek, sosyalist, komünist ve demokrat arkadaşlarıyla temasa geçiyor. Ankara'da, İstanbul'da ve tüm Türkiye'de temas ettiği insanların çoğusu hayatta olduklarından ve belli kişiler olmalarından dolayı, bay Cuni, bu insanlara sormalıdır; acaba, Dr. Şivan, bu arkadaşlara ne demiş, onlarla neleri konuşmuş?... Eğer, Dr. Şivan; " ; TKDP vasıtasıyla Irak'a geçeceğiz, eğitim görüp bir parti kurduktan sonra, mevcut TKDP'yi fethedeceğiz" dememişse, bilin ki bu iddiaların hepsi yalandır. Yok eğer, her arkadaşına; " ; Biz TKDP kanalı ile Güney'e gidip eğitim göreceğiz, ayrı bir parti kurup, Said Elçi'nin partisini tasfiye edeceğiz, demiş ise, o zaman bu söylediklerimizin doğru olduğunu herhalde kabul edersiniz bay Cuni!

TKDP, Feqi'nin kanalı ve Said'in kararıyla Temmuz 1968'den Ekim 1969 tarihine kadar Dr. Şivan ve arkadaşlarının geçişleriyle meşguldür. Tek kanal Feqi'dir ve Feqi, Dr. Şivan'ı göklere çıkararak, efsanevi bir kahraman portresini parti tabanına yaymaktadır. Dr. Şivan Irak'a geçtikten sonra, 1970 ortalarına kadar, oraya intibak süreci veya başka bahanelerle TKDP'yi ya da Said Elçi'yi oyalamaktadır. Said Elçi, bu hesabı Feqi'ye sorunca, Feqi hemen Irak yolunu tutup, Dr. Şivan'la temasa geçecektir. Fakat bir netice alamadan dönecektir. Daha sonraki Said Elçi'nin gidişini, Dr. Şivan ile "Değiş"deki münakaşalarını; Zaxo görüşmelerini ve marksist/milliyetçi Doktor'u anlamaya çalışsın. Dr. Şivan, TKDP'nin tabanını çeşitli hile ve desiselerle kendi tarafına geçirdikçe, Said Elçi'yi daha da dışlıyor ve onu devre dışı bırakmaya çalışıyordu.

Bay Cuni, "Feqi Hüseyin'in belirttiği üzere, tüm ülke sathına kısa sürede yayma başansıdır." diyen Feqi'den bir alıntı yapmış. Galiba bu alıntı, "Dersim Ciwank"dan alınmıştır. Bana göre; bu teşhis çok doğrudur; ancak bir farkla: Dr. Şivan bütün ülke sathında TKDP'nin tabanına sahip oldu. Bu zaman da pek kısa sayılmaz. Feqi ve Said Elçi partinin çalışmalarını ya durdurdular veya elimizi, bir nevi partiden çekittirtiler. Parti tabanı boşlukta kalınca, Şivan'ın partisinin ismi de, TKDP'den farklı olarak T-KDP olunca, biraz da propaganda ile bizlerin bir işe yaramadığımızı telkinatı yapılmı ve hele de, hırsız evden olunca, Şivan'ın başansı daha da katmerleşti.

Dr. Şivan Feqi'ye doğruyu söylemiş olabilir, ama kesinlikle Said Elçi'ye söyledikleri; " ; Sen çok büyük bir öndersin, bu kadro ile büyük sorunu çözemez ve bu yükün altından çıkamazsın. Emret, yardımcı ol, ben bir kadro yetiştirip bu harekete dinamizm kazandıracağım." mealindedir. Feqi de defalarca bize; -Cezaevinden çıktıktan sonra; çok çekici tablolar çizerek, bu kadronun bize ve partimize dinamizm kazandıracığını söylemekte idi.

20 Ocak 1968'den Said Elçi'nin Dr. Şivan ve arkadaşları tarafından katledildiğinin ortaya çıktığı 15 Temmuz 1971 tarihine kadar, tam 31 ay TKDP'nin tabanı ile tavanı arasındaki temas kestirildi. Ve "marksist Şivan" partimizi çaldı. En sonunda, IKDP'nin Zaxo sorumluları ve bölge komutanları nezdinde, aleyhimizde çok yoğun bir propagandayı başlattı. Bizlere çamur attı, casuslukla itham etti ve İsa Swar'ın ağzından bize ve sınırdaki partili arkadaşlarımıza tehditvari mesajlar yollattı.

Bizim, IKDP ile bir alış-verişimiz yoktu ve temasımız da yok denebilecek seviyede idi. Biz Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi idik ve Şivan'ınki gibi-

"Türkiye'de değildik. Bizim, gerçekten davamız, sadece Türkiye sınırları içinde idi. bu partinin, bugün de, yarın da sadece Türkiye'deki Kürtlerle ilgili olduğuna inanıyorduk ve inanmaktayız. bizim, Berzani'ye ve oradaki harekete olan sempatiğimiz, sadece ulusal duygularımızdan ileri geliyordu. Dr. Şivan ve arkadaş-

larının ; ki bu grupta TKDP'li üyeler de vardı; Irak'a geçişleri de, bizim Şırnak, Uludere civarındaki partili elemanlarımızca gerçekleşti ki, bu arkadaşlar kendi çabaları ile beri taraftaki IKDP'li dostları vasıtası ile, referans olmuşlar ve güven sağlayarak geçişleri gerçekleştirmişlerdir.

Reşo Zilan, bu olayın canlı şahididir. Hatta, TKDP'nin oradaki boşluğunu kullanan Şıvan, daha ilk günlerde bizim partinin aleyhinde propagandaya başlayarak bu irtibatlılığımızı koz olarak kullanmıştır. Reşo Zilan'dan aktarıldığına göre; daha sınırı geçmeden onlara o kadar propaganda yapılmış ki, bando ile karşılanacaklarını sanmışlar. Ne var ki sınırı geçince, sınır ötesi sorumluların, bu partinin ismini, daha yeni duyduklarını anlamışlar.

Neden sağduyumuzu kullanıp gerçekleri kavramıyoruz? Defalarca ve yıllarca, "IKDP ile TKDP'nin hiçbir bağlantısının olmadığı" vurgulanmasına ve dostane ilişkilerin, ancak bu çirkin olaydan sonraki bizim ılımlı tavırlarımızla birlikte mesafeli bir şekilde ısınmış olduğuna" dikkat çekmemize rağmen, hala böyle bir bağlantının olduğu ısrarlı bir şekilde ve inatla gündemde tutuluyor.

Açtık ki; böylesine çarpık tezler üretmeye kalkışmak, gerçekleri saptırmadan yazı yazmak ve kamuoyunu doğru bir şekilde aydınlatmak sorumluluğu ile bağdaşmayacağı gibi, insaf ölçülerine de sığmaz. Ne var ki, kimi Kürt solcuları bu akıl dışı çarpıtmadan bir türlü vazgeçmiyor ve bizi, hala IKDP'nin bir yan kuruluşu olarak lanse etmeye devam ediyorlar. Bu onların iflah olmaz bir takıntısıdır. Ne diyelim artık. Al-lal İslah etsin!...

Eldeki bilgiler, görgü tanıklarının ifadeleri ile de sabittir ki, Partimizin Genel Sekreteri olan Seid Elçi, 1971 Mayıs'ında, Musul yolundan içeriye alınmamış, Mihemed Bege ile birlikte kaçak olarak, Zaxo yolunu seçmek zorunda bırakılmıştır. Zaxo'daki IKDP temsilcileri ona yardım ederek, Gılanda'ya göndereceklerine, Dr. Şıvan'ın onu alıp götürmesine müsaade etmişlerdir. En az, birbuçuk ay kayıplara karışan Said Elçi'nin arkasından giden iki arkadaşı, ancak Suriye'deki Qiyade'nin adamları Kenan-ı Agit ve Mecid-e Haco vasıtası ile zar-zor içeri girebilmişlerdir. Bunlardan birisi Gılanda'ya ulaşabilmiş ve Zaxo'ya giden diğer arkadaşına ise, "Gılanda'ya gitme" talebi reddedilmiş ve bu arkadaş da Dr. Şıvan'ın meqeri'ne gitme zorunda bırakılmıştır.

Bütün bunlar size bir şeyler ifade etmiyor mu? Elinizi vicdanınıza koyarsanız, elbette ki bunlar çok şey ifade eder.

Bay Cuni! Şayet bunlara bakarak bir yorum yapmak gerekirse; bizim IKDP ile bağlantılı olarak çalıştığımıza kanaat getirmek mümkün olur mu? Durumun bu şekilde seyretmiş olmasını gözönünde tutarsak ve sizin izlediğiniz metodoloji ve mantıkla yorum yaparsak; acaba, "IKDP ile biz mi bağlantılı olarak çalışmışsınız, yoksa bin dereden su getirerek savunmaya çalıştığınız Dr. Şıvan'ın T-KDP'si mi, IKDP ile bağlantılı çalışmışsınız?" sorusunun cevabını bulmak kolay ve daha gerçekçi olur.

Bir inceleme ve araştırma yazısından fersah-fersah uzak olan yazınızdaki çarpıtmalara göre; bizim IKDP'ye verilecek bir selamımız kisinger, MİT, CIA, SAVAK ve belki de MOSSAD'dangeçer. Oysa ki, sizin metodolojinize ve mantığınıza göre hareket ederek sonuç almaya çalışılır ise, ortaya çıkan manzara göstermektedir ki, bizim yollarımızı değil, sizin savunmaya çalıştıklarınızın yolları bu mahfillerden geçmiştir. Yoksa, meşrebi sizin türünüzde olanların yollarının bu servislerden geçmesi sizce mübah mı? Acaba, sizin meşrebinizde olanların, atlarını istedikleri gibi oynatmaları mazlum Kürt halkının çıkarına mıdır? 2000'li yılların eşliğinde bulunurken, hala da, körün değneğini bellediği gibi, dünyanın ve dünyamızdaki gelişmelerin bir değnekten ibaret olduğunda ısrar etmek doğru mudur? Eğer, beyninizi kuşatan modası geçmiş ve bayatlamış tezlerle, komplo teorileri üreterek ve senaryolar çizerek yol almaya çalışmayı marifet sanıyorsanız, çok yazık!

Marksizmi ile emperyalizmi ile birlikte, dünyanın üzerindeki perde çoktan kaldırıldı. Dünyanın gözü açıldı. Bilgisayar teknolojisi, uydular, ekranlar, global dünyanın gelişmelerini ve tekniklerini insanoğlunun hizmetine sokarak, gerçek demokrat olmanın ve yurtseverliğin normlarını sınır tanımadan, denizaşırı ülkelere taşıyor ve halkların barış, demokrasi, özgürlük taleplerine yeni ufuklar açıyor ve ivmeler kazandırıyor. Emperyalizm ile özdeşleştirerek çizdiğiniz ve bizleri de işbirlikçisi olarak nitelemeye çalıştığınız çirki Amerikalı ile Batı; insan hakları ve demokrasi konularının, zulmeden ülke yönetimlerinin içişlerine ait konular

olmadığını, bu konularda hak ihlali içinde olan baskıcı anti demokratik ülke yönetimlerine müdahale etmenin çağdaş dünyanın görevi olduğunu her vesile ile zulmedenlere hatırlatmakta, onları başı boş bırakmamaktadır. Daha dün, Kosova'daki etnik temizlik hareketine, emperyalizmle özdeşleştirdiğiniz NATO müdahale etmedi mi? Güney Kürdistan'a bugün bile yardımcı olmaya çalışanlar kimler? Yoksa, klişeleşmiş sol yanınızla bunları da mı görmezden gelmek için, tıpkı olayımızda olduğu gibi, gerçekleri ters-yüz ederek, hayaletlerin mazlumlara yardımcı olduğunu mu iddia edeceksiniz? Biz bu gerçekleri sağ-sol demeden dile getiriyoruz diye, Amerika'dan ve Batı'dan söz ediyoruz diye, yine bu şablonlar ile, bizi işbirlikçi, MİT, CIA ajanı olarak ilan mı edeceksiniz? Yapmayın! Artık dünyaya ve dünyamızdaki gelişmelere, at gözlükleri ile bakmayı terkedin; gelin yurtsever-demokrat bir dayanışma içinde mazlum halkımıza ve insanlığa yararlı olmaya çalışalım!

Kürtlerin özgürlük, demokrasi ve insan hakları talepleri doğrultusunda çaba gösteren herkesi bir kalemde işbirlikçi, ajan konumuna sokarak olayları irdelemeye çalışmak, ulusal çerçeve içinde duyarlılığı olan konuları, siyasi ahlak normları içinde ele almak hepimizin görevi olması gerekirken, bay Cuni'nin kafasındaki sol şablonlara uymayanlar, yerin dibine batırılarak, Said Elçi ; Dr. Şivan olayı ele alınmıştır. Anlaşıyor ki, dünyadaki gelişmeler ve ulusal konularımızdaki duyarlı sorunlar, bay Cuni'nin kafasına sığmıyor ve onun sol şablonlarına uymuyor diye, herkes günahkar sayılmaktadır. Oysa ki, Kürtlerin hak-hukuk talepleri, sağ-sol demeden bütün Kürtlerin talepleridir. Bu talepler, yurtsever-demokrat taleplerdir. Bu talepler için mücadele edenler, bilmektedirler ki, bu mücadele, bay Cuni'nin kafasındaki şablonlara sığmayacak kadar kapsamlı, geniş, dünya ile kucaklaşmaya çalışan, kitlesel boyutlu taleplerdir. Bu taleplerin doğrultusu, bay Cuni'nin dar dünyasını aşan ve onun hezeyanlarından değil, aklın rehberliğinde yürütülmesi gereken siyasi perspektiften geçer.

Bay Cuni'nin böyle bir perspektifi yoktur. O, kafasındaki sol şablona uydurmaya çalıştığı senaryo ile meşguldür ve kendisini bu meşgaleye öylesine kaptırmıştır ki, gözü hiçbir şeyi görmemektedir. Bay Cuni, NUPEL dergisindeki yazısında; beni ajanlıkla suçluyor. Hayatta, yurtseverlikten, dürüstlükten başka hiçbir şeyi olmayan; kendisi işsiz, yetişmiş çocukları işsiz ve perme-perişan olan birisine bu yakıştırmalarda bulunmak ve benim durumumu bilen herkesin gözlerinin içine baka baka "Saraylarda oturuyor" diye yalan söyleme, bay Cuni'nin tezlerine güç katmaz; tam tersine onu mahcup eder.

Bay Cuni, yine sözkonusu yazısında; benim 12 Eylül döneminde elimi kolumu sallayarak dolaştığımda ve sarayda oturarak keף çatıldığımdan söz etmektedir. Oysa ki, bay Cuni, benim 12 Eylül döneminde defalarca gözaltına alındığımdan, işkence gördüğümünden, tutuklandığımdan, ceza aldığımdan haberi olmadan, hatta bu konularda hiçbir araştırma zahmetine girmeden, adı geçen dergideki sözkonusu yazıyı döşenmiştir ya da bunları bildiği halde iftira atabilmek ve bu iftiralarda inandırıcı olabilmek için gerçekleri gizlemeye çalışmıştır.

Atalar, boşuna söylemişler; "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar." Şimdi yatsı oldu, bay Cuni'nin yalanlarıyla tutuşturmaya çalıştığı mum da söndü. Şimdi ben, 12 Eylül döneminde hangi işkencelerden geçtiğimi, defalarca tutuklandığımı ve ceza yediğimi ve hapis yattığımı bir bir sıralarsam, bay Cuni bu milletin yüzüne nasıl bakacak? Eğer bay Cuni'nin yüreği yetiyorsa, bunun böyle olmadığını kanıtları ile ortaya koysun ve kendisini aklamaya çalışsın. Çünkü iftira eden odur ve eğer söyledikleri doğru ise, bunun kanıtlarıyla ortaya koymak da ona düşer.

Ben, Derveşe Sado olarak Kurtalan'da ve Garzan'da önemli bir ailenin torunuyum. Bu ailenin değer yargıları, ahlaki ölçüleri ve halk içindeki saygınlığının kişiliğimde şekillenen geleneksel motifleriyle yetiştirdim. Benim yapım, yurtsever normları zedeleyen eğilimlere geçit vermez; hesabını veremeyeceğim hiçbir olay bana yakıştıramaz. Benim dedem Bışari Çeto'nun namı, bütün Kürtler arasında dolaşmaktadır ve bilinmektedir. Elbette ki, ben atalarımın övünürüm. Eğer atalarımın bana bıraktığı soylu miraslar varsa, onu korumakla mükellef olduğum kadar, onunla da övünürüm. Tarihini, atalarının soylu geçmişini bilmeyen ve onu devralarak sürdürme çabası içinde olmayanlar köksüz ağaçlar gibi devrilmekten, yok olup gitmekten kurtulamazlar. Ben bu bilinçle büyüdüm ve bilinçle yaşamaya çalışıyorum ve bu nedenle, övünebileceğim geçmişimi vurgulamaktan da onur duyuyorum. Bay Cuni de bunu öğrenmeli ve sonra kaleme sarılmalıdır. Üstelik bay Cuni, be-

nim sarayda oturduğumdan söz etmektedir. Bay Cuni, hiç olmazsa, şimdi zahmet edip, gelip benim oturduğum saraya bir bakmalı ya da hiç olmazsa kime güveniyorsa ondan sorarak benim nasıl bir yapıda oturduğumu araştırmalıdır. Ben, sarayda filan oturmuyorum bay Cuni! Kaldı ki, her sarayda oturanın da, sizin nitelemeye çalıştığınız gibi bir günah keçisi olabileceği iddiasında bulunmanın da ne kadar sefil bir mantığın ürünü olabileceğini herkes bilir. Ben, bay Cuni'nin iddiasının tam tersine, tek katlı 2 odası ve bir salonu olan küçük bir evde oturuyorum. Bu evi de, 1950'lerde ailem Suriye'den döndükten sonra ve o günden bu yana geçen 50 yıllık zaman içinde edinebilmişimdir ve tüm malvarlığım da budur.

Şimdi haklı olarak soruyorum; eğer Bay Cuni'nin sol şablonları ile yönetilen bir ülkede yaşıyor olsaydık, benim böylesine küçük bir eve sahip olmam suç mu sayılacaktı? Yoksa, Bay Cuni'nin harikalar dünyasında, böyle bir eve sahip olmaya fırsat verilemez mi?...

Öte yandan, bay Cuni, sözkonusu yazısında; "Savak, CIA, MİT, Barzani ve Derveşe Sado ortaklığı ile Dr. Şıvan'ın ortadan kaldırılma planından" söz ediyor. Ne kadar ilginç... ABD, İran, Türkiye ve Barzani oturmuş, Dr. Şıvan'ın nasıl ortadan kaldırılması gerektiğine ilişkin plan yapmışlar ve tüm bu güçlerin gücü yetmeyeceği için de, ben Derveşe Sado'yu imdada çağırmışlar!... Meğer ben neymişim! Oysa ki, ben bu gücümü bilmiyordum; benim ABD'nin, İran'ın ve Türkiye'nin ortak gücünün yetmeyeceği bir planda tamamlayıcı bir süper güç olduğumu keşfetmiş olan dahi Cuni'ye teşekkür mü etsem acaba?...

Bay Cuni, hesapsız kitapsız bir şekilde ve tüm ulusal saygı ölçülerini de ayaklar altına alarak Mela Mistefta Berzani'ye saldırmayı da bir marifet sayıyor.

Oysa ki, Berzani 1946 yılında Sovyet desteği ile kurulan Kürt Mehabat Cumhuriyeti savunmasına katılmış, ancak Stalin'in birkaç varil petrol karşılığında ordularını çekmesi ile genç Cumhuriyet 1946 yılının sonlarında yıkılmış ve başkan Qadı Mihemed idam edilmiştir. Berzani de, İran, Irak ve Türkiye sınırları üçgeninde bu devletlerin orduları tarafından çembere alınmış, ancak Berzani büyük bir askeri maharetle Kanlı Mehabat'tan Aras nehri kıyısına kadar tarihi yürüyüşünü, kar kış altında 52 gün içinde geçmiş ve o ateş çemberlerini aşarak Sovyetler Birliği'ne ulaşmıştır..

O zamanlar, anti marksistler Berzani'ye "kızıl molla" demişlerdi. 1970'li yıllarda, Bay Cuni türündeki marksistler de ona MİT, CIA, SAVAK ajanı demeye başlamışlardır.

Bay Cuni! Berzani, ne kızıl bir molla, ne de CIA-KSAVAK-MİT güdümündeki bir insandı. Berzani, yarım asırdan fazla omuzundan silahını indirmemiş Kürdistan Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin bir kahramanıdır. Ona dil uzatanların Kürtlerin davası ile ilgileri olamaz. Onlar, olsa olsa, ancak kendilerini başka ideolojilere teslim etmiş olan, ideoloji köleleri olabilirler.

Bay Cuni'nin yazısında apaçık bir şekilde ortaya konulan ve Cuni türü senaryolarla bezenen iddialara bakılırsa, varsayalım ki emperyalizm, müttefikleriyle birlikte ben Derveşe Sado'yu da yanına alarak kendisini savunmak ve Ortadoğu devrimci çemberini kırmak için biraraya geldi ve Dr. Şıvan'ın Said Elçi'yi öldürme planını, bay Cuni'nin ölçüleri ile ifade edilen bu marksist önderin beynine sınırgaladılar. Dr. Şıvan da gereğini yaptı. Olay, eğer bundan ibaret ise, bay Cuni neden sapla samanı birbirine karıştırıyor, herkesi suçluyor.

Kuşkusuz, üzerinde durduğumuz olay, bu metodoloji ve bu mantıkla ele alınarak incelenemeyeceği gibi, kendi tezlerinin tam tersini yansıtan belge de, bay Cuni'nin perişanlığını belgeliyor.

Bay Cuni'nin belge olarak ileri sürdüğü, "Parti Demokrati Kurdistan-Qiyada Muwaqat" bildirisinde; "Dr. Şıvan ve 4 merkez komitesi üyesi toplandı, Said'in Türk karakollarına teslim edilmesi münakaşa edildi, bir çekimserle, teslimi için karar alındı" ifade edilmektedir. Eğer, belge doğruyu yansıtıyor ise, -ki, bay Cuni'ye göre doğrudur; bu ne demektir bay Cuni?...

Kaldı ki, doktorun bizzat kendisi: "Ben, Çeko ve Brusk gittik, Zaxo'dan aldık; münakaşa ettik: Said'i Galala'ya gitmekten alıkoymadık ve mecbur olduk, Çeko ile birlikte karar alarak ölüme mahkum ettik" diyor. Bay Cuni, bu gerçekler karşısında, siz neden hala öküzün altında buzağı aramaya çalışıyorsunuz?... Neden, insanların zihinlerini bulandırmaya çalışıyorsunuz?...

Şıvan'ın, Çeko'dan sonra gelen adamı, Soro'dur ve Soro sağdır, * hayattadır. Sora'ya niçin sormuyorsunuz? Soro'ya sorsanız, Soro, Kurdo, Alişer, Reşo ve bunca insan hayatta iken, siz nasıl olur da Kurman-

ci şivesini bilmeyen, bilse de hiçbir kanala kavuşturulmayan Brusk'un eşini "Canlı Tanık" olarak lanse edenlerin yazdıklarını ciddiye alıyorsunuz?

Soro'nun, Dr. Naci Kutlay'a yaptığı açıklamalarını, Naci Kutlay'ın "Hatıralarım" kitabını okumadınız mı? Okumadıysa, bu kadar hayattaki tanıkları dinlemeden ve bu konuyu da işleyen kitapları ve sayfalar dolusu yazılanları okuyup incelemeyen, nasıl oluyor da, kaleme sarılıp bu nevi iddiaları ileri sürebiliyorsunuz? Sizi anlayabilene aşk olsun!...

Qiyadeye Mıwaqat'ın bildirisinden ne anlıyorsunuz bay Cuni?... Peki, diyelim ki Said Elçi'yi, Ziya Şerefhan'ı ve Mihemede Bege'yi MİT göndermişti; ya Abdullatif Savaş'ın ne günahı vardı? Hadi diyelim ki, Abdullatif Savaş, Zaxo'da Said'i gören bir tanıktı, ya Said'in arkasından giden, Dr. Şıvan ve arkadaşlarına bunca güvenen Şakır arkadaşımızın günahı ne idir ki, Şıvan onu da ölüm listesine almıştı.

Bakın bay Cuni! Dr. Şıvan'ın tabanında, şu ya da bu eğilimden gelmiş az miktarda kişi olabilir. Lakin, diğer tüm üyeleri, taraftarları, TKDP'den gelmişlerdi. Bu taban en marksistliğin peşindedir ne de macerayı tasvip edebilecek karakteri taşır.

Dr. Şıvan'ın yaptığı, daha ilk gününden itibaren bütün tabanı tarafından nefretle karşılanmıştır. Bir tek tesellileri o idi ki; "belki başkası yapmış, Dr. Şıvan da bunu üstlenmiş..." Bu, çok cılız bir ihtimal de olsa, bu ihtimale teselli olmaya çalışıyorlardı. Zamanla, herkes anladı ki, bu günahı Dr. Şıvan'ın bizzat kendisi işlemiş ve dünyanın en kötü rolünü oynayarak, "lider olma" vasfını bitirmiştir.

Siz isterseniz, "Şıvancılığı" bu olay üzerine inşa ediniz. Değil mi ki, dünyamızda, hala şeytanı simge yapıp, örgüt kuranlar da var!... DDKD gibi geniş tabanlı bir yapıya, o gün gönül vermiş olanların, ılımlı karakterini terk ederek, bu saatten sonra, maceraya koşacağını sanmıyorum. Bunun için DDKD'liler ve Şıvan'ın eski arkadaşlarına yönelik tahrirlerinin boşunadır. Zira, doktorun arkadaşlarının, doktor hakkında söyleyecekleri fazla bir şey yoktur. İstelik, biz Said Elçi'nin arkadaşları olarak, bu arkadaşların gerçekleri açıklamalarını istedik ve istekte de bulunduk.

Sayın Cuni, Bingöl'lüsünve Cuni Aşireti'nden olduğunu da biliyorum. Said Elçi'ye de, Dr.Şıvan kadar tanıyabilirsin. Said Elçi'nin mensubu olduğu "Zeyneb" aşiretinin Bingöl'de hala sağlam kalanlardan olduğuna da biliyorsunuzdur. Bizim için, Alevi, Sunni, marksist ya da liberal olmaktan öte, önemli olan dürüst ve adil olmaktır. Adaletin ve dürüstlüğüne üzerine inşa edilebilen bir yapı, ancak ayakta kalabilir. Temeli çürük olan binaların, bir deprem karşısında ne gibi felaketlere yol açabileceğinin tablolarını yaşayarak, görek öğreniyoruz.

Ayrıca, bir şey daha ilave edeyim; siz "Kürt Dosyası"nı tam okumamışsınız. Eğer okumuş olsaydınız, Kürt Dosyası'nın Said Elçi ile ilgili bölümünde, kitabın yazarı Rafet Ballı'ya verilen cevaplarda; Şerafettin Elçi ile ilgili bölümünde, kitabın yazarı Rafet Ballı'ya verilen cevaplarda; Şerafettin Elçi'nin Kak Musut Berzani'yi cevapladığını görür ve bu hataya düşmezsiniz.

Bu konuda yazacaklarımız ve tüm çabalarımız Kürt halkına fayda getirebilecek, tarihe ışık tutabilecek ve gerçekleri yansıtabilecek nitelikte olmalıdır. Bu, eli kalem tutan her yurtseverin başta gelen görevlerinden olmalıdır. Gerçekleri saptıran, olayları, ideolojik tercihlerine göre yorumlayan, ideolojik tercihleri herşeyin önünde tutan, ulusal çerçevedeki hassas konuları dar kalıplara sokan ve olayları kafalardaki şablona uydurmaya çalışan inatlaşmalarla bir yere gidilemeyeceği açıktır. Bu metodlarla hareket edenler, yalnız kendilerine değil, halkımızın moral değerlerine ve siyasi hamlelerine de zarar verdiklerini bilmelidirler.

Yazı yazmak kolay, fakat yazar olmak, yazar olmanın faziletli yükünü taşıyabilmek ise o kadar kolay değil bay Cuni!

* Bu yazı bize ulaşırken Soro yaşıyordu, ancak bu yazı yayımlanmadan bir ay önce Soro yaşama gözlemlerini yummuştur. (WAR)

Hüzün Tanrısı: Mihemed Şexo

Ahmet ÇAKMAK

1948'de Kamışlı'nın (Suriye'de bir yerleşim yeri) Xoçekê köyünde doğdu. 1959'da okula başladı. Daha sonra, Kamışlı'da bir süre kalarak birçok sanatçıyı tanıma imkanı buldu. Aralarında meşhur Aramê Tigran da vardı. Ortaokulda saz çalmaya başlamıştı. İki yıl içerisinde işinin tanınan ustası oldu. Artarda kasetler çıkarmaya başladı. O zamanlar, kasetler genellikle ses alıcısıyla teybe okunup hazırlanırdı. Çoğaltma işi daha sonra yapıldı. O da öyle yaptı. İlk kasetleri "Serketin" (başarı) ve köyünün üstüne söylediği "Xoçekê"ydi. Bu çalışmalarından sonra, İran'a gitti. Toplam 14 kaset çıkardı. 1979'da İran'da rejim değişikliğiyle beraber tekrardan Kamışlı'ya geldi. Sesindeki hüznün ana damarlarından birini oluşturan hastalığı (kanseri), iyiden iyiye yayılmıştı tüm vücuduna artık. Kısa süre sonra yumdu gözlerini hayata. 70 bin insanın katıldığı görkemli bir cenaze töreniyle şu stranıyla gömüldü:

Ay lê gulê gula minê (Ay gül benim gülümsün)

Şerîna lî ber dilê minê (Gönlümün üstündeki tatlılıksın)

Gulê nadim malê dinê (Gülü vermem dünya malına)

Lî ser gulê tēm kuştinê (Gül için ölürüm dahi)

Mihemed Şexo, "Bisk" denilen, saz kadar uzun olmayan, iki altta, iki üstte dört telli sazla söylerdi şarkılarını.

Onun hüznünlü sesinin oluşumunda, kanser kadar, dilinin kelepçe altında olması da sebep olmuştu. Yaşantısındaki her şey, onun hüznünlü sesine kan veriyordu adeta. Çok sevdiği ve daha sonra evlendiği kadın (Nesrîn) için söylediği şarkı dahil, bütün söyledikleri ağıt formundaydı. Bugün, Mihemed Şexo kadar bilinir, tanınır Nesrîn.

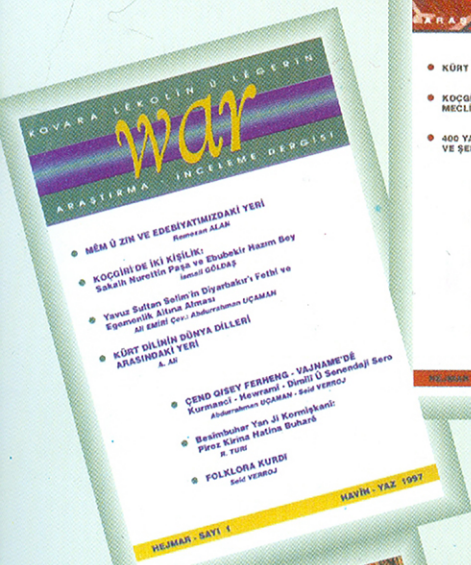
Türkçe yazdığım şiirlere sinen yabancılaşma ve onun oluşturunucusu hüznün, ana damarlarından biri de Mihemed Şexo'nun ses tonunda yatar. Hüzün tazedir onun sesinde. Fırından henüz çıkarılmış bir ekmek gibidir.

Mihemed Şexo, sadece kendi sesinin sahibi değildir. Asırlardır, baskı altında tutulan, geri bırakılan, canlı kültürüyle direnen, dörde bölünmüş bir ulusun ayağa kalkma isteğidir, umududur.

Yaşadığı trajediyi anlatıyor görünse de, farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda kalmış bir soluğun, kendindeki uyanışını anlatır. Sesindeki renk, evrensel dili kavrayacak bütün insanlarca aynı şekilde algılanır. Hayatı ve doğayı usta bilmiş, imgelerini öyle oluşturmuş, çok eski bir ozanın nağmeleridir onun haykırıları...

Bu kadar derine işleyen başka ses yoktur herhalde dünyada. Çekilen acılar da o kadar büyük değil mi ki...

Klasik şairlerin üslubuyla aşktaki mecnun görünse de onun aradığı, bizim bildiğimiz "leyla" değildir. Ülkesi olan "leyla"dır. Somut bir millet istemidir, devlet istemidir. Simgeleştirmelerinden kasıt, kültüründen, geleneklerinden uzaklaşan toplumun derli toplu olma özlemi yatmaktadır. Şimdilik yenilmiş; ama hiç teslim olmamışların psikolojisiyle yansıtılır bu durum. Hüzün kuyusuna bandırılmış sesinin etkileyciliğine de bu sebep olsa gerek...

Kurde Dimili
Felix RITTER Van Luschan
"Das Volk der Kurden mit Bildern"
1890 Braunschweig

